شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى

新疆大学学报 （哲学社会科学维吾尔文版·季刊）

主 编：卫利·巴拉提（教授）

副 主 编：

吐尔逊·卡迪尔（副教授）

本期责任编辑：

阿不都力木·阿不都热依木

各固定栏目负责人

《丝绸之路文化研究》

卫利·巴拉提

《政治、经济与管理学研究》

《法学、历史学、社会学研究》

吐尔逊·卡迪尔

《民族文化研究》

《语言文学研究》

阿不都力木·阿不都热依木

باش مۇھەررىر:

ۋەلى بارات (پروفېسسور)

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:

تۇرسۇن قادىر (دوتسېنت)

بۇ سانىنىڭ ئىجرائىيە مۇھەررىرى:

ئابدىللىم ئابدۇرېھىم

ھەرقايسى مۇقىم ساھىپلەرنىڭ مەسئۇللىرى

«يىپەك يولى مەدەنىيىتى تەتقىقاتى»

ۋەلى بارات

«سىياسىي، ئىقتىساد ۋە باشقۇرۇش تەتقىقاتى»

«قانۇن، تارىخ ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتى»

تۇرسۇن قادىر

«مىللەتلەر مەدەنىيىتى تەتقىقاتى»

«تىل-ئەدەبىيات تەتقىقاتى»

ئابدىللىم ئابدۇرېھىم

تەھرىر ھەيئەتلەر (ئالفاۋىتە تەرتىپى بويىچە تىزىلدى)

ئابدىللىم ئابدۇرېھىم، ئابدۇراخمان ئۇرايىم، ئابلىكىم ھەسەن ئۆگەن، ئادىل ئايۇپ، ئاسىمە نىياز، گۈلنازات تۇرسۇن، گۈلنار يۇسۇپ، چىمەن ئەجمىدىن، رەھمىتۇللا ھەسەن، ئەخمەت سۇلايمان قۇتلۇق، گۈياگۈل قادىر، ئۆمەر داۋۇت، پەخرىدىن ھىسامىدىن، تۇرسۇن قادىر

بۇ سانىدىكى مۇندەرىجە ۋە قىسقىچە مەزمۇنلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى: ۋاڭ جىڭلياڭ ؛ ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلغۇچى: ئىسمايىل ئابدۇرېھىم ؛ رۇسچىغا تەرجىمە قىلغۇچى: خاسىيەت غازى

• بەت ياسىغۇچى: ئەخمەتجان ئۆمەر • مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئابدىللىم ئابدۇرېھىم

شنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى (پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن قىسمى)
38 ـ يىللىق 4 ـ سان (ئومۇمىي 152 ـ سان) 2017 ـ يىلى 12 ـ ئاي

بۇ سانىدا

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى چوڭقۇر ئۆگىنەيلى ۋە ئىزچىللاشتۇرايلى.....
.....ليۇ يۇنشەن(1)
شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى يېتەكچى قىلىپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك ماۋارىپنى قەتئىي تەۋرەنمەي ياخشى باشقۇرايلى.....چىن باۋشېڭ(10)
شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ـــ ھاياتىي كۈچكە تولغان نەزەريە.....
..... جاڭ لى، جاڭ رەن(14)

يېپەك يولى مەدەنىيىتى تەتقىقاتى

ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى قارىشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا تەتقىقات.....
.....خاسىيەت ھەببۇللا(22)
نەۋايى غەزەللىرىدىكى بەدىئىي ۋاستە ـ تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر.....ئىسمەت قاسىم(32)
چاقچاق بىلەن كۈلكىنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا.....ئەكبەر قادىر(39)
قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخېپىنى تۈرغۇزۇشنىڭ مۇھىملىقى ۋە ئۇنىڭغا قويۇلىدىغان تەلەپلەر....
.....مۇنەۋۋەر ئابدۇل(47)

سىياسىي، ئىقتىساد ۋە باشقۇرۇش ئىلمى تەتقىقاتى

يېڭى دەۋر ئىستۇدېنتلىرىغا تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۇچۇرلىرىنى تارقىتىشتىكى توسالغۇلار ۋە ئۇنى ھەل قىلىش تەدبىرلىرى .....قەلبىدىن لېتىپ(54)

مىللەتلەر مەدەنىيىتى تەتقىقاتى

«ئون ئىككى مۇقام» نىڭ نۆۋەتتىكى ۋارىسلىق قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش دوكلاتى(1).....
.....نۇرمەمەت ئىمام، ئادىلە ئەمەت(61)

تىل ـ ئەدەبىيات تەتقىقاتى

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «ئاچ بارس ھېكايىسى»نىڭ تىل ئالاھىدىلىكى ئۈستىدە تەھلىل.....رىيھانگۈل قادىر(69)
ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقاتلارغا باھا.....رىسالەت ئەخمەت، ئابدۇرېھىم راخمان(78)
«قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى تاشقى قىياپەت تەسۋىرىنىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا.....
.....مەرۋايىت مەمەتئابدۇللا(84)
تەرجىمىدىكى سادىقلىق ۋە جانلىقلىق ھەققىدە.....شېرىنئاي نىياز(92)
شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە شەرق ئەدەبىياتى.....چېن گاگلۇك(96)

قانۇن، تارىخ تەتقىقاتى

ھەق ـ تەلەپ دەۋاسىدىكى مال ـ مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى توغرىسىدا.....قاسىم نىياز، ئەركىن توختى(108)
چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭدا يېزىلغان ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردە ئۇچرايدىغان ئۆلچەم بىرلىكلىرى توغرىسىدا.....گۈلئايىم ياقۇپ(117)

كۈتۈپخانا، نەشرىياتچىلىق تەتقىقاتى

«قوش ئالدىنقى قاتار»دىكى ئالىي مەكتەپ كۈتۈپخانىلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەۋزەللىكى ۋە دۇچ كەلگەن مەسىلىلەرى ـــ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسى مىسالىدا..... گۈلبوستان ئابلىمىت (125)
يېڭى تاراتقۇلار دەۋرىدىكى رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرلەر مۇھەررىرى ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئىقتىدارلار ھەققىدە.....
.....نۇرمۇھەممەت ئابدۇرېھىم(131)
2017 ـ يىللىق ئومۇمىي مۇندەرىجە.....(137)

ژۇرنالنىڭ ئاساسىي پارامېتىرى: 4-2017*19*2000*¥6.00*P*ug*140*A4*Q*1980*W-G4/1034-CN65

新疆大学学报（哲学社会科学维吾尔文版）
第38卷第4期（总152期）　2017年12月

目　录

深入学习贯彻习近平新时代中国特色社会主义思想……刘云山(1)

以习近平新时代中国特色社会主义思想为指导坚定不移办好中国特色社会主义教育……陈宝生(10)

习近平新时代中国特色社会主义思想：一种充满活力的理论……张力，张然(14)

丝绸之路文化研究

关于加强大学生民族团结观的研究……哈斯也提·艾比布拉(22)

纳瓦依的修辞辞格（反复类型）……依斯买提·哈斯木(32)

关于笑话与笑的关系……艾克拜尔·卡德尔(39)

建立古籍文献修复档案的重要性及其要求……米娜娃尔·阿不都(47)

政治、经济与管理学研究

新形势下大学生网络思政教育信息传播障碍及突破对策……卡力比登·力提甫(54)

民族文化研究

维吾尔《十二木卡姆》传承现状调查研究报告(1)……奴尔麦麦提·依马木，阿迪拉·艾麦提(61)

语言与文学研究

回鹘文《舍身饲虎》的语言结构特点分析……热依汗古丽·卡地尔(69)

对研究维吾尔语宾语的相关评述……热萨来提·艾海提，阿不都热依木·热合曼(78)

论“红楼梦”中人物外表描写的维译……麦尔瓦依提罕·麦麦提阿卜杜拉(84)

浅谈翻译中忠实性和变通性的运用……西热娜依·尼牙孜(92)

东方民间文学与东方文学……陈岗龙(96)

法学、历史研究

关于民事诉讼财产保全措施……卡斯木·尼牙孜，艾尔肯·托乎提(108)

清代新疆社会经济文书中的度量衡……古力阿伊木·亚克甫(117)

图书馆、编辑学研究

“双一流”高校图书馆发展优势与面临的问题—以新疆大学图书馆为例……古丽布斯旦·阿不力米提(125)

浅谈新媒体时代广播电台新闻编辑应具备的能力……努尔买买提·阿不都热依木(131)

〔期刊基本参数〕：CN65-1034/G4-W*1980*Q*A_4*140*ug*P*¥6.00*2000*19*2017-4

ماقالە نومۇرى: 09 ـ 001 ـ 04 (2017) 5878 ـ 1005

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى چوڭقۇر ئۆگىنەيلى ۋە ئىزچىللاشتۇرايلى*

لىيۇ يۈنشەن

(18 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بيۈروسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، مەركىزىي كومىتېت شۇجىچۇسىنىڭ شۇجىسى)

باش شۇجى شى جىنپىڭ پارتىيە 19 ـ قۇرۇلتىيىدا بەرگەن دوكلاتىدا، 18 ـ قۇرۇلتايىدىن بۇيانقى پارتىيەنىڭ نەزەرىيەدە يېڭىلىق يارىتىش نەتىجىلىرى يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىگە يېڭىچاقلانغان بولۇپ، پارتىيە 19 ـ قۇرۇلتىيىدا ماقۇللانغان پارتىيە نىزامنامىسىگە تۈزىتىش كىرگۈزۈش لايىھەسىدىمۇ شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى پارتىيەنىڭ ھەرىكەت قىلىنامىسى قىلىپ بېكىتىلدى، بۇ پارتىيەمىزنىڭ يېتەكچى ئىدىيەسىنىڭ يەنە بىر قېتىم دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلىگەنلىكىنىڭ نامايەندىسى. شۇنداقلا، پارتىيە 19 ـ قۇرۇلتىيىنىڭ يەنە بىر زور تارىخىي تۆھپىسى ھېسابلىنىدۇ. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى چوڭقۇر ئۆگىنىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىدىيە ئورتاقلىقى ۋە ئەقىل ـ پاراسىتىنى مۇجەسسەملەپ، ئومۇمىيۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت قۇرۇپ چىقىشتا ھەل قىلغۇچ غەلىبە قازىنىش، يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىدىن ئىبارەت جۇڭگو ئارزۇسىنى رويابقا چىقىرىشتا زور رېئال ئەھمىيەتكە، شۇنداقلا چوڭقۇر تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە.

1. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ يادرولۇق مەزمۇنى ۋە چوڭقۇر مەنىسى

پارتىيە 18 ـ قۇرۇلتاي مابەينىدە، يولداش شى جىنپىڭنىڭ يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى، دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيەسى، « ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيەسى ۋە ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىنى يېتەكچى قىلىپ، ئىدىيەنى ئازاد قىلىشتا بوشاشماي، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەپ، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ، راستچىل ـ ئەمەلىيەتچىل بولۇپ، دىيالېكتىك ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزمدا چىڭ تۇرۇپ، يېڭى دەۋر شارائىتى ۋە ئەمەلىيەتنىڭ تەلىپىگە زىچ بىرلەشتۈرۈپ، پۈتۈنلەي يېڭىچە نەزەر بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش قانۇنىيىتى، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ قانۇنىيىتى ھەمدە ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى قاتارلىقلارغا بولغان تونۇشنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، نەزەرىيە جەھەتتە جاپالىق ئىزدىنىپ، نەزەرىيەدە يېڭىلىق يارىتىشتا زور نەتىجە قازىنىپ، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى ئاپىرىدە قىلدى.

جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىدە چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش ئىزچىل ھالدا پارتىيەمىزنىڭ ئىسلاھات ۋە ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيانقى بارلىق نەزەرىيەلىرى ۋە ئەمەلىي خىزمەتلىرىنىڭ يارقىن تېمىسى بولۇپ كەلدى، بۇ شۇنداقلا يەنە شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ يادرولۇق مەزمۇنى ھېسابلىنىدۇ. 18 ـ قۇرۇلتاي مابەينىدە، پارتىيەمىزنىڭ بارلىق نەزەرىيەلىرى

* بۇ ماقالە «شىنخۇا ماقالىلەردىن تەرمىلەر»(新华文摘) ژۇرنىلىنىڭ 2017 ـ يىللىق 23 ـ سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.
تەرجىمە قىلغۇچى: تاھىرجان ئەركىن.

ۋە ئەمەلىيەت ئۇسۇللىرى دەل مۇشۇ تېمىنىڭ چۆرىدەپ قانات يايدۇرۇلغان، چوڭقۇرلاشتۇرۇلغان ۋە كېڭەيتىلگەن. خۇددى باش شۇجى شى جىنپىڭ كۆرسەتكەندەك: « جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىدە چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش بىر بۈيۈك ئەسەرنى يېزىش جەريانىدۇر، يولداش دېڭ شياۋپىڭ بۇ ئەسەرنىڭ ئاساسىي تەپەككۇر يولى ۋە ئاساسىي پىرىنسىپىنى بېكىتىپ بەردى، يولداش جىياڭ زېمىن يادرولۇقىدىكى 3 - ئەۋلاد مەركىزىي كوممىتېت رەھبەرلىك كوللېكتىپى، يولداش خۇ جىنتاۋ باش شۇجىلىقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بۇ ئەسەرنىڭ ئېسىل سەھىپىلىرىنى يېزىپ قالدۇردى. نۆۋەتتە، بىز بىر ئەۋلاد كوممۇنىستلارنىڭ ۋەزىپىسى بولسا بۇ بۈيۈك ئەسەرنىڭ داۋامىنى يېزىشتىن ئىبارەت». جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنى قانداق قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇش مەسلىسىگە قارىتا، باش شۇجى شى جىنپىڭ نەزەرىيە مەنبەلىرى، تارىخىي ئاساسلار، ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىك، ئۆزگىچە ئەۋزەللىك، قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچ قاتارلىق كۆپ تەرەپ ۋە ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن چىقىپ ئىنچىكە جاۋاب بەردى. جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ ئىلمىي سوتسىيالىزم ئاساسىي پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرىدىغان، شۇنداقلا روشەن ئەمەلىيەتچانلىققا، نەزەرىيەۋىلىككە، مىللىي تۇسكە، دەۋر ئالاھىدىلىكىگە ئىگە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئىكەنلىكىنى؛ جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىستىك يول، نەزەرىيە، تۈزۈم ھەمدە مەدەنىيەتتىن ئىبارەت تۆت ئاملىنى بىر گەۋدىلەشتۇرگەن سوتسىيالىزم ئىكەنلىكىنى؛ ئۇلۇغ كۆرەش، ئۇلۇغ قۇرۇلۇش، ئۇلۇغ ئىش ۋە ئۇلۇغ ئارزۇنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئىكەنلىكىنى؛ جۇڭگو زېمىنىدا يىلتىز تارتقان، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئارزۇسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، جۇڭگونىڭ شۇنداقلا دەۋرىنىڭ تەرەققىيات تەلىپىگە ماس كېلىدىغان سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتتى.

قانداق جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇش مەسلىسىدە، باش شۇجى شى جىنپىڭ بىر قاتار ئىستراتېگىيەلىك، ئالدىن كۆرەر، ئىجادىي قاراشلىرى بىلەن يېڭى دەۋردە جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ باش نىشانى، باش ۋەزىپىسى، ئومۇمىي ئورۇنلاشتۇرمىسى، ئىستراتېگىيەلىك ئورۇنلاشتۇرمىسى ۋە تەرەققىيات يۆنىلىشى، تەرەققىيات شەكلى، تەرەققىياتتىكى ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى، ئىستراتېگىيەلىك قەدەم باسقۇچلىرى، تاشقى شارائىت، سىياسىي كاپالىتى قاتارلىق ئاساسىي مەسىلىلەرگە سىستېمىلىق جاۋاب بەردى. بۇ ئىدىيە ۋە نۇقتىئىنەزەرلەر شەك شۈبھىسىز ھالدا نەزەرىيە جەھەتتىكى چوڭ بۆسۈش، ئالەمشۇمۇل يېڭىلىق، شۇنداقلا زور تەرەققىيات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكى، تەرەققىيات قانۇنىيىتى ۋە قۇرۇلۇش يولىنى كۆرسىتىپ بەردى، شۇنداقلا يېڭى دەۋر شارائىتىدا جۇڭگوچە سوتسىيالىزمدا چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشنى ئىلمىي يېتەكچى نەزەرىيە بىلەن تەمىنلىدى.

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ مەزمۇنى ئىنتايىن مول بولۇپ، ئىقتىساد، سىياسىي، قانۇنچىلىق، پەن - تېخنىكا، مەدەنىيەت، مائارىپ، خەلق تۇرمۇشى، مىللەت، دىن، جەمئىيەت، ئېكولوگىيە مەدەنىيلىكى، دۆلەت خەۋپسىزلىكى، دۆلەت مۇداپىئەسى ۋە ئارمىيە، « بىر دۆلەت، ئىككى تۈزۈم» ۋە ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈش، بىرلىك سەپ، دىپلوماتىيە، پارتىيە قۇرۇلۇشى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم، شۇنداقلا ئەڭ يادرولۇق مەزمۇن بولسا پارتىيە 19 - قۇرۇلتىيى دوكلاتىدا يېغىنچاقلانغان « سەككىزنى ئايدىڭلاشتۇرۇش»تىن ئىبارەت، يەنى: جۇڭگوچە سوتسىيالىزمدا چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشنى، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش ۋە جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت باش ۋەزىپىنى، ئومۇمىيۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت قۇرۇپ چىقىش ئاساسىدا، ئىككى قەدەم بويىچە مېڭىپ، دۆلىتىمىزنى مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، باي، قۇدرەتلىك، دېموكراتىك، مەدەنىي، ئىناق، گۈزەل سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشقان قۇدرەتلىك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىشنى ئايدىڭلاشتۇرۇش؛ يېڭى دەۋردە ئىلمىز جەمئىيىتىدىكى ئاساسىي زىددىيەتنىڭ خەلقنىڭ كۈنسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقان گۈزەل تۇرمۇش ئېھتىياجى

بىلەن تەرەققىيات تەڭپۇڭ بولماسلىق، يېتەرلىك بولماسلىق ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتكە ئۆزگەرگەنلىكىنى، چوقۇم خەلقنى مەركەز قىلغان تەرەققىيات ئىدىيەسىدە چىڭ تۇرۇش، ئادەمنىڭ ئەتراپلىق تەرەققي قىلىشى ۋە ئومۇمىي خەلقنىڭ ئورتاق بېيىشىنى ئۇزلۇكسىز ئىلگىرى سۈرۈش كېرەكلىكىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش؛ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ ئومۇمىي ئورۇنلاشتۇرمىسىنىڭ «بەشىنى بىر گەۋدە قىلىش» ئىكەنلىكىنى، ئىستراتېگىيەلىك ئورۇنلاشتۇرمىسىنىڭ «تۆت ئومۇميۈزلۈك» ئىكەنلىكى، يول ئىشەنچى، نەزەرىيە ئىشەنچى، تۈزۈم ئىشەنچى ۋە مەدەنىيەت ئىشەنچىنى تېخىمۇ چىڭىتىش كېرەكلىكىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش؛ ئىسلاھاتنى ئومۇميۈزلۈك چوڭقۇرلاشتۇرۇش باش نىشانىنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، دۆلەتنى ئىدارە قىلىش سىستېمىسى ۋە ئىدارە قىلىش ئىقتىدارىنىڭ زامانىۋىلىشىشىنى ئالغا سلجىتىدىغانلىقىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش؛ دۆلەتنى قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىش باش نىشانىنى ئومۇميۈزلۈك ئالغا سلجىتىشنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق سىستېمىسى بەرپا قىلىش ۋە قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىنىدىغان سوتسىيالىستىك دۆلەت قۇرۇش ئۇچۇرىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش؛ پارتىيەنىڭ يېتەكچى ۋەزىپىتىكى ئارمىيەنى قۇدرەت تاپقۇزۇش نىشانىنىڭ پارتىيەنىڭ قوماندانلىقىغا بويسۇنىدىغان، ئۇرۇشتا غەلبە قىلالايدىغان، ئىستىلى ياخشى ئارمىيە قىلىپ قۇرۇپ چىقىپ، خەلق ئارمىيەسىنى دۇنياۋى قالتىس ئارمىيە قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئىكەنلىكىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش؛ جۇڭگوچە چوڭ دۆلەت دىپلوماتىيەسىنىڭ يېڭىچە خەلقئارا مۇناسىۋەتنىڭ ئورنىتىلىشىغا ۋە ئىنسانىيەت تەقدىرى ئورتاق گەۋدىسىنىڭ بەرپا قىلىنىشىغا تۈرتكە بولىدىغانلىقىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش؛ جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ ئەڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكىنىڭ ئۇنىڭغا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىك قىلىدىغانلىقىنى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم تۈزۈمىنىڭ ئەڭ چوڭ ئەۋزەللىكىنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكى ئىكەنلىكىنى، پارتىيەنىڭ ئالىي سىياسىي رەھبىرىي كۈچ ئىكەنلىكىنى، يېڭى دەۋردىكى پارتىيە قۇرۇلۇشىنىڭ ئومۇمىي تەلىپىنى، سىياسىي قۇرۇلۇشنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشىدىكى گەۋدىلىك ئورۇنىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش. بۇ «سەككىزنى ئايدىڭلاشتۇرۇش» شى جنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنىنى يۇكسەك دەرىجىدە ئىخچاملاش ۋە يېغىنچاقلاش ئاساسىدا يورۇتۇپ بەرگەن بولۇپ، سىستېمىلىق، مۇكەممەل، مەنتىقىسى كۈچلۈك، ئىچكى بىردەكلىككە ئىگە ئىلمىي سىستېمىدۇر.

2. شى جنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە تارىخىي تۆھپىسى

ئۇزاق مۇددەتلىك تىرىشچانلىقلارنىڭ نەتىجىسىدە جۇڭگوچە سوتسىيالىزم يېڭى دەۋرگە كىردى. بۇ دۇنيا ئەھۋالى، دۆلەت ئەھۋالى، پارتىيە ئەھۋالىدىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى، جەمئىيەتتىكى ئاساسىي زىددىيەت ئۆزگىرىشلىرىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى، پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيىدىن بۇيانقى پارتىيە ۋە دۆلەت ئىشلىرىدا يۈز بەرگەن تارىخىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ نەتىجىسى، شۇنداقلا جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنى يېتەكلەپ، ئۇزاق مۇددەت بوشاشماي كۈرەش قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى.

جۇڭگوچە سوتسىيالىزم يېڭى دەۋرگە قەدەم قويدى، بۇ ئېلىمىز تەرەققىياتىنىڭ يېڭى تارىخىي ئورۇنغا چىققانلىقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، بۇ شۇنداقلا يەنە شى جنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ شەكىللىنىشىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشىدۇر. بۇ يېڭى دەۋر بىر تەرەپتىن، ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشىك ئېچىۋېتىلگەن 40 يىلدىن بۇيانقى تەرەققىيات مۇساپىلىرى بىلەن يىلتىزداش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇلاردىن روشەن پەرقلىنىدۇ، چۈنكى ئۇنى نۇرغۇنلىغان يېپىيېڭى ئىشلار ۋە ئۆزگىرىشلەر كۈتۈپ تۇرماقتا: بىرىنچىدىن، پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيىدىن بۇيان، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغان، بولۇپمۇ

ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشلەپچىقىرىشتىلگەندىن بۇيانقى تەرەققىياتتا قولغا كەلتۈرۈلگەن زور نەتىجىلەر ئاساسىدا، پارتىيە ۋە دۆلەت ئىشلىرىدا تارىخىي خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى، دۆلىتىمىزنىڭ تەرەققىياتى يېڭى تارىخىي باشلىنىش نۇقتىسىغا چىقتى، بۇ يېڭى باشلىنىش نۇقتىسى بىزدىن يېڭى كەيپىيات، يېڭى تىرىشچانلىقلارنى تەلەپ قىلىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، نۆۋەتتە دۇنيا چوڭ ئۆزگىرىش ۋە تەرتىپكە سېلىنىش باسقۇچىغا كىردى، تارىختا كۆرۈلمىگەن چوڭ ئۆزگىرىشلەر ئالدىدا، قانداق قىلىپ مالىمانچىلىق ئىچىدىمۇ كۆچنى ساقلاپ، ئۆزگىرىشلەر داۋامىدا پۇرسەتلەرنى تۇتۇۋېلىپ، ئىچكى - تاشقى ئومۇملۇقنى بىر تۇتاش پىلانلىشىمىزغا تېخىمۇ يۇقىرى تەلەپلەر قويۇلدى؛ ئۈچىنچىدىن، پارتىيەمىز ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈۋاتقان دەۋر كەلگەن ئىجتىمائىي مۇھىت ۋە رېئال شارائىتلاردا چوڭقۇر ئۆزگىرىشلەر بولدى، تەرەققىيات ئىدىيەسى ۋە ئۇسۇلىدا چوڭ بۇرۇلۇشلار كۆرۈلدى، تەرەققىيات سەۋىيەسى ۋە تەلىپى تېخىمۇ يۇقىرىلدى؛ تۆتىنچىدىن، ئېلىمىز جەمئىيىتىدىكى ئاساسىي زىددىيەت ئاللىقاچان خەلقنىڭ كۈنسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقان گۈزەل تۇرمۇش ئېھتىياجى بىلەن تەرەققىياتنىڭ تەڭپۇڭ بولماسلىقى، يېتەرلىك بولماسلىقى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتكە ئۆزگەردى. ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ مەركىزىي ۋەزىپىلىك ئورنى ئۆزگەرمىدى، بىراق ئىمكانىيەتلىك سىجىل تەرەققىياتنى ئومۇمىيۈزلۈك ماسلاشتۇرۇش، تەرەققىيات تەڭپۇڭ بولماسلىق، يېتەرلىك بولماسلىق مەسىلىلىرى تېخىمۇ كۆچەپ ياخشى ھەل قىلىشىمىزنى تەلەپ قىلماقتا؛ بەشىنچىدىن، پارتىيە 19 - قۇرۇلتىيىدىن 20 ــ قۇرۇلتىيىغىچە بولغان مەزگىل «قوش 100 يىل» لىق كۈرەش نىشانىنىڭ تارىخىي گىرەلەشمە مەزگىلى بولۇپ، بىز بۇ مەزگىلدە ئومۇمىيۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت قۇرۇپ چىقىشىمىز، بىرىنچى 100 يىللىق نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندىن كېيىن، ئومۇمىيۈزلۈك سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشقان دۆلەت قۇرۇش يېڭى سەپىرىنى باشلاپ، ئىككىنچى 100 يىللىق نىشانغا يۈرۈش قىلىشىمىز كېرەك.

بۇ يېڭى ئەھۋال، يېڭى ئۆزگىرىشلەر پارتىيەمىزنىڭ ئالدىغا موھىم تېمىنى قويدى، ئۇ بولسىمۇ، يېڭى دەۋر شارائىتىدا قانداق جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش ۋە راۋاجلاندۇرۇش كېرەك، جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنى قانداق قەتئىي داۋاملاشتۇرۇش ۋە قانداق راۋاجلاندۇرۇش كېرەك. بۇ نەزەريە ۋە ئەمەلىيەت مەسلىسىگە جاۋاپ بېرىشنى چۆرىدىگەن ئاساستا، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى شەكىللەندى. يەنە شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيىدىن بۇيان، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ۋەزىيەتتە يۈز بەرگەن زور ئۆزگىرىشلەر ۋە دۆلىتىمىزنىڭ تۇرلۇك ئىشلىرىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ئاپىرىدە بولۇشىنى تېزلەشتۈردى. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئەمەلىيەت ۋە دەۋر ئوتتۇرىغا قويغان يېڭى مەسىلىلەرگە جاۋاب بەردى. ئەمەلىيەت ۋە نەزەريەنىڭ لوگىكىسى شۇكى: يېڭى دەۋر يېڭى مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ، يېڭى مەسىلە يېڭى نەزەريەنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ، يېڭى نەزەريە يېڭى ئەمەلىيەتكە يېتەكچىلىك قىلىدۇ. پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيى ئېچىلغاندىن بۇيانقى بەش يىل مابەينىدە پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ تۇرلۇك ئىشلىرىدا يېڭى ۋە پارلاق سەھىپىلەرنىڭ ئېچىلىشىدىكى تۈپ سەۋەبمۇ دەل شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ئىلمىي يېتەكچىلىكىدىن بولغان.

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ماركسىزم - لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى، دېڭ شياۋپىڭ نەزەريەسى، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيەسى، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى، ماركسىزمنى جۇڭگوچىلاشتۇرۇشتىكى ئەڭ يېڭى نەتىجە، پارتىيە ۋە خەلقنىڭ ئەمەلىي تەجرىبىسى ۋە كوللېكتىپ ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەريە سىستېمىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى، پۈتۈن پارتىيە، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىدىكى ھەربىكەت قىلىنامىسى. يولداش شى جىنپىڭ بۇ ئىدىيەنىڭ ئاساسلىق ئىجادچىسى. پارتىيە 18 ــ قۇرۇلتىيى مابەينىدە، باش شۇجى شى جىنپىڭ ئاجايىپ سىياسىي ئەقىل - پاراسىتى، قەيسەر ئىرادىلىك پەزىلىتى بىلەن كۈچلۈك

تارىخىي مەسئۇلىيەتنىڭ تۇرتكىسىدە، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ۋە يېتەكلەپ نۇرغۇن يېڭى تارىخىي ئالاھىدىلىككە ئىگە ئۇلۇغ كۈرەشلەرنى قىلدى؛ «بەش بىر گەۋدە» ئومۇمىي ئورۇنلاشتۇرمىسىنى بىر تۇتاش پىلانلاپ ۋە ئالغا سىلجىتىپ، «تۆت ئومۇميۈزلۈك» ئىستراتېگىيەلىك ئورۇنلاشتۇرمىسىنى ماس ئىلگىرى سۈردى؛ ئىسلاھات ئېچىۋېتىش ۋە سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىدا يېڭى، زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى؛ پارتىيە ۋە دۆلەت ئىشلىرىدا ئومۇميۈزلۈك يېڭى ۋەزىيەت ۋە تارىخىي خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىپ، پۈتۈن ئارمىيە، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۇقىرى باھاسىغا ۋە ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ، شۇنداقلا پۈتۈن پارتىيەنىڭ يادروسىغا ئايلاندى. دۆلەت ۋە پارتىيەگە رەھبەرلىك قىلىپ پۈتۈن مەملىكەتتىكى پارتىيە ۋە دۆلەت ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئەمەلىيىتى جەريانىدا، باش شۇجى شى جىنپىڭ بىر ماركسىزمچى سىياسىيون، نەزەريەشۇناسقا خاس چوڭقۇر بايقاش ئىقتىدارى، ئۆتكۈر ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارى ۋە ئىستراتېگىيە بەلگىلەش ئىقتىدارى بىلەن بىر قاتار ئىجادىي ئەھمىيەتكە ئىگە يېڭى قاراش، يېڭى ئىدىيە، يېڭى ئىستراتېگىيەلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىدە ھەل قىلغۇچ رول ئوينىدى ۋە ھەل قىلغۇچ تۆھپە قوشتى.

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئەمەلىيەتتىن كەلگەن شۇنداقلا يەنە ئەمەلىيەتكە يېتەكچىلىك قىلىدۇ، ئۇ يېڭى دەۋردە جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىدە چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشنى ھەمدە پارتىيە ۋە دۆلەت ئىشلىرىنى بىر ئاساسىي مىزان بىلەن تەمىنلىدى، 21 - ئەسىر ماركسىزمى ۋە ھازىرقى زامان جۇڭگو ماركسىزمى ئۇچۇن تارىخىي خاراكتېرلىك تۆھپە قوشتى.

بىرىنچىدىن، ئۇ ماركسىزمنىڭ يېڭى مەنزىلىنى ئېچىپ بەردى. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئىسلاھات، تەرەققىيات، مۇقىملىق، ئىچكى ئىشلار، دىپلوماتىيە، دۆلەت مۇداپىئەسى، پارتىيەنى، دۆلەتنى ۋە ئارمىيەنى ئىدارە قىلىش قاتارلىق ساھەلەرنىڭ ھەممىسىگە سىڭىپ كەتكەن بولۇپ، ھەم ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىزنى باستى ھەم يېپىيېڭى سەھىپە ئاچتى، ماركسىزمنىڭ ئاساسىي قائىدىلىرىنى جۇڭگونىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇشتە يەنە بىر قېتىملىق ھالقىشنى ئىشقا ئاشۇردى، ئۇ 21 - ئەسىردىكى جۇڭگونىڭ ماركسىزمى شۇنداقلا ماركسىزمنى جۇڭگوچىلاشتۇرۇشتىكى ئەڭ يېڭى نەتىجە بولۇش سۈپىتى بىلەن ماركسىزمنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا جۇڭگونىڭ ئىجابىي تۆھپىسىنى قوشتى، ئۇ ماركسىزمنى جۇڭگوچىلاشتۇرۇش مۇساپىسىدە ئابىدە خاراكتېرلىك ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئىككىنچىدىن، جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ يېڭى مەنزىلىنى ئاچتى. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ۋە جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش بىلەن ئورگانىك بىرلەشتۇرۇپ، يېڭى دەۋردە جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىدە چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇشقا دائىر بىر قاتار زور مەسىلىلەرگە چوڭقۇرلاپ جاۋاب بەردى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىگە يېڭى ئىلمىي مەزمۇن قوشتى، يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ جۇشقۇن ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلدى.

ئۈچىنچىدىن، دۆلەتنى ئىدارە قىلىش ۋە ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشنىڭ يېڭى مەنزىلىنى ئاچتى. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، پارتىيەمىز خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ۋە يېتەكلەپ، پارتىيە ۋە دۆلەت ئىشلىرىنى ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈپ، ھەر تەرەپلىمە، ئىجادىي، چوڭقۇر قاتلاملىق ۋە تۈپ خاراكتېرلىك تارىخىي ئۆزگىرىشلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى، ئۇزاقتىن بۇيان ھەل قىلماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئىزچىل ھەل قىلىنمىغان قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلدى، ئۇزاقتىن بۇيان بېجىرمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئىزچىل بېجىرىلمىگەن نۇرغۇن چوڭ ئىشلارنى بېجىردى. ئېلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەمەلىي كۈچى، پەن-تېخنىكا ئەمەلىي كۈچى، دۆلەت مۇداپىئەسى، ئۇنىۋېرسال

دۆلەت كۈچى، خەلقئارا تەسىرى ۋە خەلقنىڭ ئېرىشىش تۇيغۇسى كۆرۈنەرلىك ئاشتى، پارتىيەنىڭ قىياپىتىدە، دۆلەتنىڭ قىياپىتىدە، خەلقنىڭ قىياپىتىدە، ئارمىيەنىڭ قىياپىتىدە، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ قىياپىتىدە مىسلىسىز ئۆزگىرىش ھاسىل بولدى.

تۆتىنچىدىن، پارتىيەنى باشقۇرۇش ۋە ئىدارە قىلىشنىڭ يېڭى مەنزىلىنى ئاچتى. پارتىيەمىز شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى مىزان قىلىپ، پولاتتەك ئىرادە، مىسلىسىز سالماقلىق بىلەن پارتىيەنى ئومۇميۈزلۈك قاتتىق ئىدارە قىلىشنى ئىلگىرى سۈردى. ئىدىيەدە قاتتىق بولۇش، پارتىيەنى قاتتىق باشقۇرۇش، ئىنتىزامنى قاتتىق ئىجرا قىلىش، ئەمەلدارلارنى قاتتىق باشقۇرۇش، ئىستىلدا قاتتىق بولۇش، چىرىكلىككە قارشى تۇرۇشتا قاتتىق بولۇش قاتارلىقلاردا چىڭ تۇردى، پارتىيەنى ئىدارە قىلىش ۋە باشقۇرۇشتا كەڭچىلىك قىلىشتىن تەدرىجىي ھالدا قاتتىق قول بولۇشقا ئۆتۈشنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، پارتىيە ۋە دۆلەت ئىچىدە ساقلانغان يوشۇرۇن خەۋپلەرنى يوقاتتى. بۇنىڭ بىلەن پارتىيە ئىچىدىكى سىياسىي تۈرمۇش كەيپىياتى يېڭىلىنىپ، ئاكتىپ، ساغلام سىياسىي مەدەنىيەت ئەۋج ئالدى، پارتىيە ئىچىدىكى سىياسىي ئېكولوگىيە كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى. پارتىيەنىڭ ئىجادكارلىقى، ئۈيۈشۇش كۈچى، جەڭگىۋارلىقى ۋە رەھبەرلىك كۈچى ھەمدە چاقىرىق كۈچى روشەن كۈچەيدى. پارتىيەنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە بىرلىكى تېخىمۇ مۇستەھكەملىنىپ، پارتىيە بىلەن ئاممىنىڭ مۇناسىۋىتى كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى، پارتىيەنىڭ ئىنقىلابىيلىقى تاۋلىنىش داۋامىدا تېخىمۇ كۈچەيىپ، يېڭى قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچنى نامايان قىلدى.

ئەمەلىيەتنىڭ چېكى يوق، نەزەرىيەدە يېڭىلىق يارىتىشنىڭمۇ چېكى يوق. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى پارتىيەنىڭ نەزەرىيەدە ۋە ئەمەلىيەتتە يېڭىلىق يارىتىشنىڭ ئاخىرقى پەللىگە چىققانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ، بەلكى بۇ بىزنىڭ ماركسىزمنى جۇڭگوچىلاشتۇرۇشنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈرۈپ، يېڭى باشلىنىش نۇقتىسىغا ئېلىپ چىققانلىقىمىزدىن دېرەك بېرىدۇ. بۈگۈنكى دۇنيادا كەڭ كۆلەملىك ۋە چوڭقۇر ئۆزگىرىشلەر بولماقتا، ھازىرقى جۇڭگودىمۇ كەڭ كۆلەملىك ۋە چوڭقۇر ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلماقتا، بۇ ئىسلاھاتلار نەزەرىيەدە يېڭىلىق يارىتىشتىكى غايەت زور ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ، يوشۇرۇن كۈچ ۋە ھاياتىي كۈچنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن. بىز دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەيدىغان ماركسىزملىق نەزەرىيە ئۇسلۇبىدا باشتىن - ئاخىر چىڭ تۇرۇپ، نەزەرىيەدە يېڭىلىق يارىتىش، ئەمەلىيەت داۋامىدا يېڭىلىق يارىتىش، تۈزۈمدە يېڭىلىق يارىتىش، مەدەنىيەتتە يېڭىلىق يارىتىش ۋە باشقا جەھەتلەردە يېڭىلىق يارىتىشنى توختاۋسىز ئىلگىرى سۈرۈپ، ماركسىزمنى جۇڭگوچىلاشتۇرۇشنىڭ يېڭى مەنزىلىنى ئېچىشىمىز، 21 - ئەسىردىكى جۇڭگو ماركسىزمنىڭ تېخىمۇ قۇدرەتلىك، تېخىمۇ قايىل قىلارلىق ئىكەنلىكىدەك كۈچلۈك ھەقىقەتنى نامايان قىلىشىمىز كېرەك.

3. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ نەزەرىيە ئالاھىدىلىكى ۋە ئەمەلىيەت تەلىپى

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى شەكىللىنىش ۋە تەرەققىي قىلىش داۋامىدا، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ يۈكسەك ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى، ھەمدە ئەمەلىيەت داۋامىدا غايەت زور يېتەكچىلىك رولىنى جارى قىلدۇردى، بۇنىڭ تۈپ سەۋەبى شۇكى، ئۇ مارکسىزمنىڭ نەزەرىيە سۈپەتلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى جەۋلان قىلدۇرۇش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭغا مۇستەھكەم ئېتىقادنى، خەلقنىڭ روشەن مەيدانىنى، زىممىدىكى كۈچلۈك تارىخىي مەسئۇلىيەتنى، راستچىللىق ۋە ئەمەلىيەتچىللىك ئىستىلىنى، دادىللىق بىلەن يېڭىلىق يارىتىش روھى ۋە ئىلمىي مېتودولوگىيەنى سىڭدۈرۈپ، ھازىرقى زامان جۇڭگو ماركسىزمنىڭ روشەن نەزەرىيە ئالاھىدىلىكىنى ئوتتۇرىغا چىقاردى.

بىرىنچى، ھەقىقەتكە، مەدەنىيەتكە ۋارىسلىق قىلىشنى قەتئىي ياقلايدۇ. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئۆزىنىڭ ئەسلي مەنبەسىنى ئۇنتۇمىغان بولۇپ، باشتىن - ئاخىر ماركسىزملىق مەيدان، نۇقتىنەزەر ۋە ئۇسۇلدا چىڭ تۇرۇپ كەلدى، ئۇنىڭ ھەممىلا يېرىدە ماركسىزمنىڭ ھەقىقەت نۇرى چاقناپ تۇرىدۇ. بولۇپمۇ نۇرغۇن چوڭ - چوڭ پىرىنسىپال مەسىلىلەردە بايرىقى روشەن ھالدا ماركسىزمدا چىڭ تۇرۇپ ۋە ئۇنى قوغداپ، ھەر خىل ئەپقاچتى پاراڭ ۋە نەزەرىيەلەرگە مەردانىلىك بىلەن رەددىيە بەردى. بۇ خىل ئىدىيە جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئىسىل ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشتىن كەلگەن بولۇپ، ئۇ جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئۇرتاق قىممەت قارىشى، مەنىۋى ئىنتىلىشلىرى، سىياسىي ئەقىل - پاراسىتى، تارىخىي تەجرىبىلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن. بۇ ئىدىيە يەنە ئىنسانىيەت مەدەنىيىلىكىنىڭ ئىجابىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى قوبۇل قىلىپ، شۇنداقلا باشقا ئەللەرنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىش، ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش تەجرىبىلىرىنى پائال ئۆزىنەك قىلىپ، ئۆزىنىڭ كەڭرى نەزەر دائىرىگە ۋە ئالەمچە كەڭ قورساقلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى.

ئىككىنچى، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەش، كەلگۈسىگە يېتەكلەشتە يېڭىلىق يارىتىشچانلىققا ئىگە. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى بىز نۆۋەتتە قىلىۋاتقان ئىشلارنى مەركەز قىلىپ، ئالغا ئىلگىرىلەش يولىمىزدىكى ھەر خىل قىيىنچىلىق ۋە زىددىيەتكە، خېيىمخەتەر ۋە خىرىسقا بۆۋاستە يۈزلەنگەن بولۇپ، قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش، ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىنى ئالغا سىلجىتىشتىكى يېڭى قاراش، يېڭى ئىدىيە، يېڭى ئىستراتېگىيەلەرنى ئىلگىرى سۈرۈش يولىدا كۆچەپ ئىزدىنىدۇ. ئۇ ئەجدادلىرىمىز سۆزلەپ باقمىغان نۇرغۇن يېڭى گەپلەرنى سۆزلەپ بېرىدىغان بولۇپ، كۆچلۈك دەۋر پۇرىقى ۋە رېئال قاراتمىلىققا ئىگە. بۇ ئىدىيە دەۋرنىڭ بوران - چاپقۇنلىرىنى ياخشى كۆزىتكەن، دەۋر يۈزلىنىشىنى ياخشى ئىگىلىگەن بولۇپ، ئىنسانىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئالدىنقى سېپىدە دەۋر ئېقىمىنى يېتەكلەپ، ئىنسانىيەتنىڭ ئىستىقبالى ۋە تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك زور مەسىلىلەر ئۈستىدە پائال ئىزدىنىمەكتە، بۈگۈنكى دۇنيا دۇچ كېلىۋاتقان دۇنياۋى خىرىسقا تاقابىل تۇرۇش، ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن ئورتاق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن جۇڭگو ئەقىل - پاراسىتى ۋە جۇڭگو لايىھەسىنى تەقدىم قىلماقتا.

ئۈچىنچى، ئەسلي مەقسەتنى ئۇنتۇماسلىق، ئاساسىي مەقسەتنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈشتەك خەلقچىللىققا ئىگە. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى سۈبيېكت ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، خەلقنىڭ ئىجادكارلىق روھىغا ھۆرمەت قىلدى، خەلق ئاممىسىدىن ئەقىل - پاراسەت ۋە كۈچكە ئېرىشىشكە ئەھمىيەت بېرىپ، خەلق ئاممىسىنىڭ شاد - خۇراملىقى ۋە دەرد ئەلىمىگە ھەر ۋاقىت قۇلاق سېلىپ، خەلقە كۆيۈنىدىغان، خەلقنى سۆيىدىغان، خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان، خەلقە سەمىمي مۇئامىلە قىلىدىغان خىسلىتىنى نامايان قىلدى. بۇ ئىدىيە خەلقنىڭ گۈزەل تۇرمۇشقا بولغان ئىنتىلىشىنى ئۆز كۈرەش نىشانى، پۇقرالارنى تېخىمۇ ياخشى تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرۈشنى بارلىق خىزمەتلىرىنىڭ چىقىش نۇقتىسى ۋە مەقسىتى قىلىپ، باشتىن - ئاخىر خەلقە ۋاكالىتەن سۆزلەپ، شۇنداقلا خەلق ئۈچۈن سۆزلەپ، ئومۇم ئۈچۈن پارتىيە قۇرۇش، خەلق ئۈچۈن ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش ئىدىيەسىنى نامايان قىلدى! جۇڭگو خەلقىنى بەختكە ئېرىشتۈرۈش، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنى گۈللەندۈرۈشتەك بۇرچ ۋە مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى نامايان قىلدى! «خەلق ھەممىدىن ئەلا» دىن ئىبارەت قىممەت قارىشىنى نامايان قىلدى!

تۆتىنچى، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش، قانۇنىيەتنى ئىگىلەشتەك ئىلمىيلىققا ئىگە. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت بۇ ئەڭ چوڭ ئەمەلىيەت ئۈستىگە قويۇلغان بولۇپ، ئېلىمىز تەرەققىياتىنىڭ باسقۇچ خاراكتېرلىك ئالاھىدىلىكىنى ۋە ئېلىمىز جەمئىيىتىدىكى ئاساسىي زىددىيەتنىڭ يېڭى ئۆزگىرىشىنى تولغرا ئىگىلىدى، ھەممىدە ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىپ، زامانغا لايىق كەلمەيدىغان بارلىق ئىدىيەۋى قاراشلار ۋە تۈزۈلمە مېخانىزمىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى

باتۇرلۇق بىلەن چىقىرىپ تاشلىدى. بۇ ئىدىيە قانۇنىيەت ئۇستىدە پائال ئىزدىنىپ، قانۇنىيەتكە ئاڭلىق ئەمەل قىلىدى، ئىشلارنىڭ تەرەققىياتىنى ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتنىڭ تەلىپى بويىچە پىلانلىدى، ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتكە ھۆرمەت قىلىش بىلەن سۇبيېكتىپ پائالىيەتچانلىقنى جارى قىلدۇرۇشنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلدى، پارتىيەمىزنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيەنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش قانۇنىيىتى، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ قانۇنىيىتى، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە بولغان تونۇشنى يېڭى يۈكسەكلىككە كۆتۈردى.

دوكلاتتا، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ۋە ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى چۆرىدەپ، يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ ئاساسىي تەدبىرلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلدى ھەم « 14 تە چىقىش تۇرۇش» قا يىغىنچاقلاندى. « 14 تە چىقىش تۇرۇش» تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ : پارتىيەنىڭ بارلىق خىزمەتلەرگە بولغان رەھبەرلىكىدە چىقىش تۇرۇش، خەلقنى مەركەز قىلىشتا چىقىش تۇرۇش، ئىسلاھاتنى ئومۇميۈزلۈك چوڭقۇرلاشتۇرۇشتا چىقىش تۇرۇش، يېڭى تەرەققىيات ئىدىيەسىدە چىقىش تۇرۇش، خەلق خوجايىن بولۇشتا چىقىش تۇرۇش، دۆلەتنى ئومۇميۈزلۈك قانۇن ئىدارە قىلىشتا چىقىش تۇرۇش، سوتسىيالىستىك يادرولۇق قىممەت سىستېمىسىدا چىقىش تۇرۇش، تەرەققىيات داۋامىدا خەلق تۇرمۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈش ۋە ياخشىلاشتا چىقىش تۇرۇش، ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەت بىلەن ئىناق ئۆتۈشىدە چىقىش تۇرۇش، ئومۇمىي دۆلەت خەۋپسىزلىكى قارىشىدا چىقىش تۇرۇش، پارتىيەنىڭ خەلق ئارمىيەسىگە بولغان مۇتلەق رەھبەرلىكىدە چىقىش تۇرۇش، «بىر دۆلەت، ئىككى تۈزۈم » نى يولغا قويۇشتا ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىككە كېلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە چىقىش تۇرۇش، ئىنسانىيەت تەقدىرى ئورتاق گەۋدىسىنىڭ بەرپا قىلىنىشىغا تۈرتكە بولۇشتا چىقىش تۇرۇش، پارتىيەنى ئومۇميۈزلۈك قاتتىق ئىدارە قىلىشتا چىقىش تۇرۇش. بۇ « 14 تە چىقىش تۇرۇش» پارتىيە رەھبەرلىكىدە چىقىش تۇرۇش بىلەن «بەشىنى بىر گەۋدىلەشتۈرۈش» ئومۇمىي ئورۇنلاشتۇرمىسى ۋە «تۆت ئومۇميۈزلۈك» ئىستراتېگىيەلىك ئورۇنلاشتۇرمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، دۆلەت مۇداپىئەسى ۋە ئارمىيە قۇرۇلۇشى، دۆلەتنىڭ خەۋپسىزلىكىنى قوغداش، دىپلوماتىيە ئىستراتېگىيەسىگە ئائىت مەزمۇنلارنى ئۆزگە مۇجەسسەملىگەن بولۇپ، ئۇ پارتىيەنىڭ دۆلەتنى ئىدارە قىلىپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشتىكى مۇھىم فاكتورىن، پىرىنسىپلىرىنىڭ ئەكىسى يېڭى يىغىنچاقلىنىشىدۇر. ئۇ نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش، ئىستراتېگىيە بىلەن تاكتىكىنى بىرلەشتۈرۈشنىڭ نامايەندىسى، شۇنداقلا « قوش 100 يىل » كۇرىش نىشانى، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىدىن ئىبارەت جۇڭگو ئارزۇسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى «يول خەرىتىسى» ۋە «مېتودولوگىيە »دۇر. بۇ « 14 تە چىقىش تۇرۇش» شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى، شۇنداقلا ھەم شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى يولغا قويۇشنىڭ ئەمەلىيەت تەلىپى. « 14تە چىقىش تۇرۇش»نىڭ ھەر بىر مەزمۇنى ناھايىتى كۈچلۈك رېئال قاراتمىلىققا ۋە يېتەكچىلىككە ئىگە، بىز بۇلارنى خىزمەت ئەمەلىيىتىگە بىرلەشتۈرۈشىمىز، ئۇنىڭدا قەتئىي تەۋرەنمەي چىقىش تۇرۇشىمىز، ئۇنى كەم - كوتسىز ئەمەلىيلەشتۈرۈشىمىز كېرەك.

نەزەرىيەدە يېڭىلىق يارىتىش ھەربىر قەدەمنى ئالغاندا، نەزەرىيەدە قورالىنىشمۇ يېڭى قەدەمنى باسىدۇ. يېڭى دەۋر، يېڭى ۋەزىپە، يېڭى ئەمەلىيەتلەر يېڭى ئىدىيەنىڭ يېتەكچىلىك قىلىشىغا تەقەززا بولىدۇ. پارتىيەنىڭ يېڭى دەۋردىكى تارىخىي بۇرچىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۇلۇغ كۈرەش، ئۇلۇغ قۇرۇلۇش، ئۇلۇغ ئىش، ئۇلۇغ ئارزۇ قاتارلىقلارغا مەركەزلەشكەن بولۇپ، ئومۇميۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت قۇرۇپ چىقىشتا ھەل قىلغۇچ غەلىبە قىلىپ، يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە چوقۇم پارتىيەنىڭ ئەڭ يېڭى نەزەرىيە نەتىجىلىرى بىلەن پۈتۈن پارتىيەنى قورالاندۇرۇش ۋە ئۇنى ئەمەلىيەت داۋامىدا يېتەكچى قىلىش، خىزمەتلەرنى ئۇ ئارقىلىق ئىلگىرى سۈرۈش كېرەك. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى ئۆگىنىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش پارتىيەنىڭ ھازىر ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مەزگىللىك مۇھىم سىياسىي ۋەزىپىسى،

شۇنداقلا سىياسىي ئاڭ، ئومۇميلىق ئېڭى، يادرولۇق ئېڭى، بىر سەپتە تۇرۇش ئېڭى قاتارلىقلارنى كۈچەيتىپ، باش شۇجى شى جنپىڭدىن ئىبارەت بۇ يادرونى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ مەركەزلەشكەن بىر تۇتاش رەھبەرلىكىنى ھىمايە قىلىش، ئىدىيەدە، سىياسىيدا، ھەرىكەتتە يولداش شى جنپىڭ يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى بىلەن يۈكسەك بىردەكلىكنى ساقلاش بولسا ئەمەلىي تەدبىرى ھېسابلىنىدۇ. بىز يۈكسەك بۇرچ تۇيغۇسى ۋە مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بىلەن سىستېمىلىق ۋە چوڭقۇر ئۆگىنىشىمىز، ئىدىيەمىز ۋە ھەرىكىتىمىزنى شى جنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى بىلەن بىردەكلىككە كەلتۈرۈشىمىز كېرەك. رەھبىرىي كادىرلارنىڭ باشلامچىلىقىدا چىڭ تۇرۇپ، پۈتۈن پارتىيە شى جنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشى، ئىلىم - پەن سىستېمىسى، روھىي ماھىيىتى، ئەمەلىيەت تەلىپى قاتارلىقلارنى چوڭقۇر ئۆزلەشتۈرۈشى، بۇ ئىدىيەنىڭ مۇھىم سىياسىي ئەھمىيىتى، نەزەرىيەۋى ئەھمىيىتى، ئەمەلىي ئەھمىيىتىنى چوڭقۇر تونۇپ يېتىشى، پۈتۈن پارتىيەدىكىلەر ماركسىزم سەۋىيەسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈش كېرەك. پۈتۈن پارتىيە ۋە پۈتۈن جەمئىيەتتە تېزدىن ئۆگىنىش ۋە ئىزچىللاشتۇرۇش دولقۇنى قوزغاش، ھەقىقىي ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، شەكىل ۋە ئۇسۇلدا يېڭىلىق يارىتىپ، ھەر خىل تارقىتىش ۋاستىلىرىدىن ئۇنۇملۇق پايدىلىنىپ، كۈچلۈك بىرىكمە كۈچ ھاسىل قىلىپ، شى جنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدۇرۇش كېرەك. نەزەرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈشتەك ئېسىل ئۆگىنىش ئىستىلىمىزنى زور كۈچ بىلەن جارى قىلدۇرۇپ، مەسىلە ئېڭىمىزنى كۈچەيتىپ ۋە مەسىلىنى ھەل قىلىش يۆنىلىشىمىزنى تۇرغۇزۇپ، ئۆگىنىش ئىقتىدارىمىزنى، سىياسىي رەھبەرلىك قابىلىيىتىمىزنى، ئىسلاھات يېڭىلىق يارىتىش قابىلىيىتىمىزنى، ئىلمىي تەرەققىيات قابىلىيىتىمىزنى، قانۇن بويىچە ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش ئىقتىدارىمىزنى، ئاممىۋى خىزمەت ئىقتىدارىمىزنى، ئەمەلىيلەشتۈرۈشنى چىڭ تۇتۇش قابىلىيىتىمىزنى، خەۋپ - خەتەرنى تىزگىنلەش ئىقتىدارىمىزنى تېرىشىپ ئۆستۈرۈشىمىز، سىياسىي ئىدارە قىلىش كۈچىمىزنى ساقلاپ، ئەمەلىي ئىشلەپ ئەلنى گۈللەندۈرۈشتە چىڭ تۇرۇشىمىز، كۆتۈرەڭگۈ روھىي ھالەت بىلەن ئەمەلىيەتنىڭ، خەلقنىڭ، تارىخنىڭ سىنىقىدىن ئۆتەلىگۈدەك يېڭى نەتىجىلەرنى قازىنىشىمىز كېرەك.

تەرجىمە مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 04 - 010 - 04(2017) 5878 - 1005

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى يېتەكچى قىلىپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مائارىپنى قەتئىي تەۋرەنمەي ياخشى باشقۇرايلى*

چىن باۋشېڭ

(مائارىپ مىنىستىرلىقى پارتكۇرۇپپىسىنىڭ شۇجىسى، مىنىستر)

پارتىيە 19 - قۇرۇلتىيى جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئۇلۇغ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى پارتىيە نىزامنامىسىغا كىرگۈزۈپ، ئۇنى پارتىيەمىزنىڭ ئۇزۇن مۇددەتكىچە چىڭ تۇرىدىغان يېتەكچى ئىدىيەسى قىلىپ بېكىتتى. يېڭى دەۋر جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تارىخىي بۇرچىنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ، ئومۇمىيۈزلۈك سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشقان دۆلەت قۇرۇش يېڭى مۇساپىسىنى باشلىدى. باش شۇجى شى جىنپىڭنىڭ دوكلاتى يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزمدا چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت بىر يۈرۈش مۇھىم نەزەرىيە ۋە ئەمەلىي مەسىلىلەرگە تارىخ ۋە دەۋر يۈكسەكلىكىدە تۇرۇپ چوڭقۇر جاۋاب بەرگەن پارلاق، ماركسىزملىق پىروگراممىا خاراكتېرلىك ھۆججەتتۇر. شۇڭا مائارىپ سىستېمىسى پارتىيە 19 - قۇرۇلتاي روھىنى چوڭقۇر ئۆگىنىپ، تەشۋىق قىلىپ ۋە ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئاڭلىق ھالدا شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى بىلەن مېڭىنى قوراللاندۇرۇشى، ئەمەلىيەتكە يېتەكچىلىك قىلىپ، خىزمەتلەرنى ئىلگىرى سۈرۈپ، پارتىيەنىڭ مائارىپ فاكۇلتېتىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇشى، ئەخلاق ئاركىلىق ئادەم تەربىيەلەش تۈپ ۋەزىپىسىنى ئەمەلىيلەشتۇرۇشى، مائارىپتا كۆچلۈك دۆلەت قۇرۇشنى تېزلىتىپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مائارىپنى ياخشى باشقۇرۇشى لازىم. مائارىپ مىنىستىرلىقى پارتىيە گۇرۇپپىسى 19 - قۇرۇلتاي يېپىلىشى بىلەنلا «مائارىپنىڭ ئىلگىرىلەش ھەرىكىتىنى ياخشى يېزىش»تا شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى ئاۋۋال مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ جانلىق ئەمەلىيىتىگە ئايلاندۇرۇشنى مۇھاكىمە قىلىدى ۋە قارار قىلدى.

بىرىنچى، «19 - قۇرۇلتاي روھىنى ئۆگىنىش، مۇھاكىمە قىلىش، تەشۋىق قىلىش، تولۇق قاپلاش» ھەرىكىتىنى يولغا قويۇپ، مائارىپ سىستېمىسىدىكى رەھبىرىي كادىرلار بىلەن ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئىدىيە ۋە ھەرىكىتىنى شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى بويىچە بىرلىككە كەلتۈرۈش لازىم. «مىڭلىغان - تۈمەنلىگەن» لېكسىيە ئۆمىكى، يۈزلىگەن پەلسەپە، ئىجتىمائىي پەن مۇتەخەسسىسلىرىنى تاللاپ، مائارىپ سىستېمىسىنىڭ 19 - قۇرۇلتاي روھىنى ئۆگىنىش، ئىزچىللاشتۇرۇش، تەشۋىق قىلىش ئۈمىكى تەشكىللىشى، 19 - قۇرۇلتاي روھىنى ئۆگىنىش، شەرھىلەشكە ئائىت مىڭلىغان نۇقتىلىق ماقالىلەرنى يېزىشقا ئۇيۇشتۇرۇشى، 19 - قۇرۇلتاي روھىنى ئۆگىنىشكە ئائىت تۈمەنلىگەن ئۇلگىلىك دەرسلەرنى ئۆتۈپ، ھەممە سىنىپنىڭ، ھەممە ئادەمنىڭ خەۋەردار بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشى لازىم. «يۇقىرى، سۈپەتلىك، ئۆتكۈر» مەخسۇس تۇردىكى تەتقىقاتنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئالىي مەكتەپلەردە شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى تەتقىق قىلىش بازىسىنى تەسىس قىلىپ، «19 - قۇرۇلتاي روھىنى تەتقىق قىلىش»، «شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى تەتقىق قىلىش» قاتارلىق

* بۇ ماقالە خەنزۇچە «جۇڭگو ئالىي مائارىپى»(中国高等教育) ژۇرنىلىنىڭ 2017 - يىللىق 22 - سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئۆمەت داۋۇت

مۇھىم تەتقىقات تېمىسى ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىشقا تەشكىللىشى لازىم. مائارىپ مىنىستىرلىقىغا بېۋاستە قاراشلىق ئورگانلار «يۇزلىگەن شۇجى پارتىيە دەرسى سۆزلەش»، «مىڭلىغان پارتىيە ئەزالىرى ۋەدە بېرىش، ۋەدىسىدە تۇرۇش ۋە باھالاش»، «شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسى»نى تۈمەنلىگەن ئادەم كەڭ كۆلەمدە ئۆگىنىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرۇش كېرەك.

ئىككىنچىسى، شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسىدىكى «بەشنى كىرگۈزۈش» ھەرىكىتىنى يولغا قويۇپ، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ مائارىپ ساھەسىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسىنىڭ ئىلىم ساھەسىگە كىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مۇناسىۋەتلىك تارماقلار بىلەن بىللە «شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسى»نى ئاشكارا نەشر قىلىپ تارقىتىش كېرەك. «شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسى»نىڭ پەن ساھەسىگە كىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ پېداگوگىكا، ماركسىزم نەزەريەسى قاتارلىق بىرىنچى دەرىجىلىك پەنلىرىدە شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسى تەتقىقات يۆنىلىشىنى تەسىس قىلىشقا مەدەت بېرىپ، ئالاقىدار يۆنىلىش بويىچە ئاسپىرانت قوبۇل قىلىش كېرەك. شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسىنىڭ دەرسلىككە كىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، «شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسى» دەرسلىكىنى تۈزۈپ، شارائىتى بار ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تولۇق كۇرس، مەخسۇس كۇرس ئوقۇغۇچىلىرىغا «شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسى» تاللاپ ئوقۇيدىغان دەرس تەسىس قىلىشقا ئىلھام بېرىش كېرەك. پېداگوگىكا ئىلمى ئاسپىرانتلىرىغا «شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسى مەخسۇس تېما تەتقىقات» دەرسىنى تەسىس قىلىشنى نۆۋەتتىدا سىناق قىلىش كېرەك. شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسىنىڭ تەرىبىلەش كۇرسلىرىغا كىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، «شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسى بويىچە ئالىي دەرىجىلىك تەتقىقات خاراكتېرىدىكى بىلىم ئاشۇرۇش كۇرسى» ئېچىش كېرەك. شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسىنىڭ دەرسلىككە كىرىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، تۈرلەر بويىچە «شى جىنپىڭنىڭ مائارىپ ئىدىيەسىنى ئۆگىنىش كونسۇلتاتسىيە ئوقۇشلۇقى» يېزىشقا تەشكىللەش كېرەك.

ئۈچىنچى، «ئاساسىي قاتلام پارتىيە قۇرۇلۇشى سۈپەت يىلى» ھەرىكىتىنى يولغا قويۇپ، پارتىيەنىڭ مائارىپ خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكىنى ئومۇميۈزلۈك كۈچەيتىش كېرەك. مائارىپ سىستېمىسى پارتىيە قۇرۇلۇشىدا «ئۈلچەمدە ئىلغار بولۇشنى تالىشىش» پىلانىنى قوزغىتىپ ۋە يولغا قويۇپ، مەركەزنىڭ بىر تۈتاش ئورۇنلاشتۇرمىسىغا ئاساسەن، مائارىپ سىستېمىسىدا «ئىككىنى ئۆگىنىش، بىر بولۇش» تەربىيەسىنى دائىملاشتۇرۇش، تۈزۈملەشتۈرۈشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، «ئەسلىي مەقسەتنى ئۇنۇتماي، بۇرچنى ئەستە چىڭ ساقلاش» باش تېما تەربىيەسىنى ئەستايىدىل قانات يايدۇرۇش لازىم. «نۆۋەتتە لايىقەتلىك بولۇش»نى نىشان قىلىپ، مائارىپ مىنىستىرلىقىگە بېۋاستە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ پارتىيە قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ئاساسىدا، 2018 - يىلىنى مائارىپ سىستېمىسىنىڭ ئاساسىي قاتلام پارتىيە قۇرۇلۇشى سۈپەت يىلى قىلىش كېرەك. ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىدىيە سىياسىي خىزمىتىنى ئۆستۈرۈش قۇرۇلۇشىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ، ئون چوڭ سۈپەت ئۆستۈرۈش سىستېمىسىنى نۇقتىلىق بەرپا قىلىپ، «ئۈچتە تولۇق» ئادەم تەربىيەلەش ئۇنۇمىنى ئۈزلۈكسىز يۇقىرى كۆتۈرۈش ئىسلاھاتىنى نۇقتىدا سىناق قىلىشنى يولغا قويۇپ، ئالىي مەكتەپلەردىكى ماركسىزم ئىنستىتۇتىنى ياخشى باشقۇرۇپ، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىدېئولوگىيە خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىك ھوقۇقىنى مەھكەم ئىگىلەش كېرەك.

تۆتىنچى، «مائارىپ ئىسلاھاتى ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش جېڭى» ھەرىكىتىنى يولغا قويۇپ، مائارىپ ئىسلاھاتى ۋە تەرەققىياتىدا «قەيسەر» بولۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مائارىپ تۈزۈمى سىستېمىسىنى ئۈزۈكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈپ، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىختىساسلىقلار ئاساسىنى ياخشى سېلىش لازىم. ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىختىساسلىقلارنى تەربىيەلەپ يېتىلدۈرۈش سۈپەت ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىش جېڭىنى ياخشى قىلىپ، ئالىي مائارىپ تەربىيەسىنىڭ مەزمۇن

جەھەتتە تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولۇپ، تولۇق كۇرس، مەخسۇس كۇرس تۈرى بويىچە ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەش سۇپىتىگە قويۇلىدىغان دۆلەت ئۆلچىمىنى ئېلان قىلىپ، «ئالىي مەكتەپلەر دەرسخانا ئوقۇتۇش قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش، ئوقۇتۇش سۇپىتىنى ئۆستۈرۈش توغرىسىدىكى پىكىر»نى يولغا قويۇپ، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ يېڭىلىق يارىتىش، ئىگىلىك تىكلەش مائارىپ ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆپ يوللار ئارقىلىق ئىشقا ئورۇنلىشىشى، ئىگىلىك تىكلىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش لازىم. مائارىپ ئادىللىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش جېڭىنى ياخشى قىلىپ، شەھەر - يېزا مەجبۇرىيەت مائارىپىنى بىر گەۋدىلەشتۈرۈش تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، يېزىلارنىڭ مەجبۇرىيەت مائارىپىغا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونىنىڭ مائارىپىنى قوللاش سالمىقىنى ئاشۇرۇش، ئالاھىدە مائارىپ، تور مائارىپى، تولۇق ئوتتۇرا باسقۇچى مائارىپىنى ئومۇملاشتۇرۇشنى ياخشى باشقۇرۇپ، ھەر بىر بالىنىڭ ئادىل ھەم سۈپەتلىك مائارىپتىن بەھرىمەن بولۇشىنى تىرىشىپ ئىشقا ئاشۇرۇش لازىم. مائارىپ تۈزۈلمە - مېخانىزمى ئىسلاھاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئۆتكىلىگە ھۆجۇم قىلىش جېڭىنى ياخشى قىلىپ، ئادەتتىكى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئادەم تەربىيەلەش ئىسلاھاتىنى كۈچەيتىش، ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانى ئىسلاھاتىنى پائال، مۇقىم ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىجتىمائىي كۆچلەرنىڭ مائارىپ باشقۇرۇشىنى قوللاش ۋە قېلىپلاشتۇرۇش، كەسىپىي مائارىپ ۋە تەربىيەلەش سىستېمىلىرىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، ئىشلەپچىقىرىش بىلەن ئوقۇتۇشنى بىرلەشتۈرۈپ، مەكتەپ بىلەن كارخانا ھەمكارلىشىشنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، داۋاملىق مائارىپنى ياخشى باشقۇرۇپ، ئۆگىنىشچان جەمئىيەت قۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، پۈقرالارنىڭ ساپاسىنى زور كۆچ بىلەن يۇقىرى كۆتۈرۈش لازىم.

بەشىنچى، «خەلق كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان مەسىلىلەرگە ياخشى جاۋاب بېرىش» ھەرىكىتىنى يولغا قويۇپ، خەلق ئاممىسى دىققەت قىلىۋاتقان، كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ۋە غەمخورلۇق قىلىۋاتقان مەسىلىلەرگە ئاكتىپلىق بىلەن جاۋاب بېرىپ، پۈقرالارغا ھەقىقىي مائارىپنىڭ «قىزىل بولىقى»نى يەتكۈزۈپ، يېڭى دەۋر ئېلىمىز جەمئىيىتىدىكى ئاساسىي زىددىيەتلەرنى ھەل قىلىشتىكى ئاساسلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇش كېرەك. يەسلى مائارىپى ھەرىكىتى پىلانىنى تولۇق يولغا قويۇپ، ھۆكۈمەت باشقۇرۇشىدىكى يېزا - بازار مەركىزىي يەسلىلەرنى ياخشى باشقۇرۇش، ئىجتىمائىي كۆچلەرنىڭ يەسلى ئېچىشىغا مەدەت بېرىپ، «يەسلىگە كىرىش قىيىن بولۇش، يەسلىگە كىرىش قىممەت بولۇش» قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش كېرەك. ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى ئىجتىمائىي تەربىيەلەشنى قېلىپلاشتۇرۇش پىلانىنى يولغا قويۇپ، مۇناسىۋەتلىك تارماقلار بىلەن بىرگە، ئوتتۇرا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى ئىجتىمائىي تەربىيەلەش ئاپپاراتلىرىنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش سالاھىيىتىنى تەكشۈرۈشنى چىڭىتىپ، كىنىشكىسىز ئىجتىمائىي تەربىيەلەش ئاپپاراتلىرىنى تەرتىپكە سېلىشنى كۈچەيتىش لازىم. مائارىپنىڭ نامراتلارنى يۆلەش پىلانىنى ئومۇميۈزلۈك يولغا قويۇپ، ئارخىپ تۇرغۇزۇش، كارتا بېجىرىش ئارقىلىق، مائارىپ ئاساسىي جامائەت مۇلازىمىتىنىڭ نامرات ئاھالىلەرنى تولۇق قاپلاشنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى تېزلىتىپ، ئوقۇغۇچىلارغا ماددىي ياردەم بېرىش تۈزۈمىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش، نۇقتىلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ يېزىلاردىن ۋە نامرات رايونلاردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش مەخسۇس تۈر پىلانىنى ياخشى يولغا قويۇپ، نامراتلىقنىڭ ئەۋلادمۇ - ئەۋلاد داۋاملىشىشىنى ئۈزۈپ تاشلاش ئۈچۈن پۈختا ئاساس سېلىش كېرەك.

ئالتىنچى، «مائارىپنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى تېزلىتىش» ھەرىكىتىنى يولغا قويۇپ، جۈشكۈچە سوتسىيالىستىك مائارىپ تەرەققىيات يولىدا قەتئىي تەۋرەنمەي مېڭىپ، باي، قۇدرەتلىك، دېموكراتىك، مەدەنىي، ئىناق، گۈزەل سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشقان كۆچلۈك دۆلەت قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ئاساس بىلەن تەمىن ئېتىش كېرەك. مائارىپنى زامانىۋىلاشتۇرۇش كاتتا لايىھەسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈپ، جۈشكۈچە مائارىپنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئۇزۇن مەزگىللىك پىلانىنى تەتقىق قىلىپ تۈزۈپ چىقىش ۋە ئېلان قىلىش كېرەك. مائارىپنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئورۇنلاشتۇرۇشى يېغىنى ئېچىپ،

مائارىپ ئىشلىرىنى ئاۋۋال تەرەققىي قىلدۇرۇش، مائارىپنى زامانىۋىلاشتۇرۇشنى تېزلىتىش، مائارىپتا كۆچلۈك دۆلەت قۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، مائارىپنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئارقىلىق سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشقان كۆچلۈك دۆلەت قۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈپ، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلىشىشنىك يېڭى مۇساپىسى ئۈچۈن پۈختا ئاساس سېلىش لازىم.

قىسقىسى، مائارىپ سىستېمىسى يولداش شى جىنپىڭ يادرولىقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا تېخىمۇ زىچ ئۇيۇشۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئۇلۇغ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىشى ۋە ئىزچىللاشتۇرۇشى، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك مائارىپ تەرەققىيات يولىدا قەتئىي تەۋرەنمەي مېڭىپ، خەلق رازى بولىدىغان مائارىپنى ياخشى باشقۇرۇپ، ئەخلاقىي، ئەقلىي، جىسمانىي ۋە گۈزەللىك جەھەتتە تەڭ تەرەققىي قىلغان سوتسىيالىزم قۇرغۇچىلىرى ۋە ئىزباسارلىرىنى يېتىلدۈرۈشى، ئومۇميۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت قۇرۇپ چىقىشتا ھەل قىلغۇچ غەلىبە قىلىش، يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئۇلۇغ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇلۇغ گۈللىنىشىدىن ئىبارەت جۇڭگو ئارزۇسىنى، خەلقنىڭ گۈزەل تۇرمۇشقا بولغان ئىنتىلىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن تېخىمۇ زور يېڭى تۆھپە قوشۇش لازىم.

تەرجىمە مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 08 - 014 - 04(2017) 5878 - 1005

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ـــــ ھاياتىي كۈچكە تولغان نەزەرىيە*

جاڭ لى، جاڭ رەن

(شەرقىي جەنۇب ئۇنىۋېرسىتېتى)

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئىلمىي سوتسىيالىزمنىڭ دەۋامى ۋە راۋاجى.
شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت ئەلگە چوڭ دۆلەت ئەھۋالىنى ئاساس قىلىپ بەرپا قىلىنغان.
شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى خەلقنى ئاساس قىلغان نەزەرىيە.

يولداش دېڭ شياۋپىڭ پارتىيە 12 - قۇرۇلتىيىنىڭ باشلىنىش سۆزىدە: «جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش» دېگەن بۇ ئىلمىي ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن بۇيان، «جۇڭگوچە سوتسىيالىزم» ئىزچىل پارتىيە تارىخىدىكى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ باش تېمىسى بولۇپ كەلدى. بۇ «جۇڭگوچە سوتسىيالىزم» نىڭ ھازىرقى زامان جۇڭگونىڭ تەرەققىياتىدىكى تۈپ يۇزلىنىش ئىكەنلىكىنى تولۇق نامايان قىلىپ بېرىدۇ. باش شۇجى شى جىنپىڭ «7 - ئاينىڭ 26 - كۈنى» قىلغان سۆزىدە: «جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشىك ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيانقى پارتىيەنىڭ پۈتۈن نەزەرىيە ۋە ئەمەلىيىتىدىكى باش تېما بولۇپ كەلدى، پۈتۈن پارتىيە جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئۇلۇغ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ يول ئىشەنچى، نەزەرىيە ئىشەنچى، تۈزۈم ئىشەنچى، مەدەنىيەت ئىشەنچىنى مەھكەم تۇرغۇزۇپ، پارتىيە ۋە دۆلەت ئىشلىرىنىڭ باشتىن - ئاخىر تۇغرا يۆنىلىشكە قاراپ غەلبىسىرى ئىلگىرىلىشىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش كېرەك.» دەپ كۆرسەتتى. ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشىك ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان، جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدا پارتىيەمىز دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ، ئوخشاش بولمىغان تارىخىي باسقۇچتىكى ئوخشاش بولمىغان تەرەققىيات تەلىپىگە ئاساسەن دېڭ شياۋپىڭ نەزەرىيەسى، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيەسى، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشى قاتارلىقلار تەدرىجىي بارلىققا كېلىپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەرىيە سىستېمىسىنىڭ مۇھىم نەزەرىيە نەتىجىلىرىنى ھاسىل قىلدى. تارىخ پاراۋۇزى يېڭى ئەسىرگە كىرگەن بۈگۈنكى كۈندە، پارتىيەمىز يەنە شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر سوتسىيالىزم ئىدىيەسىدىن ئىبارەت بۇ مۇھىم نەزەرىيە نەتىجىسىنى شەكىللەندۈردى. بەش يىلدىن بۇيانقى تارىخ ۋە ئەمەلىيەت شۇنى نامايان قىلدىكى، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى چەكسىز ھاياتىي كۈچكە تولغان يېڭى نەزەرىيەدۇر.

1. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ـــ يېڭى ۋە جانلىق جۇڭگوچە ئىلمىي سوتسىيالىزمدۇر

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى بىلەن دېڭ شياۋپىڭ

*بۇ ماقالە خەنزۇچە «جۇڭگو ئالى مائارىپى»(中国高等教育) ژۇرنىلىنىڭ 2017 - يىل 22 - سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.
تەرجىمە قىلغۇچى: ئوسمانجان مۇھەممەت

نەزەريەسى، «ئۇچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيەسى، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشى ئوخشاشلا يېڭى ۋە جانلىق جۇڭگوچە ئىلمىي سوتسىيالىزمدۇر. «يېڭى ۋە جانلىق جۇڭگوچە ئىلمىي سوتسىيالىزم» شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ئىلمىي سوتسىيالىزملىق ماھىيىتىنى گەۋدىلەندۈردى، شۇنداقلا ئۇنىڭ دۆلەت مەۋقەسىدە تۇرۇشتىن ئىبارەت ھاياتىي كۆچكە تولغان سوتسىيالىزم نەزەريەسى ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى. كونكرېت ئېيتقاندا: بىرىنچىدىن، يېڭى ۋە جانلىق جۇڭگوچە ئىلمىي سوتسىيالىزم بولۇپ، ئالدى بىلەن، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ماھىيىتى ماركس، ئېنگلس ئىجاد قىلغان ئىلمىي سوتسىيالىزم ئىكەنلىكىنى، ئىلمىي سوتسىيالىزمنىڭ داۋامى ۋە راۋاجى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. بۇ نۇقتىنى جەزمەن ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش كېرەك. بۇ توغرىدا باش شۇجى شى جىنپىڭ ناھايىتى ئېنىق قىلىپ: «جۇڭگوچە سوتسىيالىزم بولسا سوتسىيالىزم بولۇپ، باشقا ئىزم ئەمەس، شۇڭا ئىلمىي سوتسىيالىزمنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپلىرىنى يوقتىپ قويۇشقا بولمايدۇ، ئۇنى يوقتىپ قويىدىكەنمىز ئۇ ئىلمىي سوتسىيالىزم بولماي قالىدۇ»، دەپ كۆرسەتتى؛ ئىككىنچىدىن، يېڭى ۋە جانلىق جۇڭگوچە ئىلمىي سوتسىيالىزم، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ئىلمىي سوتسىيالىزمغا نىسبەتەن دوگمىچە داۋاملىشىش ۋە ۋاريىسلىق قىلىش بولماستىن، بەلكى جۇڭگونىڭ ئەمەلىيىتىگە زىچ باغلانغان بولۇپ، جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالى مەۋقەسىدە تۇرۇپ داۋاملاشقان ۋە ۋاريىسلىق قىلغانلىقىنى، داۋاملىشىش ۋە ۋاريىسلىق قىلىش داۋامىدا يېڭىلىق يارىتىلغانلىقىنى، تەرەققىي قىلغانلىقىنى، بېيىتىلغانلىقىنى ئىپادىلىدى. بۇ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەريە سىستېمىسى شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى چەكسىز يېڭى ۋە جانلىققا ئىگە قىلىپ، مىسلىسىز ھاياتىي كۆچنى نامايان قىلدى. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، پەقەت دۆلەت ئەھۋالى مەۋقەسىدە تۇرغان سوتسىيالىزم نەزەريەسىلا يېڭى ۋە جانلىق سوتسىيالىزم نەزەريەسى بولالايدۇ. چۈنكى مەۋقەنى پەقەت دۆلەت ئەھۋالىغا قويغاندىلا ئاندىن دۆلەت ئەھۋالىنى چىقىش قىلىپ، سوتسىيالىزم نەزەريەسى تەرەققىي قىلىدۇ، بېيىتىلىدۇ، سوتسىيالىزم نەزەريەسى دائىم يېڭى ۋە جانلىقلىققا ئىگە بولۇپ، ئۇزۇلمەس ھاياتىي كۆچكە تولىدۇ.

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ئەڭ زور ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭ باشتىن - ئاخىر جۇڭگونىڭ ئەمەلىيىتىگە چىڭ باغلانغانلىقى، مەۋقەنى جۇڭگو زېمىنىغا مۇستەھكەم قويغانلىقى، جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالىغا زىچ باغلاش ئارقىلىق ئىلمىي سوتسىيالىزمدا چىڭ تۇرغانلىقى ۋە ئۇنى داۋاملاشتۇرغانلىقىدۇر. بۇ خۇددى باش شۇجى شى جىنپىڭ كۆرسەتكەندەك: «جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىلمىي سوتسىيالىزم نەزەريەسى لوگىكىسى بىلەن جۇڭگونىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات تارىخى لوگىكىسىنىڭ دىيالېكتىك بىرلىكى بولۇپ، ئۇ جۇڭگو زېمىنىدا يىلتىز تارتىدىغان، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئارزۇسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، جۇڭگو ۋە دەۋر تەرەققىياتىنىڭ ئىلگىرىلىشىگە ئۈيغۇن كېلىدىغان ئىلمىي سوتسىيالىزم.» بۇ بىز ھەمىشە دەپ كېلىۋاتقان جۇڭگوچە ئىلمىي سوتسىيالىزمدۇر. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر سوتسىيالىزم ئىدىيەسى دەل مۇشۇنداق جۇڭگوچە ئىلمىي سوتسىيالىزم بولۇپ، ئۇ ھەم ئىلمىي سوتسىيالىزمدا چىڭ تۇرىدۇ ھەم دۆلەت ئەھۋالىنى چىقىش قىلىپ، ئىلمىي سوتسىيالىزمنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئارقىلىق جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ يېڭى دەۋرگە قەدەم قويۇشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. شۇنداقلا جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ يېڭى دەۋرگە قەدەم قويغانلىقى «ئىلمىي سوتسىيالىزمنىڭ 21 - ئەسىردىكى جۇڭگودا قۇدرەتلىك ھاياتىي كۆچنى نامايان قىلغانلىقى، دۇنيادا جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئۇلۇغ بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ.» بۇلارنىڭ ھەممىسى شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە

سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ يۈكسەك ھاياتىي كۈچىگە تولغان نەزەرىيە ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

2. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ـــ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن نەزەرىيە

ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن نەزەرىيە جەزمەن ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كېلىدىغان، شۇ يەردە يىلتىز تارتىدىغان، شۇ يەرگە ماس كېلىدىغان، ئىجتىمائىي تەرەققىيات تەلىپىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان نەزەرىيەدۇر. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، ئومۇمەن جەمئىيەت تەرەققىياتىغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان ۋە ئىلگىرى سۈرىدىغان نەزەرىيەلەرنىڭ ھەممىسى ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن نەزەرىيە بولىدۇ، شۇڭا ئۇ جەزمەن جۇشقۇنلۇققا ۋە ھاياتىي كۈچكە تولىدۇ. ماۋ زېدۇڭ ئىدىيەسى قانداق قىلىپ جۇڭگو ئىنقىلابىنى غەلىبىگە يېتەكلىيەلىدى؟ چۈنكى ئۇ بىر ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن نەزەرىيە بولۇپ، ئۇنىڭ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىيەلىشىدىكى تۈپ نۇقتىسى: ماۋ زېدۇڭ ئىدىيەسى جۇڭگونىڭ يېزا ئىگىلىكى چوڭ دۆلتى ئىكەنلىكىنى، دېھقانلارنىڭ پۈتۈن ئاھالىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدىغانلىقىدىن ئىبارەت بۇنداق ئەڭ چوڭ دۆلەت ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرگەنلىكىدە ئىدى. مۇشۇنداق ئەڭ چوڭ دۆلەت ئەھۋالى بولغاچقىلا ئاندىن جۇڭگونىڭ ئوبيېكتىپ ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان «يېزىلار ئارقىلىق شەھەرنى قورشاش، قۇرال ئارقىلىق ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىش» ئىنقىلاب نەزەرىيەسىنى ئوتتۇرىغا قويالىغان ھەم جۇڭگو ئىنقىلابىنى غەلىبىگە يېتەكلىيەلىگەن. ئوخشاشلا شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىمۇ بىر ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن نەزەرىيە بولۇپ، ئۇنىڭ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتىكى تۈپ نۇقتىسى دەل بۇ ئىدىيەنىڭ سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت مۇشۇنداق ئەڭ چوڭ دۆلەت ئەھۋالى ئاساسىغا قۇرۇلغانلىقىدا. باش شۇجى شى جىنپىڭ 2013 - يىلى 12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى يولداش ماۋ زېدۇڭ تۇغۇلغانلىقىنىڭ 120 يىللىقىنى خاتىرىلەش سۆھبەت يىغىنىدا قىلغان سۆزىدە: «ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش ماركسىزمنىڭ تۈپ نۇقتىسىنەزەرى، جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ دۇنيانى بىلىشىنىڭ، دۇنيانى ئۆزگەرتىشنىڭ تۈپ تەلىپى»، دەپ كۆرسەتتى ھەمدە پۈتۈن پارتىيە جەزمەن ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتە چىڭ تۇرۇش كېرەكلىكىنى تەلەپ قىلدى. ئۇ: «ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتە چىڭ تۇرۇشتا ئۆلىمىزنىڭ ھېلىھەم ئۇزۇن مۇددەت سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا تۇرىدىغانلىقىدىن ئىبارەت بۇ ئاساسىي دۆلەت ئەھۋالىنى ئېنىق بىلىش ۋە تۇغرا ئىگىلەش كېرەك»، دەپ كۆرسەتتى. ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىشلىرىنى ساغلام تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە زور غەلىبىگە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن، مەۋقەنى سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت بۇ ئاساسىي دۆلەت ئەھۋالىغا قويۇش ھەم بۇنداق دۆلەت ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلىدىغان سوتسىيالىزم نەزەرىيەسىنى ئوتتۇرىغا قويۇش شەرت. ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشىك ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان، جۇڭگو كوممۇنىستلىرى مەۋقەنى سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت بۇنداق ئەڭ چوڭ دۆلەت ئەھۋالىغا قويۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەرىيە سىستېمىسىنى تەدرىجىي شەكىللەندۈردى. جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەرىيەسى سىستېمىسىنى ئەستايىدىل ئانالىز قىلىپ، بۇ نەزەرىيە سىستېمىسىنىڭ سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىنىڭ ئوبيېكتىپ تەلىپى بىلەن كونكرېت تەلىپىنى توغرا ئەكس ئەتتۈرىدىغانلىقىنى، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەيدىغانلىقىنى ئېنىق كۆرۈش كېرەك. دەل شۇنداق بولغاچقا جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەرىيە سىستېمىسىلا ناھايىتى ئۇنۇملۇك ھالدا جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىشلىرىنىڭ ساغلام تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈردى، قىسقىغىنا نەچچە ئون يىلدا جۇڭگونى قۇدرەتلىك بولۇشقا، خەلقنى بەيىشقا يېتەكلىدى. دەل مۇشۇنداق ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش نەزەرىيە

سىستېمىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە جۇڭگو كوممۇنىستلىرى خەلقنى جۇڭگوچە سوتسىيالىزم تەرەققىيات يولىدا مېڭىشقا يېتەكلىدى. ئەمەلىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم يولى - مۇۋەپپەقىيەت يولىدۇر.

بۈگۈنكى كۈندە، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەچچە ئون يىللىق تەرەققىياتنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ يېڭى دەۋرگە قەدەم قويدى. بۇ يېڭى دەۋردە ئىلىمىزنىڭ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى زور دەرىجىدە ئۆستى، ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش ئىقتىدارى كۆپ جەھەتلەردە دۇنيانىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتتى، دۆلەت كۈنسايىن قۇدرەت تېپىپ، خەلق كۈنسايىن بېيىدى. جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ يېڭى دەۋرگە قەدەم قويۇش ئارقىلىق ھاسىل بولغان يېڭى ئۆزگىرىشكە قارىتا باش شۇجى شى جىنپىڭ پارتىيە 19 - قۇرۇلتاي دوكلاتىدا ئىلىمىز جەمئىيىتىدىكى ئاساسىي زىددىيەتكە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا ھۆكۈم قىلىپ: «جۇڭگوچە سوتسىيالىزم يېڭى دەۋرىگە قەدەم قويدى، ئىلىمىز جەمئىيىتىدىكى ئاساسىي زىددىيەت خەلقنىڭ كۈندىن - كۈنگە ئېشىپ بېرىۋاتقان گۈزەل تۇرمۇش ئېھتىياجى بىلەن تەرەققىيات تەڭپۇڭ بولماسلىق، يېتەرلىك بولماسلىق ئوتتۇرىسىدا زىددىيەتكە ئۆزگەردى»، دەپ كۆرسەتتى. ئىلىمىز جەمئىيىتىدىكى ئاساسىي زىددىيەتتە ئۆزگىرىش بولغان بولسىمۇ، باش شۇجى شى جىنپىڭ يەنىلا: «پۈتۈن پارتىيە سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت بۇ دۆلەت ئەھۋالىنى پۈختا ئىگىلەپ، مەۋقەنى سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت بۇنداق ئەڭ زور ئەمەلىيەتكە مەھكەم قويۇش كېرەك»، چۈنكى «ئىلىمىز جەمئىيىتىدىكى ئاساسىي زىددىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى بىزنىڭ ئىلىمىز سوتسىيالىزمى تۇرۇۋاتقان تارىخىي باسقۇچقا بولغان ھۆكۈمىزنى ئۆزگەرتمىدى»، دەپ كۆرسەتتى. شۇڭا بىز مەۋقەيىمىزنى يەنىلا سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدىن ئىبارەت بۇنداق دۆلەت ئەھۋالىغا قويۇپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنى ئىلىپ بېرىشىمىز لازىم. بۇ پارتىيەمىزنىڭ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش روھىنى، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن نەزەرىيە ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت خسلىتىنى تۇلۇق نامايان قىلىپ بېرىدۇ، بۇنداق نەزەرىيەۋى خسلەت شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ جەزمەن چەكسىز ھاياتىي كۈچكە ۋە جۇشقۇنلۇققا ئىگە ئىكەنلىكىنى، جەزمەن بىر تولۇپ - تاشقان ھاياتىي كۈچكە ئىگە ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن نەزەرىيە ئىكەنلىكىنى بەلگىلىگەن.

3. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ـــ خەلقنى ئاساس قىلغان نەزەرىيە

خەلقنى ئاساس قىلغان نەزەرىيە مۇقەررەركى ھاياتىي كۈچكە تولغان نەزەرىيە بولىدۇ. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ھەممە يېرىدە خەلقنى ئاساس قىلىدىغان شانلىق ئىدىيە پارلاپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، باش شۇجى شى جىنپىڭ ئاممىۋى لۇشىيەندە چىڭ تۇرۇش كېرەك، دېگەن مەسىلە ئوستىدە توختالغاندا ئىنتايىن ئېنىق قىلىپ: ئاممىۋي لۇشىيەندە چىڭ تۇرۇشتا خەلق بىزنىڭ كەلگۈسى تەقدىرىمىزنى بەلگىلەيدىغان ئاساسىي كۈچ ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرۇش؛ ئاممىۋي لۇشىيەندە چىڭ تۇرۇشتا پۈتۈن نىيەت، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت تۈپ مەقسەتتە چىڭ تۇرۇش؛ ئاممىۋي لۇشىيەندە چىڭ تۇرۇشتا پارتىيە بىلەن ئاممىۋي لۇشىيەننىڭ قان بىلەن گۈشتەك مۇناسىۋىتىنى ساقلاش، ئاممىۋي لۇشىيەندە چىڭ تۇرۇشتا خىزمەتلىرىمىزگە خەلق ھەقىقىي باھا بېرىشتە چىڭ تۇرۇش كېرەك، دەپ كۆرسەتتى. يەنە مەسىلەن، شى جىنپىڭ جۇڭگو ئارزۇسى مەسىلىسىدە توختالغاندا چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن: «جۇڭگو ئارزۇسى يىغىپ ئېيتقاندا خەلقنىڭ ئارزۇسى. شۇڭا بۇ ئارزۇنى خەلقە يېقىندىن تاينىپ ئىشقا ئاشۇرۇش، خەلقەقە ئۈزۈكسىز بەخت يارىتىش شەرت»، دەپ كۆرسەتتى. بۈگۈنكى كۈندە يەنە شۇنى ئېسىمىزدە چىڭ تۇتۇشىمىز كېرەككى، پارتىيە 19 - قۇرۇلتىيى يېپىلىشى بىلەنلا باش شۇجى شى جىنپىڭ يېڭى بىر قارارلىق

مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بيۈروسى ئەزالىرىنىڭ باشلاپ جۈگگو - چەت ئەل مۇخبىرلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشكەندە: «خەلقنىڭ گۈزەل تۇرمۇشقا ئىنتىلىشى بىزنىڭ كۈرەش نىشانىمىز»، دەپ كۆرسەتتى. بۇ نىشاننى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بەش يىلدىن بۇيان پۈتۈن پارتىيە بىر نىيەتتە ھەمكارلىشىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈردى. خۇددى 19 - قۇرۇلتاي دوكلاتىدا كۆرسىتىلگەندەك: 18 - قۇرۇلتايدىن بۇيان، پارتىيەمىز «خەلقنى مەركەز قىلغان تەرەققىيات ئىدىيەسىنى چوڭقۇر ئىزچىللاشتۇرۇپ، ئەلگە نەپ يەتكۈزىدىغان زور بىر يۇرۇش تەدبىرلەرنى ئىزچىل يولغا قويغانلىقتىن، خەلقنىڭ ئىرىشىش تۇيغۇسى روشەن كۈچەيتىلدى. نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش ئۆتكىلىگە ھۇجۇم قىلىشتا ھەل قىلغۇچ ئىلگىرىلەش بولدى، 60 نەچچە مىليون نامرات ئاھالە نامراتلىقتىن مۇقىم قۇتۇلدى، نامراتلىق نىسبىتى 10.2 % تىن 4 % پىرسەنتتىن تۆۋەن سەۋىيەگە چۈشتى. مائارىپ ئىشلىرى ئەتراپلىق راۋاجلاندى، ئۆتتۈرا - غەربىي رايونلار مائارىپى ۋە يېزا مائارىپى كۆرۈنەرلىك كۈچەيتىلدى. ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالىدا ئىزچىل ياخشىلىنىش بولدى، شەھەر - بازارلاردا ھەر يىلى ئۆتتۈرا ھېساب بىلەن 13 مىليوندىن ئارتۇق ئادەم يېڭىدىن ئىشقا ئورۇنلاشتى. شەھەر - يېزا ئاھالىسى كىرىمىنىڭ ئېشىش سۈرئىتى ئىقتىسادنىڭ ئېشىش سۈرئىتىدىن ئېشىپ كەتتى، كىرىمى ئوتتۇرا ھال كىشىلەر سىجىل كۆپەيدى. شەھەر - بازار ئاھالىسىنى قاپلىغان ئىجتىمائىي كاپالەت سىستېمىسى ئاساسەن بەرپا قىلىندى، خەلقنىڭ ساغلاملىق ۋە داۋالىنىش ـ ساقلىقنى ساقلاش سەۋىيەسى زور دەرىجىدە ئۆستى، كاپالەتلىك تۇرالغۇ قۇرۇلۇشى پۈختا قەدەم بىلەن ئالغا سىلجىدى». بۇ بەش يىللىق ئەملىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، پارتىيەمىز ئىزچىل تۇردە ھارماي - تالماي خەلق ئاممىسىنىڭ بەختى ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلدى.

باش شۇجى شى جىنپىڭ پارتىيە 19 - قۇرۇلتىيىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمىدا بەرگەن «ئومۇميۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت قۇرۇپ چىقىشتا ھەل قىلغۇچ غەلىبە قىلىپ، يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزمنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرەيلى»، دېگەن تېمىدىكى دوكلاتىنىڭ بېشىدىلا : «ئەسلىي مەقسەتنى ئۇنتۇمىغاندىلا ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرغىلى بولىدۇ. جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ئەسلىي مەقسىتى ۋە بۇرچى جۇڭگو خەلقىنى بەختكە ئېرىشتۇرۇش، جۇڭخۇا مىللىتىنى گۈللەندۈرۈش»، دەپ كۆرسەتتى ھەمدە «پۈتۈن پارتىيەدىكى يولداشلار جەزمەن خەلق بىلەن ھەمنەپەس، تەقدىرداش ، قەلبداش بولۇپ، خەلقنىڭ گۈزەل تۇرمۇشقا بولغان تەلپۈنۈشىنى مەڭگۈ كۈرەش نىشانى قىلىش كېرەك» لىكىنى تەلەپ قىلدى. 19 - قۇرۇلتاي دوكلاتىنى ئەستايىدىل ئوقۇيدىغان بولساق، دوكلاتتا «خەلق» دېگەن ئۇقۇمنىڭ كۆپ قېتىم تىلغا ئېلىنغانلىقىنى بايقايمىز. مەسىلەن، « خەلق مەنپەئەتىنى باشتىن - ئاخىر ھەممىدىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇش»، «خەلق غوجايىن بولۇشنىڭ تۈزۈم كاپالىتىنى كۈچەيتىش»، «خەلقنىڭ غوجايىن بولۇشىدا چىڭ تۇرۇش»، «خەلقنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۇرۇش»، «ئومۇم ئۈچۈن پارتىيە قۇرۇش»، «خەلق ئۈچۈن ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش» قاتارلىقلار. «خەلق» — شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىدە ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ، باش شۇجى شى جىنپىڭ ھەممە يەردە خەلقنى ئويلايدۇ، ھەر ۋاقىت خەلقنى ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيدۇ دېيىشكە بولىدۇ. شۇڭا بىز شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى — خەلقنى ئاساس قىلغان نەزەرىيە دەيمىز. خەلقنى ئاساس قىلىش مۇقەررەر ھالدا شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى چەكسىز ھاياتىي كۈچكە ئىگە قىلىدۇ.

4. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى - خەلقنى بەيىشقا، دۆلەتنى قۇدرەت تېپىشقا يېتەكلەيدىغان نەزەرىيە

ھاياتىي كۈچكە تولغان نەزەرىيە جەزمەن خەلقنى بەيىشقا، دۆلەتنى قۇدرەت تېپىشقا

يېتەكلەيدىغان ئۇنۇملۇق نەزەرىيەدۇر. جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەرىيە سىستېمىسى مۇشۇنداق نەزەرىيە سىستېمىسى بولۇپ، بۇ نەزەرىيە سىستېمىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىمۇ مۇشۇنداق نەزەرىيەدۇر. باش شۇجى شى جىنپىڭ پارتىيە 19 - قۇرۇلتاي دوكلاتىدا: «جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ ئەسلىي مەقسىتى ۋە بۇرچى - جۇڭگو خەلقىنى بەختكە ئېرىشتۇرۇش، جۇڭخۇا مىللىتىنى گۈللەندۈرۈش»، دەپ كۆرسەتتى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى ئىزچىل مۇشۇنداق ئەسلىي مەقسەت ۋە بۇرچنى چىقىش قىلىپ، جۇڭگو خەلقىنى ئۇزۇكسىز بېيىشقا ۋە قۇدرەت تېپىشىغا قاراپ مېڭىشىغا رەھبەرلىك قىلدى، بولۇپمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشىك ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان، پارتىيەمىز ماركسىزمنى جۇڭگونىڭ دەۋرىت ئەھۋالى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم تەرەققىيات يولىدا ماڭدى، ئېلىمىزنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى، سىياسىي قۇرۇلۇشى، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى، ئىجتىمائىي قۇرۇلۇشى، ئېكولوگىيە قۇرۇلۇشى قاتارلىق جەھەتلەردە ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى، ئىقتىسادتا ئۇزۇن مۇددەتكىچە ئىلگىرىلەش بولدى، خەلق ئاممىسىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسى كۈنسايىن ئۆستى، دۆلەت ئۇزۇكسىز قۇدرەت تېپىشقا قاراپ يۈزلەندى. مەسىلەن، ئېلىمىزدە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشىك ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيانقى قىسقىغىنا 30 يىلدا ئىقتىساد زور دەرىجىدە تەرەققىي قىلدى؛ 1978 - 2008 - يىلىغىچە بولغان 30 يىلدا جۇڭگونىڭ GDP سى يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ئۈدا 9.5% ئاشتى، 2009 - يىلىغا كەلگەندە جۇڭگونىڭ GDP سى ياپونىيەنىڭكىدىن ئېشىپ دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇندا تۇردى. شۇڭا باش شۇجى شى جىنپىڭ: پەقەت سوتسىيالىزملا جۇڭگونى قۇتۇلدۇرالايدۇ، پەقەت جۇڭگوچە سوتسىيالىزملا جۇڭگونى تەرەققىي قىلدۇرالايدۇ، دەپ كۆرسەتتى.

پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيىدىن بۇيان، پارتىيەمىز جۇڭگوچە سوتسىيالىزمدىن ئىبارەت بۇ ئاساسىي تېمىنى مەھكەم ئىگىلەپ، «بەشنى بىر گەۋدە قىلىش» ئومۇمىي ئورۇنلاشتۇرمىسىنى بىر تۇتاش ئالغا سىلجىتىپ، «تۆت ئومۇميۈزلۈك» ئىستراتېگىيەلىك ئورۇنلاشتۇرمىسىنى تەڭكەش ئىلگىرى سۈرۈپ، «12 - بەش يىللىق» پىرىك پىلانىنى غەلىبىلىك تاماملاندى، بۈلارنىڭ ھەممىسى جۇڭگونىڭ زور تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرگەنلىكتىن، خۇشاللىنارلىق تارىخىي خاراكتېرلىك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. 2013 - 2016 - يىلىغىچە دۆلەت ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى ئوتتۇرا ھېساب بىلەن % 7.2 ئېشىپ، دۇنيانىڭ ئوخشاش مەزگىلىدىكىدىن يىلىغا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 2.5% ۋە تەرەققىي قىلىۋاتقان ئىقتىسادىي گەۋدىلەرنىڭكىدىن % 4 ئاشتى؛ 2016 - يىلى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 53 مىڭ 980 يۈەن بولۇپ، 2012 - يىلىدىكىدىن 29% كۆپەيدى؛ كىشى بېشىغا توغرا كەلگەن مىللىي دارامەت 2012 - يىلى 5940 ئامېرىكا دوللىرى بولغان بولسا 2016 - يىلىغا كەلگەندە 8000 ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ، ئوتتۇرھال يۇقىرى كىرىملىك دۆلەتلەرنىڭ سەۋىيەسىگە يېقىنلاشتى؛ پارتىيە 18 - قۇرۇلتىيىدىن بۇيان، ئېلىمىز «ئىقتىسادى داۋاملىق ئوتتۇرھال يۇقىرى سۈرئەتتە ئېشىپ، دۇنيادىكى ئاساسلىق دۆلەتلەرنىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتتى، ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى 54 تىرىليون يۈەندىن ئېشىپ، 80 تىرىليون يۈەنگە يېتىپ، دۇنيا بويىچە مۇقىم 2 - ئورۇندا تۇرۇپ، دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ ئېشىشىغا قوشقان تۆھپىسى 30% تىن ئېشىپ كەتتى». نۆۋەتتە «ئېلىمىز ئىقتىسادى يۇقىرى سۈرئەتتە ئېشىش باسقۇچىدىن يۇقىرى سۈپەتتە تەرەققىي قىلىش باسقۇچىغا ئۆتتى». ئومۇمەن، بىز بەش يىلدىن بۇيان، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئىسلاھات - ئېچىۋېتىشنىڭ ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ تارىخىي خاراكتېرلىك نەتىجىلىرىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش، ئىسلاھاتنى ئومۇميۈزلۈك چوڭقۇرلاشتۇرۇش، دېموكراتىيە - قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى، ئىدىيە - مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى، خەلق تۇرمۇشى سەۋىيەسىنى ئۆستۈرۈش،

ئېكولوگىيە مەدەنىيلىكى قۇرۇلۇشى، ئارمىيەنى قۇدرەت تاپتۇرۇش، ئارمىيەنى گۈللەندۈرۈش، شياڭگاڭ، ئاۋمېن، تەيۋەن خىزمىتى، ھەر تەرەپلىمە دىپلوماتىيە ئورۇنلاشتۇرمىسى، پارتىيەنى ئومۇميۈزلۈك قاتتىق ئىدارە قىلىش قاتارلىق ھەر قايسى تەرەپلەردە غايەت زور نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. بىز بۇگۈن ئومۇمىي جەھەتتىن ھاللىق سەۋىيەگە يەتتۇق ھەمدە ناھايىتى تېزلا ئومۇميۈزلۈك ھاللىق جەمئىيەت قۇرۇپ چىقىمىز. بۇلارنىڭ ھەممىسى شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ چەكسىز جۇشقۇنلۇققا ۋە ھاياتىي كۈچكە تولغان نەزەرىيە ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىپ بېرىدۇ.

5. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ـ دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلىگەن، ئەمەلىيەت جەريانىدا ئۈزۈكسىز بېيىغان ۋە تەرەققىي قىلغان نەزەرىيە

ھاياتىي كۈچكە تولغان نەزەرىيە جەزمەن دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەيدىغان، مەۋقەنى ئىجتىمائىي ئەمەلىيەتكە قويۇپ، ئۈزۈكسىز بېيىيدىغان ۋە تەرەققىي قىلىدىغان نەزەرىيەدۇر. شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى دەل مۇشۇنداق نەزەرىيە. ئۇ ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيەسى، دېڭ شىياۋپىڭ نەزەرىيەسى، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش»مۇھىم ئىدىيەسى، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىنى يېتەكچى قىلىپ، يېڭى دەۋر جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالىغا يەنمۇ زىچ بىرلەشتۈرۈپ، ئۈزۈكسىز تەرەققىي قىلىپ ئۆزگىرىۋاتقان ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەرىيە سىستېمىسىنى بېيىتتى ۋە تەرەققىي قىلدۇردى. سوتسىيالىزم قۇرۇش، جۇڭگو خەلقىنى بەختكە ئېرىشتۈرۈش ، جۇڭخۇا مىللىتىنى گۈللەندۈرۈش جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ بارلىققا كەلگەن كۈنىدىن باشلاپلا ئىزچىل چىڭ تۇرۇپ كەلگەن ئەسلى مەقسىتى ۋە بۇرچى. بىز 1956 ـ يىلى سوتسىيالىزمغا كىرگەندىن باشلاپ، جۇڭگو كوممۇنىستلىرى تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن سوتسىيالىزم قۇرۇش ئەمەلىيىتى بىلەن نەزەرىيەسى ئۈستىدە ئىزدەندى، بولۇپمۇ ئىسلاھات ئېلىپ بېرىلغان، ئىشىك ئېچىۋېتىلگەندىن بۇيان، پارتىيەمىز ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش روھىنى چىقىش قىلىپ، دادىللىق بىلەن نەزەرىيە جەھەتتە ئىزدىنىپ ۋە نەزەرىيەدە يېڭىلىق يارىتىپ، نېمىنىڭ سوتسىيالىزم ئىكەنلىكى، سوتسىيالىزمنى قانداق قۇرۇش كېرەكلىكى، قانداق پارتىيە قۇرۇش كېرەكلىكى، پارتىيەنى قانداق قۇرۇش كېرەكلىكى، قانداق تەرەققىياتنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەكلىكى، قانداق تەرەققىي قىلىش كېرەكلىكى قاتارلىق بىر قاتار زور رېئال مەسىلە ۋە نەزەرىيە مەسىلىلىرىنى زىچ چۆرىدەپ، سوتسىيالىزمنىڭ دەسلەپكى باسقۇچى نەزەرىيەسى، سوتسىيالىستىك ئىسلاھات ـ ئېچىۋېتىش نەزەرىيەسى، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ئازاد قىلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش نەزەرىيەسى، ئورتاق بېيىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش نەزەرىيەسى، «بىر دۆلەت، ئىككى تۈزۈم» بولۇش تەسەۋۋۇرى، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى نەزەرىيەسى ۋە ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكنى ئاساس قىلغان، كۆپ خىل مۇلۇكچىلىك ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىق بىر يۈرۈش ئىجادچانلىققا، ئىلمىيلىككە، توغرىلىققا باي نەزەرىيەلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، دېڭ شىياۋپىڭ نەزەرىيەسى، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش»مۇھىم ئىدىيەسى، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشى قاتارلىقلارنى بەلگە قىلغان جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەرىيە سىستېمىسىنى شەكىللەندۈردى. پارتىيە 18 ـ قۇرۇلتىيىدىن بۇيان، پارتىيەمىز يېڭى تارىخىي شارائىتتا ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيەسى، دېڭ شىياۋپىڭ نەزەرىيەسى، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيەسى، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىغا ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئاساسىدا جۇڭگوچە سوتسىيالىزمدىن ئىبارەت بۇ تېمىنى يەنمۇ زىچ چۆرىدەپ، پارتىيە ۋە خەلقنىڭ ئۇلۇغ ئەمەلىيىتىنى ئاساس قىلىپ، يېڭى دەۋردە قانداق جۇڭگوچە سوتسىيالىزمدا چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، جۇڭگوچە سوتسىيالىزمدا قانداق چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ زور

دەۋر تېمىسىنى چۆرىدەپ، « نەزەرىيە جەھەتتە جاپالىق ئىزدىنىپ، نەزەرىيە جەھەتتە يېڭىلىق يارىتىشتا زور نەتىجە قازىنىپ، يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى شەكىللەندۈردى». شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى مەۋقەنى يېڭى دەۋر جۇڭگونىڭ دۆلەت ئەھۋالىغا قويۇپ، دۆلەت ئىچى - سىرتىدىكى ۋەزىيەتنىڭ يېڭى ئۆزگىرىشىگە ۋە ئېلىمىز تۇرلۇك ئىشلىرىنىڭ يېڭى تەرەققىياتىغا زىچ بىرلەشتۈرۈپ، «جۇڭگو ئارزۇسى»، «ئۇچىنى تەشەببۇس قىلىش»، «تۆت ئومۇميۈزلۈك»، «بەشىنى بىر گەۋدە قىلىش»، «ئۇچتە تەلەپچان، ئۇچتە راستچىل بولۇش»، «بىر بەلباغ، بىر يول»، «ئىناق دۇنيا» قاتارلىق بىر يۈرۈش يېڭى ئۇقۇم، يېڭى ئىدىيە، يېڭى ئىستراتېگىيەنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، «يېڭى تارىخىي باشلىنىش نۇقتىسىدا ھاكىمىيەتنى قانداق يۈرگۈزۈش، دۆلەتنى قانداق ئىدارە قىلىش، دۆلەتنى كەلگۈسىگە قانداق يېتەكلەش قاتارلىق مۇھىم مەسىلىلەرگە ئىلمىي جاۋاب بەردى، جۇڭگوچە سوتسىيالىزمدا قانداق چىڭ تۇرۇش ۋە ئۇنى قانداق راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت نېگىزلىك مەسىلىگە چوڭقۇر جاۋاب بەردى»، پارتىيەمىز جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش قانۇنىيىتىگە، سوتسىيالىزم قۇرۇش قانۇنىيىتىگە، ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىگە بولغان تونۇشىنى يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈش ئارقىلىق جۇڭگوچە سوتسىيالىزم نەزەرىيە سىستېمىسىنى زور دەرىجىدە بېيىتىپ، شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ قۇدرەتلىك ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلدى.

پايدىلانمىلار:

[1] 习近平谈治国理政[M]. 北京：外文出版社，2014

[2] 习近平. 决胜全面建成小康社会 夺取新时代中国特色社会主义伟大胜利[N]. 人民日报，2017 - 10 - 28.

[3] 中共中央宣传部. 习近平总书记系列重要讲话读本[M]. 北京：学习出版社，2014.

[4] 人民论坛编辑部. 十八大以来中国经济社会发展重大成就[J]. 人民论坛，2017（24）.

[5] 冯刚. 深刻把握中国特色社会主义这一时代主题[J]. 中国高等教育，2017（17）.

تەرجىمە مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 10 - 022 - 04(2017) 5878 - 1005

ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى قارىشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا تەتقىقات*

خاسىيەت ھەببۇللا

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل تەييارلىق ئىنستىتۇتى، ئۈرۈمچى. 840046)

قىسقىچە مەزمۇنى: سوئال قەغىزى ۋە زىيارەت قىلىپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق، ئالىي مەكتەپتىكى خەنزۇ ۋە مىللىي ئوقۇغۇچىلاردىن ئىبارەت بۇ ئىككى چوڭ توپنىڭ بىر - بىرىگە بولغان باھاسى، تونۇشى، كۆز قارىشى، شۇنداقلا ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ بىر - بىرىنىڭ مەدەنىيىتىگە بولغان چۈشەنچىسى دەسلەپكى قەدەمدە ئىگىلەندى. شۇنداقلا، تەكشۈرۈش نەتىجىسى مۇلاھىزە قىلىنىپ، ئالىي مەكتەپ شارائىتىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشكە دائىر كونكرېت تەدبىرلەر كۆرسىتىلدى. بۇنىڭدىكى مەقسەت: ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش ۋە ئۇنى ھەقىقىي تۈردە ئەملگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن نەزەرىيە ئاساسىي بىلەن تەمىنلەشتىن ئىبارەت.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى؛ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى؛ نەزەرىيە ئاساسى؛ تەتقىقات

关于加强大学生民族团结观的研究

哈斯也提 · 艾比布拉

摘要： 本文通过问卷调查与访问形式，初步了解大学里汉族及少数民族同学这两大群体彼此的看法、评价以及各民族学生对彼此文化的认识。与此同时，分析并论述问卷调查及访问结果，具体指出了在大学期间加强民族团结的有效措施，目的是为自治区各大院校提供真正实现民族团结的理论基础。

关键词： 高校学生；民族团结；理论基础；研究

Abstract: In this research, through questionnaire and interview, we had a preliminary understanding of the mutual perceptions, evaluations, as well as the knowledge of each other's culture of the Han students and students from other ethnic groups. At the same time, the results of questionnaire and interviews are analyzed and discussed, the effective measures to strengthen national unity during the university period are specifically pointed out. Thus, the theoretical basis for the realization of national unity among the universities and colleges in Xinjinag are provided.

Keywords: college students; national unity; theoretical basis; research.

كىتابلارنى جۈگگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: G641　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

ھەممىمىزگە مەلۇم، شىنجاڭ كۆپ مىللەت ئولتۇراقلاشقان رايون، تارىختىن بۇيان، ھەر مىللەت خەلقى بىر- بىرىگە ھەمدەم بولۇپ، ئورتاق كۈرەش قىلىپ، بىر - بىرىنى ھۆرمەتلەپ، چوڭقۇر مۇناسىۋەت ئورناتقان. ئازادلىقتىن كېيىن، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى جۈگگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ توغرا رەھبەرلىكىدە ئىناق، ئىتتىپاق بولۇپ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۈرلۈك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا زور تۆھپىلەرنى قوشتى، ئەمما يېقىندىن بويان ئۇچ خىل كۈچنىڭ تەسىرىدە، شىنجاڭدا ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشقا ئورۇنىدىغان، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان بىرقاتار ئەكسىيەتچىل

* بۇ ماقالە 2017 - يىلى 4 - ئاينىڭ 8 - كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.
بۇ ماقالە ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ 2015 - يىللىق نازارەت دەرىجىلىك فوند تۈرى(تۈر نومۇرى: XJEDU010215C04)نىڭ باسقۇچلۇق نەتىجىسى.

ئاپتور: خاسىيەت ھەببۇللا (1975 - يىلى 9 - ئايدا تۇغۇلغان)، دوتسېنت، خەنزۇتىلى ئوقۇتۇشى ۋە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ۋەقەلەر يۈز بەردى. ئەمما ئەملىيەت شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ھەر مىللەت ئاممىسى ئەسەبىيلىك، بۆلگۈنچىلىك ۋە تېررورلۇقنىڭ رەزىل ماھىيىتىنى ھەقىقىي تونۇپ يەتتى. شۇڭا نۆۋەتتە ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش تولىمۇ زۆرۈر.

ئىتتىپاقلىق — كۈچ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقى ۋە تەرەققىياتنىڭ جان تومۇرى. شۇڭا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشنى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئەملىي تۇرمۇشىغا تېخىمۇ چوڭقۇر سىڭدۈرۈش لازىم. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشتە، ياش ئەۋلادلارغا، بولۇپمۇ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىش كېرەك، ئۇلار ۋەتەن، مىللەتنىڭ كەلگۈسى، دۆلەتنىڭ زاپاس كۈچى، خەلق ۋە جەمئىيەت ئۈلارغا ئېھتىياجلىق، ئۇلار ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن پارتىيە ۋە خەلقنىڭ ئىشلىرىغا ژاربسلىق قىلىشى، دەۋرنىڭ تەلىپىگە ماسلىشىپ، شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن تۇرلۇك ۋەزىپىلەرنى ئۆز زىمىسىگە ئالالايدىغان بولۇشى لازىم.

نۆۋەتتە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى، بولۇپمۇ شىنجاڭ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى تۇغرا كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى، دۇنيا قاراش، قىممەت قارىشىنى تۇرغۇزۇپ، ھەر مىللەت خەلقى تارىختا ياراتقان ھەر خىل مەدەنىيەت ۋە فولكلورلىق ھادىسىلەرگە قارىتا ئىلمىي پوزىتسىيەدە بولۇشى، بىر-بىرىنىڭ مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنى، ئۆرپ — ئادەتلىرىنى، تۇرمۇش ئۇسۇلىنى چۈشىنىشى لازىم. چۈنكى بۇ ئالاھىدە توپ، ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزۈپ جەمئىيەتكە يۈزلىنىدىغان بىرخىل ئىلغار ئىدىيەلىك كىشىلەر توپى بولۇپ، ئۇلار جەمئىيەتكە ئاكتىپ ئىنبرگىيە تارقىش ۋەزىپىسىنى زىممىسىگە ئالغان. شۇڭا ئۇلارغا جۇڭگونىڭ فولكلور ھادىسىلىرىنى توغرا چۈشەندۈرۈش لازىم.

1. ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى خىزمىتىدىكى بۇرچى

ئالىي مەكتەپ ئالىي بىلىم يۇرتى، ئوقۇتۇش ئارقىلىق ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەش، ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ۋە جەمئىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئۇنىڭ مۇقەددەس بۇرچى. بۇنىڭ ئىچىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەش ۋە ئىلمىي تەتقىقات ئالىي مەكتەپنىڭ مۇھىم فۇنكسىيەسى، جەمئىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىش بولسا ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيەلەش ۋە ئىلمىي تەتقىقاتنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسىدۇر. ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلار ئالىي مەكتەپكە كەلگەن چېغىدىلا مۇئەييەن ساپاغا ئىگە بولغان بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلاردىن تەربىيەلەش ئۇنۇمىگە ئەڭ تېز، ئەڭ بىۋاستە ئېرىشكىلى بولىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەر ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىدىن تەركىب تاپقان. ئەمەلىيەتتە، ئالىي مەكتەپ ياش نوپۇس توپلانغان، ھەر مىللەت ئوغۇل - قىزلىرى يىغىلغان، ئىلىم ئۆگىنىش، تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنى زىممىسىگە ئالغان بىر ئالاھىدە تەشكىلي قۇرۇلمىدۇر.

بىر مەكتەپ قوينىغا يىغىلغان ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى بىر — بىرىنى ئۆزئارا بىلىشى ۋە چۈشىنىشى تولىمۇ زۆرۈر. نۆۋەتتە ئاپتونوم رايونىمىز ئالىي مەكتەپلىرىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا ئەھمىيەت بېرىلىپ، بىر - بىرىگە بولغان چۈشىنىشنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، خەنزۇ - مىللىي ئوقۇغۇچىلار بىر ياتاققا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بەزى كەسىپلەردە خەنزۇ - مىللىي ئوقۇغۇچىلار بىر سىنىپ قىلىنىپ دەرس ئۆتۈلۈۋاتىدۇ، بۇ مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنى ئۆزئارا سىڭىشتۇرۇپ، مىللەتلەر مەدەنىيىتىنى ئۆزئارا بىلىش ۋە چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈشكە، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا پايدىلىق. ئۇچۇقنى ئېيتقاندا، بىر ئوقۇغۇچى ئالىي مەكتەپتە ھېچقانداق مىللىي مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئىگىلىمەي تۇرۇپلا ئوقۇش پۈتكۈزۈپ جەمئىيەتكە چىقىپ كەتسە، گەرچە ئۇنىڭ ئۆگىنىش نەتىجىسى ئەلا بولغان تەقدىردىمۇ، ئۇ جەمئىيىتىمىز ئۈچۈن لايىقەتلىك ئىختىساس ئىگىسى سالاھىيىتىگە ئىگە بولالمايدۇ ھەم ھازىرقى ۋەزىيەتتە، بولۇپمۇ ئاپتونوم رايونىمىزدا بۇنداق ئالىي مەكتەپ

مائارىپىنى تولۇق مۇۋاپىقلىشىش قازانغان مائارىپ دېگىلىمۇ بولمايدۇ.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەردە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئاڭلىماقتا كونا گەپ بولسىمۇ، ئۇنى ھەقىقىي ئەملىيلەشتۈرۈش ئۈچۈن، ئۇنى تېخىمۇ يۇكسەك تەتقىقات دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش كېرەك، چۈنكى بۇ دەۋرنىڭ تەقەززاسى، پارتىيەنىڭ مائارىپچىلاردىن كۈتكەن ئۈمىدى. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ياش ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ھەقىقىي ئەملىگە ئاشۇرۇش، بۇ خىل ئىدىيەنى ئۇلارنىڭ كاللىسىغا ھەقىقىي سىڭدۈرۈش ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى دائىمىي ئىشقا ئايلاندۇرۇش ئۈنچىلا ئاسان ئىش ئەمەس. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن تارتىپ ھازىرغىچە تەكتلىنىپ كېلىنۋاتىدۇ. ئۇ چىڭ تۇتۇلغان چاغدا بىز ئۇنىڭ تاتلىق تەمىنى تېتىدۇق، ئۇنتۇپ قالغان چاغدا بىزگە ئاچچىق ساۋاقلارنى ئېلىپ كەلدى. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئىلمىي تەتقىقات دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈپ، ئالىي مەكتەپ تەربىيەسىدە كىلىمات بولۇپ شەكىللەنسە، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيەسىدە يېڭى ۋەزىيەت يارىتىلىپلا قالماي، يەنە ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە چىققاندا، ھەر مىللەت ئاممىسى بىلەن ئانارنىڭ دانىسىدەك زىچ ئويۇشۇشىغا ئاساس سېلىنىدۇ. ھازىر ئالىي مەكتەپلەردىكى مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ خەنزۇ تىلى سەۋىيەسى خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئادەتتىكىدەك ئالاقە قىلالايدىغان دەرىجىگە يېتىپ، ئۆزئارا دوستلۇق ئورنىتىش ئۆتكىلىدىن ئۆتتى. بۇنداق ئۆزئارا تىل بىلىشىدىغان خەنزۇ ۋە مىللىي ئوقۇغۇچىلار بىرنى مىللەتلەر ئۆزئارا چۈشىنىشىدىغان، ھۆرمەتلىشىدىغان، ئىناق ئۆتىدىغان تەتقىقات تېمىسى بىلەن تەمىنلەيدۇ. ئالىي مەكتەپلەر ماھىيەتتە ئىختىساس ئىگىلىرىنى ئىشلەپچىقىرىدىغان زاۋۇتتۇر. سانائەت زاۋۇتلىرىدىن مەھسۇلات چىقسا، ئالىي مەكتەپتىن ئىختىساس ئىگىسى چىقىشى كېرەك. شۇنداقلا ئالىي مەكتەپ جەمئىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان فۇنكسىيەنى ئادا قىلغان بولىدۇ. ئالدىنقى خىزمەتلەر ياخشى ئىشلەنسە، ئىدىئولوگىيە ساھەسىنىڭ ئاساسلىق بازىسى بولغان ئالىي مەكتەپ ياخشى كەيپىيات، ئىلمىي كىلىمات ئارقىلىق جەمئىيەتكە ئاكتىپ ئېنېرگىيە تارقىتالايدۇ.

2. ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا ئالاقىدار مەزمۇنلار توغرىسىدا ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈش نەتىجىسى

بىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ئۆز مىللىتىنىڭ ئۆرپ - ئادىتىنىڭ باشقا مىللەت ئوقۇغۇچىسى تەرىپىدىن ھۆرمەتلىنىشىنى ئۈمىد قىلغانىكەن، ئۇنداقتا ئۆزىمۇ ئۆز مىللىتىدىن باشقا مىللەتنىڭ قانداق ئۆرپ- ئادىتىنىڭ بارلىقىنى بىلىشى ۋە ئۇنىڭ ئىلغار تەرەپلىرىنى ئۆگىنىشى كېرەك. شۇنداق ئەھۋاللار بارىكى، ئوخشىمىغان مىللەتلەر بىر يەرگە كەلگەندە، باشقا مىللەتنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىگە بەكلا سەزگۈر بولۇپ كېتىپ، ئۇلار بىزگە باشقىچە مۇئامىلە قىلغاندەك ھېس قىلىمىز. بۇنداق ئەھۋاللارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە بىر تەرەپ قىلىشتا ئوقۇغۇچىلارنىڭ خاسلىقى بىلەن شەخسىي ساپاسى ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپدۇ، ساپا دېگەنلىك ئەخلاق بىلەن بىلىمنىڭ جۇغلانمىسىدۇر. جەمئىيەتتە ئەخلاقلىق بولغان ئادەمنىڭ بىلىملىك بولۇشى ناتايىن. ئەمما، ئالىي بىلىم يۇرتىنى پۈتكۈرگەنلەر چوقۇم ھەم بىلىملىك ھەم ئەخلاقلىق بولۇشى كېرەك. بۇ دەۋرنىڭ، رايونىمىزنىڭ، ئېنىقراق ئېيتقاندا مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنىڭ تەقەززاسى، .

تۆۋەندە، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر قىسىم خەنزۇ، مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى جەھەتتىكى تونۇشىغا ئالاقىدار 27 تۈرده تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلغان ئىدى، تۆۋەندە بۇنىڭ ئىچىدىكى ئومۇمىيلىققا ئىگە دەپ قارالغان 12 تەكشۈرۈش سوئالىغا بېرىلگەن جاۋاب ۋە بۇ جاۋابلار توغرىسىدا تەھلىل يۈرگۈزۈلىدۇ. (جەدۋەلدىكى M ھەرپى مىللىي ئوقۇغۇچىلارغا، H ھەرپى خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارغا

ۋەكىللىك قىلىدۇ).

بىرىنچى سوئال :

سىز خەنزۇ مىللىتىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتىگە مۇناسىۋەتلىك قايسى ماتېرىيالنى ئوقۇغان؟				
تاللانما	A. كىتاب	B. ژۇرنال	C. ماقالە	D. ئوقۇمىغان
M	5 .23%	8 .19%	37. 3%	4 .19%
سىز شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتىگە مۇناسىۋەتلىك قايسى ماتېرىيالنى ئوقۇغان؟				
تاللانما	A. كىتاب	B. ژۇرنال	C. ماقالە	D. ئوقۇمىغان
H	25%	7 .10%	51. 5%	8 .12%

بىرىنچى سوئالنىڭ نەتىجىسىدىن مەلۇمكى، ھەر ئىككىلا تەرەپتىن بىر ـ بىرىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتىگە قىزىقىدىغان ۋە بەكلا قىزىقىدىغانلار جەمئىي80% دىن يۇقىرى بولغان. بىر ـ بىرىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتىگە ئائىت ھېچقانداق ماتېرىيال كۆرۈپ باقمىغان ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرا ھېساب بىلەن 16% ئەتراپىدا بولغان.

ئىككىنچى سوئال :

سىز خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ قايسى تەرىپىگە ئەڭ قايىل؟				
تاللانما	A. تىرىشىپ ئۆگىنىدۇ	B. ئاددى ـ ساددا كىيىنىدۇ، گىرىم قىلمايدۇ	C. تازىلىققا ئەھمىيەت بېرىدۇ	D . بىلگىنىگىزنى يېزىڭ
M	84%	3 .7%	4 .8%	0
سىز مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ قايسى تەرىپىگە ئەڭ قايىل؟				
تاللانما	A. ئەدەپ قائىدىلىك، ئادەمگەرچىلىكنى بىلىدۇ	B. كىيىنىشى ئەنئەنىۋى	C. پەس ئاۋازدا گەپ قىلىدۇ	D . بىلگىنىگىزنى يېزىڭ
H	52%	21%	21%	——

ئىككىنچى سوئالدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، 52% خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار مىللىي ئوقۇغۇچىلارنى «ئەدەپ ـ قائىدىلىك ئادەمگەرچىلىكنى بىلىدۇ»، دەپ قارىغان. كىيىنىشى ئەنئەنىۋى بىلەن پەس ئاۋازدا گەپ قىلىش ئايرىم ـ ئايرىم 21% نى ئىگىلىگەن بولۇپ، ئۇلار مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۇ تەرەپىنىمۇ مۇئەييەنلەشتۈرگەن. «بىلگىنىگىزنى يېزىڭ» دېگەن D جاۋابقا خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار تەكشۈرۈش قەغىزىنىڭ ئوستىگە «بەزى ئۇيغۇر قىزلار ئاقكۆڭۈل، سەمىمي، ناخشا ـ ئۇسۇلغا ماھىر، قىزغىن، يارەمگە موھتاج بولغاندا خۇشاللىق بىلەن يارەم قىلىدۇ»، دەپ يازغان. 84% مىللىي ئوقۇغۇچىلار خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىرىشچانلىقىغا ناھايىتى قايىللىقىنى ئىپادىلىگەن بولۇپ، بۇنداق قايىل بولۇش ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۆز ـ ئارا ھۆرمەتنى قوزغايدۇ.

ئۇچىنچى سوئال :

سىز خەنزۇلار مەدەنىيىتىنىڭ قايسى تەرىپىگە ئەڭ قايىل؟				
تاللانما	A. تارىخىغا	B. يېمەك ـ ئىچمەك مەدەنىيىتىگە	C. جۇڭگو گۇمپىسىغا	D. ھۆسنىخەت، جىڭجۇ تىياتىرى قاتارلىقلارغا
M	6 .40%	8%	31%	4 .20%

سىز ئۇيغۇرلار مەدەنىيىتىنىڭ قايسى تەرىپىگە ئەڭ قايىل؟				
تاللانما	A. تارىخىغا	B. يېمەك ـ ئىچمەك مەدەنىيىتىگە	C. ناخشا ـ ئۇسسۇلىغا	D. كىيىم ـ كېچەكنىگە
H	5%	24%	54%	17%

ئۇچىنچى سوئالدىن جەمئىي 78% خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئاش ـ تامىقىنى ۋە مۇزىكىسىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى، كىيىم ـ كېچەك مەدەنىيىتىنى ياخشى كۆرىدىغانلارنىڭ 17% ئەتراپىدا ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز. خەنزۇ مىللىتىنىڭ ئۇزاق مەدەنىيەتلىك تارىخى ۋە جۇڭگو گومپىسى مىللىي ئوقۇغۇچىلارنى بەكلا جەلپ قىلىدىكەن.

تۆتىنچى سوئال :

سىز مىللىي ـ خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار ئارا ئالاقە قىلىشىنى، ئىتتىپاقلىشىشنى خالامسىز؟			
تاللانما	A. زۆرۈرىيىتى بار	B. زۆرۈرىيىتى يوق	C. مەن بىلەن ئالاقىسى يوق
H	3 .86%	4 .9%	3 .4%
M	90%	6. 3%	7 .3%

تۆتىنچى سوئال خەنزۇ ـ مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر ـ بىرى بىلەن بولغان ئالاقە ۋە دوستلۇقنى كۈچەيتىشنى مەقسەت قىلغان سوئال بولۇپ، خۇشاللىنارلىقى شۇكى بۇ جەھەتتە خەنزۇ ـ مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆزقاراشلىرى ئاساسەن ئوخشاش بولغان. بۇ ئۇلارنىڭ ئىتتىپاقلىققا، دوستلۇققا بولغان تەخىرسىزلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

بەشىنچى سوئال :

تاڭرۇڭزا بايرىمىدا نېمىشقا تاڭرۇڭزا يەيدۇ؟				
تاللانما	A. لى بەينى خاتىرىلەش ئۇچۇن	B. بەي جۇيىنى خاتىرىلەش ئۇچۇن	C. چۇيۇەننى خاتىرىلەش ئۇچۇن[1]	D. بىلمەيمەن
M	8. 6%	14. 3%	55. 7%	21. 4%

بەشىنچى سوئالدا 55. 7% ئوقۇغۇچى توغرا جاۋاب C نى تاللىغان. مىللىي ئوقۇغۇچىلاردىن سورالغان بۇ سوئال ئەنئەنىۋى بايرامغا مۇناسىۋەتلىك چوڭقۇر قاتلاملىق مەدەنىيەت بىلىمىنى تەلەپ قىلىدىغان بولغاچقا، گەرچە بۇ نەتىجىلەر بىزنى تولۇق رازى قىلالمىغان بولسىمۇ، ئەمما شۇنى خۇلاسە قىلىشقا بولىدۇكى، دەم ئېلىشقا مۇناسىۋەتلىك بايراملارنىڭ مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى توغرىسىدا مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ چۈشەنچىسى خېلى يۇقىرى بولغان.

ئالتىنچى سوئال :

خەنزۇلارنىڭ ئەدەپ ـ ئەركانلىرى ۋە ئادەمىيلىك ئۆلچەملىرىگە ئاساس سالغۇچى كىم؟				
تاللانما	A. خەن ۋۇدى	B. تاڭ تەيزۇڭ	C. جۇاڭزى	D. كۇڭزى	E. بىلمەيمەن
M	2. 7%	4. 1%	1. 4%	74. 3 %	5 .17%

ئالتىنچى سوئال كۇڭزى تەلىماتىغا ئالاقىدار سوئال بولۇپ، بۇ سوئالدا توغرا جاۋاب Dنى تاللىغانلار

74%. 3 بولغـان، دېـمەك يېرىمـدىن كـۆپ مىللـي ئوقۇغـۇچىلار كـۆڭزى ۋە ئۇنـىڭ تەلىمـاتى توغرىسـىدا دەسلەپكى چۈشەنچىگە ئىگە بولغان.

يەتتىنچى سوئال :

نورۇز بايرىمى				
تاللانما	A. شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەنئەنىۋى بايرىمى، دىن بىلەن مۇناسىۋەتسىز[2]	B. شىمالى يېرىم شاردىكىلەرنىڭ مىللي ئەنئەنىۋي بايرىمى	C. ئۆيمۇ - ئۆي هېيتلىشىدىغان بايرام بولماستىن، بەلكى ئاممىۋى پائالىيەت قىلىدىغان بايرام	D. بىلمەيمەن
H	41%	1 .23%	7 .7%	2 .28%

خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۇ سوئالغا بولغان بىلىشى يېتەرلىك بولمىسىمۇ، ئەمما نورۇز بايرىمىغا مۇناسىۋەتلىك بۇ سوئالدا 41% ئوقۇغۇچى توغرا جاۋاب Aنى تاللىغان. ئەمما ئەنئەنىۋي مىللي بايرامغا مۇناسىۋەتلىك بۇ سوئالدا 50% ئەتراپىدىكى خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار C ،D، Bنى تاللىغان. توغرا جاۋابنى ھەقىقەتەن بىلمىگەن.

سەككىزىنچى سوئال :

دۇتار قايسى مىللەتنىڭ چالغۇسى؟					
تاللانما	A. ئۇيغۇرلارنىڭ	B. قازاقلارنىڭ	C. قىرغىزلارنىڭ	D. موڭغۇللارنىڭ	E. بىلمەيمەن
H	38%	56%	3%	3%	0

توققۇزىنچى سوئال :

ئاقىللار ئېيتىشىشى قايسى مىللەتنىڭ؟					
تاللانما	A. ئۇيغۇرلارنىڭ	B. قازاقلارنىڭ	C. قىرغىزلارنىڭ	D. موڭغۇللارنىڭ	E. بىلمەيمەن
H	11. 5%	33. 3%	14%	19. 2%	22%

ئونىنچى سوئال :

دۇنيادىكى ئەڭ ئۇزۇن «ماناس داستانى» قايسى مىللەتنىڭ؟					
تاللانما	A. ئۇيغۇرلارنىڭ	B. قازاقلارنىڭ	C. قىرغىزلارنىڭ	D. موڭغۇللارنىڭ	E. بىلمەيمەن
H	6 .16%	15. 4%	34. 6%	4 .6%	27%

سەككىزىنچى سوئالغا 62% خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار خاتـا جـاۋاب بەرگەن. بۇنىڭـدىن كۆرۈۋېلىشـقا بولىـدۇكى، خەنـزۇ ئوقۇغـۇچىلاردا ھەرقايسـى ئـاز سـانلىق مىللەتلەرنىـڭ مىللـي مەدەنـيەت ئالاھـىدىلىكلىرىنى ئۆزئـارا ئالماشـتۇرۇپ قويـىدىغان ئەھۋال گەۋدىلىك بولغان. توققۇزىنچى سوئالغا 33% خەنـزۇ ئوقۇغـۇچىلار تـوغرا جـاۋاب بەرگەن. ئـونىنچى سـوئالغا 35% خەنـزۇ ئوقۇغـۇچىلار تـوغرا جـاۋاب بەرگەن. بـۇ ئـۇچ سـوئال مىللـي مەدەنىيەتنـى چۈشىنىشتىكى مۇھىم سوئاللار بولۇپ، ئېرىشىلگەن نەتىجە كۆڭۈلدىكىدەك بولمىسىمۇ، لېكىن بۇ يەنىلا مىللەتـلەر مەدەنـيەت جەھەتـتە ئۆزئـارا بەلگىلىـك چۈشەنچىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. شۇڭا مەيلـى مىللـي ئوقۇغۇچىلارغـا بولسـۇن يـاكى خەنـزۇ ئوقۇغۇچىلارغا بولسۇن جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ مەنبەسى ۋە ئـۇنى بىلىـش، چۈشـىنىش جەھەتتىكـى تەشـۋىقات

تەربىيەسىنى يەنمۇ كۈچەيتىشكە توغرا كېلىدۇ.

ئون بىرىنچى سوئال :

سىزچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ئەڭ ئاساسلىق سەۋەب نېمە ؟			
تاللانما	A. دىن	B. ئەسەبىيلىك	C. تەلىم ـ تەربىيە جايىدا بولمىغان	D. ئادەم بار يەردە زىددىيەت بولىدۇ. بەزىدە بىر ئۆيدىكى قېرىنداشلارمۇ ئۇرۇشۇپ قالىدۇ بۇنىڭدىن ساقلىنىش تەس
H	10%	62%	18%	10%
M	3%	52%	8 .13%	31. 2%

ئۇن بىرىنچى سوئالغا بىر قىسىم خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار جىددىي قاراپ ھەممە جاۋابنى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە تاللىغان. كۆپلىگەن ئوقۇغۇچىلار «ئەسەبىيلىك» دېگەن جاۋابنى تاللىغان بولۇپ 62% نى ئىگىلەيدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپ تاللىشى بۇ مەسىلىگە بولغان سەزگۈرلۈكى ۋە مەسئۇلىيەتچانلىقىنى ۋە تاقەتسىزلىكىنى ئىپادىلەيدۇ، مىللىي ئوقۇغۇچىلار ئۆلچەم بويىچە ئىشلىگەن بولۇپ، پەقەت بىرنىلا تاللىغان.

ئون ئىككىنچى سوئال :

سىزچە شىنجاڭدا مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى چۈشىنىشىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى قايسى تەرەپنى ئالدى بىلەن چىڭ تۇتۇش كېرەك؟			
تاللانما	A. ئوتتۇرا ـ باشلانغۇچ مەكتەپلەردە بۇ تەرەپتىكى تەربىيەنى كۆپەيتىش كېرەك	B. ئالىي مەكتەپتە مىللىي مەدەنىيەتنى تونۇشتۇرىدىغان دەرسلىك تەسىس قىلىش كېرەك	C. مەكتەپ ئىچىدىكى تەلىم ـ تەربىيە تەشۋىقاتىنى ياخشى ئېلىپ بېرىش كېرەك
H	6 .49%	6 .31%	8 .18%
M	2 .46%	26. 3%	27. 5%

ئون ئىككىنچى سوئالدا خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار كۆپىنى تاللىغان. بۇ سوئالغا ئىككىلا تەرەپنىڭ كۆز قارىشى ئاساسەن ئوخشاش بولۇپ، A جاۋابنى تاللىغانلار يېرىمىنى ئىگىلىگەن. جاۋابنى تاللاشتا خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مايىللىقى مىللىي ئوقۇغۇچىلاردىن كۆچلۈك بولغان.

3. مەسىلىنى ھەل قىلىش توغرىسىدا تەھلىل

يۇقىرىقى تەكشۈرۈش قەغىزىنىڭ نەتىجىسى ۋە ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئېلىپ بېرىلغان سۆھبەتلەر بىزنى چوڭقۇر ئويلىنىشقا تېگىشلىك نەتىجىگە ئېرىشتۇردى. ئەمەلىيەتتە، ئىككى مىللەت ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى بىر تەرەپ قىلىش خۇددى ئىككى ئادەمنىڭ مۇناسىۋىتىنى بىر تەرەپ قىلغانغا ئوخشايدۇ. ئىككى ئادەم ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتتە ئەگەر بىر تەرەپ ئۆزىنى بەك ئالاھىدە تۇتۇۋالسا، ھەر ۋاقىت ئۆزىنى مەركەز قىلىۋالسا، ھەممە ئىشتا قارشى تەرەپنىڭ ئۆزىنى ھۆرمەت قىلىشىنى تەلەپ قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنلا كۆرۈپ، قارشى تەرەپنىڭ كەمچىلىكلىرىنى چوڭايتىپ كۆرسەتسە، قارشى تەرەپنى بىزار قىلىپ قويىدۇ، دوستلۇق ئورنىتىشتىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ، پەقەت سەممي مۇئامىلىدە بولۇپ، قەلبىنى قەلبكە تۇتاشتۇرغاندا، ئاندىن ئالاقە كۆۋرۈكىنى ياخشى سالغىلى، ئىتتىپاقلىق، دوستلۇقنىڭ ئۇلىنى، ئاساسىنى پۇختىلىغىلى بولىدۇ. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشنىڭ ئاساسى سەممي ئالاقىدە، سەممي ئالاقىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بىر ـ بىرىنىڭ ئورۇنـ ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىشى، باشقا مىللەتلەرنىڭ

ئارتۇقچىلىقىنى كۆرۈپ ئۆگىنىشكە تېگىشلىك تەرەپلىرىنى ئۆگىنىشى لازىم. شۇڭا ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى يەنمۇ كۈچەيتىمىز دەيدىكەنمىز، ھەر قايسى مىللەتنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تولۇق نەزەرگە ئىلىپ، تۆۋەندىكى خىزمەتلەرنى چىڭ تۇتۇپ ئىشلىشىمىز كېرەك.

بىرىنچى. بىر - بىرىنى چۈشىنىدىغان مەدەنىيەت بىلىملىرىنى دەرسلىككە كىرگۈزۈش كېرەك. ئاپتونوم رايونىمىز ئالىي مەكتەپلىرىدە مىللىي ئوقۇغۇچىلار بىر يىل خەنزۇ تىلى تەييارلىقتا ئوقۇيدۇ، ئۇلار ئالىي مەكتەپكە كىرىشتىن بۇرۇنلا مەلۇم خەنزۇ تىلى ئاساسىغا ئىگە. تەييارلىق مەزگىلىدە ئۆتىلىدىغان دەرستىن خەنزۇ تىلى ئوقۇشلۇقى، يېزىقچىلىق، ئاغزاكى تىل مەشىقى قاتارلىقلار بار. تىل ئۆگىنىش ئارقىلىق مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئىگىلەش، «بىر چالمىدا ئىككى پاختەك سوقىدىغان» ياخشى ئۇسۇل. چۈنكى، تىل ئۆگىنىش جەريانىدا شۇ مىللەت توغرىسىدىكى مەدەنىيەتلەرنىمۇ ئىگىلىگىلى بولىدۇ. شۇڭا، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تەييارلىقتا ئوقۇۋاتقان ئىجتىمائىي پەن كەسپى سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارغا 2017 - يىلى 9 - ئايدىن باشلاپ، «جۇڭخۇا مەدەنىيىتى» دېگەن كىتاب دەرس قىلىپ ئۆتۈلدى. بۇ كىتاب جۇڭگو رىۋايەتلىرى، خەنزۇ يېزىقى، جۇڭگودىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر، كۆڭزى. . . قاتارلىق 31 دەرسلىكتىن تۈزۈلگەن بولۇپ، مىللىي ئوقۇغۇچىلار بۇ كىتابنى ئوقۇپ تۈگەتسە جۇڭخۇا مەدەنىيىتى توغرىسىدا دەسلەپكى چۈشەنچىگە ئىگە بولالايدۇ. جۇڭخۇا مەدەنىيىتى ئۇزۇن تارىخقا، كەڭ كۆلەملىككە ھەم تېرەنلىككە ئىگە مەدەنىيەتتۇر. بۇ خىل دەرسلىكنىڭ بولۇشى مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ خەنزۇلارنى چۈشىنىشىگە ئىنتايىن پايدىلىق. مىللىي ئوقۇغۇچىلار باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ دەرسلىكىدە بۇنداق قاراتمىلىقى بار بىلىمگە ئىگە بولالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ دەرسلىك مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ خەنزۇلارنى ھەم جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنى چۈشىنىشىدىكى ئاساس بولۇپ قالدى دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى تەييارلىق مەزگىلى ئىنتايىن مۇھىم مەزگىل بولۇپ، پۈتۈن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى 90% مىللىي ئوقۇغۇچىلار ئالىي مەكتەپكە كىرىپلا زۆرۈر بولغان بۇ بىر يىلنى باشتىن كەچۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، تەييارلىق مەزگىلىدىكى خەنزۇ تىلى دەرسلىكى بىزنىڭ مەدەنىيەت بىلىملىرىنى تارقىتىشتىكى يادرولۇق كۈچ بولۇشى كېرەك.

ئىككىنچى. تەشۋىقاتچىلىق تەربىيەنى كۈچەيتىش كېرەك. تەييارلىق ئىنستىتۇتىدىكى مىللىي ئوقۇغۇچىلارنى يىلدا بىر قېتىم شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزىيىغا ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەدەنىيىتىنى چۈشىنىشىگە ھەيدەكچىلىك قىلىش لازىم. مۇزىيخانىدىكى تارىخىي بۇيۇملار، يەنى ھەرقايسى مىللەتنىڭ تۇرالغۇلىرى، كىيىم - كېچەكلىرى، چالغۇ - ئەسۋابلىرى ۋە تۇرمۇش سايمانلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئارقىلىق، ئوقۇغۇچىلارنىڭ شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەدەنىيىتى توغرىسىدىكى چۈشەنچىسىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغىلى بولىدۇ. بۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى تەربىيەسىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇلى. بۇنىڭدىن باشقا، مەكتەپتىكى بارلىق ئوقۇغۇچىلارغا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا دائىر تەشۋىقي تەربىيە خىزمىتى ياخشى ئىشلەنسە، بۇنىڭ ئۇنۇمىمۇ ئاجايىپ ياخشى بولىدۇ. مەسىلەن، ھەر بىر مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادىتىنى باشقا مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىغا شۇ مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى تونۇشتۇرسا تېخىمۇ ياخشى تەشۋىقي تەربىيە رولىنى ئويناىدۇ. سۆرەت ۋە چۈشەندۈرۈش يېزىلغانلىكى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا دائىر تەشۋىقات ۋاراقچىلىرى ئوقۇغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ. بۇ تەشۋىقات خىزمىتىنىڭ مەزمۇنى مىللەتلەرنىڭ ئۆمۈمي ئەھۋالىنى چۈشەندۈرۈش بىلەنلا قالماي، يەنە ئۇلارنىڭ فولكورلۇق مەدەنىيىتىنى چۈشەندۈرۈشنى مەزمۇن قىلسا تېخىمۇ ياخشى تەسىر بېرىدۇ.

ئۈچىنچى. ئۆز ئارا بىرلەشمە پائالىيەت قىلىش. بىرلەشمە پائالىيەت قىلىش ئەزەلدىن بار بولغان شەكىل بولۇپ، بۇنداق پائالىيەت جەريانىدا ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى بىر - بىرىنىڭ ناخشا - مۇزىكىسىنى تەڭ ئاڭلاپ، بىر- بىرىنىڭ ئۆسۇللىرىنى تەڭ ئويناپلا قالماي، يەنە پارتىيەنى كۈيلەيدىغان، ۋەتەننى سۆيىدىغان تۇرلۇك پائالىيەتلەر ئۇيۇشتۇرۇلىدۇ. بۇنداق بىرلەشمە پائالىيەت ھەقىقەتەنمۇ ھەرقايسى مىللەت ياشلىرى ئوتتۇرىسىدا

ئىتتىپاقلىقنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ياخشى سورۇن بولالايدۇ. بۇ خىل پائالىيەتنى ئېلىپ بېرىش بەزى كەسىپ ۋە پەنلەرگە ناھايىتىمۇ ماس كېلىدۇ. چۈنكى شۇ كەسىپ ۋە پەنلەرگە قوبۇل قىلىنغان خەنزۇ ۋە مىللىي سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى ياخشى جۈپلەردىن بولالايدۇ. ئەمما مىللىي ئوقۇغۇچىلار قوبۇل قىلىنمىغان بەزى كەسىپلەردە بولسا مەكتەپ ئىتتىپاق كومىتېتى، ئوقۇغۇچىلار خىزمىتى باشقارمىسى، ئىنستىتۇت ئوقۇغۇچىلار خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان يېتەكچىلەر، سىنىپ مەسئۇللىرى ئۆزئارا ئالاقىلىشىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزئارا جۈپ بولۇپ، بىرلىكتە ئۆگىنىش ۋە ئىتتىپاقلىشىش خىزمىتىنى ماسلاشتۇرۇش كېرەك. ئومۇمەن، سىنىپلار (مىللىي ۋە خەنزۇ سىنىپلار) ئارا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشكە دائىر پائالىيەتلەرنى ئىلىپ بارماقچى بولغانلارغا مەكتەپ، ئىنستىتۇت كەڭرى سورۇن هازىرلاپ بېرىشى ۋە ئۇنۇمى ياخشى بولغان پائالىيەتلەرنى تەشۋىق قىلىشى ۋە تەقدىرلىشى كېرەك.

4. ئىتتىپاقلىقنى تولغان ياتاق مەدەنىيىتى بەرپا قىلىش. هازىر شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر قىسىم ياتاقلاردا خەنزۇ، مىللىي ئوقۇغۇچىلار بىللە ياتىدۇ، ئەسلىدىمۇ ئوخشاش بىر مىللەت بىر ياتاقتا ياتسا، ئۇلارنىڭمۇ بىر - بىرىدىن مۇتلەق رازى بولۇپ چىقىشىپ كېتىشى ناتايىن. چۈنكى ئادەم بار يەردە ئانداق - مۇنداق زىددىيەتلەردىن ساقلىنىش ناھايىتى تەس. ئۇنداقتا هەر مىللەتتىن بولغان ئوقۇغۇچىلار بىر ياتاقتا ياتقاندا، ئۆزئارا مۇناسىۋەتنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش كېرەك؟ بەزىدە بىزنىڭ نەزىرىمىزدە هېچقانداق مەسىلە هېسابلانمايدىغان كىچىك ئىشلار باشقىلارنىڭ نەزىرىدە مەسىلە بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. بىز هەر بىر ئوقۇغۇچىمىزنى شۇنداق تەربىيەلىشىمىز كېرەككى، هېچقانداق ئادەمنىڭ باشقا بىرىنىڭ زىتىغا تېگىپ بىئارام قىلىدىغان زەررىچە هوقۇقى يوق. هەر قانداق ئىشتا باشقىلارنىڭ مەنپەئەتىنى ئويلاش بىر تەربىيە كۆرگەن ئادەمنىڭ ئەڭ چوڭ ئالاهىدىلىكى. بىزنىڭ مەقسىتىمىز ئوقۇغۇچىلارنى ئەخلاقلىق ۋە بىلىملىك قىلىپ يېتىشتۇرۇش، بۇ ئىككى نۇقتىنى بىر ئادەمنىڭ روهىي دۇنياسىغا تەق قىلىش ئۇنچىۋالا ئاسان ئىش ئەمەس. لېكىن يەنە شۇنى بىلىشىمىز كېرەككى، ياشلارنىڭ قوبۇل قىلىشى ئىنتايىن مۇهىم. تەكشۈرۈش نەتىجىسى ۋە سۆھبەتلەر بىزگە شۇنى بىلدۇردىكى، هەرقايسى مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى هەقىقەتەنمۇ بىر - بىرىنىڭ مەدەنىيىتىنى بىلىشكە شۇنچە قىزىقىدۇ.

ئەمەلىيەتتە، بىر مىللەتنىڭ ياخشى بولغان، جۈڭخۇا ئورتاق مەدەنىيىتىگە ئۇيغۇن ئۆرپ - ئادىتىنى باشقا مىللەتلەرمۇ ئۆزىگە ئۆرنەك قىلىشى لازىم. مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماق يېگەندە ئاۋاز چىقارماسلىق، كۆپ گەپ قىلماسلىق، بۇرۇننى تارتماسلىق قاتارلىق تەلەپلەر دېپلوماتلارنىڭ سۆز - هەرىكىتىگە قويۇلىدىغان تەلەپلەردۇر. خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەچتە پۇتنى سۇغا چىلاش، باشقىلارنىڭ نەرسىسىگە چېقىلماسلىق، باشقىلار ئۆگىنىش قىلغاندا، ياتاقتا ئوخلىغاندا ئاۋاز چىقارماسلىق، باشقىلارنىڭ ئارتۇقچىلىقى بولسىلا ئۆگىنىش دەيدىغان ياخشى ئىش - هەرىكەتلىرىگە ئادەم هەقىقەتەنمۇ چىن كۆڭلىدىن قايىل بولماي تۇرالمايدۇ. بىز بىر مەكتەپتە، بىر ياتاقتا ياشىغان ئىكەنمىز، چوقۇم بىر - بىرىمىزنى هۆرمەت قىلىپ، بىر - بىرىمىزنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى بايقاپ، قايىل بولۇش بىلەنلا قالماي، ئۇنى ئۆگىنىپ، ئۆز - ئۆزىمىزنى مۇكەممەللەشتۈرۈشىمىز لازىم. كۆپ مىللەتلىك رايوندا بىر ئادەم ياخشى بولسا، ئۇ ئالدى بىلەن ئۆزىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان، ناچار بولۇپ قالسا، ناھايىتى ئاسانلا ئۆز مىللىتىگە ۋەكىللىك قىلىپ قالىدىغان خاتا قاراشنى ۋاقتىدا تۈزىتىپ، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى بۇنداق بىر تەرەپلىمە قاراشتىن خالاس قىلىشىمىز لازىم.

خۇلاسىلىساق، ۋەزىيەت ۋە كەيپىياتنى ئادەم يارىتىدۇ، قانداق ئادەم ۋە ئىستىل بولسا، شۇنداق كەيپىيات ۋە ئىستىل شەكىللىنىدۇ. شىنجاڭدىكى ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىر ياخشى نوتا، ئۇلار ئالدى بىلەن ئالىي مەكتەپتە تەربىيەلىنىش سالاهىيىتىگە ئىگە بولۇپ، مەلۇم بىلىم ئاساسىغا ئىگە بولغان، بىر مەكتەپ، بىر ماكان، بىر زامانغا، ئورتاق كەيپىيات ۋە ئورتاق ئىلمىي هاۋاغا ئىگە. ئەڭ مۇهىمى ئۇلار ياش، بىلىمگە ئىنتىلگۈچىلەر بولۇپلا قالماي، ئۇلار يەنە ئەقىل - ئىدراكىيلىققا ئىگە كىشىلەر بولۇپ، پات كەلگۈسىدە ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى رويابقا چىقارغۇچىدۇر. ئۇلار

جەمئىيەتنىڭ، ۋەزىيەتنىڭ مۇقىم بولۇشىنى، دۆلەت ۋە رايونىمىزنىڭ تىنچ، ئەمىن بولۇشىنى، مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ئىناق - ئىتتىپاق بولۇشىنى چىن كۆڭلىدىن ئۈمىد قىلىدۇ. چۈنكى ئۇلار پەقەت جەمئىيەت تىنچ - ئەمىن بولغاندىلا ئاندىن ياخشى ئوقۇيالايدىغانلىقىغا، ياخشى خىزمەت تاپالايدىغانلىقىغا، كىشىلىك قەدىر - قىممىتىنى رويابقا چىقىرالايدىغانلىقىغا، گۈزەل كەلگۈسىنىڭ ئۆزلىرىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. شۇڭا، ئۇلار باشقا مىللەتلەرنى چۈشىنىشنى، بىلىشنى خالايدۇ ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئىزچىللاشتۇرلايدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ تۆت، بەش يىللىق ئوقۇش ھاياتى بىزدەك تەربىيەلىگۈچىلەرنى ياخشى پۇرسەت بىلەن تەمىنلىدى.

ئەگەر، بىز پۈتۈن مەكتەپتىكى ھەممە ئوقۇغۇچىلارنى ئىزچىل تۈردە يىلمۇ - يىل بۇ خىل بىلىم بىلەن قوراللاندۇرساق، ئۇلار جەمئىيەتكە چىققاندا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشتىكى ئىجابىي كۈچ، قابىل باشلامچى ۋە تۈرتكىلىك رول ئويىنىغۇچىلار بولۇپ قالىدۇ. بۇ بىزدەك مائارىپچىلارنىڭ جەمئىيەتكە قوشقان تۆھپىسى. ئەگەر، ئۇلارنى بىز ئىتتىپاقلىق جەھەتتە يېتەكلىمىسەك، كاللىسىنى ئېچىپ، زېھنىنى ئۇرغۇتمساق، ئۇ چاغدا بۇ بىزدىكى خاتالىق بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىن ئىبارەت بۇ خىزمەتنى ئۇزۇن مۇددەت، بوشاشتۇرماي، ئەۋلادمۇ - ئەۋلاد چىڭ تۇتۇپ ياخشى ئىشلىشىمىز كېرەك.

ئىزاھلار:

[1] 钟敬文. 中国民俗使（国民卷）[M]. 2008:349

[2] 新疆维吾尔自治区对外文化交流协会编. 维吾尔族民俗文化 [M]. 2000: 192.

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 07 - 032 - 04(2017) 5878 - 1005

نەۋايى غەزەللىرىدىكى بەدىئىي ۋاستە ـــــ تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر*

ئىسمەت قاسىم

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى، ئۈرۈمچى. 840046)

قىسقىچە مەزمۇنى: ئەلىشىر نەۋايى 15 - ئەسىردە ئۆتكەن بۈيۈك شائىر. ئۇ قالدۇرۇپ كەتكەن زور ئەدەبىي مىراسلار نەچچە ئەسىرلەردىن بېرى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ ئەدەبىياتى ۋە ئىدىيە تەرەققىياتىغا ئۈزۈكسىز تەسىر كۆرسىتىپ كەلدى. جۇملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ غەربىي رايونىدىكى ھەر مىللەت خەلقى نەۋايى ئەسەرلىرىدىن ئوزۇق ئېلىپ، مەنىۋى دۇنياسىنى بېيىتىپ كەلدى. نەچچە ئەسىردىن بېرى ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئەينى زامان مەدرىس - مەكتەپلىرىنىڭ مۇھىم بىر دەرسلىكى بولۇپ ئوقۇلدى؛ «ئون ئىككى مۇقام» ناخشىلىرىنىڭ تولىسى نەۋايى تېكىستلىرى (غەزەللىرى) بىلەن ياغرايدۇ. بۇ ماقالىدە، ئەلىشىر نەۋايى غەزەللىرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە ئۇستىدە قىسقىچە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: نەۋايى؛ غەزەللەر؛ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە

纳瓦依的修辞辞格（反复类型）

依斯买提 · 哈斯木

摘要： 艾力西尔纳瓦依是十五世纪伟大诗人。他所留下的数量巨大的文学遗产，几个世纪以来影响着中亚与周边地区人民的文学与思想的发展。尤其是我国西部地区各族人民吸收了纳瓦依作品的精粹，丰富了自己的精神世界。几百年来，他的作品在当代课堂里作作文必修课。维吾尔古典十二木卡姆的歌词大多数是他的诗歌，艾力西尔纳瓦依在国际文坛上也是一名伟大的人文主义诗人，思想家。本文简要叙述艾力西尔纳瓦依的诗作中的修辞特点。

关键词： 纳瓦依；歌词；修辞

Abstract: Ali-Shir Nava'i is a great poet of the fifteenth century. The enormous literary legacy he left behind has influenced the development of literature and ideology of the people in Central Asia and the surrounding areas for centuries. In particular, ethnic groups in the western region of China have absorbed the essence of Nava'i's works and enriched their spiritual world. For a few hundred years his work has been a required course in schools at those times. Most of the lyrics of Uyghur Classical 12 Muqam is his poetry, and Ali-Shir Nava'i is also a great humanitarian poet and thinker in the international literary world. This article briefly describes the rhetorical features in Ali-Shir Nava'i's poems.

Key words: Nava'i ; lyrics; rhetorical features

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: I207.9　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

ئەلىشىر نەۋايى (1441 - 1501) نىڭ ئۆزى ۋە تەشەببۇس بىلەن يېزىلغان ئەسەرلىرىگە ئاستىرتىن زەن سالساق، ئۇنىڭ ئۇلۇغۋار روھىيەت باشلامچىسى ئوبرازىنى بايقايمىز. ئۇ ئەينى زامان ئەدەبىي تىل، شېئىرىي ۋەزىن ۋە ئۆلچەم، مۇقام ۋە تەلىم ئىشلىرىدا يېڭى غايىۋى ئۆلگە ئىزدىگەن ئۇنتۇلماس سىيما ئىدى. ئۇ ھەقىتە ئابدۇراخمان جامى: «ھېچكىم بۇ تىلدا ئۇنىڭدىن ئارتۇق ۋە ئۇنىڭدىن ياخشى شېئىر ئېيتقان ۋە نەزم گۆھەرلىرىنى تىزمىغان»دېسە، ھۈسەيىن بايقارا: «ھەق سۆز ئېيتىشنىڭ قەھرىمانى، يەنى نەۋايى تەخەللۇسى بىلەن مەشھۇر مىر

*بۇ ماقالە 2017 - يىلى 10 - ئاينىڭ 4 - كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: ئىسمەت قاسىم (1962 - يىلى 4 - ئايدا تۇغۇلغان)، دوتسېنت، ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتى ئوقۇتۇشى ۋە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ئەلىشىر تۇركىي تىلىنىڭ جەستىگە نەسىق نەسەبى بىلەن روھ جان كىرگۈزدى... ئۇنىڭ نەزمىلىرىنى ماختاشقا تىل نۇقسانلىق ۋە قەلەم ئاجىزدۇر،دېدى. بابۇر بولسا: «ئەلىشىر بېك تۇركىي تىل بىلەن شېئىر ئېيتىپتۇرلەر، ھېچ كىشى ئانچە كۆپ خوپ ئېيتقان ئەمەس» دېگەنىدى»[1].

نەۋايىدىن كېيىن ئۆتكەن ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بۇ ئۇلۇغ سەنئەتكارنى ئۆزلىرىنىڭ پىر ـ ئۇستازى دەپ بىلىپ، ئۆز ئىجادىي ئەمگىكى ئەمەلىيىتىدە ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالدى؛ نەچچە يۈز يىلدىن بېرى ئۇنىڭ ئەسەرلىرى مەدرىس ـ مەكتەپلەرنىڭ مۇھىم بىر دەرسلىكى بولۇپ ئوقۇلدى؛ كىلاسسىك مۇزىكا نەغمە قامۇسى بولغان ئون ئىككى مۇقام ناخشىلىرىنىڭ تولىسى نەۋايى تېكىستلىرى (غەزەللىرى) بىلەن ياڭرايدۇ. نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ نۇرغۇنلىغان ئېسىل قولىيازمىلىرى جامائەتچىلىك ئىچىدە بارلىققا كەلگەن ۋە كەڭ تارقالغان. شۇڭا كېيىنكى بەش يۈز يىللىق ئەدەبىيات ھەققىدە سۆز ئېچىلغاندا نەۋايىنىڭ نامى ئالاھىدە تىلغا ئېلىنىدۇ.

ئەلىشىر نەۋايى ھاياتىدا ئادەم ھەيران قالغۇدەك نۇرغۇن ئەسەر يازدى. «خەزائىنولمەئانى» (مەنىلەر خەزىنىسى) ناملىق تۆت چوڭ دىۋانى، «خەمسە» ناملىق بەش داستانى نەۋايى ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ يېرىك، ئەڭ مەشھۇر، نەمۇنىلىرىدۇر. ئۇلاردىن باشقا، يەنە نۇرغۇنلىغان داستان، ئىلمىي مۇھاكىمە، پەندنامە ۋە ئەسلىمىلىرى بار. بۇ ئەسەرلەردە نەۋايىنىڭ دۇنيا قارىشى، بىلىمى، بەدىئىي ماھارىتى تەلتۆكۈس ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئىنتايىن زور بەدىئى، ئىلمىي، تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. نەۋايى ھەقىقەتەنمۇ جاھان ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ يېرىك نامايەندىلىرىنىڭ بىرى، دەپ ئاتىلىشقا مۇناسىپ[2].

نەۋايى غەزەللىرى تېماتىك مەزمۇن جەھەتتىن ئۇنىڭ كۆپ قىسمى مۇھەببەت لىرىكىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا شائىرنىڭ ئىچكى روھىي غەزىنىسى ئۆزىنىڭ ئاجايىپ يارقىن، جىلۋىدار ئوبرازىنى تاپقان. ئۇ مۇشۇ تېمىنى دەۋر قىلغان ھالدا ئۆزىنىڭ خەلقچىل روھىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. مۇھەببەت ھەققىدىكى ئالىجانىاپ ئىدىيەسىنى تەرغىپ قىلىدۇ[3].

ئەلىشىر نەۋايى كىلاسسىك «چاغاتاي ئەدەبىياتى» دا، ئىجتىمائىي پەنلەرنىڭ ھەممە ساھەلىرى بويىچە «ئەڭ كۆپ يازغان ۋە ئەڭ خوپ يازغان» مۇتەپەككۇر[4].

شۇڭا شائىرنىڭ غەزەللىرىنى مەدەنىيەت، سەنئەت، ئەخلاق، پەلسەپە، تىلشۇناسلىق ۋە ئىستىلىستىكا جەھەتتىن ئەتراپلىق، چوڭقۇر، ئىلمىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىش مۇئەييەن ئىلمىي قىممەتكە ئىگە. بۇ ماقالىدە، نەۋايى غەزەللىرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئۇستىدىلا قىسقىچە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلىدۇ.

ئىستىلىستىكا ـ مۇئەييەن كونتېكىست ئىچىدە تىل ماتېرىياللىرىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، تىلنىڭ پىكىر ـ ھېسسىياتىنى ئىپادىلەش قىممىتىنى يۇقىرى كۆتىرىش قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدىغان پەن[5].

ئىستىلىستىكا تىلشۇناسلىقنىڭ مۇھىم بىر تارمىقى، ئۇ ئۆزىنىڭ تەتقىقاتىنى پەقەت ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە ۋە ئۇسۇللار ئۇستىدىلا ئېلىپ بارماستىن، بەلكى تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۇنۇمىگە ئالاقىدار بولغان مەسىلىلەر ئۇستىدە ئېلىپ بارىدۇ، يەنى ئىستىلىستىكا ماقالە ـ ئەسەر ۋە نۇتۇقنىڭ ئىدىيەۋى مەزمۇنىنى قانداق قىلغاندا ياخشى ئىپادىلىگىلى بولىدىغانلىق مەسىلىسىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات نىشانى قىلىدۇ. بىزگە مەلۇمكى، فونېتىكا تىل تاۋۇشلىرىنى تەتقىق قىلىدۇ، لېكسىكولوگىيە تىلنىڭ قۇرۇلۇش ماتېرىيالى بولغان سۆزلەرنىڭ لۇغەت سوستاۋىنى، سۆزلەرنىڭ ئېتىمولوگىيەسىنى تەتقىق قىلىدۇ، گىراماماتىكا بولسا تىلنىڭ قۇرۇلۇش قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلىدۇ، دېمەك يۇقىرىقى ئۈچ ئىلىم تىلنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىدۇ. ئىستىلىستىكا بولسا تىلنىڭ مەلۇم بىر تەرىپىنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلماستىن، بەلكى تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇشقا ئالاقىدار بولغان بارلىق مەسىلىلەرنى ئۆزىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىدۇ.

ئۇيغۇر تىلى تۈرلۈك ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرگە باي تىل. ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە دېگىنىمىز، كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئومۇمەن تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۇنۇمىنى ئاشۇرۇپ بېرىدىغان؛ تار مەنىدىن ئېيتقاندا، تىلنى ئوبرازلىق، جانلىق، كونكرېت قىلىپ بېرىدىغان ۋاستىلەر ئىستىلىستىكىلىق ۋاستە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ دېيىلۈاتقان ئىستىلىستىكىلىق

ۋاستىلەر ئاكتىپ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر دەپ ئاتىلىدۇ ۋە ئۇزۇن مۇددەتلىك تىل سىنئىتى ئەمەلىيىتىدىن يەكۈنلىنىپ مۇئەييەن شەكىلدە تۇراقلاشقان، ئوبيېكتىپ، پىسخىك، ئېستېتىك ئاساسقا، ئالاھىدە ئىپادىلەش ئىقتىدارىغا ئىگە ۋاستىلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ئەڭ نازۇك ئەڭ مۇرەككەپ بولغان پىكىرلەرنى تولۇق ئىپادىلەپ بېرىش خاراكتېرىگە ئىگە. كىلاسسىكلىرىمىز ئۇيغۇر تىلىنىڭ مول بولغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلىرىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، ئۇلۇغ ئابىدىلەرنى بىزگە قالدۇردى، نەۋايى غەزەللىرى ئۇلارنىڭ بىرى. نەۋايى غەزەللىرى سۆزگە باي. ئۇنىڭ تىلى گۈزەل، پاساھەتلىك. ئۇ يەنە، بەدىئىي ۋاستىلەرگە، يەنى تۇرلۇك ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرگە ئىنتايىن باي. نەۋايى غەزەللىرىنى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر تولۇق مۇجەسسەملەشكەن بىر قاموس دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن تىلىمىزدىكى ئىستىلىستىك ۋاستىلەرنىڭ ھەممىسىنى قېزىپ، رەتلەپ چىققىلى بولىدۇ، مەن بۇ ماقالەمدە نەۋايى غەزەللىرىدىكى تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتىمەن. تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئۇيغاش، تىركەش، تەسدىر، ئەكس قاتارلىق ئىستىلىستىك ۋاستىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

1. ئۇيغاش

ئۇيغاش ـ تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق شەكىللەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئاللىتېراتسىيە (Alliteration) دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئاللىتېراتسىيە ياكى ئۇيغاش بېشىدىكى تاۋۇشلىرى ئوخشاش كېلىدىغان سۆزلەرنى ياكى ئوخشاش بىر تاۋۇشنى ئۇچ ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق سۆزنىڭ بېشىدا ئۇدا ياكى ئارىلاپ ئىشلىتىش ئارقىلىق نۇتۇقنىڭ مۇزىكىدارلىقىنى ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئۇيغاش ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بولغان، ئەدەبىلەر ياقتۇرۇپ ئىشلىتىدىغان ئىستىلىستىكىلىق شەكىللەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ. يۇسۇپ خاس ھاجىپ ۋە نەۋايىمۇ مۇشۇ ئىستىلىستىكىلىق شەكىلدىن كەڭ ھەم ئۇنۇملۇك پايدىلانغان. مەسىلەن:

ئاتى ئاغزىم ئارا مەزكۇر، ئۆلەرمەن، ئاھكىم، بولماي،
ئاتىم ئاغزىمغا بىرمەزكۇر ئولۇرغە كامران ھەرگىز.

(ئۇنىڭ نامى مېنىڭ ئاغزىمدىن چۈشمەيدۇ، بىراق مېنىڭ نامىم ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر قېتىممۇ ئېلىنىش بەختىگە ئېرىشەلمەي ئولىدىغان ئوخشايدۇ.) (غەزەللەر 69 - بەت)

قىران قىلدىڭ نەۋايى، نەزم ئاراكىم ئىلتىفات ئەتمەس،
سۆزۈڭدىن ئۆزگە سۆزگە خىسرەۋى ساھىبقىران ھەرگىز،

(نەۋايى، يېقىنلاشتىڭ، شاھى ساھىبقىران [ھۈسەين بايقارا] نەزمە ساھەسىدە سېنىڭ سۆزۈڭدىن باشقا سۆزگە ھەرگىز ئىلتىپات كۆرسەتمەيدۇ.) (غەزەللەر 70 - بەت)

بادەئى ئىشق ئەسرۇ مەست ئەتمىش مېنى، ئەي دوستلار،
جامىمە ئەفيون ئېزىب بىردەم خىرەد مەند ئەيلەڭلەر.

(ئىشق شارابى مېنى بەكمۇ مەست قىلىۋەتتى، ئەي دوستلار، جامىمغا ئەپيۇن ئېرىتمىسى قۇيۇپ، ھوشيار قىلىپ قويۇڭلار.) (غەزەللەر 71 - بەت).

گەرچە يەر تاپتىڭ كۆڭۈلدە، ۋەھم ئەت ئاھۇ ئەشكىدىن،
كىم، كىرىپ، ۋەيرانغە بولماس كىمسە توفاندىن خەلاس.

(كۆڭۈلدىن چاي تېپىسەن، بىراق ئاھزار ۋە كۆز يېشىدىن ئېھتىيات بول، چۈنكى، ۋەيرانلىققا كىرىپ قالغان كىشى توپاندىن قۇتۇلالمايدۇ.) (غەزەللەر 89 - بەت). بۇلاردىن 1 - مىسالدا 2 - مىسرادىكى تۆت سۆز «ئا» بىلەن؛ 2 - مىسالدا 2 - مىسرادىكى ئۈچ سۆز «س» بىلەن؛ 3 - مىسالدا 1 - مىسرادىكى ئۈچ سۆز «ئە» بىلەن؛ 4 - مىسالدا 2 - مىسرادىكى ئۈچ سۆز «ك» بىلەن باشلىنىپ ئۇيغاش شەكىللەنگەن.

2. تىركەش

تىركەش ـــ تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق شەكىللەرنىڭ بىرى بولۇپ، ئالدىنقى جۈملە(مىسرا)نىڭ ئاخىرىنى كېيىنكى جۈملە(مىسرا)نىڭ بېشىدا تەكرارلاپ، قوشنا ئىككى جۈملىنىڭ باش - ئايىغىنى زىچ چېتىشتۇرىدىغان، شەيئىلەرنىڭ ئورگانىك باغلىنىشىنى تېخمۇ ياخشى ئىپادىلەش ئۈچۈن

قوللىنىدىغان ۋاستىنى كۆرسىتىدۇ. تەكرارلىنىدىغان تەركىبلەر بىر ـ بىرىگە تىركىشىپ كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئىستىلىستىكىلىق شەكىللەر تىركەش دەپ ئاتالغان. تىركەشتە تەكرارلانغان تىل بىرىكمىلىرىگە قاراپ، سۆز تىركىشى، سۆز بىرىكمىسى تىركىشى ۋە جۈملە تىركىشى دەپ ئۈچ تۈرگە ئايرىلىدۇ. نەۋايى غەزەللىرىدە سۆز تىركىشى كۆپرەك ئۇچرايدۇ. مەسىلەن:

دەردى ئىشقىڭ داغى، ئول سائەتكى ئۆلسەم، جان ئارا،
جانىڭ ئىككى نۆقتەسى يەكلىغ نشان بولغۇسىدۇر.

(مەن ئۆلسەممۇ ئىشقىڭ دەردىڭ دېغى جان ئاراسىدا «جان» [دېگەن خەتنىڭ] ئىككى چېكىتىگە ئوخشاش بەلگە بولۇپ قالىدۇ.) (غەزەللەر 220 ـ بەت)

ئولتۇرۇپ يانغە مەن كىم مەن يۈزىنى ئۆپمەكىم،
يوق ھەدىم كويىدا يەر ئۆپمەككە، ئولتۇرماققە ھەم.

(ماڭا ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ يۈزىنى سۆيۈش نەدە، ھەتتا كوچىسىدا ئولتۇرۇشنى ئۇقماي قالىمەن)

نەتاۋان جىسمىمدا يۈز ناۋەك فىراقىڭ خەيلىدىن،
كىم كۈچۈم يەتمەس بىرىن تارتارغە، سىندۇرماققە ھەم.

(ئاجىز جىسمىمغا پىراقىڭ لەشكەرلىرى ئاتقان ئوقلار ھېسابسىز، ئۇنىڭ بىرەرسىنمۇ سۇغۇرۇشتىكە كۈچۈم يەتمىدى.) (غەزەللەر 254 ـ بەت)

ئەي كۆڭۈلدە شەھدى لەئلىڭ ھەسرەتىدىن يۈز تېشۈك،
ھەر تېشۈكدۇر شەھد زەمبورى ئويى يەكلىغ چۈچۈك.

(ئەي گۈزەل، شېرىن لېۋىڭ ھەسرىتىدىن كۆڭلۈمدە يۈزلەپ تۆشۈك بار، ھەر بىر تۆشۈكى خۇددى ھەسەل كۆنىكىدەك تاتلىق.) (غەزەللەر111 ـ بەت)

كۆڭلۈمدىكى ھەر نېشىدىن گەر بولسا بىر تىل،
يۈز تىل بىلە ئۆز ھالىنىڭ شەرھىدە قاسىر بولغۇسى.

(كۆڭلۈمگە سانجىغان ھەر بىر نەشتەر بىر تىل بولۇپ، ھەر بىرى يۈز تىلدا سۆزلىسىمۇ ئۆز ھالىنى تولۇق بايان قىلالمايدۇ.) (غەزەللەر177 ـ بەت)

بۇلاردىن بىرىنچى مىسالدا مىسرانىڭ ئاخىرىدىكى «جان» سۆزى ؛ 2 ـ مىسالدا «كىم» سۆزى ؛ 3 ـ مىسالدا «تېشۈك» سۆزى ؛ 4 ـ مىسالدا «تىل» سۆزى كېيىنكى مىسرالارنىڭ بېشىدا تەكرارلىنىپ تىركەش بولۇپ كەلگەن.

تىركەشنىڭ ئىستىلىستىكىلىق ئۇنۇمى تۆۋەندىكىچە:

(1) نۇتۇق قۇرۇلمىسىنى رەتلىك، مەزمۇن ـ قائىدىلەرنى ئەتراپلىق چۈشەندۈرىدۇ. چۈنكى، ئۇ شەكىل جەھەتتە ئالدىنقى مىسرا ياكى بېيىت كېيىنكى مىسرا ياكى بېيىتكە باغلىنىپ، ئالدى كەينى تۇتىشىپ، زەنجىرسىمان گىرەلىشىپ كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئارقىلىق جۈملىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى، شەيئىلەرنىڭ باغلىنىشى ۋە ئۆزگىرىش جەريانىنى بىر ـ بىرلەپ كۆرسىتىپ بەرگىلى، پاكىتلارنى تولۇق، قائىدىلەرنى ئېنىق بايان قىلغىلى بولىدۇ.

(2) تىركەشتە مىسرالاردا ئىپادىلىنىدىغان مەزمۇننىڭ تەرتىپى روشەن، رەتلىك، جۈملىلەرنىڭ ئىنتۇناتسىيەسى بىردەك بولغانلىقتىن، نۇتۇقنى ئوقۇشقا قولايلىق، ئاڭلاشقا يېقىملىق قىلىپ، كۈچلۈك قۇرۇلما رەتلىكلىكى ۋە مەنە تۇتاشلىقى ھاسىل قىلىدۇ.

3. تەسدىر

تەسدىر ـ تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق شەكىللەرنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، جۈملە ۋە شېئىردا مىسرا بېشىدىكى سۆز ـ ئىبارىنى جۈملە ئاخىرىدا ئەينەن تەكرارلاشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ نەۋايى غەزەللىرىدە مىسرا بېشىدىكى سۆز مىسرا ئاخىرىدا ياكى ئالدىنقى مىسرانىڭ بېشىدىكى سۆز كېيىنكى مىسرانىڭ ئاخىرىدا تەكرارلىنىش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن:

شەيخى رىيايى فانى ئەمەس،
ئول تەرەف ئولسۇن، يا بۇ تەرەف.

(شەيخنىڭ ساختىپەزلىكى يوقالمايدۇ، يا ئۇ تەرەپ بولغۇلۇق، يا بۇ تەرەپ بولغۇلۇق.) (غەزەللەر 102 ـ بەت)

دەڭ قىلمىشتۇر نەۋايىنى خۇمار،
ئاڭا تۇتسۇن بىر قەدەھ، ساقىغە دەڭ.

(نەۋايىنى مەي خۇمارى تۇتتى، ساقىغا ئېيتىڭ، ماڭا بىر قەدەھ مەي تۇتسۇن.) (غەزەللەر114 ـ بەت)

بۇلاردىن 1 ـ مىسالدا مىسرا بېشىدىكى «تەرەف» سۆزى شۇ مىسرانىڭ ئاخىرىدا؛ 2 ـ مىسالدىكى 1 ـ مىسرانىڭ بېشىدىكى «دەڭ» سۆزى كېيىنكى مىسرانىڭ ئاخىرىدا تەكرارلانغان.

نەۋايى غەزەللىرىدە تەسدىرنىڭ تۆۋەندىكىدەك

شەكىللىرى ئۇچرايدۇ:

1) مىسرادىكى تەسىر

بۇنىڭدا مىسرا بېشىدىكى سۆز مىسرا ئاخىرىدا تەكرارلىنىدۇ. مەسىلەن:

چېھرىمىسغە مىزبان ئولسۇن كۆزۈم، ئول چېھرەنى،
كۆزلەرىم ئويىدىن ئۆزگە كۆزگە مېھمان ئەيلەمە.

(كۆزۈم ئۇنىڭ چېھرىگە ساھىبخانا بولسۇن، ئۇ چېھرىنى كۆزلىرىم ئويىدىن باشقا كۆزگە مېھمان قىلما.) (غەزەللەر284 ـ بەت)

نوكتەكىم مەجنۇن دېگەي، ئېرمەس ئەجەپ ئەتفالدىن،
ئەيلەمەك تەكرار ئول سۆزنىيۇ غەۋغا ئەيلەمەك.

(مەجنۇن بىرەر مەنىلىك سۆز قىلىپ قويسا، بالىلار ئۇنى دوراپ تەكرارلاپ چۇقۇراشسا، بۇمۇ ھەيران قالالارلىق ئىش ئەمەس.) (غەزەللەر 489 ـ بەت)

بۇنىڭدا مىسرا بېشىدىكى «چېھرە»، «ئەيلەمەك» دېگەن سۆزلەر مىسرا ئاخىرىدا تەكرارلىنىپ مىسرادىكى تەسىرنى ھاسىل قىلغان.

2) بېيىتتىكى تەسىر

بۇنىڭدا بىر بېيىتتە ئالدىنقى مىسرانىڭ بېشىدىكى سۆز كېيىنكى مىسرانىڭ ئاخىرىدا تەكرارلىنىدۇ. مەسىلەن:

بولغۇسى مۇتلەق شۇئىلەلەر ئىچرە سەمەندەر سەيرىدەك،
سەنسىز كۆڭۈل، گۈلزار ئارا ئول دەمكى سايىر بولغۇسى.

(كۆڭۈل قاچانكى سەنسىز گۈلزار ئىچرە سەيرى قىلسا، خۇددى سەمەندەر يالقۇن ئىچىدە يۈرگەندەك بولىدۇ.)

ئىختىيارى ساڭا ھەم يوق ئىدى، نى يازغۇرايىن،
بۇيلە چۈن يازغان ئىمىش خامەئى تەقدىر ساڭا.

(سېنى نېمە دەپ ئەيىبلەي، ئىختىيار ئۆزۈڭدە ئەمەس ئىدى، بۇنى تەقدىر قەلىمى شۇنداق يېزىپتىكەن. (غەزەللەر188 ـ بەت)

بۇنىڭدا 1 ـ مىسرانىڭ بېشىدىكى «بولغۇسى»، «ساڭا» دېگەن سۆزلەر 2 ـ مىسرانىڭ ئاخىرىدا تەكرارلانغان.

3) ئارىلاش تىركەش ۋە تەسىر

بۇنىڭدا تەسىر ۋە تىركەش ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەلگەن بولىدۇ، يەنى ئىككى مىسرا غەزەلدە تىركەش ۋە تەسىر تەڭلا كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن:

خاتىرنى جەم ئىستەر ئىسەڭ، ئەۋۋەل خەۋاتىر دەفئىن ئەت،
كىمدە خەۋاتىر بولماسا، ئاسۇدە خاتىر بولغۇسى.

(خاتىرجەملىك ئىزدىسەڭ، ئاۋۋال تەشۋىشنى يوقات، كىمدە تەشۋىش بولمىسا، خاتىرجەم بولالمايدۇ.) (غەزەللەر177 ـ بەت)

بۇنىڭدا 1 ـ مىسرانىڭ بېشىدىكى «خاتىر» دېگەن سۆز 2 ـ مىسرانىڭ ئاخىرىدا تەكرارلىنىپ تەسىر بولۇپ؛ 1 ـ مىسرانىڭ ئاخىرىدىكى «خەۋاتىر» دېگەن سۆز 2 ـ مىسرانىڭ بېشىدا تەكرارلىنىپ تىركەش بولۇپ كەلگەن. بۇ خىل ئۇسۇل نەۋايى غەزەللىرىدە ئەڭ ئاز ئۇچرايدۇ.

4. ئەكس

تەركىبىدىكى سۆزلەرنىڭ ئورۇن تەرتىبىنى ئالماشتۇرۇش يولى بىلەن، سۆزلىرى ئوخشاش، ئەمما تىزىلىش تەرتىپى ئوخشىمايدىغان تىل بىرلىكلىرىنى جۈملە ياكى باشقا كونتېكستنىڭ بېشىدا ھەم ئاخىرىدا ئايلاندۇرۇپ تەكرارلاش ئارقىلىق ئىككى خىل شەيئى ـ ھادىسە ئوتتۇرىسىدىكى دىيالېكتىكىلىق مۇناسىۋەتنى ئىچىپ بېرىدىغان تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق شەكىل ئەكس (ئايلانما) دەپ ئاتىلىدۇ.

ئەكس مەزمۇنغا قاراپ ئوڭ ئەكس ۋە تەتۇر ئەكس دەپ بۆلۈنىدۇ.

1) ئوڭ ئەكس

بۇ پىكىر مەزمۇنى ئۆزئارا ماسلىشىپ بىر ـ بىرىنى تولۇقلايدىغان ئەكستۇر. مەسىلەن:

چۈن نەۋايى بىنەۋا جانىنى سەنسىز ئىزدەمەس،
ئانى جانىنىڭ، جانىنى ئانىڭ رەنجىدىن قۇتقار، كەل.

(بىچارە نەۋايى سەنسىز جان ئىزلىمەيدۇ، كېلىپ ئۇنى جانىنىڭ ئازاۋىدىن، جانىنى ئۇنىڭ ئازاۋىدىن قۇتقازغىن) (غەزەللەر249 ـ بەت)

بۇنىڭدا «ئانى جانىنىڭ» دېگەن بىرىكمە ئورۇن ـ تەرتىپ ئالماشتۇرۇش يولى بىلەن «جانىنى ئانىڭ» دېگەن شەكىلدە بىر ـ بىرىنىڭ ئەكسىچە ئايلاندۇرۇلۇپ

تەكرارلانغان. بۇنداق ئەكس ئەكسىنىڭ ئوڭ ئەكس تۈرىنىڭ سۆز ئەكس شەكلىگە كىرىدۇ.

2) تەتۈر ئەكس

بۇ پىكىر مەزمۇنى ئۆزئارا قارىمۇ قارشى بولغان ئەكستۇر. مەسىلەن:

دەھر ئارا نى كۆپكە چۈن تاپقۇڭ بەقانى ئازغە،
ئەي نەۋايى، ئازۇ كۆپ سۆز دىمە كۆپۇ ئازدىن.

(زاماندىن كۆپ نەرسىنى تاپقىلى بولىدۇ، بىراق ئۆلمەس نەرسىنى ئاز تاپسەن، ئەي نەۋايى كۆپ توغرىلىق ئاز سۆزلە، ئاز توغرىلىق كۆپ سۆزلە.) (غەزەللەر265 ـ بەت)

بۇنىڭدا «ئاز»، «كۆپ» دېگەن قارىمۇ قارشى مەنىدىكى سۆزلەر ئورۇن ـ تەرتىپ ئالماشتۇرۇش يولى بىلەن«ئاز ـ كۆپ»، «كۆپ ـ ئاز» دېگەن قارىمۇ قارشى شەكىلدە كەلگەن، مىسالدا بۇ زاماندا كۆپ نەرسىلەرنى تاپقىلى بولمىدىغانلىقى، ئەمما ئۆلمەس نەرسە ئاز ئىكەنلىكى، كۆپ نەرسە توغرىلىق ئاز سۆزلەش، ئاز توغرىلىق كۆپ سۆزلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىدىن ئىبارەت قارىمۇ قارشىلىقنىڭ بىرلىكى ئىپادىلەنگەن. بۇنداق ئەكس تەتۈر ئەكس ھېسابلىنىدۇ.

ياخشىلارغە بەس ياماندۇر ھالكىم، يار ئاللىدە،
تەڭدۇرۇر ياخشى ـ ياماں، بەلكى يامانراق ياخشراق.

(يار ئالدىدا ياخشى ـ ياماں ئوخشاش، بەلكى يامانلار ياخشراق، بۇ ياخشىلار ئۇچۇن نېمە دېگەن ياماں ئەھۋال.) (غەزەللە105 ـ بەت)

بۇنىڭدا كۇچلۇك ھېسسىيات ئالدىدا ياخشى بىلەن ياماننىڭ پەرقلەنمەيدىغانلىقى بەلكى يامانلارنىڭ ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولىدىغانلىقى ياخشى بىلەن يامانىنى ئايرىشنىڭ زۆرۈرلۈكى، ياخشى بىلەن ياماں پەرقلەنمىسە ياماں ئاقىبەتىنىڭ كېلىپ چىقىدىغانلىقىدىن ئىبارەت قارىمۇ قارشىلىقنىڭ بىرلىكى ئىپادىلەنگەن. «ياخشى»، «ياماں» دېگەن سۆزلەر ئورۇن تەرتىپ ئالماشتۇرۇش يولى بىلەن بىر ـ بىرىنىڭ ئەكسىچە ئايلانىدۇرۇلۇپ تەكرارلانغان. بۇنداق ئەكس تەتۈر ئەكس ھېسابلىنىدۇ، ئەكسىنىڭ سۆز ئەكسى تۈرىگە كىرىدۇ.

ئەكسنى ئۆزىنى شەكىللەندۈرگۈچى شەكىللەرگە قاراپ تۈۋەندىكى تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. سۆز ئەكسى، بىرىكمە ئەكسى، جۈملە ئەكسى. نەۋايى غەزەللىرىدە سۆز ئەكسى، بىرىكمە ئەكسى ئۇچرايدۇ.

3) بىرىكمە ئەكس

بۇ مەلۇم بىر تىل شارائىتىدا سۆز بىرىكمىلىرىنىڭ ئايلانىدۇرۇلۇپ تەكرارلىنىشىدىن ھاسىل بولغان ئەكسلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن:

ئارەزىگدە مەي، مەي ئىچرە ئارەزىڭ زاھىر قىلۇر،
گاھى ئەختەردىن شەفەق، گاھى شەفەقتىن ئەختەرى.

(يۇزۇڭدە مەي ئەكس ئەتسە، مەيدە يۇزۇڭنىڭ شولىسى كۆرىنىدۇ، بەزىدە يۇلتۇزدىن شەپەق، بەزىدە شەپەقتىن يۇلتۇز ئەكس ئەتكەنىدەك.) (غەزەللەر 162 ـ بەت)

بۇنىڭدا «ئەختەردىن شەفەق»، «شەفەقتىن ئەختەر» دېگەن بىرىكمىلەر ئەكس ھاسىل قىلغان.

ئەكسنىڭ ئىستىلىستىكىلىق ئۇنۇمى تۈۋەندىكى جەھەتلەردە ئىپادىلىنىدۇ.

(1) ئەكس ئارقىلىق شەيئىلەر ئارىسىدىكى ئىچكى ئورگانىك مۇناسىۋەتنى ئىخچام شەكىلدە مېغىزلىق ئىپادىلىگىلى، شەيئىلەر ئارىسىدىكى دىيالېكتىكىلىق مۇناسىۋەتنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەرگىلى بولىدۇ.

(2) سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ رەت تەرتىپى رېتىملىق ۋە قانۇنىيەتلىك ئالمىشىپ، شەكىل جەھەتتىن ھالقىسىمان ئايلانما ھاسىل قىلغىنى ئۈچۈن، بۇ ئىستىلىستىكىلىق شەكىللەر ئارقىلىق نۇتۇقنى رېتىملىق ئېنىق، مەزمۇنلارنىڭ ماسلىشىشى گارمونىيەلىك، ئوقۇشقا يەڭگىل، ئاڭلاشقا يېقىملىق قىلغىلى بولىدۇ.

(3) ئەكسته ئىككى ئىشنى ئىپادىلەيدىغان سۆز ـ ئىبارىلەرنىڭ ئورنى ئالمىشىپ، ھېلى بۇ ئۇنى بايان قىلسا، ھېلى بۇ ئۇنى چۈشەندۈرۈپ، بىر ـ بىرىنى ئاچىدىغانلىقى ۋە تولۇقلايدىغانلىقى ئۈچۈن، پىكىرنى قاتلاملارغا بۆلۈپ ئىپادىلىگىلى، مەقسەتنى ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر يەتكۈزگىلى بولىدۇ.

تەكرارلاش تۈرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر پىكىر ـ ھېسسىياتنى ياكى شەيئى ـ ھادىسىنىڭ مەلۇم بىر تەرىپىنى تەكىتلەپ، گەۋدىلەندۈرۈپ ئىپادىلەيدۇ. نۇتۇقنىڭ مۇزىكىدارلىقىنى ئاشۇرۇپ، نۇتۇق قۇرۇلمىسىنى رەتلىك، مەزمۇن ـ قائىدىلەرنى ئەتراپلىق چۈشەندۈرىدۇ. ھەرقايسى مىسرالاردا ئىپادىلىنىدىغان مەزمۇنىنىڭ تەرتىپىنى

روشەن، رەتلىك، جۇملىلەرنىڭ ئىنتۇناتسىيەسىنى بىردەك قىلىپ نۇتۇقنى ئوقۇشقا قولايلىق، ئاڭلاشقا يېقىملىق قىلىدۇ. شەيئىلەر ئارىسىدىكى ئېچكى ئورگانىك مۇناسىۋەتنى ئىخچام ئىپادىلەپ، شەيئىلەر ئارىسىدىكى دىيالېكتىكىلىق مۇناسىۋەتنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىدۇ. سۆز - ئىبارىلەرنىڭ رەت تەرتىپى رېتىملىق ۋە قانۇنىيەتلىك ئالمىشىپ، نۇتۇق ئېنىق، مەزمۇن ماسلىشىشى گارمونىيەلىك، ئوقۇشلۇق بولىدۇ. پىكىرنى قاتلاملارغا بۆلۈپ، مەقسەتنى ئېنىق، چوڭقۇر ئىپادىلىگىلى بولىدۇ.

دېمەك، نەۋايى غەزەللىرىدە ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ ھەممىسى كۆرۈلىدۇ ھەم ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ناھايىتى جايىدا قوللىنىلغان، شۇڭا غەزەللەرنىڭ تىلى نەپىس، ئوقۇشلۇق، ئوبرازلىق. نەۋايىنىڭ مۇشۇنداق زور ھەجمدىكى نەزمىي ئەسەرلىرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر توغرىسىدا بۇنچىلىك پىكىرلەر ئارقىلىق ئۇنى ئىستىلىستىكا جەھەتتىن تولۇق يورۇتۇپ بەرگىلى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. شۇنداقتىمۇ نەۋايى غەزەللىرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ھەققىدە شۇنى مۇئەييەنلەشتۇرۇش مۇمكىنكى، نەۋايى ئۆز غەزەللەرنىڭ قۇرۇلمىسىغا، مەنتىقىلىق، پەلسەپەۋىلىك، ئىلمىيلىك تەرەپلىرىگە قانچىلىك ئەجىر سىڭدۈرگەن بولسا، تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكىمۇ شۇنچىلىك ئەجىر سىڭدۈرگەن. نەۋايى غەزەللىرىنىڭ تا بۈگۈنگىچە قولدىن چۈشۈرۈلمەي سۆيۈپ ئوقۇلۇشىغا، ئىزچىل تەتقىق قىلىنىشىغا ئەنە شۇنداق پەلسەپەۋىلىك پىكىرلەرنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقى ھەم بۇ پىكىرلەرنىڭ ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنىڭ يارىمىدە شۇنچىلىك راۋان، ئوقۇشلۇق، رېتىملىق نۇتۇق ئارقىلىق ئىپادىلەنگەنلىكى مۇھىم سەۋەب بولغان دېيەلەيمىز. شۇڭا نەۋايى غەزەللىرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر ئۇستىدە تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق ئىزدىنىپ، كىلاسسىك ئەسەرلەرنى ئىستىلىستىكا جەھەتتە يورۇتۇپ بېرىش ئىنتايىن زۆرۈر دەپ قارايمەن.

ئىزاھلار:

[1] ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن: «ئۇيغۇر مۇقام خەزىنىسى»[M]. شىنجاڭ داشۆسى نەشرىياتى، 1997: 238.

[2] ئەلىشىر نەۋايى: «غەزەللەر»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1982: 1 .

[3] ئەلىشىر نەۋايى: «غەزەللەر»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1982: 5 .

[4] خەمىت زاكىر: «نەۋايىنىڭ ئىجادىيەت ژانىرلىرى ۋە شائىرنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن كاتىپلار توغرىسىدا»[J]. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژورنىلى (پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن قىسمى)، 2002(1) : 12

[5] سەمەت تۇرسۇن: «ئۇيغۇر تىلى ئىستىلىستىكىسى»[M] . شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004 : 1.

پايدىلانمىلار:

1. يولۋاس راشىدىن :«ئىستىلىستىكا ساۋادى»، شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى، ئىجازەت نومۇرى: (2002) 88 - نومۇر.
2. سەمەت تۇرسۇن: «ئۇيغۇر تىلى ئىستىلىستىكىسى»[M] . شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004 .
3. ماقالىغا كىرگۈزۈلگەن مىسالار 1982 - يىلى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ئەلىشىر نەۋايىنىڭ «ئەلىشىر نەۋايى غەزەللىرى» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى، يۇقىرىدا قىسقارتىلىپ «غەزەللەر» دەپ ئېلىندى. بۇ كىتاب نەۋايىنىڭ «خەزائىنولمەئانى» ناملىق تۆت دىۋانى(«چاھار دىۋان») دىكى غەزەللەرنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، 260 غەزەل كىرگۈزۈلگەن.

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابدىلىم ئابدۇرېھىم

ماقالە نومۇرى: 08 ـ 039 ـ 04(2017)0 ـ 5878 ـ 1005

چاقچاق بىلەن كۈلكىنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا*

ئەكبەر قادىر

(مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى، بېيجىڭ، 100081)

قىسقىچە مەزمۇنى: چاقچاق ـــ كىشىلەردىكى ساغلام، ئاكتىپ روھى كەيپىياتىنىڭ ئىپادىسى. كۈلكە ـــ بۇ خىل كەيپىياتنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇپ، كىشىلەرگە ھەم مەنىۋى ساغلاملىق ھەم جىسمانىي ساغلاملىق ئېلىپ كېلىدۇ. چاقچاق بىلەن كۈلكە بىر ـ بىرىدىن ئايرىلمايدىغان مۇناسىۋەتكە ئىگە بولۇپ، بىر ـ بىرىنى شەرت قىلىش مۇناسىۋىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. كۈلكە ـ چاقچاقنىڭ جېنى. كۈلكە قوزغىيالمىغان چاقچاق چاقچاق ھېسابلانمايدۇ. ئەمما بۇ يەردە چاقچاق قوزغىغان كۈلكىنىڭ باشقا كومپىدىيەلىك شەكىللەر قوزغىغان كۈلكىگە سېلىشتۇرغاندا ئالاھىدە ئېستېتىك قىممىتى بار. بۇ كۈلكە شادلىنىش ۋە قانائەتتىن ھاسىل بولىدۇ. ئۇ كىشىلەرگە روھى كۆتۈرەڭگۈلۈك ئاتا قىلىدۇ. بۇ كۈلكە ئىناقلىق، ئىتتىپاقلىقنى ئىلگىرى سۈرىدىغان، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى يېقىنلاشتۇرىدىغان، قويۇقلاشتۇرىدىغان كۈلكىدۇر. ئۇ يالغۇز بىرەملىك خۇشاللىنىش ئۈچۈنلا خىزمەت قىلىپ قالماستىن مۇھىمى، كىشىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ روھى ئازادلىككە چۆمدۈرۈپ، ساغلام تۇرمۇشقا يېتەكلەيدۇ. تۇرمۇش گۈزەللىكىنى نامايان قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ھاياتنى قەدىرلەش، ھاياتنى سۆيۈش قىزغىنلىقىنى ئاشۇرىدۇ. مەنىلىك، ئەھمىيەتلىك ياشاشقا ئۈندەيدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: چاقچاق ؛ كۈلكە ؛ مۇناسىۋەت

关于笑话与笑的关系

艾克拜尔 · 卡德尔

摘要: 笑话是人在精神上健康与积极向上的表现；笑它能给人带来精神和身心上的健康。笑话与笑的关系有着相互并存的关系。笑是笑话的生命，没有笑就没有笑话。笑话所引起的笑是不同于其他戏剧形式引起的笑，它有深刻的审美价值。笑话引起的笑让人感到满足而精神起来。笑在加强和睦、促进团结以及社会关系上有着不可缺少的作用。此外，笑它指导人们健康生活，热爱生活，增添生活意义。

关键词: 笑话；笑；关系

Abstract: A joke is a manifestation of a person's mental health and positive attitude. Laughter brings mental and physical health to people. The relationship between joke and laughter has a mutual coexistence. Laughter is the soul of a joke. Without a laugh, there is no joke. Laughter caused by jokes is different from laughter caused by other forms of comedy. It has profound aesthetic value. The laugh caused by jokes makes people feel satisfied and vigorous. Laughter plays an indispensable role in strengthening and promoting unity and close social relations. In addition, laughter promotes a healthy life, reflects the beauty of life, enhances the enthusiasm of loving life, and advocates a meaningful life.

Keywords: joke; laugh; relationship

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۇرگە ئايرىش نومۇرى: I207.7　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

1

چاقچاق ـــ كۈلكە قوزغاش ۋە نەق مەيدانچانلىقى　　كۈچلۈك بولغان، ھازىر جاۋابلىق ئالاھىدە تىرىك

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

بۇ ماقالە دۆلەتلىك پەلسەپە ـ ئىجتىمائى پەنلەر تەتقىقات فوندى تۈرى: «ئۇيغۇر خەلق سەنئىتى ـ چاقچاق تەتقىقاتى» (تەستىق نومۇرى: 13BZW159) نىڭ باسقۇچلۇق نەتىجىسى.

ئاپتور: ئەكبەر قادىر (1965 ـ يىلى 4 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، پروفېسسور، ئۇيغۇر بۇگۈنكى ۋە ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى ئوقۇتۇشى، تەتقىقاتى ھەم ئاز سانلىق مىللەتلەر مەدەنىيىتى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ژانىردۇر. ئۇ نەق مەيداندا ئىجاد قىلىنىپ كىشىلەر ئارا بىر - بىرىگە «دېيىش، سۆزلەش» شەكلى بىلەن يۈرگۈزۈلىدۇ. بۇ يەردە چاقچاقنى «تىرىك ژانىر» دېگىنىمىزدە ئۇنىڭ ئالدىن تەييارلانغان تېكىستىنىڭ بولمايدىغانلىقى، ئالدىن يادلاپ ئېلىشقا بولمايدىغانلىقى، نەق مەيداندا پەيدا بولىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئېغىزدىن - ئېغىزغا تاراش جەريانىدىمۇ ھەر قېتىم قايتا ئىجاد قىلىنىشتەك جەريانىنى بېسىپ ئۆتىدىغانلىقى قاتارلىقلار كۆزدە تۇتۇلغان.

چاقچاق ـــ كىشىلەرگە خۇشاللىق ۋە بەخت بېغىشلاش بىلەن بىرگە كىشىلەرنى كۆڭۈللۈك تۇرمۇشقا، گۈزەل ئارمان ۋە غايىگە قاراپ يېتەكلەيدۇ. چاقچاقنىڭ سېھرى كۈچى ئۇنىڭ كىشىلەر ئارا مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرىدىغانلىقىدا، شۇنىڭدەك ئۆزئارا چۈشىنىشنى چوڭقۇرلاشتۇرىدىغانلىقىدا نامايان بولىدۇ. تۇرمۇشىمىزدا چاقچاق بولغاندىلا كۆڭۈلسىزلىك ۋە قايغۇلۇق ئىشلارنىڭ ئورنىغا قىزىقارلىق ھەم خۇشال- خۇراملىق كەيپىياتنى دەسسىتەلەيمىز. ئۆز ھاياتىنى خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈشنى ئويلىمايدىغان ئادەم يوق. چاقچاق ـــ ھاياتنى خۇشال - خۇرام ئۆتكۈزۈشتىكى قىممەتلىك بايلىق. چاقچاق ھەر قانداق ئادەمگە سۈڭغا قىلسىڭىز خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدىغان قىممەتلىك سوۋغات. ئۇ كەيپىياتنى جانلاندۇرۇپ كىشىلەردە قەيسەر روھ، ئۇمىد، ئىشەنچ، ئىرادە قاتارلىق ئاكتىپ روھى ھالەتنى تۇرغۇزۇشقا ياردەم بېرىدۇ.

چاقچاق ئادەتتىكى چېقىشىش ئەمەس، ئۇ بەلگىلىك قىممەت ۋە ئەھمىيىتى بولغان خەلق ئىجادىيىتىدۇر. ئۇنىڭدا سۆز ماھارىتىنى نامايان قىلىدۇ ۋە مەيداننى جانلاندۇرۇپ خۇشال كەيپىيات، دوستلۇق ئىپادە قىلىنىدۇ. ئۇنىڭدا يەنە جەمئىيەت ۋە تۇرمۇشتىكى يامان ئىللەت، ناچار كەيپىياتلارنى ھەزىل قىلىش ئۇسۇلى بىلەن تەنقىدلەيدىغان ئېلىمېنتلار بار. شۇنىڭ ئۈچۈن، چاقچاق بىر ئادەم ئۈچۈن بولسۇن ۋە ياكى بىر مىللەت ئۈچۈن بولسۇن قىممەتلىك مەنىۋى بايلىق ھېسابلىنىدۇ. چاقچاق تۇرلۇك ئىللەتلەرنى ھەركۈنى، ھەر ۋاقىت تۇزىتىپ تۇرىدىغان رولغا ئىگە بولغاچقا ئۇنىڭ رېئال تۇرمۇشتا تۇتىدىغان ئورنى ئىنتايىن يۇقىرى.

چاقچاق مەخسۇس توي، مەشرەپ، سەيلە ۋە باشقا يىغىلىشلاردا قىلىنىپلا قالماي، كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئادەتتىكى كۆرۈشۈش، سۆھبەت ۋە پاراڭلاردىمۇ قىلىنىدۇ. ئۇ يەنە ئوخشىمىغان مىللەتكە تەۋە كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىمۇ بولىدۇ. بۇنداق چاقچاقلارنىڭ رولى شۇكى، ئۇ ئىتتىپاقلىقنى ئىلگىرى سۈرىدۇ، ئۆز ئارا چۈشىنىشنى چوڭقۇرلاشتۇرىدۇ، دوستلۇقنى مۇستەھكەملەيدۇ. بۇنداق چاقچاقلارنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇ ئۆز ئارا كۆڭۈل يېقىنلىقنىڭ ئىپادىسى بولۇپ، ئەركىن، ئىختىيارى ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئورۇن ۋە ۋاقىتنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايدۇ. ئىككى تەرەپ تەڭ ھازىر بولسىلا يۈرگۈزۈلۈۋېرىدۇ. ئەمدى توي، مەشرەپ ياكى ئولتۇرۇشلاردا قىلىنىدىغان چاقچاقلار ئورۇن ۋە ۋاقىتنىڭ چەكلىمىسىنى قوبۇل قىلىدۇ. بۇنداق يەرلەردە چاقچاق بەزىدە بىر چاقچاقچى تەرىپىدىن يۈرگۈزۈلىدۇ. بەزىدە ئىككى ياكى ئۈنىڭدىنمۇ كۆپ تەرەپلەر ئوتتۇرىسىدا جىددىي بەسلىشىش خاراكتېرىدە ئېلىپ بېرىلىدۇ. بەزىدە پۈتۈن سورۇن ئەھلى بويىچە يۈرگۈزىلىدۇ. بۇ ۋاقىتتىكى چاقچاقنىڭ كۆلىمى كەڭ، داۋاملىشىش ۋاقتى ئۇزۇن بولىدۇ. قاتناشچىلىرىمۇ كۆپ بولىدۇ.

ئادەملەر ھەر دائىم قايغۇ - ھەسرەتتىن خالى بولۇپ ياشىشى، خاپا بولمايدىغان، كۆرگەنلا ئىشتىن رەنجىپ ئۆزىنى روھى ئازابقا سالمايدىغان، سەپرا مىجەز بولۇۋېلىپ نېرۋىسىنى چارچاتمايدىغان بولۇشى كېرەك. ئۆزىنى خۇشال تۇتسا، كۆڭلىنى ئوچۇق، روھىنى ئۈستۈن تۇتسا، كىشىلەر ئارا مۇناسىۋەتتە خۇشچاقچاق بولسا، ئۇنداق ئادەمنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولۇپ، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىگە پايدىلىق ئىكەنلىكىنى بۈگۈنكى تېببىي ئىلىم ئىسپاتلىماقتا. دېمەك، كىشىلەر خىزمەت، ئۆگىنىش ھەم كۈندىلىك ئەمگەك، خىزمەتلىرىنى ياخشى ئېلىپ بېرىش بىلەن بىرگە، يەنە ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشى، ناخشا - سازلارنى ئاڭلىشى، دوست - بۇرادەرلىرى ئارا خۇشچاقچاقلار بىلەن ئۆتۈشى ئىنتايىن مۇھىمدۇر. بۇنداق كۆڭۈللۈك تۇرمۇش ئادەمنى روھىي جەھەتتىن يەڭگىل، تېتىك، خۇشخۇي قىلغانلىقتا، بەزىدە كۆڭلىمىزنى

خىرىلەشتۈرۈپ تۇرىدىغان خاپىلىق، ئاچچىقلىنىشلىرىمىزنى يوقىتىپ، بىزنى يەڭگىل كەيپىياتقا ئىگە قىلىدۇ.

ھازىرقى جەمئىيىتىمىز ئىلگىرىكى ھەرقانداق دەۋرگە ئوخشىمايدۇ. ئۇ كىشىلەر ئارا دوستلۇق، بۇرادەرلىك، بىر - بىرىگە بولغان ھەقىقىي مۇھەببەت، مېھرىبانلىق، خۇش - پېئىللىق بىلەن تولغان مۇناسىۋەت بارغانچە كۈچىيىۋاتقان، قويۇقلىشىۋاتقان، گەۋدىلىنىۋاتقان؛ ھايات سەھنىسىزدە كۈلكە، خۇشاللىق، تېتىكلىك، بۇرادەرلەرچە مېھرىبانلىق كۈنسايىن راۋاجلىنىۋاتقان بىر دەۋر. ئەلۋەتتە، بۇنداق دەۋردە، بۇنداق تۇرمۇشتا چاقچاقلار تېخىمۇ ئەۋج ئالىدۇ، تېخىمۇ گۈللىنىدۇ. چاقچاقنىڭ ئەۋج ئېلىشى جارانلىق، خۇشخۇي مۇناسىۋەتلىرىمىزنىڭ، كۈندىن - كۈنگە ئۆرلەۋاتقان كۆتۈرەڭگۈ روھىمىزنىڭ جانلىق، ئەمەلى كۆرۈنۈشى ياكى ئىپادىسى بولۇپ، ئىلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشىدا بارلىققا كەلگەن، كېلىۋاتقان يېڭى كەيپىيات، يېڭى ئۆزگىرىشلەرنى جانلىق ناماياں قىلىدۇ.

شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، چاقچاقنى سەردارىم قىلىۋېرىسىمۇ بولمايدۇ. كونكرېت ئەھۋال ئاستىدا، چاقچاق ئۇ كىشىلەردە كۆرۈلگەن قىزىق قىياپەت، قىزىق ھالەت ئارقىسىدا تۇغۇلىدۇ. ئۇ كىشىلەرنىڭ جانلىق مۇناسىۋەتلەر پائالىيىتىدە مەلۇم ئوبيېكتىپ ۋە سۇبيېكتىپ ئامىللارغىمۇ باغلانغان بولىدۇ. «چاقچاقنىڭ ئەڭ ئوبدان نورمىسى چاقچاق قىلغۇچى تەرەپلەرنىڭ ھەر ئىككىسىدە قىزىقىشنىڭ بىردەك بارلىققا كېلىشى ۋە باشقىلارنىڭ تىز ھاياجان بىلەن ئۇنىڭغا جەلپ قىلىنىشىدا»[1].

تۇرمۇشىمىزدا مىجەزى چۈس، ناھايىتى ھاياجان كۈلكىلەر ئىچىدىمۇ باشقىلار بىلەن تەڭ كۈلمەي، بەخىرامان ئولتۇرىدىغان، سۈرۈن چىراي يۇرىدىغان ئادەملەر يوق ئەمەس. بۇنداق كىشىلەردە چاقچاق قىلىش بولمايلا قالماستىن بەلكى، چاقچاقنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەسلىك، چاقچاقنى چۈشەنمەسلىك ئەھۋاللىرى مەۋجۇت. ئۇنداقلار چاقچاقنى «ئۆزىنى تۇتۇۋالالماسلىقنىڭ، تەنتەكلىكنىڭ ئىپادىسى»، دەپ قارايدۇ. بۇنداقلاردا چاقچاقتىن ھۇزۇرلىنىپ كەيپىياتىنى كۆتۈرۈۋېلىش بولمايدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، كىشىلەردە چاقچاق تەرىپىسىنى قوبۇل قىلىش، ئۆزىنى ھەمىشە چاقچاق پائالىيىتى بىلەن يېقىن تۇتۇش - يېتىلدۈرۈشكە تېگىشلىك ئىنتايىن مۇھىم پسىخىكىلىق ساپادۇر.

سىزدە چاقچاق قىلالايدىغان، ھېچ بولمىغاندا چاقچاقلا چاقچاق ئارقىلىق جاۋاب قايتۇرالايدىغان پوزىتسىيە بولۇشى كېرەك. بۇ بەزىدە سىزنىڭ ئوڭۇشسىز رېئاللىقنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، قىينىچىلىقلارنى ئاسان يېڭىشىڭىزغا يارىدەم بېرىدۇ. تارىخ بەتلىرىگە قارىساق چاقچاق ئارقىلىق ئوڭۇشسىزلىق ئۇستىدىن غالىب كەلگەن مىسالار كۆپ. جۈملىدىن كاتتا سىياسىيونلار ئىچىدىمۇ چاقچاقنىڭ پايدىسىنى كۆرگەنلەر كۆپ. ئۇلار نۇرغۇن چوڭ مەسىلىلەرنىمۇ چاقچاق بىلەن ھەل قىلغان ياكى يەڭگەن. نۇرغۇن خەلقئارالىق مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى بەزىدە چاقچاق بىلەن ئاددىيلاشتۇرغان. مەسىلەن، ماتېرىياللاردا كۆرسىتىلىشىچە، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە ئەنگلىيەنىڭ باش ۋەزىرى چېرچىل ئامېرىكىدىن ھەربىي ياردەم تەلەپ قىلىپ زۇڭتۇڭ روزۋېلتنى قايىل قىلالمىغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئالايىتەن ئاقسارايغا كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن چاقچاقلىشىپ كۆرۈشۈپ ئۆز ئارا چاقچاق قىلىشىپ بىرھازا كۈلۈشكەن. شۇنىڭ بىلەن بارلىق مەسىلىلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇ چاقچاقتىن ھاسىل بولغان كۈلكە ساداسى ئىچىدە ھەل بولۇپ كەتكەن. يەنە مەسىلەن، گېرمانىيەنىڭ ئىلگىرىكى تاشقى ئىشلار مىنىستىرى شولتىز ئەپەندى ياش ۋاقتىلىرىدا تامچى بولغان ئىكەن. ئۇ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە تەيىنلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا مەلۇم بىر دۆلەتكە زىيارەتكە چىقىپتۇ. ئۇنىڭ تەرجىمھالىنى تولۇق كۆرگەن بىر مۇخبىر چاقچاق قىلىپ : « شولتىز ئەپەندى، تامچىلىق بىلەن تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ئوتتۇرىسىدا ئورتاقلىق بارمۇ؟»، دەپ سورىغاندا ئۇ، «ئەلۋەتتە بار، بۇ ئىككى خىل خىزمەتتىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئېگىز جايدا تۇرۇپ پەسكە قارىغىنىدا بېشى قايماسلىقى كېرەك» دەپ چاقچاقلا چاقچاق بىلەن جاۋاب قايتۇرغان ھەمدە قىينىن سوئالنى ئاسانلاشتۇرغان.

ئۇيغۇر خەلقى ئەزەلدىنلا چاقچاققا ھېرىسمەن خەلق. مەيلى كىچىك بالىلاردىن تارتىپ چوڭ بوۋاي - مومايلارغىچە، مەيلى ئىيالالاردىن تارتىپ ئەرلەرگىچە چاقچاققا باشقىچە قىزغىن كېلىدۇ. ئۇيغۇرلاردا كىچىك بالىلار ئەڭ ئاۋۋال چاقچاق قىلىشنى ئۆگىنىدۇ. شۇڭا «كۆلكە - چاقچاق ئۇيغۇرلاردا ئانىنىڭ سۈتى بىلەن كىرگەن»، دېگەن سۆز بار.

ئۇيغۇر خەلق چاقچاقلىرى خەلق ئارىسىدا پەيدا بولغان. دەۋرنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئەگىشىپ ئوخشىمىغان مەزمۇن ئېلىپ تەرەققىي قىلىپ كەلگەن. ئىلگىرىكى فېئودالىق جەمئىيەتتە بارلىققا كەلگەن چاقچاقلار قويۇق سىنىپىي مەزمۇن بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن ھەمدە خەلق ئاممىسىنىڭ پىئودالىق دەۋردىكى تەبىقە تۇزۇمىنىڭ، ئادالەتسىزلىك، باراۋەرسىزلىك قاراشلىرىنىڭ زىيانلىرىغا بولغان نارازىلىقلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. سەلەي چاققان، موللا زەيدىن دەۋرلىرىدىكى چاقچاقلار دەل مۇشۇنداق چاقچاقلاردىن ئىدى. ئادالەت، باراۋەرلىك ئورنىتىلغان، دوستلۇق - مېھرىبانلىق مۇناسىۋەتلىرى بىلەن تولغان بۈگۈنكى يېڭى دەۋردە، چاقچاقلار مەزمۇن جەھەتتىن دوستلۇقنى مەدھىيەلەپ، ئىتتىپاقلىق - ئىناقلىقنى كۈيلەپ بۈگۈنكى جەمئىيىتىمىز ئۈچۈن ئاكتىپ خىزمەت قىلماقتا. ئىجابىي، كۆڭۈللۈك كۆرۈنۈشلەر ئارقىلىق بۈگۈنكى دەۋر كىشىلىرىدە مەيدانغا كېلىۋاتقان خۇشاللىق، شادلىنىش ھېسسىياتلىرىنى دەل ئىپادىلەپ بەرمەكتە.

چاقچاقلىشىش ئۇيغۇرلار ئارىسىدا دوست - بۇرادەرچىلىكنىڭ مۇھىم بىر ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا چاقچاقلىشىپ تۇرۇش دوست - بۇرادەرلىكنى ساقلاپ تۇرىدۇ، ئۇنداق بولمايدىكەن دوست - بۇرادەرلىك مۇناسىۋىتى سۈسلىشىپ كېتىدۇ، دەيدىغان قاراش بار. شۇڭا چاقچاقلىشىش كىشىلىك مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرۇشنىڭ مۇھىم ۋاستىلىرىنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ.

چاقچاق ئۇيغۇرلاردا ئادەتتىكى كىشىلەر ئارىسىدىن تاشقىرى داڭلىق ئەربابلار، ئەدىبلەر ۋە زىيالىيلار ئارىدىسمۇ كەڭ ئومۇملاشقان. ئۇيغۇرلارنىڭ داڭلىق شائىرلىرىدىن كۆپى ھەم چاقچاق بىلەنمۇ داڭ چىقارغان. بۇ شائىرلارنىڭ نامى ئۆلمەس شېئىرلىرى بىلەن خاتىرلىنىپ كېلىش بىلەن بىرگە، ئۇلار قالدۇرغان قىزىقارلىق چاقچاقلىرى بىلەنمۇ يادلىنىپ كېلىنمەكتە.

ئۇيغۇرلارنىڭ تۇيمۇ - مەشرەپلىرى، ھېيت - بايراملىرى، مېھماندارچىلىقلىرى ئەزەلدىن چاقچاقسىز ئۆتكۈزۈلمەيدۇ. ئەكسىچە، بۇنداق مەيدانلاردا چاقچاق تېخىمۇ ئەۋج ئالىدۇ. چاقچاقنىڭ ھەرخىل تۈرلىرىنى مۇشۇنداق يەرلەردە ئۇچرىتىسىز. شۇڭلاشقىمۇ چاقچاق ئۇيغۇر تۇرمۇشىنىڭ ئايرىلماس بىرقىسىمى سۈپىتىدە داۋاملىشىپ، چاقچاقخۇمار خەلقنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ بىرقىسىمى بولۇپ كەلدى. شىنجاڭ «ناخشا ـ ئۇسۇل ماكانى »دېگەن شەرەپلىك نامغا ئىگە بولۇپلا قالماي، يەنە تېخى كۆلكە - چاقچاق، يۇمۇرنىڭمۇ ماكانىدۇر. تاريختىن بېرى بۇ زېمىندا نۇرغۇنلىغان كۆلكە - چاقچاق چولپانلىرى ئۆتكەن. موللا زەيدىن، سەلەي چاققان، شېرىن دورغا، ھېسام قۇربان... قاتارلىقلار ئەنە شۇلارنىڭ تىپىك ۋەكىللىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ لەتىپە - چاقچاقلىرى ھەممىگە مەشھۇر بولۇپ كەڭرى تاراپ كەلمەكتە. دېمەك، بۈنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، چاقچاق ئۇيغۇرلاردا ئەڭ كەڭ ئاممىۋي ئاساسقا ئىگە سەنئەت تۈرىدۇر.

2

كۆلكە ئىنسانلارغا خاس روھى ھالەت، شۇنداقلا ئۇ ماھىيەت جەھەتتىن ئالغاندا بىر خىل پسىخولوگىيەلىك پائالىيەتتۇر. ئىنسانلار كۆلكىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئەكسىچە ساپ ۋە سەممىي كۆلكە بىلەن بىر - بىرىگە مېھرى - مۇھەببەت بېغىشلايدۇ.

كۆلكىنىڭ كىشىلەرگە ئىتتىپاقلىق، ئىناقلىق ئاتا قىلىدىغان رولى بار. ئۇ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەردە كەم بولسا بولمايدۇ. كۆلكىنىڭ بۇ خىل مۇھىملىقى ئۇيغۇرلاردا قەدىمدىن بېرى تەكىتلىنىپ كەلگەن. مەھمۇد كاشغەرىي «تۈركى تىللار دىۋانى»دا :

كۈلسە كىشى ئاتما ئاڭار ئۆرتەر كۈلى،
باققىل ئاڭار ئەزگۈلۈكۈن ئاغزىن كۈلە.

(مەنىسى: كىشى كۈلسە ئۇنىڭغا ئۆرتەيدىغان كۈل چاچما، ئۇنىڭغا ياخشىلىق بىلەن كۈلۈپ قارا) [2]

دەپ يېزىپ، كۆلكىنى مەدھىيەلىگەن، شۇنداقلا كىشىلەرنى ئۆزئارا بىر - بىرىگە كۈلكە بىلەن مۇئامىلە قىلىپ، كۈلكە بىلەن ياشاشقا چاقىرغان.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ « قۇتادغۇ بىلىگ» دە تىلغا ئەڭ ئاۋۋال كۈلكىنى ماختاش توغرىسىدا خىتاب قىلىپ مۇنداق يازغان:

272. كىشى كۆركى سۆزدۇر، كۆپتۇر سۆز تۈرى.
تىلىم، ماختا خۇش سۆز كىشىنى، يۈرى! [3].

مۇئەللىپ يەنە كىشىلەر ئارا ئوچۇق - يورۇق، دوستانە بولۇش، باشقىلارغا كۈلۈپ بېقىشنىڭ لازىملىقىنى، خۇش سۆز، خۇش - چاقچاق بىلەن مېھمان كۈتۈشنىڭ لازىملىقىنى نەسىھەت قىلىپ مۇنداق يازغان:

4222. يۈزۈڭنى ئوچۇق تۇت، كىشىگە كۈلە.
نېنىڭنى يەدۈرگىن، چۈچۈك سۆز بىلە[4].

كۈلكە خۇش سۆز، ياخشى تىلەكتىن كېلىدۇ. سىز باشقىلارغا خۇشخۇيلۇق بىلەن سۆز قالدۇرسىڭىز ئۇ ھالدا باشقىلارمۇ سىزنىڭ بۇ روھىڭىزدىن تەسىرلىنىپ ئىللىق ۋە مۇلايىم تەبەسسۇم بىلەن جاۋاب قايتۇرىدۇ. سىز ئاچچىق سۆز، تەنە سۆز، يېقىمسىز سۆز قالدۇرسىڭىزچۇ، ئۇ ھالدا باشقىلارنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ كېتىسىز. سىز تۇرمۇشقا خۇش سۆزلۈك بىلەن مۇئامىلە قىلسىڭىز تۇرمۇش سىزگە نۇرغۇن كۈلكە ئاتا قىلىدۇ. ئۇيغۇرلاردا «چاۋاك بىر قولدىن چىقمايدۇ» دېيىدىغان ماقال بار. شۇنىڭغا ئوخشاش بىز ھەممە تەرەپتىن خۇش سۆزلۈك بولالىساق بۇنىڭدىن پەيدا بولغان كۈلكە تېخىمۇ مەنىلىك بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن جەمئىيىتىمىز تېخىمۇ ئىللىقلىققا تولىدۇ.

بىزگە تۇرمۇشتا كۈلكە قوزغايدىغان قىزىقارلىق كۆرۈنۈشلەر دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. بەزىدە بۇلاردىن بىۋاستە كۆرۈپ كۈلسەك، يەنە بەزىدە باشقىلاردىن ئاڭلاش ئارقىلىق كۈلىمىز. كۈلكە غەمنى داۋالايدىغان دورا. ئۇيغۇرلاردىكى «كۈلكە - جان ئوزۇقى» دېگەن ماقال دەل كۈلكىنىڭ رېئال تۇرمۇشتا كەم بولسا بولمايدىغان شېپالىق رولى بارلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

كۈلكە ياخشى ھەرىكەت، ياخشى خۇلقتىن كېلىدۇ. ياخشى ھەرىكەت ھەمىشە كىشىلەرنى كۈلدۈرۈپ تۇرمۇشنا مەنا ئاتا قىلىپ تۇرىدۇ. كۈلكە توغرىسىدا ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىمۇ مەزمۇنلار بار. خەلق ماقال - تەمسىللىرىدە بۇنداق مەزمۇنلار تېخىمۇ كۆپ. بىز بۇ يەردە ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىنىڭ بىرسىدىكى مۇنداق ۋەقەلىكنە نەزەر ئاغدۇرۇپ باقايلى:

بىر پادىشاھ ئەلنى كۆرۈپ كەلمەكچى بولۇپ ئايلىنىپ بىر جاڭگالغا بېرىپ قاپتۇ. قارىسا بىر موماي جاڭگالدا بىر تۇپ كۆچەت تىكىۋتىپتۇ. بۇنىڭدىن ھەيران بولغان پادىشاھ مومايغا:« نېمىگە ئاۋارە بولىسىز، بۇ جاڭگالدا كۆچەتنىڭ مېۋە بەرمەيدۇ» دەپتۇ. موماي «مېۋە بەرمىسە مەيلى، كۈنلەرنىڭ بىرىدە كىشىلەر مۇشۇ دەرەخنىڭ سايىسىدا ئولتۇرۇپ ئۆتسە مەن شۇنىڭدىن خوش» دەپتۇ. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن پادىشاھنىڭ ھارغىن چىرايىدا كۈلكە پەيدا بولۇپتۇ - دە، مومايغا يۇز تىللا بېرىپتۇ. بۇنىڭدىن موماي « باشقىلار كۆچەتنىڭ مېۋىسىنى كېيىن كۆرسە، مەن كۆچەتىم مېۋىگە كىرمەي تۇرۇپلا مېۋىسىنى كۆردۇم »، دەپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. دېمەك، ياخشى ھەرىكەت، ياخشى گەپ ئادەملەرگە مانا شۇنداق كۈلكە ئاتا قىلىدۇ.

كۈلكىنىڭ پايدىسى توغرىسىدا چەتئەللەردە مىساللار تېخىمۇ كۆپ. فىرانسىيەدە كۈلۈشنىڭ پايدىسى ئېلىپ كەلگەن نەتىجە توغرىسىدا مۇنداق بىر تېپىك ھېكايە تارقىلىپ يۈرىدىكەن: بىر قېتىم شاھزادىنىڭ گېلىغا بىلىق قىلتىرىغى تۇرۇپ قاپتۇ. بۇنى چىقىرىۋېتىشكە دوختۇرلار ھېچقانداق ئامال قىلالماپتۇ، دەل شۇ چاغدا بىر دېھقان پەيدا بولۇپتۇ ھەم چىرايىنى غەلىتە قىلىپ، كومېدىيەلىك ھەرىكەتلىرى بىلەن توختىماي چاقچاق قىلىپتۇ. نەتىجىدە شاھزادە خۇشال بولۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بىلىق قىلتىرىقىمۇ گېلىدىن چىقىپ كېتىپتۇ[5].

كۈلكە بۇگۈنكى كۈندە ھەرقايسى ئەللەردە پىسخولوگلار، تېببىي خادىملار ۋە مۇۋەپپەقىيەتشۇناس ئالىملار ھەۋەس بىلەن تەكتىلەيدىغان قىزىق تېمىغا ئايلاندى. نۆۋەتتە ئىنسانلاردا ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش ۋە

هاياتلىق توغرىسىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ كۈچىيىشى، ئىنسانلاردىكى ساغلاملىققا بولغان دىققەتنىڭ ئېشىشى، قىممەت قارىشى ۋە ئىستېتىك قارىشىنىڭ يېڭىلىنىشى قاتارلىق ئامىللار كۈلكىگە بولغان دىققەتنى ئاشۇرماقتا. كۈلكە ھەققىدىكى تەتقىقاتنى ئىلگىرى سۈرمەكتە.

كۈلكە پىسخىكىلىق نوقتىدىن ئالغاندا، ئادەمنى بىر خىل ئىزتىراپلىق، دېلىغۇللۇقلاردىن، زىددىيەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ، كىشىلەرگە زور خۇشاللىق ئاتا قىلىپ كىشىلەرنى ئارامبەخش ھېس قىلدۇرىدۇ. شۇڭا كۈلۈشنى ھەممە ئادەم ياقتۇرىدۇ. كۈلكىنىڭ كىشىلەرنىڭ پىسخىكىلىق سالامەتلىكىگىمۇ ھەم بەدەن سالامەتلىكىگىمۇ پايدىسى كۆپ.

ئامېرىكا ستانفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ روھىيەت ئىلمىي مۇتەخەسسىسى، دوكتور ۋىليام فولرېن مۇنداق دەيدۇ: «ئەگەر تۇمۇشتا كۈلكە بولمىسا كىشىلەر ئاغرىپ قالىدۇ ھەم كۈندىن-كۈنگە ئېغىرلىشىپ كېتىدۇ. يۇمۇر ئىچكى ئاجراتما سىستېمىسىدىكى ئاكتىپ پائالىيەتلەرنى قوزغىتىش ئارقىلىق، ئۇنۇملۇك ھالدا ئاغرىقنى يوقىتىدۇ». بۇنداق دېيىش ئەمەلىيەتتە، كۈلكە جىددىيلىشىشنى يوقىتالايدۇ، ئادەمنىڭ مەركىزىي نېرۋا سىستېمىسىغا قارىتا نورمال تەڭشەش ئېلىپ بېرىپ، ئىچكى ئاجراتمىلار ۋە پۈتۈن بەدەندىكى ھەر خىل فۇنكسىيەلەرنىڭ ياخشىلىنىشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ، دېگەنلىكتۇر. شۇڭا، كۈلكىنىڭ ھازىرقى زامانىۋىلاشقان تۇرمۇشتىكى جىددىيلىشىش كەلتۈرۈپ چىقارغان كېسەللىكىلەرنى مەسىلەن: يۇقىرى قان بېسىم، يۈرەك كېسىلى، قالقان بەز خىزمىتىنىڭ ئېشىپ كېتىشى قاتارلىق مۇرەككەپ ۋە داۋالاش قىيىن بولغان كېسەللىكىلەرگە قارىتا ئۇنۇملۇك داۋالاش رولى بار ئىكەن. بەزىدە تېخى «دورىنى يېگەن ھامان كېسىلى ئوڭشالغاندەك» مۆجىزە يارىتىش رولىنى ئويناپ «خىسلەتلىك دورا» بولۇپ قىلىۋاتقان ئەھۋالمۇ بار ئىكەن.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ئامېرىكىلىقلار بىر خىل «كۈلكىشۇناسلىق ئىلمىي»نى بارلىققا كەلتۈرگەن ھەم ئىلمىي ئۇسۇللار بىلەن كۈلكىنىڭ ئىنسانلار بەدىنىگە بولغان تەسىرى ھەم رولىنى مەخسۇس تەتقىق قىلغان.

ھازىرقى زامان تېببىي ئىلمىنىڭ كۈلكىنىڭ ئادەم بەدىنىگە بولغان تەسىرىنى ئۆزۈن مۇددەت تەتقىق قىلىپ چىقارغان يەكۈنىدىن قارىغاندا، كۈلكىنىڭ ساغلاملىق ئۈچۈن يەنە مۇنداق پايدىسى بار ئىكەن. ئادەم ھەربىر كۈلگەندە يالغۇز بولجۇڭ گۆش ھەربىكەتلىنىپلا قالماي، يۈرەك بولجوك گۆشىمۇ ھەربىكەتلىنىدىكەن. بۇنىڭ بىلەن كۆپلىگەن ساپ كىسلارۇت قانغا ئۆتۈشۈپ قانىنىڭ بەدەندىكى ئايلىنىشىنى راۋانلاشتۇرىدىكەن. پۈتۈن بەدەندىكى قانىنىڭ ئايلىنىشىنىڭ تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ ئىنسانىنىڭ نەپەس ئېلىش ئىقتىدارىمۇ ماس ھالدا كۈچىيىپ بارىدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا، كۈلكە ئاشقازاندا تېخىمۇ كۆپلىگەن ھەزىم قىلىش سۈيۇقلۇقى پەيدا قىلىپ، يېيىلگەن غىزانىڭ ھەزىم بولۇشىنى ئىلگىرى سۈرىدىكەن. بەدەننىڭ تېخىمۇ كۆپلىگەن قۇۋۋەت ماددىلىرىنى قوبۇل قىلىشىغا شارائىت يارىتىپ بېرىدىكەن[6]. شۇنداق بۇلغاچقا، ھازىر دۇنيا تېببىي ساھەسىدە مەخسۇس كۈلكە بىلەن داۋالاش ئامبۇلاتورىيەسى ئېچىلىپ، بىمارلارنىڭ كۈچلۈك ئالقىشىغا سازاۋەر بولۇۋاتىتۇ ھەم ئاغرىقلارنى كۈلدۇرۇپ بالدۇرراق ساقىيىشىنى ئىلگىرى سۈرۈۋاتىتۇ.

3

چاقچاق بىلەن كۈلكىنىڭ مۇناسىۋىتى ئىنتايىن زىچ. كۈلكىسىز چاقچاق بولمايدۇ. چاقچاقنىڭ مەقسىتى كۈلكە پەيدا قىلىشتۇر. كىشىلەر چاقچاقتىن پەيدا بولغان تەبىئىي كۈلكە بىلەن تېخىمۇ لەززەت تاپىدۇ. چاقچاقتا كۈلكە ھازىر جاۋابلىقنى شەرت قىلىپ مەيدانغا كېلىدۇ. كۈلكە چاقچاقتا ھازىر جاۋابلىق بىلەن قوشكېزەك بولۇپ كېلىدۇ. چاقچاقتا ئېستېتىك ئۇنۇم تارىتىشتا بۇلار ئەزەلدىن بىر - بىرىدىن ئايرىلغان ئەمەس. چاقچاقتىكى ھازىر جاۋابلىق دەل كۈلكە قوزغاشنىڭ ئالدىنقى شەرتى. كىشىلەر دائىم چاقچاقتا دەل ۋاقتىدا، دەل جايىدا قىلىنغان ھازىر جاۋابتىن يۈكسەك دەرىجىدە قانائەت تېپىپ شادلىققا

چۆمىدۇ - دە، بۇنىڭ بىلەن جاراڭلىق، شادلىق كۈلكىسى پەيدا بولىدۇ. ھازىر جاۋابلىق دەل جايىدا بولمىسا كۈلكە پەيدا بولمايدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا «چاقچاقنىڭ سوۋۇپ قېلىشى» يۈز بېرىدۇ - دە، چاقچاق پەيدا قىلىدىغان ئېستېتىك ئۇنۇمگە تەسىر يېتىدۇ.

مەيلى قانداق شەكىل، قانداق ۋاستە بىلەن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، چاقچاقنىڭ كۈچلۈك كۈلكە قوزغاش ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ تەبىئىي ۋە مەڭگۈلۈك بولغان بىردىن - بىر ئالاھىدىلىكىدۇر. چاقچاقنىڭ جېنىي كۈلكىدە دەپ قارىلىدۇ. شۇڭا كۈلكە قوزغىيالمايدىغان چاقچاق چاقچاق بولالمايدۇ. بۇ چاقچاققا قويۇلىدىغان ئەقەللىي تەلەپتۇر. شۇڭا چاقچاق بىلەن كۈلكىنىڭ مۇناسىۋىتى بىرخىل ئالاھىدە مۇناسىۋەتتۇر. چاقچاق بىلەن كۈلكىنىڭ مۇناسىۋىتىنى بېلىق بىلەن سۇنىڭ مۇناسىۋىتىگە ياكى ھاياتلىق بىلەن ھاۋانىڭ مۇناسىۋىتىگە ئوخشىتىش مۇمكىن. چاقچاق كۈلكە پەيدا قىلىش بىلەن ئۆزىنى ئىپادىلەيدۇ ھەم ئۆز مەۋجۇتلىقىنى ساقلايدۇ. كۈلكە چاقچاقتىن كېيىپ چىقىدۇ. كۈلكە پەيدا قىلمىسا چاقچاق بولمايدۇ. ئەمدى چاقچاق پەيدا بولۇش ئۇچۇنمۇ ئالدى بىلەن كۈلكە بولۇشى كېرەك. كۈلكە بىلەن يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن جانلىق كەيپىيات چاقچاقنى پەيدا قىلىدۇ. دېمەك، چاقچاق كۈلكە پەيدا قىلغانلىقى ئۈچۈن چاقچاق ھېسابلانسا، كۈلكە چاقچاقنىڭ مەيدانغا كېلىشىنى شارائىت - مەيدان بىلەن تەمىن ئەتكۈچى، ئىلگىرى سۈرگۈچى بىردىن - بىر ئامىل ھېسابلىنىدۇ.

چاقچاقتىكى كۈلكە زورلىنىپ كۈلۈش ئەمەس ياكى مەسخىرە، زاڭلىق كۈلكىسىمۇ ئەمەس. ئۇ ئىلمىي مەنادىن، يۇقىرى بەدىئىي گۈزەللىكتىن ھۇزۇرلىنىشتىن پەيدا بولىدىغان شادلىق كۈلكىسىدۇر. چاقچاقتىن ھاسىل بولغان كۈلكە باشقا كومېدىيەلىك ۋاستىلار ئارقىلىق ھاسىل بولغان كۈلكىگە سېلىشتۇرغاندا كىشىگە تېخىمۇ شادلىنىش ۋە ھۇزۇرلىنىش ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇ كىشىلەرنىڭ ياخشىلىق، گۈزەللىككە بولغان ھېسسىيات جەھەتتىكى تەلپۈنۇشىنى ئىپادىلەپ ھەممەيلەننى تەڭ خۇشال قىلىدۇ. ئۇ يالغۇز بىردەملىك خۇشاللىنىش ئۈچۈنلا خىزمەت قىلىپ قالماستىن مۇھىمى، كىشىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ روھى ئازادىلىككە چۆمدۈرۈپ، ساغلام تۇرمۇشقا يېتەكلەيدۇ. تۇرمۇش گۈزەللىكىنى نامايەندە قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ھاياتىنى قەدىرلەش، ھاياتنى سۆيۈش قىزغىنلىقىنى ئاشۇرىدۇ. مەنىلىك، ئەھمىيەتلىك ياشاشقا ئۈندەيدۇ.

چاقچاقتىكى كۈلكە چاقچاقتىكى ھەر تەرەپلىمە ئامىللار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، چاقچاق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ئىنتايىن قىسقا، ئىنتايىن تاۋلانغان بىر شەكىل. چاقچاق يۇمۇرلۇق تىل، كەسكىن بايقاش ۋە ئەپچىل ماھارەت بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ قەلب دۇنياسىنى، يىراقنى كۆرەرلىكىنى، ئەقىل - پاراسىتىنى، شۇنىڭدەك خەلق ئاممىسىنىڭ رېئال تۇرمۇشقا تۇتقان شادلىق مېلودىيەسىنى گەۋدىلەندۈرۈپ تۇرىدۇ. دەرۋەقە، چاقچاقلاردا مەزمۇن جەھەتتىن خەلق ئاممىسىنىڭ توغرىلىققا، راستچىللىققا، ھەقىقەتكە بولغان تۇغرا تونۇشى بار؛ تۇرمۇش قانۇنىيەتلىرىگە خىلاپ سۆز - ھەرىكەتلەرگە بولغان قامچىلىشى، مازاق قىلىشمۇ بار؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئادەمگە ئەقىل كۆرسىتىپ، زېھنىنى روشەنلەشتۈرىدىغان، كەيپىياتنى جانلاندۇرۇپ، گۈزەللىكتىن ھوزۇرلاندۇرىدىغان خۇسۇسىيەتمۇ بار. دېمەك، بىزنىڭ قارىشىمىزچە، مانا بۇ تەرەپلەر چاقچاقتا كۈلكىنىڭ ھەقىقىي پەيدا بولۇش مەنبەلىرى ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر بۇ ئامىللار بىلەن باغلانمىغاندا چاقچاقتىكى كۈلكە مەنسىز كۈلكە بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق كۈلكىنىڭ ئېستېتىك قىممىتى تۆۋەن بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، تۇرمۇشمىزدىكى كۈلكىلەرنىڭ ھەممىسى چاقچاق بىلەن بارلىققا كېلىدۇ، دېسەكمۇ بولمايدۇ. چاقچاق قىلىشتىن باشقا شەكىلدىكى قىزىق سۆز - ھەرىكەتلەردىنمۇ كىشىلەر كۈلۈشى مۇمكىن. كۈندىلىك تۇرمۇشتا بىزنىڭ كۆز ئالدىمىزدا تۇرلۇك قىزىقارلىق ئىشلار، قىزىق ھەرىكەتلەر، كومېدىيەلىك خاراكتېرلار، غەلىتە كۆرۈنۈش ۋە غەلىتە سۆز - ھەرىكەتلەر دائىم ھازىر بولۇپ تۇرىدۇ. بىز ئەنە شۇنداق قىزىق ئىشلاردىن، كومېدىيەلىك خاراكتېر

يىراكى كومېدىيەلىك كۆرۈنۈشلەردىنمۇ قالمىغىچە كۈلۈشمىز مۇمكىن.

ئەمما، چاقچاق قوزغايدىغان كۈلكە ئادەتتىكى كۈلكىلەردىن تېخىمۇ ئالاھىدە. ئۇ يۇقىرىدا كۆرسەتكىنىمىزدەك ئۆزگىچە مەنا ۋە ئىستېتىكىلىققا ئىگە بولغان كۈلكىدۇر. يەنى چاقچاقتىكى كۈلكە ئىلمىي داۋاللاردىن، تۇرمۇش ھەقىقەتلىرىدىن، توغرىلىق ۋە چىنلىقلاردىن، لەززەتلىنىشتىن، خۇشال بولۇشتىن، مەمنۇن بولۇشتىن ھاسىل بولىدىغان كۈلكە بولغاچقا، ئۇنىڭ رېئال تۇرمۇشتا ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈپ كىشىلەر مۇناسىۋىتىنى قويۇقلاشتۇرىدىغان، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى ياخشىلايدىغان رولى بار. چاقچاق بىلەن كۈلكىنىڭ مۇناسىۋىتى كىشىلەرگە ئېستېتىك زوق بېرىشتە گەۋدىلىنىپلا قالماي، يەنە چاقچاقنىڭ ئىناقلىقنى، ئىتتىپاقلىقنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرۇشتىمۇ ئالاھىدە گەۋدىلىنىدۇ. كىشىلەر چاقچاقتىن پەيدا بولغان كۈلكە بىلەن شادلىققا چۆمۈپ ئۆز ئارا تېخىمۇ ئىناقلىق، تېخىمۇ يېقىنلىق تاپىدۇ. بىر-بىرىنى ئەپۇ قىلىدۇ، بىر - بىرىگە چۈشىنىش ھاسىل قىلىدۇ، بىر - بىرى بىلەن دوستلىشىدۇ.

شۇڭا دەيمىزكى، چاقچاق بىلەن كۈلكە مەڭگۈ بىللە تۇرىدىغان بىر پۈتۈن گەۋدە. ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى مەڭگۈ ئايرىلماسلىق مۇناسىۋىتىدۇر. رېئال تۇرمۇشتا كىشىلەر دائىم باشقا كومېدىيەلىك تۇرلەرگە قارىغاندا يەنىلا چاقچاقتىن ھاسىل بولىدىغان كۈلكىدىن بەكرەك شادلىق، خۇشاللىق ۋە لەززەت تاپىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، چاقچاقتىكى كۈلكە كىشىلەرنى ئىتتىپاقلىق ۋە ئىناقلىققا چۆمدۇرىدۇ. مانا بۇ چاقچاق بىلەن كۈلكىنىڭ مۇناسىۋىتى ئېلىپ كېلىدىغان ئالاھىدە نەتىجە.

ئىزاھلار:

[1] توختى ئىبراھىم: «چاقچاق توغرىسىدا»[J]. ياش كوممۇنىست، 1957(12).
[2] «دىۋان»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1984(2 ـ تۇم): 34.
[3] «قۇتادغۇ بىلىگ»[M]. مىللەتلەر نەشرىياتى 1984: 95.
[4] «قۇتادغۇ بىلىگ»[M]. مىللەتلەر نەشرىياتى 1984: 869.
[5] 段宝林. 《笑话 - 人间的喜剧艺术》[M]. 北京大学出版社，1991 .
[6] «شىنجاڭ ياشلىرى»[J]، 1988(11): 36.

پايدىلانمىلار:

1. توختى ئىبراھىم: «چاقچاق توغرىسىدا»[J]. ياش كوممۇنىست، 1957(12).
2. ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر چاقچاقلىرى»[J]. مىللەتلەر ئىتتىپاقى، 1993 (4).
3. 段宝林. 《笑话 - 人间的喜剧艺术》[M]. 北京大学出版社，1991.

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 07 - 047 - 04(2017) 5878 - 1005

قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇشنىڭ مۇھىملىقى ۋە ئۇنىڭغا قويۇلىدىغان تەلەپلەر*

مۇنەۋۋەر ئابدۇل

(شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كۇتۇپخانا، ئۈرۈمچى. 830011)

قىسقىچە مەزمۇنى: مەملىكەت مىقياسىدا قەدىمكى ئەسەرلەرنى قوغداش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلغاندىن بۇيان، قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتى مىسلى كۆرۈلمىگەن پۈرسەتلەرگە ئېرىشتى. قەدىمكى ئەسەرلەرنى ساقلاش ئورۇنلىرى مەخسۇس خراجەت ئاجرىتىپ، ئەسلىگە كەلتۈرۈش شارائىتىنى ياخشىلىدى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئەسلىمىلىرىنى كۆپەيتتى، شۇنداقلا ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى ئۆلچەملەشتۈردى، بۇ ھەقتىكى بەلگىلىمىلەرنى تۈزۈپ چىقتى ۋە ئۇنى مۇكەممەللەشتۈردى. قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ساھەسىدە ئىختىساسلىقلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈردى. ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىدە، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇش ۋە ئارخىپنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئىنتايىن مۇھىم. بۇ ماقالىدە، قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇشنىڭ مۇھىملىقى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇشقا قويۇلىدىغان تەلەپلەر قىسقىچە مۇلاھىزە قىلىنىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: قەدىمكى ئەسەرلەر؛ ئەسلىگە كەلتۈرۈش؛ ئارخىپ تۈرغۇزۇش

建立古籍文献修复档案的重要性及其要求

米娜娃尔·阿不都

摘要: 在全国范围内开展古籍保护工作以来，古籍修复工作得到了前所未有的机遇。古籍保管单位设立了专项经费，改善恢复条件，恢复设施，使恢复工作标准化，出台了关于这方面的规定，培养了古籍修复领域的人才。修复工作，恢复健全档案和档案是非常重要的。在这篇文章中集中讨论了古籍修复档案的重要性，恢复档案的要求。

关键词: 古籍；修复；建档

Abstract: Since the beginning of the protection of ancient books nationwide, the restoration of ancient books has achieved unprecedented opportunities. The ancient bookkeeping units set up special funds and significantly improved the conditions for restoration, increased the number of restoration facilities and standardized the restoration work, formulated the related regualtions, and trained the talents in the field of ancient books restoration. It is very important to estblish and improve the archives for restoration of ancient works. In this article, the importance and requirements of archival restoration of ancient books are discussed in detail.

Keywords: ancient books; restoration; archiving

كىتابلارنى جۈگكوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: G255　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

تولۇقسىز ئىستاتىستىكىلارغا ئاساسلانغاندا، پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا ساقلىنىۋاتقان قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ سانى 4 مىليون پارچىدىن كۆپرەك بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە بۇزۇلغان قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ سانى بىر مىليوندىن ئاشىدۇ. ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىدە ۋەزىپە ئېغىر، يول ئۇزاق. بۇ خىزمەتنى ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈرۈشتە، يەنىلا كۆپلىگەن سىستېمىلىق ۋە ئىنچىكە خىزمەتلەرنى ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇش ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنىڭ مۇھىم ھالقىسى بولۇپ،

*بۇ ماقالە 2017 - يىلى 6 - ئاينىڭ 14 - كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: مۇنەۋۋەر ئابدۇل (1975 - يىلى 12 - ئايدا تۇغۇلغان)، كاندىدات تەتقىقاتچى، كۇتۇپخانا باشقۇرۇش ۋە قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى ۋە قەدەم باسقۇچلىرىنى ھەققىي، تۇغرا خاتىرىلەش قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئورگانلىرى ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك زۆرۈر خىزمەتتۇر .

1. قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇشنىڭ مۇھىملىقى

قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلى ھالىتىدە قوغداشنى كۆرسىتىدۇ. ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىدە، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇش ۋە ئارخىپنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئىنتايىن مۇھىم. باشقۇرغۇچى خادىملار ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇشنىڭ مۇھىملىقى ۋە زۆرۈرلۈكىنى تولۇق تونۇپ يېتىشى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇش ئۆلچىمىنى بەلگىلىشى، ئارخىپ باشقۇرۇش خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىشى ۋە بۇ خىزمەتنى كۈچەيتىشى كېرەك .

ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپى قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە داۋاملىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىدە كەم بولسا بولمايدىغان پايدىلانمىدۇر. بۇ پايدىلانما يېڭىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلىدىغان ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىش ۋە كېڭەيتىش ئۈچۈنمۇ قوللىنىلىدۇ. شۇنداقلا ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى خادىملارنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇسۇللىرىنى داۋاملىق ئىسلاھ قىلىشى ئۈچۈنمۇ پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. ئالدىنقىلارنىڭ قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتى مۇكەممەل بولمىغانلىقتىن، ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بولۇنغان قەدىمكى ئەسەرلەر يەنە بۇزۇلۇپ كېتىدىغان ئەھۋاللاردىن خالىي بولۇش تەس. ئالدىنقىلار تۈرغۇزغان ئارخىپ ئەسلىگە كەلتۈرگۈچىلەرگە ئەسلى ئەسەرنىڭ ئۇسۇلىدا ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە قوللانما بولىدۇ. قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئەسلىگە كەلتۈرۈش خادىمى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى تاماملاپ بولالمايلا، باشقا ئادەم ئۇنىڭ خىزمىتىنى ئۇستىگە ئېلىشقا تۇغرا كەلگەندە، بۇ ئەسەرنىڭ ئۇسلۇبىنىڭ بىردەكلىكىنى ساقلاش ئۈچۈن، داۋاملىق ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى خادىم چوقۇم ئالدىنقىلارنىڭ ئارخىپ خاتىرىسىنى كۆرۈشى، ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولغان ئەسەرنىڭ ئېشىپ قالغان قىسمىنى ۋە ئارخىپ خاتىرىلەش ئىشلىرىنى شۇ ئاساستا تاماملىشى كېرەك.

ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپى قەدىمكى ئەسەرلەر مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ساقلاشقا پايدىلىق. قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش بىلەن باشقا ھۆججەت - ماتېرىياللارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئوخشىمايدۇ. ئۇ خىزمەتچى خادىملاردىن ئەسلىگە كەلتۈرگەنده ئەڭ زور دەرىجىده ئەسلى ئەسەرنىڭ ماتېرىياللىق قىممىتى ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىق قىممىتىنى ساقلاپ قېلىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئىچىده مەدەنىيەت يادىكارلىق قىممىتىنى ساقلاشنىڭ قىيىنلىق دەرىجىسى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، ئەگەر ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىده بىرەر ھالقا كەم قالسا، ئەسلى ئەسەرنىڭ ئېنىقلىقى ئۆزگىرىپ كېتىشى، ئۇنىڭ قەدىمكى يادىكارلىق قىممىتى زىيانغا ئۇچرىشى مۇمكىن. ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئوبراز (سۈرەت) ئارخىپىنى تۈرغۇزۇش قەدىمكى ئەسەر ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىق خاراكتېرىنى قايتا نامايان قىلىشتىكى مۇھىم بىر پايدىلانما. بۇ پايدىلانمىنى تۇغرا، ئېنىق، ئۆلچەملىك ئىشلەش كېيىنكى خىزمەتلەر ئۈچۈن تولىمۇ زۆرۈر .

2. ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىدىكى ژانىر مەزمۇنى ۋە تەلەپ

ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنى تۈرغۇزۇش قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى. بۇ خىزمەت ئاساسلىقى ئەسلىگە كەلتۈرۈش چارىسى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇسۇلى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش جەريانىنىڭ يازما خاتىرىسى ۋە سۈرەت خاتىرىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈش چارىسى بولۇپ، ئۇ ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى توغرا يولغا قويۇش، قويالماسلىقنى بەلگىلەيدىغان ئاساس. بۇ خىزمەتنى ياخشى ئىشلەشتە تۆۋەندىكى ئۇچ پىرىنسىپقا ئەمەل قىلىش كېرەك :

بىرىنچى، «كونىنى كونىدەك رەتلەش» پىرىنسىپى.

قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈش جەريانىدا، قەدىمكى ئەسەرنىڭ ھەر بىر بۆلىكىنىڭ ئەسلى ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قېلىش كېرەك. ئەسەردىكى ئالاھىدە ئىزلار قەدىمكى ئەسەرنىڭ تارقىلىش جەريانىنىڭ ئىسپاتى بولۇشى مۇمكىن. مەسىلەن، «تۇركي تىللار دىۋانى»نىڭ ئىنگلىزچە نەشرىنى نەشرگە تەييارلىغان روبېرت دانكوف ئەسەر ھەققىدە تۆۋەندىكىچە ئۇچۇر بېرىدۇ: بۇ ئەسەرنىڭ بىردىن بىر قولیازمىسى نۇسخىسى ئىستانبۇلدىكى مىللەت گىنەل كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتقان نۇسخىدۇر (ئەلى ئەمىر، ئەرەبچە No4189 .) ئۇ قارا تېرە مۇقاۋىلىق بولۇپ، بۇ مۇقاۋا 20 ـ ئەسىرگە تەئەللۇقتۇر. قەغىزى شەرق ئۇسلۇبىدىكى قېلىن ئاق سېرىق قەغەز بولۇپ، بەزى يەرلىرى نەملىك ۋە ئوكسىدلىنىش تەتىجىسىدە سۇس جىگەررەڭ بولۇپ قالغان. بەزى ۋاراقلىرىنىڭ كېسىلگەن ۋە يىرتىلغان جايلىرى تار قەغەز پارچىلىرى چاپلىنىپ تولۇقلانغان. بەزى بەتلىرىنىڭ بەت تاشقىرىغا چىقىپ كەتكەن جايلىرى باشقا بەتلەرگە تەڭ قىلىپ قاتلاپ قويۇلغان .

بۇ ئۇچۇرلاردىن بىز ئەسەرنىڭ ئومۇمىي ھالىتىنى ۋە بىر قىسىم ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنى بىلەلەيمىز. يەنە ئۇنىڭدىن باشقا، قولیازمىنىڭ تىتۇلدىكى ئۇچۇرلاردىن، سىياھنىڭ رەڭگى ۋە كېيىنكى قەلەم ئىزلىرى، قۇر ئارىلىقى ۋە ھاشىيەدىكى ئىزاھلاردىن بۇ ئەسەرگە قانچە كىشىنىڭ قول تەگكۈزگەنلىكىنى، قانداق سىياسىي ئىشلەتكەنلىكىنى ۋە ئەسەردىكى مەزمۇنلارنىڭ قانداق تۈزىتىلگەنلىكىنى بايقىۋالالايمىز. دېمەك، ئەسلىگە كەلتۈرگەندە ئەسلى ئەسەردىكى ئىزلار ساقلىنىپ قېلىشى كېرەك .

بىر قىسىم قەدىمكى ئەسەرلەردە يىرتىلغان، چاشقان يەپ كەتكەن، ھەتتا كۆيۈپ كەتكەن، ھۆللۈك تەسىرىدىن كۆپۈپ كەتكەن، ئوكسىدلانغان ئەھۋاللار ئۇچرايدۇ. بۇنداق ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرگەندە مەلۇم دەرىجىدە ئەسلىنى ساقلاپ قېلىش كېرەك. بۇنداق بولغاندا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن نۇسخا بىلەن ساختا نۇسخىسىنىڭ پەرقىنى ئايرىۋالغىلى بولىدۇ .

ئىككىنچى، «ئەڭ ئاز قول تەگكۈزۈش» پىرىنسىپى. قەدىمكى ئەسەرنىڭ تەسىر دەرىجىسىگە قارىتا ئەسلىگە كەلتۈرۈش جەريانىدا ئەسلى ئەسەرنىڭ ژانىرىغا ۋە ھالىتىگە (شەكلىگە) ئەڭ ئاز قول تەگكۈزۈش تەلەپ قىلىنىدۇ. پۈتۈنلەي يېپىبگى قىياپەتكە كىرگۈزۈۋېتىشكە، ئەسەرنىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتىۋېتىشكە بولمايدۇ. «چاپىقىنى ئالمەن دەپ قارىغۇ قىلىپ قويۇش»تىن ساقلىنىش كېرەك .

ئۈچىنچى، «قايتىلىما جەريان پىرىنسىپى. ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن قەدىمكى ئەسەرگە ئىشلەتكەن ماتېرىيال چوقۇم ئاسان چىقىرىۋەتكىلى بولىدىغان، بولۇپمۇ بىخەتەر شىلىم ئىشلىتىش، يەنە كېلىپ شىلىم پۈتۈنلەي ئىشەنچلىك بولۇشى، كەلگۈسىدە قايتا رېمونت قىلىشقا تۇغرا كەلگەندە ئاسان تازىلىغىلى بولىدىغان بولۇش كېرەك .

ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى بەلگىلەنگەن ئەسلىگە كەلتۈرۈش چارىسى، ئېنىق بولغان ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇسۇلى ئاساسىدا ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپنى تۈرغۇزۇشى لازىم. ئارخىپ تۆۋەندىكى مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك :

بىرىنچى، ئەسلى نۇسخىنىڭ ئوبيېكتىپچانلىقىنى (كۆرۈشچانلىقىنى) تەسۋىرلەش. قەدىمكى ئەسەرنىڭ نامى، نۇسخىسى، مۇلۇك نومۇرى، ئومۇمىي بەت سانى، فورماتى، مۇقاۋىسى، زەخمىلىنىش تۇرى ۋە دەرىجىسىنى خاتىرىلەش ، ئەسلى ئەسەرنىڭ قەغەز (خوتەن قەغىزى، لاتا، تېرە، گىزىت قەغىزى قاتارلىق) تۇرى، تۈپلەش شەكلى ۋە تۈپلەش ھالىتى قاتارلىقلارغا ئىزاھات بېرىش كېرەك .

ئىككىنچى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇسۇلى ۋە خىزمەت جەريانىنى خاتىرىلەش. قەدىمكى ئەسەرنىڭ زەخمىلەنگەن ھەر بىر بۆلىكىنىڭ ئالاھىدىلىكى بار. بۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇسۇلىمۇ بىردەك بولمايدۇ. ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇسۇلىنى ئېنىق بەلگىلۈۋېلىش بەزى قەدىمكى ئەسەرلەرنى ياخشى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولۇش بولماسلىقنىڭ ھالقىسى. ئۇ پۈتۈن ئەسەرنىڭ ئومۇمىي ھالىتىنى بىر تەرەپ قىلىشتا قوللىنىلىدىغان ياكى بۇزۇلغان بىر قىسىم ئەسەرلەرگە قوللىنىلىدىغان پەرقلىق بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇلى ۋە پەرقلىق ماتېرىياللارنى ئىشلىتىش مەزمۇنلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى تەجرىبىلىك خادىملار

ئېغىر زەخىملەنگەن، بۇزۇلۇشى مۇرەككەپ بولغان قەدىمكى ئەسەرلەرگە يولۇققاندا، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇسۇلىدا ئۆزگىچە قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇشى ۋە زور تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن. ئارخېئولوگىيە تۇرغۇزغاندا خىزمەت جەريانىدىكى ئۆزگىچە قاراشلىرىنى، بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇلىنى ۋە تېخنىكىلىق مەزمۇنلىرىنى چۈشەندۈرۈشى كېرەك. بۇ باشقا ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى خادىملارنىڭ تەربىيەلىنىشى ۋە ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىدە زور رول ئوينايدۇ.

ئۈچىنچى، ماسلاشتۇرغان قەغەز ۋە ماتېرىيالنى تاللاش ۋە بويىاق رەڭگىنى خاتىرىلەش. قەغەزنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ماسلاشتۇرىدىغان قەغەزنىڭ تېپىنى مۇقىملاشتۇرۇش، قەغەزنىڭ رەڭ دەرىجىسىگە نىسبەتەن ماسلاشتۇرىدىغان قەغەزنىڭ رەڭگىنى تاللاش، ماسلاشتۇرىدىغان قەغەزگە رەڭ بېرىش ياكى بەرمەسلىككە ھۆكۈم قىلىش كېرەك. ئەگەر رەڭ بېرىشكە توغرا كەلسە، رەڭ ماتېرىيالىنىڭ نامىنى خاتىرىلەش لازىم. بويىغان قەغەز كۆڭۈلدىكىدەك بولغاندىمۇ بويىاق ماتېرىيالى ۋە قەغەز مىقدارىنى، تېمپېراتۇرا ۋە قەغەزنى بويىغان ۋاقىتنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقىنى ۋاقتىدا ئىنچىكىلىك بىلەن خاتىرىلەش لازىم. ئەسلىگە كەلتۈرۈش داۋامىدا، ئادەتتە تۇرلۈك قەغەز ئىشلىتىلىدۇ. بۇ قەغەزلەرنىڭ تاللىنىشى ۋە بەلگىلىنىشى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخېئولوگىيە بىرمۇبىر ئىزاھلىنىشى كېرەك.

تۆتىنچى، تۈپلەش شەكلىنى خاتىرىلەش.

ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمەت پىرىنسىپىدا ئەسلىگە كەلتۈرۈش خادىملىرىنىڭ قەدىمكى ئەسەرلەرنى قايتىدىن ئۆزگەرتىپ تۈپلىشىگە يول قويۇلمايدۇ. ئەسلى ئەسەرنىڭ تۈپلىنىش شەكلى قانداق بولسا، ئەسلىگە كەلتۈرگەندىن كېيىنمۇ يەنىلا شۇ ھالەتنى ساقلاپ قېلىش كېرەك. لېكىن ئەگەر ئەسلىدىكى تۈپلىنىش شەكلىدە قەدىمكى ئەسەرنى بۇزۇۋېتىش ئېھتىماللىقى بولغاندا، ئەمەلىي ئەھۋالغا ئاساسەن قايتا تۈپلەش كېرەك. بۇ خىل ئۆزگەرتىش پەقەت ئالاھىدە قەدىمكى ئەسەرلەرگە ماس كېلىدۇ. ئۆزگەرتىپ تۈپلىگەن ۋاقتىتا، ئۆزگەرتىپ تۈپلەشنىڭ سەۋەبىنى ئىزاھلاش كېرەك. مۇقاۋىنىڭ رەڭگى، تۈپلەش يېپىنىڭ ماتېرىيالى بىلەن تىپ نومۇرى قاتارلىقلارنىمۇ تولۇق خاتىرىلەش كېرەك.

بەشىنچى، تۈپلەش قورالىنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىشى ۋە خاتىرە قالدۇرۇش. قەدىمكى ئەسەرلەرنى تۈپلەش قورالى قەدىمكى ئەسەرنىڭ ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتسىز، لېكىن ئارخېئولوگىيە تۇرغۇزۇشتا سەل قاراشقا بولمايدىغان نۇقتا. تۈپلەش قورالىنى ياسىغان ۋاقىتتا، تۈپلەش قورالىنىڭ شەكلى، تۈپلەش قورالغا ئىشلەتكەن قەغەزنىڭ قېلىن - نېپىزلىكى، رەخت ماتېرىياللار، قىسقۇچ، قەغەز خالتىنىڭ ماتېرىيالى قاتارلىقلارنى ياخشى خاتىرلەش كېرەك. تۈپلەشتە رەڭلىك پاختا ئىشلەتكەنمۇ ياكى بويالغانمۇ، بويالغان بولسا بويىاش ئۇسۇلى ۋە جەريانلىرى تەپسىلىي خاتىرىلىنىشى كېرەك.

3. ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئەسەر سۈرىتى ئارخېئولوگىيە تۇرغۇزۇش ۋە ئۇنىڭغا قويۇلىدىغان تەلەپلەر

قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخېئولوگىيە يازما خاتىرىدىن باشقا، يەنە ئەسەر سۈرىتى ئارخېئولوگىيە ئۇنىڭ باشقا ئارخېئولوگىيە ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، ئەسەر سۈرىتى ئارخېئولوگىيە خاتىرىلىنىشىدە ۋاقىت تەلىپى بولىدۇ، بولۇپمۇ ئەسەرنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈشتىن بۇرۇنقى سۈرىتى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش داۋامىدىكى سۈرىتى، قەدىمكى ئەسەرنىڭ قويۇلۇش قىياپىتى ۋە ئەسلىگە كەلتۈرگۈچىنىڭ خىزمەت جەريانى تولۇق خاتىرىلىنىشى كېرەك، بولمىسا ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتى ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇنى قايتا كۆرگىلى ۋە تولۇقلاپ رەسىمگە تارتىۋالغىلى بولمايدۇ. ئەسەرنىڭ رەسىمنى تەييارلىغاندا كۆرۈش سەزگۈسىگە ماس كېلىدىغان ھالەتتە كېسىشكە بولىدۇ، لېكىن ئەسەر رەسىمنىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ.

بىرىنچى، رەسىمگە تارتىش ئاپپاراتى ۋە سۈرەتكە ئېلىش تەلىپى. رەسىمگە تارتىشتا مۇمكىن قەدەر سۈزۈكلۈك دەرىجىسى يۇقىرى، سىپىرلىق ئاپپاراتنى ئىشلىتىش، رەسىمگە تارتقاندا ئەڭ سۈزۈك ئۆلچەمگە تەڭشەش، سۈرەتكە تارتىلىدىغان بارلىق بۆلەكلەرنى تولۇق ئېلىش كېرەك. ئىمكان بار كەسپىي رەسىمگە تارتىش جازىسىنى ئىشلىتىش، جازا بولمىسا ئامالنىڭ

بارىچە ئەسەر ۋارىقىنى تەكشىلەپ رەسىمگە تارتىش كېرەك. شۇندىلا رەسىم ئېنىق ۋە سۈزۈك چىقىدۇ، مايماق چىقىپ قالمايدۇ .

ئىككىنچى، ئەسلىگە كەلتۈرىدىغان بويۇمنى سۈرەتكە تارتىشنىڭ ئورنى ۋە شەكلى (قېلىپى). بۇزۇلغان ئەسەرلەرنىڭ بۇزۇلغان ھالىتىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن، ئەسلىگە كەلتۈرۈش خادىملىرى بۇزۇلغان ئەسەرلەرنى تىزىپ ئۈلارنىڭ ئەسلى ھالىتىنى رەسىمگە تارتىدۇ. تىزىشتىكى مەقسەت بۇزۇلغان ئورۇننى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈشتۇر. شۇڭا ئەسەرنىڭ بۇزۇلۇش ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدىغان نۇقتىدا تۈرۈپ رەسىم تارتىش لازىم. بۇنداق رەسىم تۆۋەندىكى بىرقانچە تۈرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: (1) بۇزۇلغان تىپ خەرىتىسى. ئەسەرلەرنىڭ بۇزۇلۇش تىپى قانچە خىل بولسا شۇنچە خىل رەسىم تارتىش كېرەك. مەسىلەن: كىرلىشىپ كېتىش، پاختىلىشىپ قېلىش، كونىراپ كېتىش، كۆكىرىپ كېتىش، كۆيە چۈشۈش، يۇمشاپ كېتىش، چاشقان يېيىش، يىرتىلىپ كېتىش، تىتىلىپ كېتىش، پۈچۈلۈش، يېپى ئۈزۈلۈپ كېتىش، كۆيۈپ كېتىش قاتارلىق ئەھۋاللارنى ئايرىم-ئايرىم رەسىمگە ئېلىش كېرەك. (2) ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن بۇرۇنقىسى بىلەن كېيىنكىسىنى سېلىشتۇرۇش. ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن بۇرۇن قانچە پارچە رەسىم بولغان بولسا ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىنمۇ شۇنچە پارچە رەسىم بولۇشى كېرەك. بۇزۇلغاندا رەسىمگە تارتىلغان ئەسەر ۋاراقلىرىنىڭ، ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن ئوخشاش بىر بەت يۈزى، ئوخشاش نۇقتىدىن تارتىلغان سېلىشتۇرما رەسىمى بولۇشى كېرەك. بۇنداق بولغاندا ئەسلىگە كەلتۈرۈش نەتىجىلىرى تولۇق نامايان بولغانلىقتىن، قارايلا ھېس قىلغىلى بولىدۇ. (3) ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان قىسىملىرىنى ئالاھىدە كۆرۈنۈشلۈك رەسىمگە تارتىش كېرەك. مەسىلەن، پەقەت بەت يۈزىگە يېقىن قىلىپ رەسىمگە تارتىلسا، مۇھىم نۇقتىسى گەۋدىلەنمەيدۇ، ئارىلىق قويۇپ قويۇلسا تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ (كۆرگۈچىلەرنىڭ) دىققىتىنى تارتالمايدۇ. ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلۇپ كەتكەن جايلارنى ئالاھىدە كۆرۈنىدىغان قىلغاندا، بۇزۇلۇش دەرىجىسىنى گەۋدىلەندۈرگىلى بولىدۇ. (4) سىرتقى كۆرۈنۈش رەسىمى. بىر قىسىم قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تاشقى كۆرۈنۈشى ئىنتايىن مۇھىم. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا تاشقى كۆرۈنۈش بىر ئەسەرنىڭ مۇقاۋىسى، ئەسەر قىرى، تۈپلەش سىزىقى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالمىسىمۇ، لېكىن ئۇ بىر قىسىم قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ بىۋاسىتە كۆرۈنىدىغان تەرىپىدۇر. ئەگەر مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىنمىغاندا، ماسلاشتۇرۇلغان قەغەز ۋە يېپ ئېگىز - پەس چىقىپ قېلىش، تەكشىسىز بولۇپ قىلىش قاتارلىق مەسىلىلەر كېلىپ چىقىپ، قەدىمكى ئەسەرنىڭ بىر پۈتۈنلىكىگە تەسىر يېتىدۇ. (5) ئەسلىگە كەلتۈرۈش جەريانى. بۇ ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى خادىمنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈش ھەرىكىتىنى ئايرىم-ئايرىم كۆرسىتىش بولۇپ، مۇھىم تەرتىپلەرنى ئايرىم-ئايرىم رەسىمگە ئېلىش، ئالاھىدە تەپسىلاتلارنى بىر تەرەپ قىلىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شارائىت يار بەرسە، ئەسەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش جەريانىدىكى ھالقىلىق قىسمىنى سىنغا ئېلىپ قويۇش كېرەك .

4. ئارخىپنىڭ ساقلىنىشى

ئارخىپنى بىخەتەر، ياخشى ساقلاش ناھايىتى مۇھىم. قەغەز ئارخىپلار ئەڭ ئاز بولغاندىمۇ ئىككى نۇسخىدىن ساقلىنىشى كېرەك. بىر نۇسخا ئارخىپتا تۇرۇش، يەنە بىر نۇسخا ئەسلىگە كەلتۈرۈپ بولغاندىن كېيىنكى قەدىمكى ئەسەر بىلەن بىرگە ساقلىنىش تەشەببۇس قىلىنىدۇ. ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ئەسەر ئامبارغا كىرگەندىن كېيىن، كېيىنكىلەرنىڭ بىۋاسىتە سىنىقىدىن ئۆتىدۇ. ئامبارغا كىرگەن ئەسەرنى ساقلاش ئۇسۇلى ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى خادىمنىڭ ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەسئۇلىيەتچانلىقىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ، ئەسلىگە كەلتۈرۈش سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە پايدىلىق. ئەسەر رەسمى ساقلانغاندا ئەسەر ئىسمى ۋە قاراشلىق ئورۇننى ئېنىق ئەسكەرتىش، ئوخشاش بىر تۈردىكى قەدىمكى ئەسەرنىڭ رەسمىنى ئايرىم ساقلاش كېرەك. يېزىق ئارخىپى بىلەن ماس كەلگەن ئەسەر رەسمى بىلەن تەمىنلەپ، يېزىق ئارخىپىنى تەكشۈرگەن

ۋاقىتتا رەسمىنىمۇ كۆرەلەيدىغان ھالەتنى بەرپا قىلىش لازىم. تېكىستنىڭ ئېلېكترونلۇق ئارخىپى ۋە ئەسەر رەسىمى ئەڭ ئاز بولغاندا بىر پارچىدىن زاپاس تەييارلىنىشى لازىم. زاپاس ئارخىپ باشقا جايدا ساقلىنىشى كېرەك. بۇ تاسادىپىي ۋەقە - ھادىسە يۈز بەرگەندە ئەسلى ئارخىپنىڭ يوقاپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈندۇر. ئەگەر ئەسلى ئارخىپ بۇزۇلۇپ كەتسە ياكى يوتۇپ كەتسە، زاپاس ئارخىپ بىلەن ۋاقتىدا تولۇقلاپ قويۇش لازىم.

5. ئەسلىگە كەلتۈرۈش قوشۇمچە ئارخىپىنىڭ تۈرغۇزۇلۇشى ۋە تەلىپى

ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى تەرتىپلىك قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخىپىدىن سىرت، يەنە بىر قىسىم قوشۇمچە ئارخىپلارنىمۇ تۈرغۇزۇش لازىم. قوشۇمچە ئارخىپ ئاساسلىقى تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

بىرىنچى، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ماتېرىيال ئارخىپى. ئەسلىگە كەلتۈرۈش ماتېرىيال ئارخىپى قەغەز، تۈپلەش يىپى، شىلىم، كارتون قەغەز، بويياق قاتارلىقلارنىڭ ئۇچۇرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئاساسلىقى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە ئىشلەتكەن قەغەزنىڭ ئارخىپى بولۇپ، ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى ماسلاشتۇرغان ماتېرىيالنى تاللاشقا بولىدۇ. ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە ئىشلىتىلىدىغان قەغەزنىڭ سانى ۋە رەڭلىرى كۆپ خىل بولىدۇ. شۇڭا، ئەسلىگە كەلتۈرۈش خادىملىرىنىڭ سېلىشتۇرۇش، تاللاش ۋە ئىشلىتىشىگە قولايلىق بولۇشى ئۈچۈن، ئەسلىگە كەلتۈرۈش ماتېرىيال ئارخىپىدا ئارخىپ مۇندەرىجىسى، ئەسلىگە كەلتۈرگەندە ئىشلەتكەن قەغەزنىڭ نۇسخىسى، قەغەز نۇسخىسىنىڭ ئۇستىگە نۇسخا نومۇرى، ئىسمى ، تېپى، رەڭگى، گىرام سانى ھەتتا ساقلىنىۋاتقان ئورنى قاتارلىقلار ئېنىق يېزىلىشى كېرەك .

ئىككىنچى، بۇزۇلغان قەدىمكى ئەسەر ئارخىپى. ساقلانغان بويۇمنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئارخىپ تۈرغۇزۇش لازىم. بۇ خىل ئارخىپ ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنىڭ پىلانلىق قانات يايدۇرۇلۇشىغا پايدىلىق بولۇپ، خىزمەتچى خادىملار ياكى ئەسلىگە كەلتۈرگۈچى خادىملار ساقلىنىۋاتقان قەدىمكى ئەسەرنى ئەتراپلىق مۇزاكىرە قىلىپ، قايسى ئەسەرنىڭ ئەڭ جىددىي، چوقۇم ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، ھازىرقى خىزمەتچى خادىملارنىڭ ئۇلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە قۇربى يېتىدىغان - يەتمەيدىغانلىقىنى بىلىشكە ۋە ئۇلارغا بىر تۇتاش پىلانلاپ خىزمەت ئورۇنلاشتۇرۇشقا قولايلىق يارىتىدۇ. بۇزۇلغان قەدىمكى ئەسەر ئارخىپى قەدىمكى ئەسەرنىڭ ئىسمى، نۇسخىسى ۋە دەرىجىسى، بۇزۇلۇش ئەھۋالى ۋە دەرىجىسى، سانى ۋە ئىزدەش نومۇرى قاتارلىق زۆرۈر ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

ئۈچىنچى، بۇزۇلغان قەدىمكى ئەسەرنى ئالماشتۇرۇش ماتېرىيالى ئارخىپى. قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن، بىر قىسىم يېزىق يوق مەزمۇنلارنى ياكى ئېغىر دەرىجىدە بۇزۇلغان ۋاراقلارنى، كونا تۈپلەش يىپى، تۈپلەش قورالنىڭ ئۇستىدىكى ئورالغان رەخت، كارتون قەغەز قاتارلىقلارنى ئالماشتۇرۇش كېرەك. بۇ ماتېرىياللاردىن تۈرغۇزۇلغان ئارخىپ بۇزۇلغان قەدىمكى ئەسەرنى ئالماشتۇرىدىغان ماتېرىيال ئارخىپى بولۇپ، بۇ ماتېرىياللار تەلەپ بويىچە مۇۋاپىق ئالماشتۇرۇلۇشى، قەدىمكى ئەسەرنىڭ قىممىتىگە تەسىر يەتكۈزمەسلىكى تەلەپ قىلىنىدۇ. ئامال بار پايدىلىنىش ياكى يېزىق ئۇچۇرىنى قالدۇرۇپ قويۇش كېرەك .

6. قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئالاقە ئارخىپى

بۇ قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە ئەسلىگە كەلتۈرگەن بويۇمنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىشتىكى مۇھىم تۈر بولۇپ، تۈتاشما ئارخىپ قەدىمكى ئەسەرنىڭ ئىسمى، مۇلۇك نومۇرى، ئەسەرنى ئالغان ۋاقىت، ئەسەرنى قايتۇرغان ۋاقىت، تاپشۇرغۇچىنىڭ ئىمزا ئۈچۈرلىرى، ئەسلىگە كەلتۈرگەن بويۇمنىڭ ۋاراق سانى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

نۆۋەتتە، بۇزۇلغان قەدىمكى ئەسەرلەردىن باشقا،

هەر قايسى جايلاردا يەنە كۆپلىگەن بۇزۇلغان قەغەز ھۆججەت ماتېرىياللار ، مەسىلەن، دۆلەت قۇرۇلۇشتىن بۇرۇنقى خەت - چەكلەر، توختاملار، كىنىشكا - گۈۋاھنامىلەر، ئالتۇن ۋە مىسقا ئويۇلغان خەتلەر، مىنگو دەۋرىدىكى ئەسەرلەر قاتارلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈش زۆرۈر بولغان ماتېرىياللار بار. بۇ ماتېرىياللار ھەر دەرىجىلىك ئارخېپخانىلاردا، كۇتۇپخانىلاردا ، ماتېرىيال بۆلۈملىرىدە، خەلق ئارىسىدا كۆپلەپ ساقلانماقتا. قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخېپنى تۈرغۇزۇشنىڭ مەزمۇنى ۋە ئۇسۇلى بۇزۇلغان ھۆججەت ماتېرىياللارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى پايدىلانمىلار بىلەن تەمىنلەپ، ئالاھىدە تۈردىكى ھۆججەت ماتېرىياللارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك قانات يېيىشىغا ياردەم بېرىدۇ.

پايدىلانمىلار:

1. دۇۋ يېيىشېك، جاك پىك: «قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنىڭ تېخنىكا ئۆلچىمى ۋە سۈپەت تەلىپى»[M]. بېيجىڭ: جۇڭگو ئۆلچەم نەشرىياتى، 2008.
2. دۇۋ يېيىشېك: «قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پىرىنسىپى»[J].دۆلەتلىك كۇتۇپخانا ئىلمىي ژۇرنىلى، 2007 (4).
3. دۆلەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەرنى قوغداش مەركىزى: دۆلەتلىك قىممەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ ئىسمىنى مەلۇم قىلىشتىكى قەدىمكى ئەسەرلەرنىڭ رەسمىنى سۈرەتكە تارتىشقا مۇناسىۋەتلىك ئۆلچەم - قائىدىلەر ۋە ئۇلگىلىك مىساللار، 2009 (12).

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 1005 - 5878 (2017)04 - 054 - 07

يېڭى دەۋر ئىستۇدېنتلىرىغا تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۇچۇرلىرىنى تارقىتىشتىكى توسالغۇلار ۋە ئۇنى ھەل قىلىش تەدبىرلىرى*

قەلبىدىن لېتىپ، جاڭ فاڭ

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تەشۋىقات بۆلۈمى، ئۈرۈمچى. 840046)

قىسقىچە مەزمۇنى: يېڭى دەۋردە، ئىستۇدېنتلارغا تۇردا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىدىيە سىياسىي تەربىيە خىزمىتى كۆزلىگەن ئۇنۇمگە يېتەلمەسلىك ئەھۋالى ھەقىقەتەن مەۋجۇت. ئىستودېنتلارغا قارىتىلغان تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۇچۇرلىرىنى تارقىتىش جەريانىدىكى توسالغۇلار ھەم بۇ توسالغۇلار توغرىسىدا تەھلىل يۈرگۈزۈپ، ئالىي مائارىپ تەربىيەسىنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن تور تارقىتىشنىڭ ئاساسىي قانۇنىيىتىنى بىرلەشتۈرۈش، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەچىلەر قوشۇننىنى كۈچەيتىش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش نۆۋەتتە ئالىي مائارىپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى دۇچ كېلىۋاتقان مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالدى. بۇ ماقالىدە، ئىستۇدېنتلارغا بولغان تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇش، ئىناق ھەم مۇقىم ئالىي مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي سۇپىسى بەرپا قىلىشقا دائىر بىر قاتار مەسىلىلەر توغرىسىدا تەھلىل يۈرگۈزۈش بىلەن بىرگە مۇناسىپ تەدبىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى؛ تارقىتىش توسالغۇسى؛ ئىستۇدېنتلار

新形势下大学生网络思政教育信息传播障碍及破解对策

卡力比登·力提甫，张芳

摘要： 新形势之下，大学生网络思政教育的确存在未达到预期的教育目标的现实。对大学生网络思政教育信息传播过程当中存在的障碍及对信息传播障碍进行综合分析，并结合高等教育及网络思政教育理论来加强与完善网络思政教育师资力量是目前遇到的重要问题。本文就如何加强对大学生网络思政教育的吸引力及构建和谐稳定的高校网络思政平台提出了几点相浅认识。

关键词： 网络思政教育；传播障碍；大学生

Abstract: Under the new situation, there is indeed a reality that undergraduates' online ideological education has not reached the expected educational goals. This paper analyzes the barriers in the process of the information dissemination in college students' online ideological education, and analyzes the obstacles. In combination with the theories of higher education and online ideological education, it is necessary to strengthen and improve the important issues which the teachers encountered in online ideological education. This paper proposes a few countermeasures on how to enhance the attraction of college students' online ideological education and build a harmonious and stable online ideological educational platform in colleges.

Keywords: online ideological education; dissemination obstacles; college students

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۇرگە ئايرىش نومۇرى: G641　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

نۆۋەتتە، ئالىي مەكتەپلەر ئىستۇدېنتلارغا قارىتىلغان تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىشكە ئەگىشىپ، ئىستۇدېنتلارغا بولغان تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەگە ئائىت تەتقىقاتلار كۆپەيىشكە باشلىدى. بىراق، نۆۋەتتىكى تەتقىقاتچىلار پەقەت ئىدىيە سىياسىي تەربىيە خىزمەتچىلىرى ۋە

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: قەلبىدىن لېتىپ (1985 ـ يىلى 10 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، تەشۋىقات خىزمىتى، ئىدىيە سىياسىي ئوقۇتۇشى ۋە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ئوقۇغۇچىلار خىزمىتى بىلەن شوغۇللانغۇچىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاساسلىق تەتقىقات يۆنىلىشى يەنىلا يېڭى تېخنىكا شارائىتىدا ئىدىيە سىياسىي تەربىيە خىزمىتىدە كېلىپ چىقىۋاتقان مەسىلىلەرگە قانداق تاقابىل تۇرۇش ۋە تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئەمەلىيىتىگە مەركەزلىشىپ قالغانلىقتىن، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە مۇھىتىنى تەھلىل قىلىش، تور تېخنىكىسى ئەمەلىيىتى ۋە ئالاھىدىلىكىنى تەتقىق قىلىش ۋە تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە تارقىتىش جەريانىدا ساقلانغان مەسىلەرنى تەتقىق قىلىشقا سەل قارىلىپ، نۇرغۇنلىغان تەتقىقات نەتىجىلىرى ئەمەلىيەت داۋامىدا «ھالسىز» لىنىپ كۆزلىگەن ئۇنۇمگە ئېرىشەلمىدى. شۇڭا، ھازىرقى ئالىي مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى ئۇچۇرىنى تارقىتىش جەريانىدا كېلىپ چىققان خاتا چۈشەنچىلەرنى تەھلىل قىلىپ، ئالىي مائارىپ تەربىيەسىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تارقىتىش ئىلمى نەزەريەسى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، ئالىي مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى ئۇچۇرلىرىنى تارقىتىشتىكى توسالغۇلارنى ھەل قىلىش تەخىرسىز مەسىلە بولۇپ قالدى.

1. نۆۋەتتە ئالىي مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىگە ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى تارقىتىش جەريانىدا ساقلىنىۋاتقان خاتا چۈشەنچىلەر

بىرىنچى، ئالىي مەكتەپ تۆت يىللىق ئوقۇتۇش تۈزۈمى ھەم ئۆگىنىش بىلەن ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش بىرلەشتۈرۈلگەن ئىجتىمائىيلاشقان ئوقۇتۇشنى پۈتكۈل تەربىيەلەش جەريانىغا ئىزچىللاشتۇرۇشنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىگە ئائىت ئۇچۇرلارنى تارقىتىشقا ئېلىپ كېلىدىغان توسالغۇسىغا سەل قارالدى. ئەنئەنىۋى ئادەتتىكى تولۇق كۇرۇس مەكتەپلىرىدە ئوقۇش مۇددىتى ئوقۇش مەۋسۈمى ۋە يېزىقچە ئۆگىنىشنى ئاساس قىلىپ بېكىتىلگەچكە، بىر قارار ئوقۇغۇچىلار بىر تەربىيەلەش دەۋرى قىلىنىدۇ. شۇڭا تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىدە تور ۋە توردىن سىرتقى ئۆگىنىشنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈش ھەم مەكتەپتە تور بەت زىيارىتى ۋە مەكتەپ تور سۇپىسى ئارقىلىق تور سىياسىي ئىدىيە تەربىيەسىنى قوبۇل قىلىدىغان ئادەتنى يېتىلدۈرۈش لازىم. مەكتەپتىكى ۋاقىت قانچە ئۇزۇن بولغانسېرى ئوبيېكتىپ جەھەتتە تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنىڭ سىستېمىلىقلىقى، باغلىنىشچانلىقىغا شۇنچە ياخشى شارائىت ھازىرلىغىلى بولىدۇ. ھازىرقى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇش مۇددىتى تۆت يىل بولۇپ، كەسپى ئىقتىدار مەشىقىنى ئەمەلىي خىزمەت ئورنى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ تەربىيەلەش تەكتىلىنىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا جەمئىيەتتە پىراكتىكا قىلىدىغان ۋە ئەمەلىي مەشىق قىلىدىغان ۋاقىت ئاجرىتىلىدى، بولۇپمۇ تېخنىكا پەنلىرى شۇنداق بولۇپ، ئەمەلىيەتتە مەكتەپتە تۇرۇپ ئوقۇش ۋاقتى ئاساسەن ئۇچ يىل ئەتراپىدا بولىدۇ. بۇ مەزگىلدە ئىستۇدېنتلارنى مەكتەپ ئىدىيە سىياسىي تەربىيە تور سۇپىسىغا جەلپ قىلىپ، ئۇلاردا ئۇچۇر كۆزنىكىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان، تەشەببۇسكارلىق بىلەن تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنى قوبۇل قىلىدىغان ئادەت يېتىلدۈرۈلمىسە، ئىجتىمائىي ئەمەلىيەت، ئۆگىنىش ۋە ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش مەزگىلىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنى توردا تارقىتىش توسالغۇغا ئۇچرايدۇ.

ئىككىنچى، WEB 2. 0 تور ئۇچۇرلىرىنى قوبۇل قىلىش ۋە تارقىتىشنىڭ يۇقىرى دەرىجىدىكى ھەمتۇرتكىلىكى ۋە ئىندىۋىدۇئالىقنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىگە ئائىت ئۇچۇرلارنى تارقىتىشقا ئېلىپ كەلگەن تەسىرىگە تۇغرا قارالمىدى. WEB 2. 0 تور تېخنىكىسى تېخىمۇ ئىنسانىيلىققا ئىگە بولۇپ، خاسلىقنى چىقىش قىلىش، سۇبيېكتنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن تاللاش ھازىرقى تور تارقىتىشنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكى ۋە ئىقتىدارىغا ئايلاندى. ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى قىزىقمايدىغان مەزمۇنلارنى توردىن بۇۋاستە تاللايدۇ ھەم شاللايدۇ. ئوقۇغۇچىلاردىكى كىچىكىدىنلا ئىدىيە سىياسىي تەربىيەگە ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، قىزىقمايدىغان، قاتمال پوزىتسىيە ئالىي مەكتەپتىمۇ

دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردا ئۇچرىشىدىغان بارلىق ئىدىيە سىياسىي تەربىيە تور مەنبەلىرىگە ئىختىيارسىز ھالدا رەت قىلىش كەيپىياتىنى شەكىللەندۈرۈپ قويىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، كۆپ قىسىم ئالىي مەكتەپلەردە ئىستۇدېنتلارنىڭ WEB 2. 0 تېخنىكىسى موھىيىتىدا ئۇچۇر قوبۇل قىلىش ۋە تارقىتىشتىكى ئاكتىپچانلىقى ۋە باشلامچىلىقى ياخشى جارى قىلدۇرالمىدى. WEB 2. 0 تېخنىكىسى بولسا كىشىلەر ئۆزئارا بىر - بىرىگە ئۇچۇر تارقىتىش ئەندىزىسى بولۇش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە. ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىدىيە سىياسىي تەربىيە تور سۇپىسىدا بۇ خىل تەربىيەنى قوبۇل قىلغان ھەربىر ئوقۇغۇچى ئەمەلىيەتتە يەنە ئىدىيە سىياسىي تەربىيە تور سۇپىسىدا ئوقۇغۇچىلارغا ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە تارقىتىشنى ئىلگىرى سۈرگۈچىلەر ھېسابلىنىدۇ، بىراق نۆۋەتتە، كۆپىنچە ئالىي مەكتەپلەر ئىستۇدېنتلارنى پەقەت تەربىيەنىڭ ئوبيېكتى ۋە تارقىتىش نىشانى دەپ قارىغاچقا، توردىن ئۇچۇر قوبۇل قىلىدىغان ئىستۇدېنتلارنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە جەريانىدىكى تەربىيەلىگۈچى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت رولىنى تونۇپ يەتمەي، WEB2.0 تېخنىكىسىنىڭ يۇقىرى دەرىجىدىكى ھەمتۇرتكىلىكى ۋە ئىنسانىيلىقى ئەكسىچە تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەگە ئائىت ئۇچۇرلارنى تارقىتىشتىكى توسالغۇغا ئايلىنىپ قالدى.

ئۇچىنچى، مەزمۇن بىلەن شەكلىنى ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشنىڭ دىققەت نۇقتىسى يېڭى تېخنىكىنى قوللىنىشقا يۆتكىلىپ، ئەسلىدە بار بولغان تېخنىكىنى تولۇق ئېچىش ھەم ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈشكە سەل قارالغانلىقتىن، بايلىقنىڭ ئىسراپ بولۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، يېڭى تېخنىكا بىلەن كونا تور سۇپىسى ئوتتۇرىسىدىكى رىقابەتلىك مۇناسىۋەت تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەگە ئائىت ئۇچۇرنىڭ تارقىلىشىغا توسقۇنلۇق قىلدى. مىكرو بىلوگ، تور بەتلەرنىڭ قوللىنىلىشى، ئىنتېرنېت بىلەن تېلېفۇن توربىنىڭ بىرىكىشى قاتارلىق يېڭى تور تېخنىكىلىرىنىڭ ئۈزۈكسىز بارلىققا كېلىشىگە ئەگىشىپ، جەمئىيەت ۋە ئالىي مەكتەپلەر ئادەتلەنگەن تەپەككۇر خىزمىتىنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى قوللىنىشچان يېڭى تېخنىكىنى ئېچىشقا يۆتكىگەنلىكتىن، مۇنبەر، تور باش بېتى قاتارلىق ئەسلىدىنلا ئەۋزەللىككە ئىگە تۈرلەرگە كۆپرەك ئادەم ۋە مادىدىي كۈچ ئاجرىتىشقا سەل قارالدى. تېخنىمۇ ئەپسۇسلىنارلىقى، ئەسلىدە بار تۈرلەردىن ۋاز كېچىپ، يېڭىدىن تۇر تۇرغۇزۇپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنى يەنە قايتا تور سۇپىسى قۇرۇلۇشى باسقۇچىغا قايتۇرۇپ كېلىپ، زور بايلىق ئىسراپچىلىقى كەلتۈرۈپ چىقىرىلدى. يېڭى تېخنىكىنىڭ بۇاسىتە ۋە ئۆز ئالدىغا ئىشلىتىلىشىگە ئالاقىدار تەتقىقاتلار ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئەكسىچە يېڭى تېخنىكىنىڭ ئەسلىدىكى تور سۇپىسىغا ماسلاشتۇرۇپ قوللىنىلىشقا بولغان تەتقىقات ناھايىتى چەكلىك بولدى. ماركېتىڭ ئىلمىدە ھەممە ئېتراپ قىلغان «بىر كونا خېرىدارنى ساقلاپ قېلىشقا سېلىنغان سەرپىيات يېڭى خېرىدار قوبۇل قىلىشنىڭ يېرىمىغا تەڭ» دېيىدىغان قائىدە بار. بۇ خىل قائىدە نۆۋەتتە تەرەققىي قىلىۋاتقان تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە خىزمىتىگە تولىمۇ ماس كېلىدىغان بولۇپ، مۇستەقىل يېڭى تور سۇپىسى قۇرۇپ چىقىشقا كېتىدىغان چىقىم كونا تور سۇپىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا كېتىدىغان چىقىمدىن ئىككى ھەسسە كۆپ بولىدۇ، چۈنكى ئىستۇدېنتلارغا يېڭى تور سۇپىسىنى تونۇتقاندىن سىرت، يەنە كونا تور سۇپىسىدىكى ئىستۇدېنتلارنى جەلپ قىلىشقا تۇغرا كېلىدۇ.

تۆتىنچى، «تور ئويۇنى»دىن ئىبارەت بۇ ئاچقۇچنى چىڭ تۇتمايدىغان، «تور ئويۇنى»غا قارشى تۇرىدىغان كەيپىيات تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۇچۇرلىرىنى تارقىتىشقا توسالغۇ بولدى. «ئاتا - ئانا ئارزۇسىنىڭ قۇلى بولۇش» تىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى تەربىيەلەش قارىشى سەۋەبىدىن، تەربىيەلىگۈچى تور ئويۇنلىرىنىڭ ئالىي مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىدىكى قىممىتىنى تولۇق تونۇپ، بۇ يېڭى سەھىپىدىن پايدىلىنالماي، ئۇنى تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۇچۇرلىرىنىڭ تارقىلىشىدىكى يېڭى باشلىنىش ئەمەس، بەلكى توسالغۇسىغا ئايلاندۇرۇپ قويىدى. جىياڭشىدىكى مەلۇم بىر ئالىي مەكتەپ پارتىيە ئەزالىرىنى ئاساسىي بىلىم بىلەن تەربىيەلەشتە تور

ئويۇنى ئەندىزىسىنى ئۆرنەك قىلغان. توردىكى «ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش» ئويۇنى شەكلى ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارنى دەرستىن سىرتقى ۋاقىتتا ئۆزلۈكىدىن پارتىيەنىڭ نەزەرىيە بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە قاتناشتۇرۇپ، «تور ئويۇنى شەكلى» نى قوللىنىپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى ئېلىپ بارىدىغان بىر تۈرلۈك يېڭىلىق يارىتىش كۆچىگە ئىگە تەدبىرنى سىناق قىلغان. نۇرغۇنلىغان تەربىيەچىلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ تور ئويۇنلىرىغا مەستانە بولغانلىقىنىڭ زىيانلىق تەرىپىنىلا كۆرۈپ، ئەكسىچە بۇ خىل «مەستانە» لىقنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى ئېلىپ بېرىشنىڭ تەرەققىيات ئاچقۇچى ئىكەنلىكىگە ئېتىبار بەرمەيدۇ. يۇقىرى ئاكتىپچانلىق، قىزغىنلىق، شۇنداقلا ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇشۇ خىل شەكىلگە تۇتقان پوزىتسىيەسىنى نېمىشقا تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنى قانات يايدۇرۇشقا ئىشلىتىشكە بولمىغۇدەك؟ دۆلىتىمىزدە ئىنتېرنېت تورى ئومۇملىشىۋاتقان بۆگۈنكى كۈندە، توردىن ئىبارەت بۇ بازىنى بىز ئىگىلىمىسەك، باشقىلار ئىگىلەپ كېتىدۇ. شۇڭا، بىز تور ئويۇنلىرىدىن ئىبارەت بۇ بازىنى مەھكەم ئىگىلەپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنىڭ يېڭى سەھىپىسىنى ئېچىشىمىز كېرەك.

بەشىنچى، يېڭى تارقىتىش ۋاستىلىرىگە بولغان تونۇش پەقەت تېخنىكا باسقۇچىدا توختاپ قېلىپ چوڭقۇر تەتقىق قىلىنمىغانلىقتىن، «يېڭى ئەندىزە، كونا ئۇسۇلۇب» تىن ئىبارەت يېڭى تور سۇپىسى تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىدىكى توسالغۇ بولۇپ قالدى. ئەنئەنىۋى مائارىپ تەربىيەسىدە ئادەتلىنىپ قالغان تەربىيەلەشنىڭ تەسىرىدە مۇنبەر، مىكرو بلوگ، تېلفۇن تور سۇپىسى قاتارلىقلارنىڭ ئوقۇغۇچىلارنى جەلىپ قىلىش كۆچىگە ھەقىقىي تۇرده ئەھمىيەت بېرىلمەي، پەقەتلا سۆزلىنىدىغان مەزمۇن كىتابتىن مىكرو بلوگ، سىن ۋە ئۇن ھۆججەتلىرىگە كۆچۈرۈپ، ئىدىيە سىياسىي نامىدىكى مىكرو بلوگ، مۇنبەر، تېلفۇن تور سۇپىسى قاتارلىقلارنى تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىگە ئائىت ئۇچۇرلارنىڭ تارقىلىشىدىكى توسالغۇغا ئايلانىدۇرۇپ قويىدى. ئىستۇدېنتلارنىڭ تەپەككۇرى ئوچۇق، نەزەر دائىرىسى كەڭ بولۇپ، ئون نەچچە يىللىق تەربىيەلىنىش جەريانى ئۇلاردا دوگمىچىلىققا، خاسلىقنى بوغۇپ قويىدىغان تەربىيەگە نىسبەتەن بىرخىل بۇزۇلۇشتە رەت قىلىش پىسخىكىسىنى شەكىللەندۇرگەن. تور دەل خاسلىقنى تەكىتلەيدىغان، تولۇق ئۆز ئالدىغا تاللاش ھوقۇقىغا ئىگە بىر ئەركىن بوشلۇق، بىزنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەمىز دەل ھازىرقى يېڭى تارقىتىش ۋاستىلىرىنىڭ « ئوچۇق - ئاشكارا بولۇش، مۇستەقىل بولۇش، كۆپ مەنبەلىك بولۇش»تىن ئىبارەت خۇسۇسىيىتىگە ھەقىقىي ھۆرمەت قىلمىغانلىقتىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىيالمىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ھازىرقى تور تارقىتىشى يېزىقنى ئاساس قىلىشتىن ئاستا ـ ئاستا يېزىق، سۈرەت، ۋىدىئو بىرلەشتۈرۈلگەن دەۋرگە ئۆتتى. نۇرغۇنلىغان ئالىي مەكتەپلەر يېزىقنى بىراقلا ئازايتىپ، كۆپلىگەن ۋىدىئو ۋە ئادەمنىڭ كۆزىنى چاقنىتىدىغان رەسىملەرنى قىستۇرۇپ، تورنىڭ كۆرۈلۈش نىسبىتىنى ئاشۇرماقچى بولغان بولسىمۇ، بىراق ئەكسىچە نەتىجىگە ئېرىشتى. بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبى مېغىزىنى تاشلاپ شاكىلىغا ئېسىلىۋالغانلىقىدا. تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى چوقۇم يادرولۇق مەزمۇننى تۇتقا قىلىپ ئوقۇغۇچىلارغا تەسىر كۆرسىتىش كېرەك. مەيلى ئوقۇغۇچىلار قايسى خىل سەۋەبتىن تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىگە قىزىقان بولسۇن، بىزنىڭ مەقسىتىمىز يەنىلا ئۇلارغا تەربىيەمىزنىڭ مەزمۇننى ھەقىقىي يەتكۈزۈش. ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى ئادەم كۆچى، ماددىي كۆچتىن ئىبارەت چەكلىملىكلەرگە ئۇچرىغانلىقتىن، پەقەت يېڭى شەكىللەرگە تاينىپلا ئىستۇدېنتلارنى تۇتۇپ قالالمايدۇ، تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا، پەقەت چوڭقۇر مەنىگە ئىگە، ئوقۇغۇچىلارنى سەگەكلەشتۈرەلەيدىغان مەزمۇنلارلا ئۇلارنىڭ دىققەت ئېتىبارىنى قوزغىيالايدۇ. نۆۋەتتىكى يېزىق، سۈرەت، ۋىدىئو بىرلەشتۈرۈلگەن مەزمۇنلار شۇنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇكى، يېزىق كىشىلەرنىڭ مەلۇم شەيئىنى چوڭقۇر چۈشىنىشىدە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناماقتا. شۇڭا بىزنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەمىز ھەم كۈندىن - كۈنگە يېڭىلىنىۋاتقان يېڭى تېخنىكىنىمۇ چەتكە قاقماسلىقى ھەم قارىغۇلارچە يېڭى تېخنىكىغا يۆلىنىۋالماي،

ئاقىلانىلىك بىلەن ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇلۇشى كېرەك.

2. ئىستۇدېنتلارغا بولغان تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۇچۇرلىرىنى تارقىتىشتىكى توسالغۇلارنى تۇگىتىش تەدبىرلىرى

بىرىنچى، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ «ھوقۇق دائىرىسى»نى ئەركىن قوبۇلقىلىپ، كەسىپىي يېتەكچى ئوقۇتقۇچىلارنى قاتنىشىشقا ئىلھاملاندۇرۇپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەچىلەرنىڭ «كۆپ مەنبە»لىكلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەك. تور تېخنىكىسى مەھىيەتتە ئېچىۋېتىلگەن بولىدۇ، شۇڭا تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىمۇ ئېچىۋېتىلگەن بولۇشى كېرەك، پەقەت «تەربىيەلەش »تىن ئىبارەت مەركىزى نۇقتا چىڭ تۇتۇلسىلا شەكىل ۋە قاتناشقۇچىلار ئېچىۋېتىلىشچانلىققا ئىگە بولىدۇ. ئەگەر كەسپى ئىدىيە سىياسىي تەربىيە خىزمەتچىلىرى قوشۇنىدىن سىرت، بىر گۇرۇپپا قوشۇمچە تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە خىزمىتىگە قاتنىشىدىغان كەسپى ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى تەشكىللەنسە ياكى كەسىپتە ئالاھىدە نەتىجىسى بار، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن كەسپى ئوقۇتقۇچىلار مەخسۇس ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئوقۇتقۇچىلىقىنى ئۈستىگە ئالسا، ئۇلارنىڭ كەسپى جەھەتتە ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا تىكلىگەن نوپۇزى ۋە چاقىرىق قىلىش كۈچى، شۇنداقلا جانلىق خىزمەت ئۇسۇلۇبىغا تايىنىپ ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ ئۇنۇمىنى تېخىمۇ ئاشۇرغىلى بولىدۇ. كەسپى ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلارغا ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئېلىپ بېرىش تۆۋەندىكى ئەۋزەللىكىگە ئىگە: بىرىنچىدىن، ئۇلار ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەسپى جەھەتتىكى تەرەققىياتى بىلەن زىچ بىرلەشتۇرگەنلىكتىن، ئوقۇغۇچىلار ئاسان قوبۇل قىلىدۇ. ئادەتتىكى ئىدىيە سىياسىي تەربىيەچىلەرنىڭ تەپەككۇر يولى ئىدىيە سىياسىي نەزەريەنى ئاساس قىلغان بولىدۇ، ئەكسىچە كەسپى ئوقۇتقۇچىلار كەسپى بىلىمگە، ئوقۇغۇچىلار ئۆگىنىشتە يولۇققان مەسىلىلەرگە بىرلەشتۇرۇپ تەربىيە ئېلىپ بېرىپ، ناھايىتى ياخشى ئۇنۇمگە ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشەلەيدۇ. ئىككىنچىدىن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشى بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەقلىد قىلىپ ئەملىيەتىنى ئۆتكۈزۈشىگە پايدىلىق. ئەگەر ئادەتتىكى ئىدىيە سىياسىي خىزمەتچى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ سىياسەت ـ فاكتىلىرىنى ۋە نۆۋەتتىكى سىياسىي ۋەزىيەتنى سۆزلەشكە ماھىر دېيىلسە، ئۇنداقتا كەسپى ئوقۇتقۇچىلار ئىدىيە سىياسىي تەربىيە جەريانىدا «سۆز بىلەن ھەرىكەتتە ئۇلگە بولۇش»رولىنى ئويناياليدۇ. نۇرغۇنلىغان كەسپى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كەسپى بىلىمى ناھايىتى مول بولغانلىقتىن ئوقۇغۇچىلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ۋە ھەۋەس قىلىشىغا ئېرىشىدۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ مىجەز - خۇلقىنىمۇ ئوقۇغۇچىلار دورايدۇ. كەسپى ئوقۇتقۇچىلار ئېسىل ئەخلاق - پەزىلىتى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۈرۈش - تۇرۇش، قائىدە ـ يوسۇن، ئادەتلىرىگە تەسىر قىلىشتا ئورنىنى باسالمايدىغان ئەۋزەللىكە ئىگە. ئۇچىنچىدىن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەسپى ھاياتى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ غايىسىنى كونكرېتلاشتۇرۇشقا پايدىلىق. ھازىرقى كەسپى ئوقۇتقۇچىلار «كەسپى جەھەتتە تەرەققىي قىلدۇرۇش، كەسپىنى چۈشىنىش » قاتارلىق كەسپى ھايات تەرەققىيات تۈرىدىكى دەرسلىكلىرىنى قوشۇمچە ئۆستىگە ئالغان. ئەگەر ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ مەزمۇنى ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەسپى ھايات تەربىيەسىگە سىڭدۈرۈلۈپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مۇشۇ دائىرىدىكى تەسىردىن پايدىلىنىپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى سۈپىسىدا مەخسۇس تېمىلىق مەزمۇن ئېچىلسا، ئېنىقكى تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇپلا قالماي، يەنە ئوقۇغۇچىلارنىڭ « ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئەمەلىي ئەمەس»، دېگەن قارىشىنى ئاستا - ئاستا ئۆزگەرتەلەيدۇ.

ئىككىنچى، ئالىي مەكتەپلەر ئىدىيە ـ سىياسىي تەربىيە ئوقۇتقۇچىلىرى ئارىسىدا قەرەللىك ھالدا تور بىلىملىرىنى ئۆگىنىش تۈزۈمىنى تۈرغۇزۇپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇغۇچىلاردىن ئاۋۋال ئۆگىنىشىنى

تەكىتلەپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ «ئىلغارلىق»نى ساقلاش كېرەك. تەربىيەلىگۈچىلەرنىڭ تور بىلىمى ۋە تورغا نىسبەتەن چۈشەنچىسىنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا يەتمەسلىكى دەل نۇرغۇن ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنى كۆڭۈلدىكىدەك قانات يايدۇرالماسلىقىنىڭ ئاساسلىق سەۋەبلىرىنىڭ بىرى. بۇ بۇاستە تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشالماسلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان بىۋاستە سەۋەپلەرنىڭ بىرى. ئالىي مەكتەپلەر تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەگە قاتنىشىدىغان ئوقۇتقۇچىلارغا قارىتا قەرەللىك ھالدا تور بىلىملىرىنى ئۆگىنىش تۈزۈمىنى تۇرغۇزۇپ، تور بىلىملىرىنى ئوقۇغۇچىلاردىن بۇرۇنراق چۈشىنىشىنى تەلەپ قىلىش كېرەك. پەقەت تور بىلىملىرىنى ئوقۇغۇچىلاردىن بۇرۇنراق ئىگىلەپ، ئۆز ئەھمىيىتىدىن ئۆتكۈزۈپ، تور تېخنىكىسىغا ئوقۇغۇچىلاردىن پىششىق بولغاندىلا، ئاندىن تور جەھەتتە ئوقۇغۇچىلارغا قارىغاندا تەشەببۇسكار بولۇپ، پىكىر قىلىش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرەلەيدۇ.

ئۇچىنچى، تور ئويۇنلىرىنى رەت قىلماي، ئۇلارغا مۇۋاپىق ماسلىشىپ، ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنى ئويۇنلاشتۇرۇش تەدبىرلىرى ئوستىدە ئىزدىنىپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ «جەلپ قىلىش كۈچى»نى ئاشۇرۇش كېرەك. ئەنئەنىۋى مائارىپ «ئەرزىمەس ئىشلارغا بېرىلىپ كېتىپ ئىرادىسىنى يوقىتىش»، ئادەمنى زىيادە مەپتۇن قىلىدىغان ئويۇنلار ئادەمنىڭ تەرەققىياتىغا ۋە ئۆسۈپ يېتىلىشىگە ئېغىر تەسىر كۆرسىتىدۇ»، دەپ قارايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە دىققەتنى مەركەزلەشتۈرۈش ۋە قىزىقىش ئۆگىنىشتىكى ئەڭ چوڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ دەپ قارايدۇ. ئۇنداقتا تور ئويۇنلىرىغا بولغان مەستانىلىقتىن پايدىلىق ئىلھام ئالغىلى بولامدۇ؟ تور ئويۇنلىرىنىڭ كۈچلۈك ھەم ئۆزگىچە جەلپ قىلىش كۈچى بولسىمۇ، بۇ خىل ئالاھىدىلىك ماھىيەتتە ياخشى ياكى يامان دېيىدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئەمەس، بۇنىڭدا ئاساسلىقى تور ئويۇنلىرىنىڭ تارقىلىشى ۋە ئەكىس ئەتتۈرىدىغان مەزمۇنىغا قاراش كېرەك. نۇرغۇن ئىدىيە سىياسىي تەربىيەچىلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ تور ئويۇنى ئويىنىغانلىقىنى شىكايەت قىلىپ تۇرۇپ، يەنە ئۆزلىرى تور ئويۇنىغا ھەۋەس قىلىدۇ، بۇ تور ئويۇنلىرىنىڭ ئۇنچۇالا چوڭ ئاپەت ئەمەسلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. تەرەپ - تەرەپتىن تور ئويۇنلىرىغا قارشى تۇرۇش دەسلىپىدىلا ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆچلۈك قارشىلىقىنى قوزغاپ، ئىدىيە سىياسىي تەربىيەچىلەرنىڭ خىزمىتىگە زور توسالغۇلارنى پەيدا قىلغان ئىدى. ئەكسىچە ئىدىيە سىياسىي تور سۇپىسى ئارقىلىق ئويۇنغا مۇۋاپىق دەرىجىدە ماسلىشىپ، ساغلام ئويۇن ئويناش ئىدىيەسىنى تەشەببۇس قىلىپ، ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنى ئويۇنلاشتۇرۇش تەدبىرلىرى ئوستىدە پائال ئىزدىنىش نۇقتىسىنى تەربىيەچىلەر ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك مەسىلىلەرنىڭ بىرى. «تەقلىدىي ھايات »نامىلىق داڭلىق ئويۇن دەل ئويىنىغۇچىلار ئۆزلىرى ئائىلە ئەزالىرىنىڭ رولىنى ئېلىپ ۋە تەشكىللەپ، ھەر بىر ئادەمنىڭ تۇرمۇش ئادىتىنى كونترول قىلىپ، ئۇلارغا ئوخشىمىغان كىشىلەرنىڭ جەمئىيەت، خىزمەت، ئۆگىنىش، كۆڭۈل ئېچىش قاتارلىقلاردا ئۇچرىغان مەسىلىلەرنى ھېس قىلدۇرۇپ، ئەڭ ياخشى ھەل قىلىش ئۇسۇللىرىنى تاپقۇزغان. بۇ دەل كىشىلەرگە ئەمەلىيەت تەربىيەسى ۋە ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئېلىپ بارىدىغان ئەمەلىيەت دەرسلىكى ئەمەسمۇ؟ ئەگەر بىزنىڭ ئىدىيە سىياسىي تەربىيەمىز تور ئويۇنلىرىنى يېڭى باشلىنىش نۇقتىسى قىلسا مۇقەررەر ھالدا ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ يېڭى سەھىپىسىنى ئاچالايدۇ.

تۆتىنچى، ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ تورلىشىشىنى ھەقىقىي ئىشقا ئاشۇرۇپ، تور تارقىتىشنىڭ قانۇنىيىتىگە ئەمەل قىلىپ، تور ۋە توردىن سىرتقى تەربىيە بىرلەشتۈرۈلگەن ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۇسۇلىنى شەكىللەندۈرۈپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنىڭ «مەۋجۇتلۇق تۈيغۇسى» نى كۈچەيتىش كېرەك. تور ئاخىرىقى ھېسابتا يەنىلا بىر قورال، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىمۇ ئەنئەنىۋى تەربىيەلەش ئۇسۇلىدىن ئايرىلىپ مۇستەقىل مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان تەربىيەلەش شەكلى ئەمەس. ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنى تورلاشتۇرۇشنى ھەقىقىي ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن چوقۇم تور ۋە توردىن سىرتقى

تەربىيەنى بىرلەشتۈرۈش كېرەك. ئەمەلىي مەسىلىلەرنى تور سۇپىسى ئارقىلىق ئۆزئارا تۇتاشتۇرۇپ، تور سۇپىسىدا ئىنكاس قىلىنغان مەسىلىلەرنى ئەمەلىي خىزمەت جەريانىدا ھەل قىلىپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنىڭ مەزمۇنىنى تېخىمۇ يېقىشلىق قىلىش كېرەك. تاۋاۋ نېمىشقا پۇتۇن دۆلەتتىكى ئەڭ چوڭ توردا سودا قىلىش سۇپىسى بولۇپ قالدى؟ سەۋەبى دەل ئۇنىڭ توردا مال سېتىۋېلىشنى ئەمەلگە ئاشۇرغانلىقىدا. QQ نېمىشقا پۇتۇن دۆلەتتىكى ئەڭ چوڭ توردا ئالاقىلىشىش سۇپىسى بولۇپ قالدى؟ سەۋەبى سىز ھەر ۋاقىت ئالاقىلىشىدىغان كىشىلەر ئەمەلىيەتتە مەۋجۇت بولغان، ئۆزئارا چۈشىنىشىدىغان دوستلىرىڭىز. ئوقۇغۇچىلارغا تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنى قوبۇل قىلغۇزۇش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنى تور ئىدىيە سىياسىي سۇپىسىغا ۋە تەربىيەچىگە ئىشەندۈرۈش كېرەك. ئۇنىڭدىن باشقا، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنى قانات يايدۇرۇشتا تور تارقىتىش قانۇنىيىتىگە ئەمەل قىلىش كېرەك، ھەقىقىي ئېچىۋېتىلگەن تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى سۇپىسىنىڭ يەنە بىر تەرەپدىكى ئادەم بىلەن پىكىر ئالماشتۇرغىلى بولىدىغان ھالەتنى ئوقۇغۇچىلارغا ھەقىقىي ھېس قىلدۇرۇش كېرەك.

بەشىنچى، WEB 3. 0 نى تور ئىناۋەت مېخانىزمى ۋە تور بايلىقىنى تەقسىملەش مېخانىزمىغا باشلاپ كىرىپ، مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنىڭ «ئۇنۋەمى»نى ئاشۇرۇش كېرەك. WEB3.0 ھەقىقىي مەنىدىكى تېخنىكىدا يېڭىلىق يارىتىش ئەمەس، بەلكى بىر ئىدىيەدە يېڭىلىق يارىتىش بولۇپ، ئۇ تېخنىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئىشلىتىشكە يېتەكچىلىك قىلىدۇ. WEB3. 0 نىڭ ئەڭ چوڭ ئالاھىدىلىكى تور ئىناۋەت مېخانىزمى ۋە تور بايلىقىنى تەقسىملەش مېخانىزمىنى ئورنىتىش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈشتىن ئىبارەت. نۆۋەتتە نۇرغۇنلىغان ئىستۇدېنتلار توردىن مال سېتىۋالغاندا QQ پۇلى ئىشلىتىشكە باشلىدى. بۇ ئىستۇدېنتلارنىڭ تورغا نىسبەتەن ئىشەنچىسىنىڭ تۇغۇزۇلغانلىقى ۋە ئۇنى ئېتىراپ قىلىشقا باشلىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسى مۇشۇ نۇقتىنى تۇتقا قىلىپ، مەكتەپ ئىدىيە سىياسىي تور سۇپىسىدا ئىناۋەت مېخانىزمى ۋە تور بايلىقىنى تەقسىملەش مېخانىزمىنى يولغا قويۇشتا ئالدىدا مېڭىپ، ئىدىيە سىياسىي تەربىيەنى تور ئابۇنىتلىرىنى تەربىيەلەش جەريانىغا سىڭدۈرۈپ، ياخشى بولغان ئىناق مەكتەپ تور مۇھىتى ئارقىلىق، ئوقۇغۇچىلارنى مەدەنىي تور ئەخلاقى يېتىلدۈرۈشكە يېتەكلىشى، مەكتەپ تور سۇپىسىنىڭ ئىشەنچ ۋە ئىناۋىتىنى تىكلەپ، ئوقۇغۇچىلارنى مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي سۇپىسىدا بىخەتەرلىك تۇيغۇسى ۋە تەۋەلىك تۇيغۇسىغا ئىگە قىلغاندىلا، ئاندىن مەكتەپ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە سۇپىسىنىڭ ئۇنۇمىنى ھەقىقىي ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

يېغىپ ئېيتقاندا، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۇچۇرلىرىنىڭ تارقىلىشىدىكى توسالغۇلارنى تۆۋەنتىش ئۈچۈن، تور تارقىتىشنىڭ ئاساسىي قانۇنىيىتىگە ئاڭلىق ئەمەل قىلىپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە قوشۇننىنى ئەلالاشتۇرۇپ ۋە كۈچەيتىپ، ئىدىيەنى ئازاد قىلىپ، تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيەسىنىڭ جەلپ قىلىش كۈچىنى ئاشۇرۇپ، مەكتەپ ئىدىيە سىياسىي تورىنىڭ مەۋجۇتلۇق تۇيغۇسىنى ئاشۇرۇپ، ئىناق مەكتەپ تور ئالماشتۇرۇش مۇھىتى يارىتىپ، ئوقۇغۇچىلارغا مەكتەپ ئىدىيە سىياسىي تورىنى ھەقىقىي ئېتىراپ قىلدۇرۇش كېرەك.

پايدىلانمىلار

1. 厉利亚.论高校网络思政教育队伍建设的途径[J].法制与社会 ,2011.07.25.
2. 田树学.高校网络思政教育现状与时策研究[J].辽宁科技大学学报,2013(3).
3. 陆中恺.高职学生网络思政教育信息传播障碍突破的探索[J].长春理工大学学报(社会科学版),2012(05).

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 08 ـ 061 ـ 04(2017)5878 ـ 1005

«ئون ئىككى مۇقام» نىڭ نۆۋەتتىكى ۋارىسلىق قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش دوكلاتى(1)*

نۇرمەمەت ئىمام، ئادىلە ئەمەت

(1. غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىلى ۋە مەدەنىيىتى ئىنستىتۇتى، لەنجۇ. 730001؛
2. قەشقەر سەنئەت مەكتىپى، قەشقەر. 844000)

قىسقىچە مەزمۇنى: پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئەل ئىچى مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ۋە قېزىش خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلۈشى تۈرتكىسىدە «ئون ئىككى مۇقام» نى ئۆگىنىش ۋە ۋارىسلىق قىلىشقا نىسبەتەن ئەۋزەل شارائىت ھازىرلانغان بولسىمۇ، لېكىن ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە شەھەرلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى نەتىجىسىدە، رايونىمىزدا ياشلار ۋە ئوتتۇرا ياشلار ئارىسىدا «ئون ئىككى مۇقام»نى ئۆگىنىش قىزغىنلىقى بارغانسېرى تۆۋەنلەپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ ماقالىدە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىز بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى نۆۋەتلىك شىنجاڭ كەسپىي «ئون ئىككى مۇقام» ئورۇنلاش مۇسابىقىسىنىڭ ئەھمىيلىي ئەھۋالىدىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى تەۋەسىدىكى كەسپىي «ئون ئىككى مۇقام» خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان مۇقامچىلارنىڭ بۇ قېتىمقى مۇسابىقىگە تۇتقان پوزىتسىيەسى ئارقىلىق «ئون ئىككى مۇقام» ۋارىسچانلىق خىزمىتىنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالى كۆرسىتىلىپ بېرىلىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: ئون ئىككى مۇقام؛ ۋارىسچانلىق؛ چوڭ نەغمە

维吾尔“十二木卡姆”传承现状调查研究报告（1）

奴尔麦麦提·依马木，　阿迪拉·艾麦提

摘要： 在党和政府对民间文化的传承和发扬工作的关注下，维吾尔“十二木卡姆”的学习和继承相对优越的条件已经具备，但随着经济的发展和城市化进程的加快，在青少年和青年人中对于学习维吾尔“十二木卡姆”的积极性越来越低。文章通过首届新疆专业“十二木卡姆”演唱比赛的实际情况，以及在新疆维吾尔自治区境内从事木卡姆行业的“十二木卡姆”传承人对于这次比赛的态度调查，指出了木卡姆艺术传承工作的现状。

关键词： 十二木卡姆；传承；琼乃格曼

Abstract: Under the attention of the Party and the government to the inheritance and development of folk culture, the relatively favorable conditions for the study and inheritance of the “Twelve Muqam” of Uyghur have been met. But along with the economic development and the acceleration of urbanization, the enthusiasm of young people for learning Uyghur “Twelve Muqam” is getting lower and lower. By describing the actual situation of the first Xinjiang “Twelve Muqam” singing contest, this article states the attitude of the inheritor of “Twelve Muqam” engaged in the Muqam industry in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region and analyze the inheritance status of Muqam.

Keywords: Twelve Muqam; inheritance; Chong Neghme

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: J607　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

ھەممىمىزگە مەلۇم پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئەل ئىچى مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ۋە قېزىش

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 10ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

بۇ ماقالە دۆلەتلىك ئىجتىمائى پەنلەر فوندى سەنئەت پەنلىرى ياشلار تۈرى «غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئىلمىي تەرەققىيات تارىخى» نىڭ باسقۇچلۇق تەتقىقات نەتىجىلىرىدىن بىرى. تەستىق نومۇرى: CH21917.

ئاپتورلار: نۇرمەمەت ئىمام (1984 ـ يىلى 5 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، لېكتور، دوكتورانت، ئۇيغۇر مۇقام تەتقىقاتى ۋە ئاغزاكى ئورۇنلاش سەنئىتى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.
ئادىلە ئەمەت (1983 ـ يىلى 1 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، لېكتور، دوكتورانت، ئۇيغۇر سەنئىتى تەتقىقاتى ۋە جۇڭگو ئازسانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلۈشى، «ئۇن ئىككى مۇقام» دىن ئىبارەت بۇ ئەل ئىچى سەنئىتىنى ئۆتكۈر ۋە روشەن مەسئۇلىيەتچانلىق قارىشى بىلەن تونۇپ بايقىشى ئاساسىدا، خىلمۇخىل تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالغان «ئۇن ئىككى مۇقام» قايتا يورۇقلۇققا چىقىپ، 1950 ـ يىلىدىن 1956 ـ يىلغىچە تۇردى ئاخۇن ئاكا قاتارلىق مۇقامچىلار ئۇرۇمچىگە ئىككى قېتىم تەكلىپ ئېلىپ كېلىنىپ «ئۇن ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرى ئاساسىي جەھەتتىن تولۇق ئۇنگە ئېلىۋېلىندى[1]. 1956 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 6ـ كۈنى تۇردى تەۋەككۇل ۋاپات بولدى. ئۇ ئەۋلادمۇ-ئەۋلاد داۋاملىشىپ كەلگەن بۇ مىراسنى بىزگە، كېيىنكى ئەۋلادلارغا مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئىچىدە ئازرۇ ـ ئارمىنى يوق ھالدا بۇ دۇنيادىن خوشلاشتى. ئەگەر بىز يەنە بىر نەچچە يىل كېچىكتىنمىزدە، بۇ تارىخىي مىراسىمىز پەقەت «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» دا خاتىرىلەنگەن تارىخ بولۇپ قالاتتى خالاس ۋە ياكى روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇقامچىلارنىڭ ئۇنگە بەرگەن مۇقەددىمە، داستان، مەشرەپ قىسمىلا قېلىپ، مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسىملىرىنى بىز «ئۇن ئىككى مۇقام» تەركىبىدە مەڭگۈ كۆرەلمىگەن بولاتتۇق .

ئۇلار ئۇرۇنلاپ ئۇنگە بەرگەن نۇسخىسى ئاساسىدا «ئۇن ئىككى مۇقام» نوتىغا ئېلىنىپ، 1960ـ يىلى مۇزىكا نەشرىياتى ۋە مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن تۇنجى قېتىم بەش سىزىقلىق نوتا كىتابى نەشر قىلىندى ۋە تۇردى ئاخۇن ئۇرۇنلاپ بەرگەن ئەسلىي مۇقام تېكىستى كىتابى 1964 ـ يىلى ئىچكى قىسمدا بېسىپ تارقىتىلدى[2]. 1993 ـ يىلى «ئۇن ئىككى مۇقام» نىڭ ئۇن ئىككى تومۇقۇق نوتا كىتابى ۋە تېكىست كىتابى نەشر قىلىندى. شىنجاڭ مۇقام ئانسامبلىنىڭ ئۇرۇنلىشىدا ئۇن ئىككى يۇرۇش ئۇنئالغۇ لېنتىسى نەشر قىلىپ تارقىتىلدى. 1997 ـ يىلىغا كەلگەندە 3 ـ قېتىملىق تولۇقلانغان، رەتلەنگەن 13 تومۇقۇق «ئۇن ئىككى مۇقام ۋە ئىشرەت ئەنگىز مۇقامى» نىڭ نوتا كىتابى ۋە تېكىست كىتابى نەشر قىلىپ تارقىتىلدى. 2002 ـ يىلى مۇشۇ نۇسخىسى ئاساسىدا CD، DCD پىلاستىنكىلىرى ئىشلەپ تارقىتىلىپ، «ئۇن ئىككى مۇقام» نى ئۆگەنگۈچىلەرگە، ئۆگىنىشكە كۇچلۇك بولغان ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولۇندى. «ئۇن ئىككى مۇقام» سەنئىتىگە ۋارىسلىق قىلىشتا كاپالەتلىك قىلىش ۋە ۋارىسلىق قىلىش ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش مەقسىتىدە، 1996 ـ يىلدىن باشلاپ شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىدا مەخسۇس مۇقام ئورۇنلاش كەسپى بويىچە، مۇقام سىنىپى ئېچىلىپ[3] «ئۇن ئىككى مۇقام» نى ھەقىقىي تۇردە قۇنتۇرۇش، قوغداش، تەتقىق قىلىش ۋە راۋاجلاندۇرۇپ تەرەققىي قىلدۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە تارىخىي خاراكتېرلىك بۇرۇلۇش بولدى. ھەرقايسى ۋىلايەت، شەھەر، ناھىيەلىك سەنئەت ئۆمەكلىرى 1993 ـ يىلى نەشر قىلىنغان مۇقام كىتابى ۋە ئۇنئالغۇ لېنتىسى ئاساسىدا مۇقام ئۆگىنىشنى كۆلەملەشتۈرۈپ، ھەرقايسى ئۆمەكلەردىمۇ ئەڭ كەم دېگەندە بىر ـ ئىككى مۇقامچى بار ھالەت شەكىللەندۇردى ۋە بۇ مۇقامچىلار ئەڭ ئاز دېگەندىمۇ بىر ـ ئىككى مۇقامنىڭ مۇقەددىمىسى ياكى بىر نەچچە داستان ئاھاڭلىرىنى، ئوقۇيالايدىغان ھالەت شەكىللەندى. شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتى توققۇز قارارداد جەمئىي 180 گە يېقىن ياش مۇقام ۋارىسلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقتى. ئەينى يىلى بەش ئادەمگە يەتمىگەن ساناقلىقلا مۇقامچى قالغان ھالەتتىن، 50 يىل ئىچىدە مۇشۇنداق نەتىجىلەر قولغا كەلدى. گەرچە يۇقىرىقىدەك خىزمەتلەرنىڭ ئىشلىنىشى تۇرتكىسىدە، «ئۇن ئىككى مۇقام» نى ئۆگىنىش ۋە ۋارىسلىق قىلىشقا نىسبەتەن ئەۋزەل شارائىت ھازىرلانغان بولسىمۇ، ئىقتىسادنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە شەھەرلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى نەتىجىسىدە رايونىمىزدا، ياشلار ۋە ئوتتۇرا ياشلار ئارىسىدا «ئۇن ئىككى مۇقام»نى ئۆگىنىش قىزغىنلىقى بارغانسېرى تۆۋەنلەپ كەتكەن .

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، جانلاندۇرۇش، ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدىكى ياش مۇقام ۋارىسلىرىنى قېزىپ چىقىش، مۇنەۋۋەر سەھنە ئەسەرلىرىنى خەلققە نامايان قىلىش، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى تەۋەسىدىكى «ئۇن ئىككى مۇقام» ئورۇنلىغۇچىلارنىڭ ئورۇنلاش سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، ئۆز ئارا ئۆگىنىش سەھنىسى ھازىرلاش مەقسىتىدە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم

رايونلۇق سەنئەت تەتقىقات مەركىزى، شىنجاڭ سەنئەت يۇرتى مۇقام ئانسامبلىنىڭ ئۆتكۈزۈشىنى ئۈستىگە ئېلىشى بىلەن شىنجاڭ تۇنجى نۆۋەتلىك كەسپىي «ئون ئىككى مۇقام ئېيتىش مۇسابىقىسى» 2016 - يىل 11 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىن 27 - كۈنىگىچە، شىنجاڭ سەنئەت يۇرتى مۇقام ئانسامبلىدا ئۆتكۈزۈلدى .

تۆۋەندە بۇ قېتىملىق «ئون ئىككى مۇقام» ئورۇنلاش مۇسابىقىسىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىدىن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى تەۋسىدىكى كەسپىي «ئون ئىككى مۇقام» خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان مۇقامچىلارنىڭ بۇ قېتىمقى مۇسابىقىگە قاتنىشىش ئەھۋالى ۋە «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ نۆۋەتتىكى ۋارىسچانلىق خىزمىتىگە نەزەر تاشلايمىز :

بۇ قېتىمقى مۇسابىقىگە ھەر دەرىجىلىك ئىدارە - ئورگانلار، مەكتەپلەر بىر تۇتاش ماھىر تەۋسىيە قىلىپ تىزىملىتىش، نەق مەيدانىدا ئورۇنلاش شەكلىدە، ياشلار ۋە چوڭلار گۇرۇپپىسى بويىچە ئېلىپ بېرىلدى. مۇسابىقىگە ئاپتونوم رايونىمىز تەۋسىدىكى ھەرقايسى ۋىلايەت، شەھەر ۋە ناھىيەلىك كەسپى سەنئەت ئۆمەك ئارتىستلىرى، مۇقام خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار، رايونىمىز تەۋسىدىكى ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردىكى مۇقام خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچى ۋە ئەل ئىچى سەنئەتكارلىردىن بولۇپ جەمئىي 89 نەپەر ماھىر قاتناشتى .

بۇ قېتىمقى مۇسابىقىگە ھەر بىر ماھىر ئىككىدىن نومۇر تەييارلاپ ئېلىپ كەلگەن بولۇپ، 89 نەپەر ماھىرنىڭ مۇسابىقىگە تەييارلاپ كەلگەن نومۇرى جەمئىي 178. ئۇلارنىڭ تەپسىلىي ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە: (چوڭلار گۇرۇپپىسىدىن ئىككى نەپەر ماھىر مۇسابىقە جەريانىدا مۇسابىقىدىن ۋاز كېچىپ جەمئىي 87 نەپەر ماھىر مۇسابىقىگە قاتناشتى).

(1) مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ جىنس قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، 89 نەپەر ماھىر ئىچىدە 56نەپەر ئەر، 33 نەپەر ئايال ماھىر بار بولۇپ، ئەر ماھىرلار سانى ئومۇمىي ماھىرنىڭ 62.92% نى، ئايال ماھىرلار سانى 37.07% نى ئىگىلىگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مۇقام ۋارىسلىرى ئىچىدە ئەر مۇقامچىلار يەنىلا كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ، بىراق ئايال مۇقامچىلارنىڭ سانى جەھەتتىنمۇ كۆرۈنەرلىك ئېشىش ھالىتىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلالايمىز .

(2) مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ مىللەت قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، 89 نەپەر ماھىر ئىچىدە 88 نەپەر ئۇيغۇر، 1 نەپەر خۇيزۇ ماھىر بولۇپ، ئۇيغۇر ماھىرلار ئومۇمىي ماھىرنىڭ 98.88% نى، باشقا مىللەت ماھىرلىرى 1.12% نى ئىگىلىگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مۇقام ۋارىسلىرى ئىچىدە ئۇيغۇر مۇقامچىلار ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ، بىراق باشقا مىللەت سەنئەتكارلىرىنىڭمۇ ئۇيغۇر مۇقامىنى ئۆگىنىشكە باشلىغانلىق ۋەزىيىتىنى ھېس قىلالايمىز .

(3) مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ ياش قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، 89 نەپەر ماھىر ئىچىدە 20 ياشتىن 40 ياشقىچە بولغان ياشلار 65 نەپەر، 40 ياشتىن 60 ياشقىچە بولغانلار 23 نەپەر، 60 ياشتىن يۇقىرى پىشقەدەملەر 1 نەپەر بولۇپ، ياش ماھىرلار ئومۇمىي ماھىرنىڭ 73.03% نى، ئوتتۇرا ياش ماھىرلار 25.84% نى، پىشقەدەم ماھىرلار 1.12% نى ئىگىلىگەن. بۇنىڭدىن ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مۇقام ۋارىسلىرى ئىچىدە ياش مۇقام ۋارىسلىرى ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدىغانلىقىنى، مۇقام ۋارىسلىرىنىڭ ياشلىشىش نىسبىتىنىڭ كۆرۈنەرلىك يۇقىرىلاۋاتقانلىقىنى، ئوتتۇرا ياش ۋە پىشقەدەم ماھىرلارنىڭ سانىنىڭ نىسپىي تۆۋەنلەپ كېتىپ بارغانلىقى، بولۇپمۇ پىشقەدەم ماھىرلارنىڭ تۇغقىپ كېتىشىدەك خەۋپ ئىچىدە تۇرىۋاتقانلىقىدەك ۋەزىيىتىنى ھېس قىلالايمىز .

(4) مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسىدىن قارىغاندا، 89 نەپەر ماھىر ئىچىدە باشلانغۇچ، تولۇقسىز ۋە تولۇق ئوتتۇرا مەدەنىيەت سەۋىيەسىگە ئىگە ماھىرلار 8 نەپەر، ئوتتۇرا تېخنىكوم ۋە تولۇق كۇرس مەدەنىيەت سەۋىيەسىگە ئىگە ماھىرلار 36 نەپەر، ماگىستىر ئاسپىرانت مەدەنىيەت سەۋىيەسىگە ئىگە ماھىرلار 3 نەپەر بولۇپ، ئاساسى مائارىپ مەدەنىيەت سەۋىيەسىگە ئىگە ماھىرلار ئومۇمىي ماھىرلارنىڭ 8.99% نى، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مائارىپ مەدەنىيەت سەۋىيەسىگە ئىگە ماھىرلار 91.01% نى ئىگىلىگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا ئاپتونوم

رايونىمىزدىكى مۇقام ۋارىسلىرى ئىچىدە ئالىي مائارىپ تەربىيەسى كۆرگەن مۇقام ۋارىسلىرى ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدىغانلىقىنى، مۇقام ۋارىسلىرىنىڭ بۇرۇنقىدەك ئۇستاز - شاگىرت تەربىيەلەش ئۇسۇلى ئارقىلىق مۇقام ۋارىسلىرى يېتىشتۈرۈش ھالىتىدىن، ئىلمىي، سىستېمىلىق ھالدا مائارىپ تەربىيەسى ئاساسىدا تەربىيەلىنىۋاتقانلىقىدەك ۋەزىيەتنىڭ شەكىللەنگەنلىكى ۋە كۆرۈنەرلىك يۇقىرىلاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلالايمىز.

(5) مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ تەييارلىغان ئاھاڭ قۇرۇلمىسى جەھەتتە:

1- جەدۋەل. مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ تەييارلىغان ئاھاڭ قۇرۇلمىسى

تەييارلىغان ئاھاڭ تۈرى	مۇقەددىمە	چوڭ نەغمە 28						داستان	مەشرەپ
		تەئەززە	نۇسقا	مۇستەھزاد	ياڕىم ساقى	جۇلا	كىچىك سەلقە		
ئاھاڭ سانى	63	6	8	3	1	7	3	83	4
ئىگىلىگەن نىسبىتى	35.39%	3.37%	4.49%	1.69%	0.56%	3.93%	1.69%	46.63%	2.25%
		15.73%							

مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ تەييارلىغان ئاھاڭ قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا(1 - جەدۋەل)، چوڭ نەغمە قىسمىدىكى سەنەم، چوڭ سەلقە، ئابۇچەشمە، پىشرەۋ، تەئكىد قاتارلىق ئاھاڭلارنى بىرسىمۇ يوق. بۇنىڭدىن قارىغاندا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مۇقام ۋارىسلىرىغا ئاساسلىقى «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ مۇقەددىمە ۋە داستان قىسمى ئومۇملىشىشتەك ۋەزىيەت شەكىللەنگەنلىكى، «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ ئاھاڭلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى تەشكىل قىلىدىغان چوڭ نەغمە ۋە مەشرەپ قىسمى ئاھاڭلىرىنىڭ بارغانسېرى ئورۇنلاشتىن قېلىپ، يوقىلىش گىردابىغا بېرىپ قېلىۋاتقانلىقىدەك ۋەزىيەتنىڭ شەكىللەنگەنلىكى ۋە كۆرۈنەرلىك يۇقىرىلاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلالايمىز.

(6) مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ ۋەزىپىسىدىن قارىغاندا، 89 نەپەر ماھىر ئىچىدە مۇقام كەسپىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچى 20 نەپەر، ئوقۇتقۇچى 8 نەپەر، كەسپىي سەنئەت ئۆمىكى ئارتىسلىرى 41 نەپەر، مەدەنىيەت - سەنئەت خىزمەتچىسى 9 نەپەر، ئەل ئىچى سەنئەتكارى 11 نەپەر بولۇپ، مەخسۇس مۇقام كەسپى ئوقۇغۇچىلىرى 22%. 47 نى، كەسپىي سەنئەت ئۆمىكى ئارتىسى 07%. 46 نى ئىگىلەپ، كەسپىي «ئون ئىككى مۇقام» خادىملىرى ئومۇمىي قاتناشقان ماھىرلارنىڭ 68%. 54 نى ئىگىلىگەن. بۇنىڭدىن قارىغاندا ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مۇقام ۋارىسلىرى بۇرۇنقىدەك ئەل ئىچىدە «ئەل ئىچى سەنئەتكارلىرى» ھالىتىدىن، كەسپىي ئۆمەك ۋە مائارىپ تەربىيەلەش ئورۇنلىرىدا ئىلمىي، سىستېمىلىق ھالدا سەنئەت مائارىپىي تەربىيەسى كۆرگەن «كەسپىي مۇقام ۋارىسلىرى» ھالىتى شەكىللەندۈرۈۋاتقانلىقىنى ۋە مەلۇم نىسبەتتە كۆلەملىشىشكە قاراپ يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلالايمىز.

(7) ھەر قايسى جايلاردىن كەلگەن ماھىرلارنىڭ سانى جەھەتتە:

2- جەدۋەل. ھەر قايسى جايلاردىن كەلگەن ماھىرلارنىڭ سانى

رايون		قاتناشقان ئادەم سانى	ئىگىلىگەن نىسبىتى
خوتەن ۋىلايىتى 1	خوتەن شەھىرى	1	1.12%
قەشقەر ۋىلايىتى 12	قەشقەر شەھىرى	2	2.25%
	كونىشەھەر ناھىيەسى	1	1.12%
	يەكەن ناھىيەسى	8	8.99%
	پوسكام ناھىيەسى	1	1.12%
			13.48%

	ئاقسۇ شەھىرى	7	7.87%	
	ئۇچتۇرپان ناھىيەسى	3	3.37%	
ئاقسۇ ۋىلايىتى 14	توقسۇ ناھىيەسى	1	1.12%	15.73%
	شايار ناھىيەسى	1	1.12%	
	كۇچار ناھىيەسى	1	1.12%	
	ئاۋات ناھىيەسى	1	1.12%	
	بۈگۈر ناھىيەسى	1	1.12%	
بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى 6	چاقىلىق ناھىيەسى	1	1.12%	6.74%
	يەنجى خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيەسى	4	4.49%	
تۇرپان شەھىرى 2	تۇرپان شەھىرى	2		2.25%
قۇمۇل شەھىرى 1	قومۇل شەھىرى	1		1.12%
	غۇلجا شەھىرى	4	4.49%	
ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى 15	غۇلجا ناھىيەسى	6	6.74%	16.85%
	قورغاس ناھىيەسى	4	4.49%	
	كۇنەس ناھىيەسى	1	1.12%	

ھەر قايسى جايلاردىن كەلگەن ماھىرلارنىڭ سانىدىن قارىغاندا(2 - جەدۋەل)، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مەدەنىيەت - مائارىپ مەركىزى ھېسابلانغان ئۇرۇمچى شەھىرى مۇقام ۋارىسلىرىنى تەربىيەلەش ۋە يېتىشتۈرۈشتىمۇ كۆچلۈك ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولغان ۋە مونوپوللىقنى شەكىللەندۈرىۋاتقانلىقىنى، ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ بۆشۈكى ھېسابلانغان قەشقەر، خوتەن، تۇرپان، قومۇل قاتارلىق جايلاردا مۇقامچىلارنىڭ كۆرۈنەرلىك ئازلاۋاتقانلىقىدەك ھەقىقەتنى ھېس قىلىپ يېتەلمەيمىز .

(8) مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ ئاھاڭنى ئىگىلىشى جەھەتتە:

3- جەدۋەل. مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ ئاھاڭنى ئىگىلەش ئەھۋالى

ۋەزىپىسى / ئاھاڭ	ئوقوغۇچى	ئوقۇتقۇچى	كەسپىي ئۆمەك ئارتىسى	مەدەنىيەت - سەنئەت خىزمەتچىسى	ئەل ئىچى سەنئەتكارى
مۇقەددىمە (63)	13	7	25	9	9
ئىگىلىگەن نىسبىتى	20.63%	11.11%	39.68%	14.29%	14.29%
چوڭ نەغمە (28)	11	0	10	6	1
ئىگىلىگەن نىسبىتى	39.29%	0%	35.71%	21.43%	3.57%
داستان (83)	15	9	46	3	10
ئىگىلىگەن نىسبىتى	18.07%	10.84%	55.42%	3.61%	12.05%
مەشرەپ (4)	1	0	1	0	2
ئىگىلىگەن نىسبىتى	25%	0%	25%	0%	50%

مۇسابىقىگە قاتناشقان ماھىرلارنىڭ «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭنى ئىگىلەش قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا (3- جەدۋەل)، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مۇقام ۋارىسلىرى ئىچىدە «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ مۇقەددىمىسى ئاساسلىقى كەسپىي ئارتىسلار ئارىسىدا، چوڭ نەغمە قىسمى، كەسپىي ئارتىسلار ۋە ئوقۇغۇچى مۇقام ۋارىسلىرى ئارىسىدا، داستان قىسمى كەسپىي ئارتىسلار ئارىسىدا، مەشرەپ قىسمى ئەل ئىچى سەنئەتكارلىرى ئارىسىدا كۆپرەك ئومۇملىشىشتەك ۋەزىيەت شەكىللەنگەن.

(9) مۇسابىقىگە قاتناشقان ھەر قايسى يۇرتتىكى ماھىرلارنىڭ ئاھاڭنى ئىگىلىشى جەھەتتە:

4 - جەدۋەل. مۇسابىقىگە قاتناشقان ھەر قايسى يۇرتتىكى ماھىرلارنىڭ ئاھاڭنى ئىگىلەش ئەھۋالى

يۇرتلار / ئاھاڭلار	خوتەن ۋىلايىتى	قەشقەر ۋىلايىتى	ئاقسۇ ۋىلايىتى	بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى	تۇرپان شەھىرى	قۇمۇل شەھىرى	ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى	ئۈرۈمچى شەھىرى
مۇقەددىمە(63)	0	12	3	3	4	0	16	25
ئىگىلىگەن نىسبىتى	0%	19.05%	4.76%	4.76%	6.35%	0%	25.40%	39.68%
چوڭ نەغمە (28)	0	3	5	3	0	0	3	14
ئىگىلىگەن نىسبىتى	0%	10.71%	17.86%	10.71%	0%	0%	10.71%	50%
داستان (83)	2	8	20	6	0	2	9	36
ئىگىلىگەن نىسبىتى	2.41%	9.64%	24.10%	7.23%	0%	2.41%	10.84%	43.37%
مەشرەپ(4)	0	1	0	0	0	0	2	1
ئىگىلىگەن نىسبىتى	0%	25%	0%	0%	0%	0%	50%	25%

مۇسابىقىگە قاتناشتۇرۇلغان «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ ھەر قايسى يۇرتلارغا تارقىلىش ئەھۋالى قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا(4 - جەدۋەل)، «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ مۇقەددىمىسى ئاساسلىقى ئۇرۇمچى، ئىلى ۋە قەشقەر رايونلىرىدا، چوڭ نەغمە قىسمى ئۇرۇمچى رايونىدا، داستان قىسمى ئۇرۇمچى، ئاقسۇ رايونلىرىدا، مەشرەپ قىسمى غۇلجا رايونىدا كۆپرەك ئومۇملىشىتەك ۋەزىيەتنىڭ شەكىللەنگەنلىكىنى ھېس قىلالايمىز.

(10) ماھىرلار ئورۇنلىغان ئاھاڭ قۇرۇلمىسى.

5 - جەدۋەل. ھەر قايسى يۇرتلاردىكى ماھىرلار ئورۇنلىغان ئاھاڭ قۇرۇلمىسى

رايون	مۇقەددىمە	چوڭ نەغمە	داستان	مەشرەپ
خوتەن ۋىلايىتى(2)	0	0	2	0
ئىگىلىگەن نىسبىتى	0%	0%	100%	0%
قەشقەر ۋىلايىتى(24)	12	3	8	1
ئىگىلىگەن نىسبىتى	50%	12.5%	33.33%	4.17%
ئاقسۇ ۋىلايىتى (28)	3	5	20	0
ئىگىلىگەن نىسبىتى	10.71%	17.86%	71.43	0%
بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى(12)	3	3	6	0
ئىگىلىگەن نىسبىتى	25%	25%	50%	0%
تۇرپان شەھىرى (4)	4	0	0	0
ئىگىلىگەن نىسبىتى	100%	0%	0%	0%
قۇمۇل شەھىرى(2)	0	0	2	0
ئىگىلىگەن نىسبىتى	0%	0%	100%	0%
ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى (30)	16	3	9	2
ئىگىلىگەن نىسبىتى	53.33%	10%	30%	6.67%
ئۈرۈمچى شەھىرى ()76	25	14	36	1
ئىگىلىگەن نىسبىتى	32.89%	18.42%	47.37%	1.32%

مۇسابىقىگە قاتناشقان ھەر قايسى يۇرتتىكى ماھىرلارنىڭ ئىگىلىگەن ئاھاڭ قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا(5 - جەدۋەل)، «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ ئىچىدە مەشرەپ ئاھاڭىنىڭ ھەر قايسى رايونلارغا تارقىلىش ھالىتىدە ئومۇميۈزلۈك پاسسىپ ھالەتنىڭ شەكىللەنگەنلىكىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز. قالغان مۇقەددىمە، چوڭ نەغمە، داستان ئاھاڭلىرىنىڭ قەشقەر، بايىنغولىن، ئىلى، ئۇرۇمچى قاتارلىق رايونلاردا نىسپىي تەكشى تارقالغان بولسىمۇ بەزى رايونلاردا بولۇپمۇ، خوتەن، ئاقسۇ، تۇرپان، قومۇل، قاتارلىق رايونلىرىدا مەلۇم بىر خىل ئاھاڭنىڭ مەركەزلىك ئومۇملىشىپ قالغانلىقى، يەنە مەلۇم ئاھاڭ قىسىملىرىنىڭ ئاساسەن يوقىلىپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىۋاتقانلىقىدەك ھادىسىدىن بىزگە بېشارەت بېرىدۇ [5].

يۇقىرىقىلاردىن بىز شۇنى ھېس قىلىپ يېتەلەيمىزكى، ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدىكى كەسىپي مۇقام خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئاساسىي قوشۇن، ئاساسىي كۈچ بولغان يۇقىرىقى مۇقامچىلارنىڭ مۇقام ئۆگىنىشكە، جۇملىدىن چوڭ نەغمە ئۆگىنىشكە، ئۇنى ئورۇنلاشقا، ئۇنى قوغداپ ۋارىسلىق قىلىشقا، كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈشكە تۇتقان پوزىتسىيەسى، قىزغىنلىقى مۇشۇ دەرىجىدە سۇس، تۆۋەن بولغىنىدىن قارىغاندا، ئىشتىن سىرتقى ھەۋەسكار، ئەل ئىچىدىكى مۇقامچىلارنىڭ ھالىتىنى پەرەز قىلىشىمۇ ئانچە تەسكە توختىمايدۇ. كىشىنى ئەڭ ئەجەبلەندۇرىدىغىنى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ پەيدا بولۇپ تەرەققىي قىلغان تارىخىي بۆشۈكى بولغان قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە مۇقامچىلارنىڭ، مۇقام خىزمىتىنى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ئازلاپ كېتىشى كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرماي قالمايدۇ. يەكەن ناھىيەسىدىن كەلگەن خەلق سەنئەتكارى نۇسرەت ئوبۇلنىڭ ئېيتىشچە، يەكەن ناھىيەسى تەۋەسىدە مۇقام ئېيتىشنى بىلىدىغان ياشقا چوڭ مۇقامچىلارنىڭ تەڭدىن تولىسى ئالەمدىن ئۆتكەن، ھازىر بارلىرىمۇ ياشتا چوڭىيىپ قالغان، سانى جەھەتتىنمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك دەرىجىدە ئازلاپ كەتكەن. نۇرغۇن ياش - ئۆسمۈرلەر ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار ئارىسىدا مۇقامدىن ئىبارەت بۇ كىلاسسىك ئەنئەنىۋى خەلق سەنئىتىگە بولغان قىزىقىش يوق، بۇنى كونا ، زامانغا لايىق ئەمەس دەپ قاراپ، ئۆگىنىشنى، ئاڭلاشنى خالىمايدىغان ھالەت شەكىللەنگەن، ھەتتا بىرنەچچە ئەۋلاد مۇقامچىلارنىڭ ھازىرقى ئەۋلادلىرىمۇ ئەجدادلارنىڭ بۇ قىممەتلىك مەدەنىيەت مىراسىنى قوغداشنى، ۋارىسلىق قىلىشنى ۋە ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى بېسىشنى خالىمىغان، بۇ ھال قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدىلا ئەمەس، بەلكى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى رايونلىرىدا ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت بولغان ھادىسە بولۇش ئېھتىمالىغا ئىنتايىن يېقىن. بۇنى يەنە ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارساق بولىدۇ .

ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ قېتىمقى مۇسابىقىگە كەلگەن مۇقامچىلارنىڭ 82% تىن كۆپرەكى «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ مۇقەددىمە ۋە داستان قىسمىنى تەييارلىغان. ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسى چوڭ نەغمە ئاھاڭ قىسمىلىرىنى ئادەتتە كۆپ ئورۇنلاپ تۇرمىغاچقا ئۇنۇتقان ياكى ياخشى بىلمىگەچكە تەييارلىمىغان، ئورۇنلاشقا كۆزى يەتمىگەن. چوڭ نەغمە قىسمى ئاھاڭنى سەنئەت ئىنستىتۇتى مۇقام سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە كەسىپي ئارتىسلاردىن باشقىلار ئاساسەن ئورۇنلىمىغان. دېمەك «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىنى ئاشۇ ئاز بىر قىسىم ئوقۇغۇچى مۇقام ۋارىسلىرى ۋە كەسىپي ئارتىسلاردىن باشقىلار ئانچە كۆپ بىلمەيدۇ، دەپ قىياس قىلساق بولىدۇ، ئوچۇقىنى ئېيتقاندا چوڭ نەغمە قىسمى ئەل ئارىسىدا يوقىلىشقا يۈزلەنگەن .

بۇ ھال ئەينى يىلى قەشقەردىن «ئون ئىككى مۇقام» نى ئىلى رايونىغا ئېلىپ بېرىپ تارقاتقان قەشقەرلىك مۇھەممەت موللا (كارۇشاڭ ئاخۇنۇم) نىڭ غۇلجا رايونىغا «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ پەقەت داستان ۋە مەشرەپ قىسمىنلا ئۆزلەشتۈرۈپ، چوڭ نەغمە قىسمىنى يوقىتىپ قويغانلىقىدەك تارىخىي ئاچچىق ساۋاقنى كىشىنىڭ ئېسىگە سالىدۇ. ئەمەلىيەتتە، 1870- يىللاردا مۇھەممەت موللا «ئون ئىككى مۇقام» نى ئىلى رايونىغا ئېلىپ بارغان دەسلەپكى مەزگىلىدە، بەلكىم «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىلىرىنىمۇ ياخشى بىلىشى مۇمكىن. لېكىن ئەينى ۋاقىتتىكى غۇلجا رايونىدىكى خەلقنىڭ، مۇقام ئاڭلىغۇچىلارنىڭ، مۇقام ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ، ئېستېتىك ئېھتىياجى تۆۋەيلى چوڭ نەغمە قىسمى بارغانسېرى ئىلى رايونىدا ئورۇنلاشتىن

قېلىپ، پەقەت مۇقەددىمە، داستان ۋە مەشرەپ قىسمىلا ئورۇنلانغاچ، چوڭ نەغمە قىسمى ئۇنتۇلغان بولۇشى مۇمكىن[6]. مۇشۇ بويىچە تەھلىل قىلايلى دېسەك چوڭ نەغمە ئاھاڭلىرىدىن، رىتىم ۋە مېلودىيەلىرى نىسبەتەن ئاددىيراق بولغان جۈلا، سەنەم، قاتارلىق رىتىم ۋە مېلودىيەسى داستان، مەشرەپ ئاھاڭلىرىنىڭ قورۇلمىسى بىلەن يېقىنلىشىدىغان ئاھاڭلاردىن ھېچبولمىغاندا بىرەر- ئىككى مۇقام ئاھاڭلىرى بولسىمۇ ساقلىنىپ قېلىنماسلىقى تازا ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەس. شۇڭا ئەينى ۋاقىتتا مۇھەممەت موللىنىڭ، ئۆزىنىڭ يۇقىرىقى چوڭ نەغمە ئاھاڭ قىسمىنى ياخشى بىلمىگەنلىكى ياكى ياخشى ئۆزلەشتۈرمىگەنلىكى ۋە ياكى ئۇنۇتقان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن دەپ قىياس قىلىشقا بولىدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، بۇ قېتىمقى كەسپىي «ئون ئىككى مۇقام» ئورۇنلاش مۇسابىقىسىدىكى ماھىرلارنىڭ مۇسابىقىگە تەييارلىغان نومۇرلىرىدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، كەسپىي مۇقام خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچى خادىملار ئارىسىدا چوڭ نەغمە قىسمىنى بىلىدىغانلار كۆپ ئەمەس، ئورۇنلاش بارغانسېرى ئازايغان، ئۇنتۇشقا باشلىغان، ئوچۇقىنى ئېيتقاندا چوڭ نەغمە ئاھاڭلىرىنىڭ ئەل ئىچىدە يوقىلىش قەدىمى ئاللىقاچان بېسىلىشقا باشلىغان.

ئىزاھلار:

[1] ھۈسەين كېرەم باھادىر: «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تۇنجى قېتىم سىنغا ئېلىش، توپلاش، نوتىسىنى خاتىرىلەش، كىتاب قىلىپ نەشر قىلىش تارىخىي جەريانى توغرىسىدا»[J] . بۇلاق، 2016 (5): 88 .

[2] يۇقىرىقى بىلەن ئوخشاش .

[3] جۇ جى، ئىمىن ئەھمىدى: « ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنىڭ جەۋھىرى - مۇقام »[M] . شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى، 2007 : 226 .

[4] بۇنىڭ ئىچىدە 11 نەپىرى شىنجاڭ مۇقام ئانسامبلىنىڭ كەسپىي مۇقامچىلىرى، 27 نەپىرى شىنجاڭ سەنئەت ئىنىستىتۇتى، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى، شىنجاڭ كەسپىي ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇقامنى ئۆگەنگەن، ئىگىلىگەن، ۋارىسلىق قىلغان ئاساسلىق رايونى ئۇرۇمچى بولغاچقا بۇ ئىستاتىستىكىغا ئۇرۇمچى دەپ ئېلىندى .

[5] يۇقىرىقى ئىستاتىستىكىلار ئاپتورنىڭ نەق مەيدان خاتىرىسىدىن ئېلىندى .

[6] ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەدئىمىن: « ئۇيغۇر مۇقام خەزىنىسى »[M] . شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2009: 329 .

پايدىلانمىلار

1. موللا ئىسمەتۇللا بىننى موللا نېمەتۇللا مۆجىزى: «تەۋارىخي مۇسقىيىۋن»[M] . مىللەتلەر نەشرىياتى، 1982 .
2. ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەدئىمىن:«ئۇيغۇر مۇقام خەزىنىسى»[M] . شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2009 .
3. تۇرسۇنمۇھەممەت ساۋۇت، ئىمىن ئەھمىدى: «سەنئەت نەزەريە ئاساسلىرى»[M] . شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2005 .
4. جۇجى، ئىمىن ئەھمىدى: «ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنىڭ جەۋھىرى ـ مۇقام»[M] . شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى، 2007 .
5. جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى، «جۇڭگو ئۇيغۇر مۇقام تەتقىقاتى ماقالىلەر توپلىمى (1)» [M]. جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى، 2013 .
6. ھۈسەين كېرەم باھادىر: «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنى تۇنجى قېتىم سىنغا ئېلىش، توپلاش، نوتىسىنى خاتىرىلەش، كىتاب قىلىپ نەشر قىلىش تارىخي جەريانى توغرىسىدا»[J] . بۇلاق، 2016 (5) .

جاۋابكار مۇھەررىي: ئابدىلىم ئابدۇرېھىم

ماقالە نومۇرى: 09 ـ 069 ـ 04(2017) 5878 ـ 1005

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «ئاچ بارس ھېكايىسى»نىڭ تىل ئالاھىدىلىكى ئۈستىدە تەھلىل*

رەيھانگۈل قادىر

((مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىياتى فاكۇلتېتى، بېيجىڭ. 10081)

قىسقىچە مەزمۇنى: قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «ئاچ بارس ھېكايىسى» «ئالتۇن يارۇق» تىن ئېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى تولۇق ئاتىلىشى («ئالتۇن ئۆڭلۈگ يارۇق يالتىرىقلىغ قويتا كۆتۈرۈلمىش نوم ئىلگى ئاتلىغ نوم بىتىگ» ـ ئالتۇن رەڭلىك، نۇرلۇق يالتىراقلىق، ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان نوم پادىشاھى ئاتلىق نوم پۈتۈك) بۇددا دىنىنىڭ ماھايانا مەزھىپىگە دائىر تەرجىمە ئەسەر بولۇپ، جەمئىي 10 جىلد 32 بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان. «ئاچ بارس» ھېكايىسى 10 ـ جىلدنىڭ 26 ـ بۆلۈمدىن ئېلىنغان. ئەسەرنى قەدىمكى زامان ئۇيغۇر تەرجىمانى سىڭقۇ سەلى تۇتۇق كاتتا ماھارەت بىلەن قەدىمكى خەنزۇتىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان. بۇ ماقالىدە «ئاچ بارس» ھېكايىسىنىڭ فونېتىكىلىق ۋە مورفولوگىيەلىك ئالاھىدىلىكلىرى ئۈستىدە تەھلىل ئېلىپ بېرىلدى.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى؛ «ئاچ بارس ھېكايىسى»؛ تىل ئالاھىدىلىكى

回鹘文《舍身饲虎》的语言结构特点分析

热依汗古丽·卡地尔

摘要： 《金光明最胜王经》是大乘佛教经典之一，回鹘文译名叫做《金色光明的最佳经王的书》。全书共由 10 卷 32 品组成。回鹘文《金光明最胜王经》由高昌时期著名的佛学家、翻译家胜光法师用高明的翻译技术将它从古代汉语翻译成回鹘语。本文将研究的《舍身饲虎》故事取自于第 10 卷，第 26 品。本文将对《舍身饲虎》的语言结构特点进行分析和归纳，从语音和形态特征的角度进行了分析和归类。

关键词: 回鹘文；《舍身饲虎》故事；语言特征

Abstract: "The Story of Hungry Tiger" is a part in the book of "suvarna-prabhāsa-sūtra". The Old Uighur version is the translation of one of the Mahayana Buddhism classics. The book consists of 10 volumes and 32 sections. "The Story of Hungry Tiger" is from the secion 26, volume 10. It was translated from ancient Chinese to Old Uighur by famous Buddhist scholar and translator Sïngqu Säli Tutung. This article analyzes and summarizes the phonetic and morphological characteristics of the story.

Keywords: Old Uighur; the story of hungry tiger; linguistic features

كىتابلارنى جۈگگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: K877　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

«ئالتۇن يارۇق»(经光明最胜王经) (تولۇق ئىسمى ئالتۇن ئۆڭلۈك يارۇق يالتىراغلىق قويتا كۆتۈرۈلمىش نوم ئىلكى ئاتلىق نوم بىتىك) بۇددا دىنىنىڭ ماھايانا مەزھىپىگە ئائىت تەرجىمە ئەسەر. ئەسلىي سانسكرىتچە بولۇپ، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يىگ جىلد خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغانىدى. بەش دەۋرنىڭ كېيىنكى زامانىدا 923 ـ 936 يىللىرى بەشبالىقلىق ئۇيغۇر سىڭقۇ سەلى تۇتۇق ئۇنى قەدىمكى خەنزۇ تىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان. قەدىمكى ئۇيغۇرچە «ئالتۇن يارۇق» نىڭ

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: رەيھانگۈل قادىر (1993ـ يىلى 1 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، ئۇيغۇر تىلى كەسپىنىڭ 2017 ـ يىللىق ماگىستىرانتى.

بىرىنچى جىلدىغا خەنزۇچە نۇسخىدا بولمىغان «ئالتۇن يارۇق تووا ئىستېغىار ئېيتىپ گۈناھىنى يۇيۇش ھەققىدە» دېگەن ئىككى ھېكايە ۋە «تۆت دېۋاغا مەدھىيە»، «سەككىز مۇقەددەس جايغا مەدھىيە» كىرگۈزۈلگەن.

ئەسەردە بۇددا دىنىغا مۇناسىۋەتلىك تەسىرلىك ھېكايىلەر، رىۋايەتلەر ۋە ئەقىدىلەرمۇ سۆزلىنىدۇ. بۇ ئەسەرنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەڭ مۇكەممەل نۇسخىسى رۇس ئالىمى مالوف تەرىپىدىن 1909 - 1911 - يىللىرى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ جيۇچۈەن ۋىلايىتىدىكى سېرىق ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان ۋېنشۇ گووۇ يېزىسى يېنىدىكى بۇتخانىدىن قولغا چۈشۈرگەن. ئۇنىڭ قولغا چۈشۈرگەن نۇسخىسى كاتتىنىڭ 26 - يىلى (ميلادىيەنىڭ 1687 - يىلى) يېزىلغان ھەمدە 1915- 1917 - يىللىرى رادلوف ۋە مالوفلار تەرىپىدىن نەشر قىلدۇرۇلۇپ خەلقئارا تونۇشتۇرۇلغان. ھازىر بۇ نۇسخا رۇسىيە پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ لېنىنگىراد شۆبىسىدە ساقلانماقتا.

«ئاچ بارس ھېكايىسى» 10 - جىلدىنىڭ 26 - بۆلۈمىدىن ئېلىنغان ھېكايە بولۇپ، ھېكايىدە مۇنداق ۋەقەلىك سۆزلىنىدۇ:

چامبۇدۋېنې ئېلىدە ماھارادى ئاتلىق ئىلىك خان بار بولۇپ، ئىلىك خانىنىڭ ساتقىلىرى ئاشلىق، خەزىنىلىرى مال - دۇنيا بىلەن تولغانىدى. ئۇ باتۇر، مەرگەن، قۇدرەتلىك قوشۇنغا ئىگە بولغاچقا، تۆت ئەتراپىدىكى يەر - زېمىن ۋە خەلقلەرنى باشقۇرۇپ ھەممىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغانىدى. ئۇ چوڭ ئايالىدىن ئوماق، چىرايلىق، كۆركەم ئۈچ ئوغۇل كۆرگەن بولۇپ، تۇنجى ئوغلىنىڭ ئىسمى ماھابالى[1]، ئوتتۇرانچى ئوغلىنىڭ ئىسمى ماھادېۋى[2]، كەنجى ئوغلىنىڭ ئىسمى ماھاساتۋى[3] ئىدى. بىر كۈنى ئىلىك خان ئۈچ ئوغلى بىلەن سىرتتىكى تاغ - ئورمانلىقلارغا سەيلىگە چىقىدۇ. سەيلىنى خوشال - خورام تۇگەتكەندىن كېيىن بۇ ئۈچ شاھزادە گۈل - چېچەك ۋە يەل - يېمىشلەرنى يىغىپ كېلىش ئۈچۈن ئاتسى ئىلىك خاندىن ئىجازەت سورايدۇ. ئۇلار ئورمانلىق ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىدۇ ۋە تېخى يېڭى ئەنۇكلىگەن[4] (ئاسلانلىغان) بىر چىشى يولۋاسنى كۆرىدۇ. ئۇ ئاچ يولۋاس ئەنۇكلىگىلى يەتتە كۈن بولغانىدى. (ئۇ) يەتتە ئەنۇكنى ئۆزىنىڭ ئەتراپىغا ئالغان ۋە ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق دەستىدىن قىينىلىپ، ئورۇقلاپ ئاجىزلىغان بولۇپ، ئۆلەر ھالەتتە ياتقانىدى. ئاكىسى ماھابالىنىڭ: «ئاچ يولۋاسنى پەقەتلا ئىسسىق قان، گۆش قوتقۇزۇپ قالالايدۇ»، دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغان ماھاساتۋى تېكىن تېنىدىن ۋاز كېچىپ، ئەڭ ئۈستۈنكى مەڭگۈلۈك نىرۋانانى ئىزلەش ئۈچۈن مېھرىبان كۆڭۈل تۇرغۇزۇپ، كۆڭلى - كۆكسىنى كەڭ تۇتۇپ ئاچ يولۋاسنى قوتقۇزۇش نىيىتىگە كېلىدۇ. ئاكىلىرىنىڭ قوشۇلماسلىقى ۋە ئارزۇ - ئارمانىغا يەتكۈزمەسلىكىدىن ئەنسىرەپ، ئاكىلىرىنى يولغا سېلۋېتىپ، قۇرۇپ قالغان قاتتىق قۇمۇشنى بويۇن تومۇرىغا سانجىپ قان چىقىرىدۇ. قان ئېقىپ يولۋاسنىڭ ئالدىغا بېرىشىغلا يەر - زېمىن تەۋرەيدۇ؛ قاتتىق بوران چىقىپ كۆل سۇيى يوقىرى - تۆۋەن چايقىلىدۇ؛ ئاسماندىكى كۈن (گويا) ئىلاھىي تور چىرمىۋالغانىدەك قاراڭغۇلىشىپ، نۇرسىزلىنىدۇ؛ كۆك ئاسماندىن ئىپارىدەك گۈل - چېچەكلەر ياغىدۇ. بۇ چاغدا ئاچ يولۋاس ماھاساتۋىنىڭ بوينىدىن ئېقىۋاتقان قانىنى كۆرۈپ، قانىنى يالاپ، گۆشلىرىنىڭ ھەممىسىنى يەيدۇ. ئۇنىڭ پەقەتلا قۇرۇق سۆڭىكىلا قالىدۇ. ئىككى ئاكىسى يەر - زېمىندىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆرۈپ، ئىنىسىنىڭ جېنىدىن ۋاز كەچكەنلىكىدىن گۇمان قىلىپ قايغۇرغان ھالدا كەينىگە يېنىپ، ھېلىقى يولۋاس ياتقان جايغا بارىدۇ. ئىنىسىنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ قۇمۇشتا ئېسىقلىق تۇرغانلىقىنى، سۆڭەك پارچىلىرىنىڭ ئۇيەر - بۇيەردە چېچىلىپ، قانلىرىنىڭ توپا بىلەن يوغۇرۇلۇپ لاي تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئىنتايىن ئازابلىنىپ، ئاھ ئۇرۇپ ھوشىدىن كېتىدۇ. خېلى ۋاقىتتىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۈن سېلىپ يىغلايدۇ.

ئاتا - ئانىسى ماھاساتۋى تېكىنىنىڭ ئۆلۈمىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاتتىق قايغۇرىدۇ، ئازابلىنىدۇ، ئەس- ھوشىنى يوقىتىپ ھوشىدىن كېتىدۇ. خىزمەتچىلەر سۇ پۈركۈپ، يەلپۈگۈچ بىلەن يەلپۈپ ھوشىغا كەلتۈرىدۇ. ئۇلار بىرلىكتە ماھاساتۋىنىڭ قالغان

سۆزىگە كۆلىنى يېغىپ، كاتتا دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، ئۇنىڭغا بولغان ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى بىلدۈرىدۇ.

1. ئەسەرنى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغۇچى ھەققىدە

«ئالتۇن يارۇق»نى قەدىمكى خەنزۇ تىلىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان تەرجىمان سىگقۇسەلى تۇتۇق (胜光法师)بولۇپ، مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، سىگقۇسەلى تۇتۇق تەخمىنەن سۇق سۇلالىسى دەۋرىنىڭ 960 ـ 1127 ـ يىللىرى قوچۇ ئېلىنىڭ باشلىرىدا ياشاپ ئۆتكەن ۋە خىزمەت قىلغان كاتتا تەرجىمان ۋە مەشھۇر ئالىم. ئۇنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى بولسا بېشبالىق (Bişbalik) تاغ دەۋرىدە بېشبالىق دەپ ئاتالغان بولۇپ (ھازىرقى ئۇرۇمچىنىڭ شىمالىدىكى جىمسار ناھىيەسىدە). «شۈەنزاڭنىڭ تەرجىمھالى»(玄奘传) («ئۇلۇغ تاغ ۋاپىسىنىڭ غەربىكە سىياھەت خاتىرىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ). «ئالتۇن يارۇق»، «خۇيىۋەننىڭ تەرجىمھالى»، «سەككىز يۈكمەك نوم» قاتارلىق 6 پارچە مەشھۇر ئەسىرى بار. تەرجىمە قىلغان ئەسەرلىرىنىڭ تىلىدىن ئۇنىڭ ئانا تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدىن باشقا سانسكرىت ۋە قەدىمكى كۇچا ـ قارا شەھەر تىلىغىمۇ پىششىق بىلدىغانلىقىنى كۆرىۋېلىش مۇمكىن

سىگقۇسەلى تۇتۇق ئەينى زامانىدا خەنزۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنى ئۇيغۇرلارغا تونۇشتۇرۇش، خەنزۇ، ئۇيغۇر خەلقلىرىنىڭ ئۆز ئارا ئۆگىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش قاتارلىق جەھەتلەردە زور تۆھپە كۆرسەتكەن.

2. «ئاچ بارس ھېكايىسى» نىڭ تىل قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى ھەققىدە تەھلىل

1) فونېتىكا جەھەتتە

9 سوزۇق تاۋۇش بار بولۇپ، ئۇلار: a، ä، e، i ı، o، u، ö، ü

ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇشلار: ä، ö، ü

تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلار: ä، ö، ü، i

تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلار: a، o، u، ı

لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار: o، u، ö، ü

لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇشلار: a، ä، e، i، ı

سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىشى: سۆزدە يېكى سۆزگە قوشۇمچە ئۇلانغاندا، سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ تىل ئورنى، لەۋ ھالىتى جەھەتتىن ماسلىشىپ كېلىش ھادىسىسى.

تىل ئورنى جەھەتتىن: سۆزدە يېكى سۆزلەرگە قوشۇمچە قوشۇلغاندا بىرىنچى بوغۇمدا تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇش بىلەن كەلسە، كېيىنكى بوغۇملىرىمۇ تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن كېلىدۇ؛ ئەگەر بىرىنچى بوغۇمى تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇش بىلەن كەلسە، كېيىنكى بوغۇملىرىمۇ تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن كېلىدۇ. مەسىلەن: közüm+üz=közümüz bol+ur=bolur

لەۋ ھالىتى جەھەتتىن: سۆزلەردە يېكى سۆزلەرگە قوشۇمچە قوشۇلغاندا بىرىنچى بوغۇمى لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش بولسا، ئاخىرقى بوغۇملىرىمۇ لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن كېلىدۇ؛ ئەگەر بىرىنچى بوغۇمى لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇش بىلەن كەلسە كېيىنكى بوغۇملىرىمۇ لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇش بىلەن كېلىدۇ. مەسىلەن: ata+lar+ı=ataları ؛ öz+ümüz+=özümüz

تاۋۇش چىقىرىش ئۇسۇلى جەھەتتە:
- پارتلىغۇچى: p، t، k، ķ، b، d،
- سىيرىلاڭغۇ: s، ş، h، z، ž، ğ
- پارتلىغۇچى سىيرىلاڭغۇ: ç

22 ئۇزۇك تاۋۇش بار بولۇپ ئۇلار: b، p، t، ç، h، d، r، z، s، ş، ğ، ķ، k، g، ŋ، l، m، n، h، v، y، ž

سۆز بېشىدىكى g، f، k، d قاتارلىقلار پەقەت كىرمە سۆزدىلا ئۇچرايدۇ. مەسىلەن: (laçın) موڭغۇل تىلىدىن كىرگەن كىرمە سۆز.

ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىشى: سۆزلەرگە قوشۇمچە قوشۇلغاندا جاراڭلىق ئۇزۇك تاۋۇش بولسا، جاراڭلىق ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان قوشۇمچىلار قوشۇلىدۇ؛ ئەگەر جاراڭسىز ئۇزۇك تاۋۇش بولسا جاراڭسىز ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلانغان قوشۇمچىلار قوشۇلىدۇ. مەسىلەن: mäŋiz+lig=mäŋizlig

جاراڭلىق ئۇزۇك تاۋۇشلار: b ، d، g، v، z، ŋ، l، m،

ž، ğ، y، n، r

جارانگسىز ئۈزۈك تاۋۇشلار:p، t، k، ç، s، ş، h، k

"t"بىلەن "d" تاۋۇشىنىڭ ئالمىشىشى tedi - dädi - kudı - kutı

"s" بىلەن"z" تاۋۇشىنىڭ ئالمىشىشى yarlıkazun - yarlıkasun

«ئاچ بارس ھېكايىسى»نىڭ فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى تۆۋەندىكىدەك خۇلاسە قىلىشقا بولىدۇ:

①«a»، «ä » تاۋۇشلىرى e، I تاۋۇشىغا ئاجىزلاشمىغان. مەسىلەن: inilärim ataları yägäli

② ئىسىملارغا تەۋەلىك ۋە شەخس قوشۇمچىسى قوشۇلغان ۋاقىتتا تەۋەلىك قوشۇمچىسى بىلەن كېلىش قوشۇمچىسى ئارىلىقىدا (n -) تاۋۇشى كۆپىيىپ قالغان، مەسىلەن: közintä hatunınta suvıntın

③ قىسمەن سۆزلەرگە قوشۇمچە قوشۇلغاندا تاۋۇشلارنىڭ چۈشۈپ قېلىش ھادىسىسى كۆرۈلگەن، مەسىلەن: (oğlınıŋ) دېگەن سۆزدە oğul سۆزىگە بىرىنچى شەخس بىرلىك قوشۇمچىسى "-um" قوشۇلغاندىن كېيىن ئىككى ئۈزۈك تاۋۇش ئارىسىدىكى "u-"تاۋۇشى چۈشۈپ قالغان.

④ قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا ئۈزۈن سوزۇق تاۋۇشلار بار بولۇپ، «ئاچ بارس» ھېكايىسىدە ئاز بىر قىسىم سۆزلەر ئۇزۇن سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن يېزىلغان، مەسىلەن: yüüz (يۈز، چىراي، سىيما(oot ئوت)، yeel (شامال)؛ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا yüz: (يۈز)، ot(ئوت)

⑤ سوزۇق ۋە ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىش ئەھۋالى كۆرۈلگەن، مەسىلەن: savları tınlığlar teginlär inilär

⑥ قەدىمكى سۆزلەردە ئىككى سوزۇق تاۋۇش ئارىلىقى ۋە بوغۇم ياكى سۆز ئاخىرىدا كەلگەن d تەرەققىيات داۋامىدا بىر قىسىم سۆزلەردە ئەسلىنى ساقلاپ قالغان، يەنە بىر بۆلەك سۆزلەردە g غا ئۆزگەرگەندىن باشقا، ئۇمۇمەن z باسقۇچقىنى بېسىپ y غا ئۆزگەرگەن بولۇپ، «ئاچ بارس ھېكايىسى»دە بولسا d شەكلىنى ساقلاپ قالغان سۆزلەر كۆرۈلگەن، مەسىلەن: bädük .ediz

⑦ قەدىمكى سۆزلەردە سۆز ئاخىرىدا كەلگەن b تاۋۇشى تەرەققىيات داۋامىدا v نى باشتىن كەچۈرۈپ y غا ئۆزگەرگەن بولۇپ، «ئاچ بارس» ھېكايىسىدە بولسا v شەكلى بويىچە كەلگەن، مەسىلەن: suv (سۇ)

⑧ قەدىمدە بىرىنچى بوغۇمى كەڭرى ئوچۇق سوزۇق تاۋۇش a ، ä دىن تەركىب تاپقان، ئىككىنچى بوغۇمى لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش u، üدىن تەركىب تاپقان قوش بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ بىرىنچى بوغۇمىدىكى a، ä سوزۇق تاۋۇشلىرى كېيىنكى تەرەققىيات داۋامىدا لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن نۆۋەتلەشكەن. مەسىلەن، yaruk bädük

2) مورفولوگىيە جەھەتتە:

«ئاچ بارس»تا قەدىمكى ئۇيغۇرچە سۆزلەردىن باشقا يەنە بىر قىسىم كىرمە سۆزلەر ئۇچرايدۇ.

كىرمە سۆزلەر	مەنىسى	كىرمە سۆزلەر	مەنىسى
Yoŋla - (خەنزۇچە)	ئىشلەتمەك، قوللانماق	rahu (سانسكرىتچە)	بىر خىل يۇلتۇزنىڭ ئىسمى
yaŋ (خەنزۇچە)	شەكىل، ئۇسۇل	Nom (سوغدىچە)	نوم، دىن، نىزام
tsaŋ (خەنزۇچە)	ئامبار، خەزىنە	ärdini (سانسكرىتچە)	گۆھەر، قىممەتلىك تاش
taloy (خەنزۇچە)	دېڭىز	dyan (سانسكرىتچە)	چوڭقۇر ئويلاش
Sansar (سوغدىچە)	بۇ دۇنيا، تۇغۇلۇش ۋە ئۆلۈشنىڭ ئايلىنىش دەۋرى		

سۆز ياساش ئۇسۇلى: سۆز تومۇرىغا سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلارنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق سۆز ياسىلىدۇ. مەسىلەن: barm+lığ=barımlığ çoğ+luk= çoğluk

سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلار

تۈرغۇن سۆزدىن تۈرغۇن سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە: (1) "- ün//- ın//- in//- n"ئىسمىدىن ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە. مەسىلەن: bodun (كونا ئۇيغۇر تىلىدا: خەلق)

① "ig-" ئىسىمدىن ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، «ئاچ بارس» ھېكايىسىدە قىسمەن ئورۇنداش كۆرۈلگەن، مەسىلەن : elig (پادىشاھ، ھۆكۈمدار، خان، قاغان)

② "ç ı - " بۇ ئۇيغۇر تىلىدىكى ئەڭ قەدىمكى ۋە ئەڭ ئۇنۇملۇق ئىسىمدىن ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، ئىسىملارغا قوشۇلۇپ شۇ ئىسىم ئىپادىلىگەن شەيئى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھەرىكەت ياكى كەسىپ بىلەن شوغۇللانغۇچىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىمنى ياسايدۇ، مەسىلەن: tapığçı (خىزمەتچى)

③ "siz - " بۇ قوشۇمچە سۈپەت ياساشتا ئۇنۇملۇق رول ئويناپ، قوشۇمچىلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئىسىملارنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ شۇ شەيئى ئىپادىلىگەن شەيئىنىڭ يوقلۇقىنى بىلدۈرىدۇ. «ئاچ بارس ھېكايىسى»دە بولسا " siz - " شەكلىدە كۆرۈلگەندىن سىرت يەنە "süz -//suz" شەكلىدىمۇ كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن :Yağısız (دۈشمەنسىز) yokşuz (يوقسۇل)، kärgäksiz (كېرەكسىز)

④ "lük - //luk - //luğ - //lık -" ئىسىمدىن سۈپەت، سۈپەتتىن ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، ئىسىملارنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ شۇ ئىسىم ئىپادىلىگەن سۈپەتنى بىلدۈرىدۇ. سۈپەتلەرنىڭ كەينىگە قوشۇلۇپ شۇ سۈپەت ئىپادىلىگەن ئىسمنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: küçlüg (كۈچلۈك)، körklüg (چىرايلىق، مەنزىرىلىك)

⑤ "ığ-" ئىسىمدىن سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، «ئاچ بارس ھېكايىسى»دە ئىنتايىن ئاز ئۇچرايدۇ. مەسىلەن: yıdığ (سېسىق)

⑥ "ki - //gi - //ğı - " kı - رەۋىشتىن سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ ئىسىملارغا قوشۇلۇپ سۈپەت ياسايدۇ. مەسىلەن: bükünki küntä (بۈگۈنكى كۈندە) üstünki (ئۈستۈنكى)

پېئىلدىن تۈرغۇن سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلار

① "ig - "پېئىلدىن ئىسىم ياكى سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، «ئاچ بارس» ھېكايىسىدە بىر قانچە ئورۇنداش كۆرۈلگەن. مەسىلەن: bilig (بىلىم)، ämig (ئەمچەك).

② "ım - //im - "پېئىلدىن تۈرغۇن سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، تېكىستتە ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە ئورنىدا كەلگەن. مەسىلەن: Atım (كونا ئۇيغۇر تىلىدا: مەرگەن).

③ "k - "پېئىلدىن ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، پېئىل بىلدۈرگەن مەنە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىسىملارنى ياسايدۇ. مەسىلەن: yumşak (يېمەكلىك)

④ "gü - "پېئىلدىن ئىسىم ياكى سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ پېئىل بىلدۈرگەن مەنە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىسىملارنى ۋە ياكى سۈپەتلەرنى ياسايدۇ. مەسىلەن، yälpigü:(يەلپۈگۈچ) edgü (ياخشىلىق).

⑤ "inç - "پېئىلدىن ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، ئۆزلۈك دەرىجىدىكى پېئىلغا قوشۇلۇپ پېئىل بىلدۈرگەن مەنە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىسىملارنى ياسايدۇ. بىر قانچە ئورۇندا كۆرۈلگەن. مەسىلەن: säwinç (خوشاللىق)، (sakınç ئوي - خىيال، ھەرىكەت).

⑥ "m - "پېئىلدىن ئىسىم ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، پېئىللارغا قوشۇلۇپ پېئىل بىلدۈرگەن مەنە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىسىملارنى ياسايدۇ. مەسىلەن: yemiş (يېمىش، مېۋە)

⑦ "ğ// ığ - "پېئىلدىن سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، پېئىللارغا قوشۇلۇپ پېئىل بىلدۈرگەن مەنە بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان سۈپەتلەرنى ياسايدۇ. مەسىلەن :katığ (قاتتىق) kuruğ(قۇرۇق) issiğ (ئىسسىق)

⑧ "u -"پېئىلدىن ھەم ئىسىم ھەم سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، «ئاچ بارس» ھېكايىسىدە سۈپەت ياسىغۇچى قوشۇمچە رولىدا كەلگەن. مەسىلەن (tolu : تولۇق، مۇكەممەل)

تۈرغۇن سۆزلەردىن پېئىل ياسىغۇچى قوشۇمچە

(1) "a"ئىسىملار ۋە سۈپەتتىن پېئىل ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، بۇ قوشۇمچە ئايرىم ئىسىملارغا ياكى بەزى سۈپەتلەرگە قوشۇلۇپ، مەلۇم شەيئىنى ياكى بەلگىنى بارلىققا كەلتۈرۈش مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان پېئىللارنى ياسايدۇ. مەسىلەن: yarlıqa (يارلىق چۈشۈرمەك، بۇيرۇق قىلماق)

(2) "lä - "ئىسىملاردىن پېئىل ياسىغۇچى قوشۇمچە بولۇپ، بۇ قوشۇمچە ئايرىم ئىسىملارغا قوشۇلۇپ، شۇ پېئىلغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇم شەيئىنى ياكى بەلگىنى بارلىققا كەلتۈرۈش مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان پېئىللارنى ياسايدۇ. مەسىلەن(: sözlä سۆزلە)، nüklää (تۇغماق)

(3)"kä - "ئىسىمدىن پېئىل ياسىغۇچى قوشۇمچە. ئىسىملارغا قوشۇلۇپ شۇ ئىسىم ئىپادىلىگەن ھەرىكەتنى بىلدۈرىدىغان پېئىللارنى ياسايدۇ. مەسىلەن: irinçkä (ئىچ ئاغرىتماق)

(4)"r -" ئىسىمدىن پېئىل ياسىغۇچى قوشۇمچە. ئىسىملارغا قوشۇلۇپ ئىسىم ئىپادىلىگەن بەلگىگە ئىگە بولۇش مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان پېئىللارنى ياسايدۇ. مەسىلەن: bälgür (بىلىنمەك، مەلۇم بولماق)

سۆز تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلار ئۇستىدە تەھلىل

ئىسىم

ئىسىمنىڭ كۆپلۈك قوشۇمچىلىرى:

(1)"lar - lär// -" ئىسىمنىڭ كۆپلۈك قوشۇمچىسى بولۇپ، بىرلىك شەكلىدىكى ئىسىملارغا قوشۇلۇپ كۆپلۈكنى ئىپادىلەيدۇ. «ئاچ بارس» ھېكايىسىدە ئىنتايىن كۆپ ئورۇندا كۆپلۈك قوشۇمچىسى كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن : tsanlar (ئامبارلار، خەزىنىلەر) tınlığlar (جانلىقلار) ataları (ئاتىلىرى)

(2)"t - " قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا كۆپلۈك ئۇقۇمىنى بېرىدىغان قوشۇمچە.

tigit سۆزى tigin (شاھزادە) نىڭ كۆپلۈك شەكلى بولۇپ، (تېكىنلەر، شاھزادىلەر) دېگەن مەنىدە، بىراق بۇ قوشۇمچە قوشۇلغان ئىسىملارغا يەنە كۆپلۈك قوشۇمچىلىرىنى قوشۇشقا بولمايدۇ. مەسىلەن: üç tigitlär (ئۈچ شاھزادىلەر)، tört tigitlär تۆت شاھزادىلەر (√)،(üç tigit (√) tört tigit

تەۋەلىك قوشۇمچىلىرى:

ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىسىملارنىڭ تەۋەلىك شەكىللىرى تەۋەلىگۈچىنىڭ شەخسىيىتىگە مۇۋاپىق ھالدا I شەخس، II شەخس ۋە III شەخستىن ئىبارەت ئۈچ شەخسكە بۆلۈنىدۇ؛ قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىمۇ ئۈچ شەخس بار بولۇپ، «ئاچ بارس» ھېكايىسىدە روشەن ھالدا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

(1) "üm - ü// - um// - im// - m" ئىسىمنىڭ I شەخس بىرلىك قوشۇمچىسى. مەسىلەن:

yüräkim (يۈرىكىم)، inim (ئىنىم)، oğlum (ئوغلۇم)

"imiz - imiz// -" ئىسىمنىڭ I شەخس كۆپلۈك قوشۇمچىسى. كونا ئۇيغۇر تىلىدا "ümüz"- شەكلىمۇ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن: özümüzkä (ئۆزىمىزگە)، inimiz (ئىنىمىز)، oğlumuz(ئوغلىمىز)

(2) "ı - si// - i" ئىسىمنىڭIII شەخس بىرلىك ۋە كۆپلۈك ئۇچۇن ئورتاق قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن: iliki (تۇنجىسى) atı (ئىسمى) ikintisi (ئىككىنچىسى)

كېلىش قوشۇمچىلىرى:

ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىسىملارنىڭ كېلىش شەكلى باش كېلىش، ئىگىلىك كېلىش، يۆنىلىش كېلىش، چۈشۈم كېلىش، ئورۇن كېلىش، چىقىش كېلىش، ئورۇن - بەلگە كېلىش، چەك كېلىش، ئوخشاتما كېلىش، تەڭلەشتۈرمە كېلىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت 10 خىلغا بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا بۇ 10 كېلىشتىن سىرت «ۋاستە كېلىش» دەپ ئاتىلىدىغان كېلىش بار بولۇپ، «ئاچ بارس ھېكايىسى»دە كۆرۈلىدۇ. ئەمما ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىمىزدا «ۋاستە كېلىش» ئىستېمالدىن قالغان.

2- جەدۋەل. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى كېلىش شەكىللىرى

كېلىش نامى	كېلىش قوشۇمچىسى	مىسالار
باش كېلىش	-	sav سۆز
ئىگىلىك كېلىش	- nüŋ// niŋ	Savniŋ سۆزنىڭ käntünüŋ ئۆزۈمنىڭ
چۈشۈم كېلىش	- ın//in	Bodunin ئەلنى savığ سۆزنى ät özümin ئۆزۈمنى

	//uğ - //ik - //ıķ - //ığ - //ig - ğ - //üg -	
يۆنىلىش كېلىش	- - kä//gä - //ķa - //ğa - - //garu - //ğaru - //kärü	Özümüzkä ئۆزىمىزگە Arığķa ئورمانلىققا
	tä - //ta - // - dä//ķaru – - da	taşğaru تاشقىرىغا
ئورۇن كېلىش	tä - ،ta - ،- dä ،da -	tınalı olormışta دەم ئېلىپ ئولتۇرغاندا ät özümtä ۋۇجۇدۇمدا
چىقىش كېلىش	- // - dä//- da //din - // - tin ta// - tä	isig öztä جېنىدىن bizintä adinبىزدىن باشقا
ئورۇن - بەلگە كېلىش	daķı// - takı// - deki// - teki -	Köŋüllärtäki كۆڭۈللىرىدىكى yüüzindäki kök ķalıķ ئاسماندىكى
چەك كېلىش	takı -	
ئوخشاتما كېلىش	- däk// - täk	suv üzäki kärakütäg سۇ ئۈستىدىكى كۆپۈكتەك
تەڭلەشتۈرمە كېلىش	ça// - çä -	köŋülçä كۆڭۈلدىكىدەك
ۋاستە كېلىش	- ı// in - //n -	ķamağun ünüp قامىغۇن ئۈنۈپ
	un// - ün// - an// - än -	sıŋırin tamırın سىڭىر تومۇرلار بىلەن

سان

(1)قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا "inç - //nç - "قاتارلىق قوشۇمچىلار بولسا ساناق سانلارغا قوشۇلۇپ تەرتىپ سان ياسايدۇ. مەسىلەن: üçünç (ئۈچىنچى)

(2) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا بىردىن ئونغىچە بولغان سانلارنىڭ ئاتىلىشى ھازىرقى تىلىمىزدىكى بىلەن ئاساسەن ئوخشاش. مەسىلەن:iki، üç، tört.....لېكىن ئونلار خانىسىدىكى سانلارنىڭ ئاتىلىشى بىر قەدەر پەۋقۇلئاددە بولۇپ، ئالدى بىلەن بىرلەر خانىسىدىكى سان ئاتىلىپ، ئاندىن بىرلەر خانىسىدىكى شۇ سان تەرەققىي قىلىپ باردىغان ئونلەر خانىسىدىكى سان ئاتىلىدۇ. بۇنداق ئاتاش «ئاچ بارس ھېكايىسى»دە بىر ئورۇندا كۆرۈلىدۇ. مەسىلەن: altı kırk (ئوتتۇز ئالتە)

سۈپەت

"ğıya - giyä// - kıya - kiyä " - سۈپەتنىڭ ئەركىلەتمە دەرىجە قوشۇمچىسى بولۇپ، سۈپەت ئىپادىلىگەن بەلگىگە ئامراقلىق، كۈچەيتىش ياكى كىچىكلىتىش ھېسسىياتىنى كىرگۈزىدۇ. مەسىلەن (: birläkiyäبىرلىكتە( ) ögükkiyämin ئۇمىقىم، قوزام ( ) azkıya (ئازغىنە) körkläkiyäتايچىقىم

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا: تاتىلىقىنە كىچىككىنە ئازغىنە

ئالماش

monçulayu: كۆرسىتىش ئالماش بولۇپ، «مۇشۇنداق، ئاشۇنداق» دېگەن مەنىدە بولۇپ، مەنبە جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا بۇ munçula (مۇشۇنداق قىلماق) دېگەن پېئىلنىڭ ھال پېئىل قوشۇمچىسى - yuبىلەن تۈرلەنگەن شەكلىدىن بۆلۈنۈپ چىققان.

nägü :سوراق ئالماش بولۇپ «نېمىشقا، قانداق، نېمە ئۈچۈن» دېگەن مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن :monçulayu sakınıpمۇشۇنداق ئويلاپ

پېئىل

(1) " mä - ma// - "بولۇشسىز پېئىل بولۇپ، پېئىللارغا قوشۇلۇپ ئۆزى ئىپادىلىگەن ھەرىكەتنىڭ ئىنكار قىلىنغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: barmadım (بارمىدىم)

(2) " sär - sar// - "پېئىلنىڭ شەرت رايى قوشۇمچىسى بولۇپ، پېئىلغا قوشۇلۇپ مەلۇم بىر ھەرىكەتكە قارىتا ئىككىنچى بىر ھەرىكەتنىڭ شەرت ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا شەرت رايى قوشۇمچىلىرىدا ھەر قايسى شەخسلەر ئۈچۈن ئورتاق قوللىنىلىدۇ. مەسىلەن : tutsar (تۇتسا) täsär (تۇتسا)

دېسە (tuysar)(تۇيسا)

(3) "di// - ti" -پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان قوشۇمچىسى بولۇپ، پېئىللارغا قوشۇلۇپ ھەرىكەتنىڭ سۆزلىنىۋاتقان ۋاقتىتىن ئىلگىرى بولغان ياكى بولمىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

مەسىلەن: kälti (كەلدى) sözlidi (سۆزلىدى)

(4) "ür - //ur - "پېئىلنىڭ مەجبۇرىي دەرىجە قوشۇمچىسى بولۇپ، ھەرىكەتنىڭ جۈملىنىڭ گىرامماتىكىلىق ئىگىسى ئۆزى ئورۇندىماي باشقا بىر شەخسنى مەجبۇرلاش ئاساسىدا ئورۇنداتقۇزغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: yatur körür kılınur

(5) "yın - yin// - "پېئىلنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ راي I شەخس بىرلىك (بەزىدە كۆپلۈكنىمۇ ئىپادىلەيدۇ) قوشۇمچىسى بولۇپ، پېئىللارغا قوشۇلۇپ ھەرىكەتنىڭ ئورۇندىلىش ياكى ئورۇندالماسلىقىغا نىسبەتەن سۆزلىگۈچىنىڭ بۇيرۇقنى، خاھىشىنى، تەلىپىنى، ئىلتىماسىنى، ئارزۇسىنى ئىپادىلەيدۇ.

مەسىلەن: bulayın (بولاي) biläyin (بىلەي) tiläyin (تىلەي)

(6) "älim - " پېئىلنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ راي I شەخس كۆپلۈك قوشۇمچىسى.

مەسىلەن: ötünälim (ئۆتۈنەيلى) sözlälim (سۆزلەيلى)

(7) "ğur - " پېئىلنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ راي II شەخس بىرلىك قوشۇمچىسى. مەسىلەن: turğurup

(8) "zun - " پېئىلنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ راي III شەخس قوشۇمچىسى.

مەسىلەن: yarlıqazun (يارلىق قىلسۇن، بۇيرۇق قىلسۇن)

(9) "ğay - "پېئىلنىڭ بۇيرۇق - تەلەپ راي قوشۇمچىسىنىڭ يەنە بىر خىلى. I ، II شەخسكە قارىتىلغاندا، پېئىلنىڭ بۇ قوشۇمچىلار بىلەن تۇرلەنگەن شەكلىنىڭ ئاخىرىغا شەخسكە مۇناسىپ كىشىلىك ئالماشلار قوشۇلۇپ، شەخس تەۋەلىكىنى كۆرسىتىدۇ. III شەخسكە قارىتىلغاندا كىشىلىك ئالماشلار قوشۇلمايدۇ.

مەسىلەن: bolğay (بولغاي)

(10) "miş - "، "mış -پۈتكەن سۈپەتداش قوشۇمچىسى. مەسىلەن: basmış ayatmış

(11) "gäli - " پېئىلنىڭ پۈتكەن سۈپەتداش قوشۇمچىسى. ئۇمۇمەن دائىم يۈز بېرىپ تۇرىدىغان ھەرىكەتنى بىلدۈرۈش بىلەن بىرگە، شۇ ھەرىكەتنى ئورۇنلىغۇچىنىمۇ كۆرسىتىپ ئېنىقلىغۇچى بولۇپ كېلىدۇ. مەسىلەن : istägeli (ئىزدىگىلى) tilägäli (تىلىگىلى)

(12) "yuk - "پېئىلنىڭ پۈتكەن سۈپەتداش قوشۇمچىسى. مەسىلەن: bolmayuk

(13) "gülük // - ğuluk - "پېئىلنىڭ پۈتمىگەن سۈپەتداش قوشۇمچىسى بولۇپ، مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تەبىرىچە، بىرەر ئىش - ھەرىكەتنى ئورۇنداش ئىشلىگۈچىنىڭ بۇرچى ئىكەنلىكى ۋە ئىشلىگۈچىنىڭمۇ شۇ ئىش - ھەرىكەتنى ئورۇنداشنى قارار قىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن، mänjilätgülük.

(14) "güsi-" پۈتمىگەن سۈپەتداش قوشۇمچىسى بولۇپ، ئۇمۇمەن كەلگۈسىدە يۈز بېرىدىغان ھەرىكەتنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن، ikägüsi

3. خۇلاسە

«ئاچ بارس ھېكايىسى»دىكى بەزى سۆز تۇرلىگۈچى ۋە سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلار تەرەققىياتقا ئەگىشىپ ئىستېمالىمىزدىن چۈشۈپ قالغان ۋە ياكى ۋاريانتلىرى ئۆزگىرىپ كەتكەن. ئەمما كۆپ قىسىم قوشۇمچىلار تاكى بۈگۈنگىچە يېتىپ كېلىپ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن، لۇغەت تەركىبىنى بېيىتقان. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى بىلەن سېلىشتۇرساق تۆۋەندىكىدەك بىر قاتار ئالاھىدىلىكلەرنى كۆرۈۋالالايمىز.

(1) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى كۆپلۈكنى بىلدۈرىدىغان t- قوشۇمچىسى بۈگۈنگە كەلگەندە كۆپلۈكنى ئىپادىلىمەيدىغان بولغان.

(2) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا - //ta - dä// - da//- tä قاتارلىق قوشۇمچىلار چىقىش كېلىش، ئورۇن كېلىش ۋە يۆنىلىش كېلىشلەرنى ئىپادىلىگەن. ئەمما ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا بولسا پەقەتلا ئورۇن كېلىشنى

ئىپادىلەيدۇ.

(3) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «ۋاستە كېلىش» دەپ ئاتىلىدىغان كېلىش بار بولۇپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا «ۋاستە كېلىش» ئىستېمالدىن چۈشۈپ قالغان.

(4) سۆيەتتىكى ئەركىلەتمە دەرىجىسىنى ئىپادىلەيدىغان ğıya - giyä// - kıya - kiyä// - تاۋۇشى n تاۋۇشى y قاتارلىق قوشۇمچىلاردىكى ئۆزگىرىپ كەتكەن بولۇپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا -غىنا// - قىنا// - گىنە// - كىنە ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

(5) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى ئونىدىن يۇقىرى بولغان ساناق سانلارنى ئاتاش ئۇسۇلى بىلەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى ساناق سانلارنى ساناش ئۇسۇلى ئوخشاش ئەمەس.

(6) خەنزۇ تىلى، سانسكرىت تىلى ۋە سوغدى تىللىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش نەتىجىسىدە ئاز بولمىغان كىرمە سۆزلەرنى قوبۇل قىلغان. مەسىلەن:yäŋ ، Sansa، ažun قاتارلىقلار.

دېمەك ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنى يەنمۇ تەرەققى قىلدۇرۇش، تەتقىقات جەھەتتە يەنمۇ كەڭ بوشلۇق ھازىرلاش، ئەڭ مۇھىمى تىلىمىزنىڭ ساپلىقىنى، گۈزەللىكىنى ساقلاش ئۈچۈن قەدىمكى ئەسەرلەردىكى ئىشلىتىشكە بولىدىغان سۆز ياسىغۇچى ۋە سۆز تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلادىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ يېڭى سۆزلەرنى ياسىشىمىز كېرەك.

ئىزاھلار:

[1] [2] [3] سانسكرىتچە ئىسىم.

[4] قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا يولۋاس بالىسىنى شۇندىق ئاتايدۇ.

پايدىلانمىلار

1. 张铁山. 回鹘文《金光明经》第八品研究[J]. 新疆大学学报, 1990(2).
2. 耿世民. 回鹘文“金光明最胜王经”第六卷四天王护国品研究 [J].中央民族学院学报语言文学增刊, 1986(3).
3. تۇرسۇن ئايۇپ: «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى»[M]. مىللەتلەر نەشرىياتى، 1998.
4. ئىسمايىل تۆمۇر: «ئىدىقۇت ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ھەققىدە»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2014.
5. تۇرسۇن ئايۇپ، مۇھەممەترېھىم سايىت: «قەدىمكى ئۇيغۇر تىل-يېزىقىدىكى «ئالتۇن ياروق»»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001.
6. خەمىت تۆمۇر: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسى (مورفولوگىيە)»[M]. مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011.

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابدىلىم ئابدۇرېھىم

ماقالە نومۇرى: 06 ـ 078 ـ 04(2017) 5878 ـ 1005

ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقاتلارغا باھا*

رىسالەت ئەخەت[1]، ئابدۇرېھىم راخمان[2]

(1. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى، ئۈرۈمچى. 840046)

(2. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو تىللىرى ئىنستىتۇتى، ئۈرۈمچى. 840046)

قىسقىچە مەزمۇنى: خەلقئارادا ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقات 20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىدىن باشلانغان ھەمدە بەلگىلىك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلگەن. لېكىن بەزى مەسىلىلەرمۇ ساقلانغان. دۆلىتىمىزدە ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقات بىر قەدەر كېيىن باشلانغان. نۆۋەتتىكى تەتقىقاتلارغا قارايدىغان بولساق، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى جۈملە تەركىبلىرى ھەققىدىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى كۆرۈنەرلىك ئەمەس. بۇ ماقالىدە، ھازىرغىچە دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلار قىسقىچە بايان قىلىنىدۇ ھەمدە ھازىرقى زامان تىلشۇناسلىق نەزەريەسى نۇقتىسىدا تۇرۇپ بۇ تەتقىقاتلارغا باھا بېرىلىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى؛ تولدۇرغۇچى؛ باھا

对研究维吾尔语宾语的相关评述

热萨来提·艾海提，阿不都热依木·热合曼

摘要： 在国际上，关于维吾尔语宾语的相关研究开始于二十世纪六十年代并取得了一定的成果，但是研究成果也存在着一些问题。在我国关于维吾尔语宾语的研究起步较晚。从目前的研究情况看，现代维吾尔语句子成分的研究成果不太明显。本文对目前国内外关于维吾尔语宾语的相关研究进行了简要评述，并从现代语言学的角度出发对该研究提出了一些个人观点。

关键词： 现代维吾尔语；宾语；评述

Abstract: Outside the China, the research on the object in Uyghur began in 1960s and achieved some results. However, there are some shortcomings in the previous research. In China, the research on the object in Uyghur started a little bit later. From the current situation, we know that there are not many works on the syntactic component of a sentence in Uyghur. Therefore, this article briefly reviews current studies on the object in Uyghur and presents some personal views the of authors on this topic from the perspective of modern linguistics.

Keywords: modern Uyghur; object; review

كىتابلارنى جۈگىگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: H215　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

تولدۇرغۇچى جۈملىنىڭ ئەگەشمە بۆلىكى بولۇپ، ئۆتۈملۈك پېئىلدىن بولغان خەۋەرنىڭ بىۋاستە قوبۇل قىلغۇچىسى. تولدۇرغۇچىنىڭ ئاساسلىق بەلگىسى چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى، بەزى ئەھۋاللاردا چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى چۈشۈپ قالىدۇ. ئىسىم خاراكتېرلىك سۆز ياكى بىرىكمىلەر جۈملىدە تولدۇرغۇچى بولالايدۇ، تولدۇرغۇچىنىڭ جۈملىدىكى ئورنى بىر قەدەر ئەركىن بولىدۇ.

خەلقئارادا ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقات 20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىدىن باشلانغان ھەمدە بەلگىلىك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلگەن. لېكىن بەزى مەسىلىلەرمۇ ساقلانغان. نۆۋەتتىكى تەتقىقاتلارغا قارايدىغان بولساق، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى جۈملە تەركىبلىرى ھەققىدىكى تەتقىقات نەتىجىلىرى ئانچە كۆرۈنەرلىك ئەمەس. ھازىرغىچە ئۇيغۇر تىلى سىنتاكسىسىغا ئائىت يېزىلغان

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 9ـ ئاينىڭ 25ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: رىسالەت ئەخەت (1991 ـ يىلى 4 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى جۇڭگو تىل ـ ئەدەبىيات كەسپىنىڭ 2015 ـ يىللىق ماگىستىرانتى.

ئابدۇرېھىم راخمان (1970 ـ يىلى 2 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، دوتسېنت، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ئوقۇتۇشى ۋە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

مەخسۇس ئەسەر يوق دېيەرلىك. ھازىرقى بار بولغان تەتقىقات نەتىجلىرى ئىنتايىن يۈزەكى بولۇپ، پەقەت مورفولوگىيەلىك شەكىل قىسمىنى چۈشەندۈرۈش بىلەنلا چەكلەنگەن. سىنتاكسىسقا ئائىت تەتقىقات ئىنتايىن ئاز.

دۆلىتىمىزدە ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقات نىسبەتەن كېيىن باشلانغان، گەرچە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىدا مەلۇم نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن كۆپ قىسمى رۇس تىلىدا يېزىلغان، تەرجىمە قىلىنىپ دۆلىتىمىزگە كىرگەن تەتقىقات نەزەرىيەلىرى ۋە ماتېرىياللىرى ئاساسەن يوق دېيەرلىك.

دۆلەت ئىچىدىن قارىغاندا، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ ئوتتۇرا، ئاخىرلىرىدا دۆلەت ئىچىدە ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقات ئىنتايىن چەكلىك بولۇپ، ئاساسلىقى تولدۇرغۇچىنىڭ ئېنىقلىمىسى، دائىرىسى، شەكىل جەھەتتىكى تۈرلىرى، بىر قىسىم جۈملە شەكىللىرىدىكى تولدۇرغۇچىغا مۇناسىۋەتلىك ئالاھىدە جۈملە بۆلەكلىرىنى ئېنىقلاش قاتارلىق تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ. بۇ تەتقىقاتلارنى ئومۇمىي جەھەتتىن تۆۋەندىكىدەك ئۇچ باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ.

بىرىنچى باسقۇچ: بۇ باسقۇچ ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچى بولۇپ، بۇ ۋاقىتتا چەت ئەل تىلشۇناسلىرى ۋە دۆلىتىمىزدىكى تىلشۇناسلار ئۇيغۇر تىلىنىڭ جۈملە بۆلىكىنى ئوخشاش بولمىغان نۇقتىدىن ئوخشاش بولمىغان تۈرلەرگە بۆلگەن، بۇ ۋاقىتتا ئۇيغۇر تىلى ھەققىدىكى تەتقىقات يوق دېيەرلىك بولۇپ، تەتقىقاتى جەھەتتە رۇس تىلى، خەنزۇ تىلى ھەققىدىكى تەتقىقاتلارنى ئۆرنەك قىلىپ تۇرۇپ ئۇيغۇر تىلىنى تەتقىق قىلغان، نەتىجىدە بىر تەرەپلىمە ھالدا ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچىنى رۇس تىلى، خەنزۇ تىلىنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە بۆلەكتە تولدۇرغۇچى ۋە ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى دەپ ئىككى تۈرگە بۆلگەن. ئۇيغۇر تىلى ھەققىدىكى تەتقىقات خېلى كېيىن باشلانغان، شۇڭلاشقا تەتقىقاتىدىكى بەزىبىر تەقلىد قىلىش ھادىسىلىرىنى تۇغرا چۈشىنىشكە بولىدۇ، لېكىن تەتقىق قىلماقچى بولغان تىلنىڭ ئەمەلىيىتىنى ئاساس قىلماي قارىغۇلارچە تەقلىد قىلىشمۇ ئىلمىي ئۇسۇل ئەمەس، ئۇيغۇر تىلىنىڭ سىنتاكسىسى ھەققىدىكى دەسلەپكى تەتقىقاتلار، بولۇپمۇ جۈملە بۆلەكلىرى ئۇستىدىكى تەتقىقاتلار دەل شۇ قارىغۇلارچە تەقلىد قىلىشنىڭ مەھسۇلى.

رۇسىيەلىك تۈركولوگ ۋ. م. ناسىلوف «ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسى»[1] ناملىق كىتابىدا بۆلەكتە تولدۇرغۇچىنىڭ ئىككى خىل شەكلىنى تۆۋەندىكىدەك چۈشەندۈرگەن: «تولدۇرغۇچى بولسا ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتىنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇ ئىككى خىل شەكىلدىن تۈزۈلىدۇ: ئەگەر ھەرىكەتنىڭ ئوبيېكتى ئېنىق بولسا چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى -نى قوشۇمچىسى بىلەن كېلىدۇ، ئەگەر ئوبيېكت ئېنىق بولمىسا باش كېلىشكە ئوخشاش سۆز تومۇرى بويىچە ئىپادىلىنىدۇ».

1963 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى قازاقىستان ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئۇيغۇر تىلى تەتقىقات بۆلۈمى «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[2] ناملىق كىتابنى نەشر قىلدۇردى. بۇ ئۇيغۇر تىلى تىل تەتقىقاتىغا مۇناسىۋەتلىك بىر قەدەر تەپسىلىي، بىرقەدەر مۇكەممەل يېزىلغان تۇنجى ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. لېكىن بۇ كىتابتا «تولدۇرغۇچى» ھەققىدىكى ئۇقۇم ئېنىق ئەمەس. تولدۇرغۇچىنى سىنتاكسىسلىق رولى ۋە شەكلىگە ئاساسەن بۆلەكتە تولدۇرغۇچى ۋە ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلگەن. «چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كېلىدىغان سۆزلەر (بەزى ئەھۋاللاردا چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى چۈشۈپ قالىدۇ) بۆلەكتە تولدۇرغۇچى، يۆنىلىش كېلىش، چىقىش كېلىش، ئورۇن پەيت كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كەلگەن سۆزلەر ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى». ئۇلار ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنى ئايرىشنىڭ ئۆلچىمى مەسلىسىدە ئېنىق بىر قاراشنى ئوتتۇرىغا قويمىغان. «ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنى ئايرىش ھەقىقەتەن بىر قېيىن مەسىلە، ئىككىسىنى ئايرىشتا ئۇلار لېكسىكىلىق، گىرامماتىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى ھەمدە بەزى كېلىپ چىقىدىغان مەسىلىلەرنى ئاساس قىلىش كېرەك» دەپلا ئۆتۈپ كەتكەن. لېكىن جۈملىلەردە قانداق ئايرىش توغرىسىدا كونكرېت مىسال بەرمىگەن.

ئابدۇكېرىم باقى يازغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» (مىللەتلەر نەشرىياتى. 1983 - يىلى) ناملىق كىتابىدا تولدۇرغۇچىغا مۇناسىۋەتلىما بەرگەن:

«جۈملىدە باش كېلىش ۋە ئىگىلىك كېلىشتىن باشقا كېلىشلەرنىڭ بىرىدە كېلىپ ۋە ئۇنىڭ سوئالىغا جاۋاب بولۇپ، پېئىللارغا باغلىنىپ كېلىدىغان ئەگەشمە بۆلەك تولدۇرغۇچى دەپ ئاتىلىدۇ»[3]. يەنى چۈشۈم كېلىش، چىقىش كېلىش، يۆنىلىش كېلىش ۋە ئورۇن كېلىشتە كەلگەن سۆزلەر جۈملىدە تولدۇرغۇچى بولۇپ كېلەلەيدۇ دەپ قارىغان. ئابدۇكېرىم باقى تولدۇرغۇچىلارنى قايسى كېلىشتە كەلگەنلىكى ۋە تۈزۈلۈش ئالاھىدىلىكىگە قاراپ ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچى (چۈشۈم كېلىشتە كەلگەن تولدۇرغۇچىنى كۆرسىتىدۇ) ۋە ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى (يۆنىلىش كېلىش، چىقىش كېلىش ۋە ئورۇن كېلىشتە كەلگەن تولدۇرغۇچى)دىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلگەن. مەسىلەن: مەن بۇ خەتنى ئاكامغا يازدىم (ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچى)؛ پارتىيەنىڭ ئاساسىي لۇشىيەنىدە چىققان تۈرۈشمىز لازىم (ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى).

ئاپتور ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنىڭ مۇناسىۋىتى مەسىلىسىدە يۆنىلىش كېلىش، چىقىش كېلىش ۋە ئورۇن كېلىشتە كېلىپ ئادەم ۋە نەرسىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى، ئورۇن - جاي ۋە ۋاقىت - پەسىلنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەر جۈملىدە ھالەت بولۇپ كېلىدۇ دەپ ئوتتۇرىغا قويغان.

«ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[4] ناملىق كىتابتا تولدۇرغۇچىنى بۇاسىتە تولدۇرغۇچى ۋە ۋاسىتىلىك تولدۇرغۇچىدىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلگەن: يەنى چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كەلگەن سۆزلەر بۇاسىتە تولدۇرغۇچى، ھەرىكەتنىڭ ۋاسىتىلىك ئوبيېكتىنى بىلدۈرۈپ، يۆنىلىش كېلىش، چىقىش كېلىش، ئورۇن پەيت كېلىش ۋە تىركەلمىلەر بىلەن كەلگەن سۆزلەر بىرىدەك ۋاسىتىلىك تولدۇرغۇچى بولىدۇ. مەسىلەن : تۆمۈر ئوتتا تاۋلىنىدۇ، ئادەم مېھنەتتە تاۋلىنىدۇ (ۋاسىتىلىك تولدۇرغۇچى) .

جاۋ شياگرۇ، جۇ جىنىڭلار1985 - يىلى «ئۇيغۇر تىلىدىن قىسقىچە بايان»[5] ناملىق كىتابنى يېزىپ نەشر قىلدۇرغان. بۇ كىتابمۇ بىر قەدەر بالدۇر يېزىلغان ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسىغا ئائىت كىتاب بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ كىتابتىمۇ ئوخشاشلا ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچىنى بۇاسىتە تولدۇرغۇچى ۋە ۋاسىتىلىك تولدۇرغۇچىدىن ئىبارەت ئىككىگە بۆلگەن: چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كەلگەن سۆزلەر بۇاسىتە تولدۇرغۇچى، ئومۇمەن تۇرغۇن سۆزلەرنىڭ كەيىنىگە ھەرخىل كېلىش قوشۇمچىلىرى قوشۇلۇپ، پېئىلنى تولۇقلاش چۈشەندۈرۈش رولىنى ئويناىدىغان ۋاستىلىك ئوبيېكت ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى بولىدۇ. مەسىلەن: ماڭا بىر قەلەم بېرىڭ. بۇ جۈملىدە «ماڭا» دېگەن سۆز ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى بولۇپ كەلگەن.

1980 - يىللاردىن كېيىن، ئۇيغۇر تىلى گىراماتىكىسىغا ئائىت كىتابلار كەينى - كەينىدىن نەشر قىلىنغان. گەرچە ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان تىلشۇناسلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر تىلىدىكى جۈملىلەردە تولدۇرغۇچىنىڭ بارلىقىنى ئېتىراپ قىلسىمۇ، لېكىن تولدۇرغۇچىغا بولغان قاراشلىرى بىردەك ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئورتاقلىقى شۇكى، ئۇلار ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچىنى بۇاسىتە تولدۇرغۇچى ۋە ۋاستىلىك تولدۇرغۇچىدىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلگەن. بۇ ۋاقىتتىكى تالاش - تارتىش ئاساسەن ۋاستىلىك تولدۇرغۇچىنىڭ ئېنىقلىمىسى ۋە دائىرىسى مەسىلىسىدە بولغان. لېكىن تىلشۇناسلارنىڭ ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى قاراشلىرى چوڭ جەھەتتىن ئوخشاش، ئىنچىكە تەرەپلەردىن پەرقلىنىدۇ، يەنى يۆنىلىش كېلىش، چىقىش كېلىش، ئورۇن پەيت كېلىش بىلەن كەلگەن سۆزلەرنى ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى بولىدۇ دەپ ئېنىقلىما بەرگەن.

بۇ ۋاقىتتىكى تەتقىقاتنىڭ يېتەرسىزلىكى شۇكى، ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان تىلشۇناسلار ئۇيغۇر تىلىنىڭ كونكرېت تىل شارائىتىنى ئاساس قىلماي، رۇس تىلى، خەنزۇ تىلىنىڭ تىل نەزەرىيىلىرىگە تەقلىت قىلغان، بىر - بىرىنىڭكىنى تەقلىد قىلىش ئەھۋاللىرىمۇ نۇرغۇن، تەكرارلاش خاراكتېرىدىكى تەتقىقاتلار بىر قەدەر كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئەينى ۋاقىتتا تىلشۇناسلار ئوتتۇرىغا قويغان ئۇيغۇر تىلىدىكى ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچى ۋە ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى، بۇاسىتە تولدۇرغۇچى ۋە ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى، تولۇقلىغۇچى مەسىلىسى دەل شۇ قارىغۇلارچە تەقلىد قىلىشنىڭ نەتىجىسى.

ئىككىنچى باسقۇچ: 1990 - يىللاردىن 2000 -

يىللارغىچە بولغان ئارىلىقتا مياۋ دوگشيا («ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدە دەسلەپكى مۇلاھىزە»)[6]، ۋەن شېڭلىك («ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى مەسىلىلەر»)[7]، مۇھەممەد سادىق («ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى، تولۇقلىغۇچى ۋە ھالەت ھەققىدە») قاتارلىق تىلشۇناسلار تولدۇرغۇچى ھەققىدە ژۇرناللاردا ماقالە ئېلان قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆز قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇلار ئورتاق ھالدا مۇنداق دەپ قارىغان: «ئۇيغۇر تىلى گىرامماتىكىسىنىڭ ئاساسلىق بەلگىسى بولسا شەكىل. پەقەت مورفولوگىيەلا شەكىلنى ئۆزلچەم قىلىپلا قالماستىن بەلكى، سىنتاكسىسمۇ شەكىلنى ئاساسلىق بەلگە قىلىدۇ. چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى (بەزى ئەھۋاللاردا چۈشۈپ قالىدۇ) بىلەن كېلىدىغان سۆزلەرلا تولدۇرغۇچى بولىدۇ. ئۆتۈملۈك مەنىنى بىلدۈرىدىغان پېئىللارلا چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى بىلەن كەلگەن سۆزلەرنى تەلەپ قىلىدۇ. ئادەتتە ئۇلار ئىش - ھەرىكەتنى قوبۇل قىلىدىغان پېئىل بولىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدىكى ‹ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى› دەل ئۇيغۇر تىلىدا شەكىلگە سەل قاراپ مەنىگە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى. ئۇيغۇر تىلىدا ھالەت پېئىلدىن بولغان خەۋەرنى چۈشەندۈرۈپ ۋە سۈپەتلەپ، مەقسەت، ماكان - زاماننى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ. شۇڭلاشقا يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكەن ‹ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى›نى ھالەتكە تەۋە قىلىش كېرەك»، بۇ خىل قاراش ئۇيغۇر تىلىنىڭ گىرامماتىكىسى ۋە تىل ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن.

مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى زىيادە نىياز مۇئەللىم «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلىنىڭ 1999 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنىڭ پەرقى توغرىسىدا مۇلاھىزە» نامىلىق ماقالىسىدە ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەت توغرىسىدا خېلى تەپسىلىي توختالغان. ئۇ تۇردى ئەخمەت تۇزگەن «ئۇيغۇر تىلى»؛ ئابدۇكېرىم باقى تۇزگەن «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»؛ شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى نەشر قىلغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» قاتارلىق كىتابلاردىكى «تولدۇرغۇچى بۆلەك جۈملىدە ئىش - ھەرىكەتنىڭ بولۇشىغا ۋاستە بولغان شەيئىنى ئىپادىلەيدۇ. چىقىش كېلىش، يۆنىلىش كېلىش، ئورۇن كېلىش قاتارلىق كېلىشلەر بىلەن تۇرلىنىپ كەلگەن ئىسىملار ياكى تىركەلمە (سۆز ئارقا يارىمچىسى) بىلەن بىرىكىپ كەلگەن ئىسىملارمۇ تولدۇرغۇچى (ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى) بولىدۇ» دېگەن قاراشلىرىنى ئىنكار قىلغان ۋە مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلارنى كەلتۈرگەن. ئۆتۈملۈك پېئىل ھەمدە تولدۇرغۇچى ھەققىدە مۇنداق ئېنىقلىما بەرگەن: ئۆتۈملۈك پېئىل ياكى ئۆتۈملۈك پېئىل بىرىكمىلىرىگە بېقىنىپ كېلىپ، شۇ ئۆتۈملۈك پېئىل ۋە ئۆتۈملۈك پېئىل بىرىكمىلىرى ئىپادىلىگەن ھەرىكەتنى قوبۇل قىلغان شەيئىنى بىلدۈرىدىغان ئىسىم ياكى ئىسىم بىرىكمىلىرى تولدۇرغۇچى دەپ ئاتىلىدۇ. ئادەتتە تولدۇرغۇچى چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى «نى» قوشۇلغان ئىسىم ياكى چۈشۈم كېلىش خاراكتېرىدىكى ئىسىم ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: مەن دوستۇمنى كۆردۈم؛ بىز بەش پارچە ماقالە يازدۇق.

بۇ ۋاقىتتىكى تەتقىقاتنىڭ ئالاھىدىكى شۇكى، تەتقىقاتلار بىر قەدەر ئىجادىيلىققا ئىگە. تىلشۇناسلار باشقا تىللارغا ئائىت تەتقىقاتلارغا تەقلىد قىلىشتىن ساقلانغان ھەمدە ئۇيغۇر تىلىنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنى ئېنىق ئايرىش، ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچىنى ھالەتكە تەۋە قىلىش تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويغان، بولۇپمۇ زىيادە نىياز ماقالىسىدە ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنىڭ مۇناسىۋىتى، دائىرىسى مەسىلىسىدە بىر قەدەر تەپسىلىي توختىلىپ، تولدۇرغۇچىنىڭ دائىرىسىنى چۈشۈم كېلىش بىلەن تۇرلىنىپ ئۆتۈملۈك پېئىلغا بېقىنىپ كەلگەن بۆلەك ئارقىلىقلا چەكلەش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان، ئۇنىڭ بۇ قارىشى بىرقەدەر ئىلمىيلىققا ئىگە.

ئۇچىنچى باسقۇچ: بۇ باسقۇچتىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقاتنى بىر قەدەر سىستېمىلىققا، كونكرېتلىققا قاراپ يۆزلەنگەن دەپ قاراشقا بولىدۇ. باشقا لىتىپ توختى «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ پايدىلانما گىرامماتىكىسى» نامىلىق كىتابىدا ھاسىلاتما گىرامماتىكا نەزەريەسىدىن پايدىلىنىپ جۈملە بۆلەكلىرى ھەققىدە يېڭىچە قارارشلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. بىز يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچىنى بۆلۈشتە

تولدۇرغۇچى ۋە ۋاستىلىك تولدۇرغۇچىدىن ئىبارەت ئىككى تۈرگە بۆلۈنۈش مەسىلىسىدە لىتىپ توختى مەخسۇس توختىلىپ مۇنداق دېگەن: «بەزىلەر ‹مۇئەللىم لۇغەتنى تۈرسۇنغا بەردى› دېگەن جۈملىدىكى ‹لۇغەتنى› دېگەن سۆزنى بىۋاستە تولدۇرغۇچى، ‹تۈرسۇنغا› دېگەن سۆزنى ۋاستىلىك تولدۇرغۇچى دەپ قارايدۇ. بۇ ئېنىقكى خەتكۈ تىلى، ئىنگلىز تىلىنىڭ گىرامماتىكىسىغا تەتقىلىق قىلغانلىق. بۇ خىل قېلىپ ئۇيغۇر تىلىنىڭ شۇنداقلا ئالتاي تىللىرىنىڭ قانۇنىيىتىگە ماس كەلمەيدۇ». لىتىپ مۇئەللىم جۈملە بۆلەكلىرىنى تەھلىل قىلغاندا ئەنئەنىۋى گىرامماتىكىدىكى سۆز بويىچە ئەمەس بەلكى بىرىكمىلەر شەكلىدە تەھلىل قىلىش كۆز قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويغان. مەسىلەن: «بىز يېڭى ئۆيىمىزنى بىزىدۇق» دېگەن جۈملىنى ئىلگىرىكى گىرامماتىكا كىتابلىرىدا «يېڭى» دېگەن سۆزنى ئېنىقلىغۇچى، «ئۆيىمىزنى» دېگەن سۆزنى تولدۇرغۇچى دەپ تەھلىل قىلغان، لېكىن لىتىپ مۇئەللىم «سۆز-جۈملىلەرنىڭ بىرىكىش قانۇنىيىتىدىن قارىغاندا ئالدى بىلەن «يېڭى» دېگەن سۆز بىلەن «ئۆي» دېگەن سۆز بىرىكىدۇ، ئاندىن «يېڭى ئۆي» دېگەن سۆز بىرىكمىسىگە تولدۇرغۇچىنىڭ قوشۇمچىسى «نى» ئۇلىنىپ كېلىدۇ» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ئۇنىڭدىن باشقا رۇن شىنخۇڭ («قوش تولدۇرغۇچىنىڭ يوقلىشى ــ ئۇيغۇر تىلى گىرامماتىكىسىدىن خەتكۈ تىلىدىكى قوش تولدۇرغۇچىلىق قۇرۇلمىغا نەزەر») [8]، فاڭ شياۋخۇا («ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى تولۇقلىغۇچى ھەققىدە قىسقىچە تەھلىل») [9] قاتارلىقلار ماقالىلىرىدە خەتكۈ ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدىكى تولدۇرغۇچىلار ھەققىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات ئېلىپ بارغان ھەمدە ئىككى تىلنىڭ ئوخشاش بولمىغان تىل سىستېمىسىغا تەۋە تىل بولغانلىقى، سۆز تەرتىپى قاتارلىقلاردا نۇرغۇن پەرقلەر بولغاچقا خەتكۈ تىلىدىكى تولدۇرغۇچى بىلەن ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچىنىڭ بىرگە-بىر ماس كەلمەيدىغانلىقىنى ھەمدە بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتنىڭ قوش تىل ئوقۇتۇشىدا مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ئابدۇرېھىم مەتنىياز «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلىنىڭ 2017 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلغان «تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنىڭ پەرقى توغرىسىدا»، دېگەن ماقالىسىدە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردىكى دەرسلىك كىتابلاردا تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتكە بېرىلگەن ئىزاھ، ئېنىقلىمىلارنىڭ بىردەك بولماسلىقى ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىردەك «بېشىنى ئاغرىتىۋاتقان» مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالغانلىقى، تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنىڭ پەرقىنى ئېنىق ئايرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئاپتور بۇ ھەقتە تۆۋەندىكىدەك مىساللارنى كەلتۈرگەن: 1993 - يىلى باھاۋۇدۇن نىياز تۈرگەن، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى نەشر قىلغان تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ 3 - يىللىقى ئۇچۇن تۈزۈلگەن «ئۇيغۇر تىلى» دەرسلىك كىتابىدا تولدۇرغۇچىغا بېرىلگەن ئېنىقلىمىنى تىلغا ئالغان «تۆمۈر ئوتتا تاۋلانماي پولاتقا ئايلىنالمايدۇ»، «ئۇلار ئىشلەشكە كەپتۇ» دېگەن جۈملىلەردىكى «پولاتقا»، «ئىشلەشكە» دېگەن سۆزلەر يۆنىلىش كېلىش بىلەن تۇرلىنىپ، «ئايلىنالمايدۇ»، «كەپتۇ» دېگەن پېئىلدىن بولغان خەۋەر بىلەن باشقۇرۇش باغلىنىشتا باغلىنىپ، تولدۇرغۇچى بولۇپ كەلگەن. زېمىنەپ نىياز «تىل ۋە تەرجىمە» ژۇرنىلىنىڭ 1999 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلغان «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەتنىڭ پەرقى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدە تولدۇرغۇچى بىلەن ھالەت توغرىسىدا توختىلىپ پەقەت چۈشۈم كېلىش بىلەنلا تۇرلەنگەن ئىسىم ياكى ئىسىم خاراكتېرلىك سۆزلەرلا تولدۇرغۇچى بولىدۇ دەپ ئوتتۇرىغا قويغان. «بۇ مەسىلىگە ئەتراپلىق قاراشنى ئۆگىنىۋېلىشىمىز كېرەك»، «بىز دۇشمەنلەرگە قارشى غەزەپكە كەلدۇق» دېگەن جۈملىلەردىكى «مەسىلىگە»، «دۇشمەنلەرگە» دېگەن سۆزلەرنى تولدۇرغۇچى بولىدۇ دەپ چۈشەندۇرگەن. بۇنىڭغا ئوخشاش مىساللارنى يەنە كەلتۈرۈش مۇمكىن.

بۇ باسقۇچتا سېمانتىكا، ھاسىلاتما گىرامماتىكا نەزەرىيەسى، سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق نەزەرىيەسى، كېلىش گىرامماتىكىسى قاتارلىق يېڭى تىلشۇناسلىق نەزەرىيەلىرىدىن پايدىلىنىپ، ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچىنى ئوخشاش بولمىغان نۇقتىلاردىن تەتقىق قىلغان ھەمدە بەزى تەرەپلەردىن خەتكۈ تىلىدىكى تولدۇرغۇچىلىق خەۋەر بىرىكمىسى بىلەن سېلىشتۇرغان.

ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقات ئەڭ دەسلەپتىكى رۇس تىلى، خەنزۇ تىلىدىكى تەتقىقاتلارنى ئۆلگە قىلىشتىن باشلىنىپ، بارا - بارا توغرىلىققا، ئىلمىيلىققا قاراپ يۈزلەنگەن. تىلشۇناسلار ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچىنى ھاسىلاتما گىرامماتىكا نەزەريەسى، كېلىش گىرامماتىكىسى قاتارلىق ئوخشاش بولمىغان تىلشۇناسلىق نەزەريەلىرىدىن پايدىلىنىپ تەتقىق قىلىپ خېلى كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. لېكىن بۇ تولدۇرغۇچى ئاساسىي جەھەتتىن تەتقىق قىلىنىپ بولغانلىقتىن دېرەك بەرمەيدۇ. قانداق سۆزلەر تولدۇرغۇچى بولالايدۇ، تولدۇرغۇچى قانداق ۋاقىتتا چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسىنى تەلەپ قىلىدۇ، قانداق ۋاقىتتا چۈشۈپ كېلىش قوشۇمچىسى چۈشۈپ قالىدۇ، چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسىنىڭ يوتكىلىشى ۋە جۈملە قۇرۇلمىسىنىڭ ئۆزگىرىشى، تولدۇرغۇچىنىڭ ئىگە، خەۋەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قاتارلىقلارنى كۆپ تەرەپتىن چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىش ئىنتايىن مۇھىم. شۇڭلاشقا ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى تەتقىقاتى بىر بوشلۇق بولۇپ، بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىدىلا ئەمەس بەلكى ئىككىنچى دەرىسخانا ئوقۇتۇشىدىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئىزاھلار:

[1] قازاق س س ر پەنلەر ئاكادېمىيسى ئۇيغۇرشۇناسلىق بۆلۈمى تۈزگەن : «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[M] .535.

[2] قازاق س س ر پەنلەر ئاكادېمىيسى ئۇيغۇرشۇناسلىق بۆلۈمى تۈزگەن : «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[M]. 535.

[3] ئابدۇكېرىم باقى: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[M] . مىللەتلەر نەشرىياتى، 1983: 224.

[4] تۇردى ئەخمەت، ئەنسەردىن مۇسا، نەسرۇللا يولبولدى: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[M]. شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1985: 335.

[5] جاۋ شىياڭرۇ، جۇ جىئىن: «ئۇيغۇرتىلىدىن قىسقىچە بايان»[M]. بېيجىڭ: مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985:159.

[6] مياۋ دوڭشيا: «ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدە دەسلەپكى مۇلاھىزە»[J]. مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 1991(6).

[7] ۋەن شېڭلىڭ: «ئۇيغۇرتىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى مەسىلىلەر»[J]. شىنجاڭ مالىيە - ئىقتىساد ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2007(3).

[8] رۇن شىنخۇڭ: «قوش تولدۇرغۇچىنىڭ يوقىلىشى ــ ئۇيغۇر تىلى گىرامماتىكىسىدىن خەنزۇ تىلىدىكى قوش تولدۇرغۇچىلىق قۇرۇلمىغا نەزەر»[J]. قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2001 (3).

[9] فاڭ شىياۋخۇا: « ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى تولۇقلىغۇچى ھەققىدە قىسقىچە تەھلىل»[J]. تىل ۋە تەرجىمە، 1995 (2).

پايدىلانمىلار:

1. ئابدۇكېرىم باقى: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[M]. مىللەتلەر نەشرىياتى، 1983.
2. چىن شىمىڭ، مياۋ زېيى (تەرجىمە قىلغان) : «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۈرۈمچى، 1987.
3. چېن شىمىڭ، رازاق مەتنىياز: «ئۇيغۇر تىلى قوللىنىشچان گىرامماتىكىسى»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991.
4. لىتىپ توختى: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ھەمدە باشقا ئالتاي تىللىرىنىڭ ھاسىلاتما گىرامماتىكا تەتقىقاتى»[M]. بېيجىڭ: مىللەتلەر نەشرىياتى، 2001.
5. تۇردى ئەخمەت، ئەنسەردىن مۇسا، نەسرۇللا يولبولدى: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى»[M]. شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 1985.
6. قازاق س س ر پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئۇيغۇرشۇناسلىق بۆلۈمى تۈزگەن: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى».
7. 赵相如, 赵志宁. 《维吾尔语简志》 [M].北京: 民族出版社,1985年.
8. 苗东霞. 《浅谈维吾尔语的宾语》 [J].中央民族大学学报(哲学社会科学版), 1991(6).
9. 万世丰. 《维吾尔语宾语问题研究》 [J].新疆财经学院学报,2007(3).

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابدىلىم ئابدۇرېھىم

ماقالە نومۇرى: 08 ـ 084 ـ 04(2017) 5878 ـ 1005

«قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى تاشقى قىياپەت تەسۋىرىنىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا*

مەرۋايىت مەمەتئابدۇللا

(مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىيات فاكۇلتېتى، بېيجىڭ. 10081)

قىسقىچە مەزمۇنى: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىنىڭ بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچىنىڭ يۇقىرى، ۋەقەلىكىنىڭ مۇرەككەپ بولۇشىنى پېرسونا‌ژلارنىڭ قىياپەت تەسۋىرىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ. شۇنىڭدەك پېرسونا‌ژلار تاشقى قىياپەت تەسۋىرىنىڭ تەرجىمىسىمۇ پۈتكۈل ئەسەر تەرجىمىسىگە بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىدۇ. ماقالىدە، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى پېرسونا‌ژلارنىڭ تاشقى قىياپەت تەسۋىرىنىڭ تەرجىمە قىلىش ئۇسۇللىرى، تەرجىمە ماھارىتى ۋە ئالاھىدىلىكى ئۇستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»؛ پېرسونا‌ژ تەسۋىرى؛ تەرجىمە

论《红楼梦》中人物外表描写的维译

麦尔瓦依提罕·麦麦提阿卜杜拉

摘要： 《红楼梦》是我国古典文学中写作水平高超精湛的一部经典著作。《红楼梦》所具备的极高的艺术价值与丰富深厚的内容必然离不开人物外表描写。而它的翻译水平在整个译本中起着重要的作用。本文试结合现代翻译理论，从翻译方法、翻译技巧等方面对《红楼梦》中人物外表描写的维译进行研究、分类，尝试讨论译本中所使用的翻译技巧和翻译方法等。

关键词： 《红楼梦》；人物外表描写；维译

Abstract: "A Dream of Red Mansions" is a classical work with a superb writing skill in classical Chinese literature. The high artistic value, rich and profound content of "A Dream of Red Mansions" must be inseparable from the description of the characters' appearance. The quality of the translation of characters' appearance description plays an important role in the entire translation. This paper attempts to study and classify the translation techniques and methods used in the translation of appearance description of the characters in "A Dream of Red Mansions" from the aspects of translation theories, methods and techniques.

Keywords: A Dream of Red Mansions; characterization; translation

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: I207.411　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

تەرجىمە ئاددىي تىل پائالىيىتىلا ئەمەس، بەلكى ئىجادىي خىزمەت. شۇڭلاشقىمۇ كىشىلەر تەرجىمانلىق قىلىشنى «سىم ئۇستىدە ئۇسسۇل ئويناشقا ئوخشايدۇ» دەپ تەرىپلەيدۇ. چۈنكى، تەرجىمان ھەم «سىم ئۇستىدە ماڭالىشى» ھەم «ئۇسسۇل ئويناشنى» بىلىشى كېرەك. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىگە قاتناشقان ئۇستازلار دەل شۇنداق بىرگە ماھىر، كۆپكە قادىر بولغاچقا رومانىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىنى تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ سەركىسىگە ئايلانىدۇرالىغان. مەزكۇر ماقالىدە مەن شۇ نادىر ئەسەردىكى پېرسونا‌ژلارنىڭ تاشقى قىياپەت تەسۋىرىنىڭ تەرجىمىسى ئۇستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمەن.

«قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدا ئاپتور

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 10ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: مەرۋايىت مەمەتئابدۇللا (1992 ـ يىلى 10ـ ئايدا تۇغۇلغان) خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچە تەرجىمە كەسپىنىڭ 2016ـيىللىق ماگىستىرانتى.

فېئودالىق جەمئىيەتتىكى ئاقسۆڭەكلەر ئائىلىسىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىنى بايان قىلىش جەريانىدا ئەلۋەتتە پېرسونا‌ژلار تەسۋىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى ئاساسلىق ئىپادىلەش ۋاستىلىرىنىڭ بىرى بولغان تەسۋىر ياخشى يېزىلىش ۋە ئوقۇرئالاشتۇرۇلۇش نەتىجىسىدە ئەسەردە ئىپادىلىمەكچى بولغان مەزمۇنىنىڭ جانلىق ۋە روشەن ئىچىپ بېرىلىشىدە ئەينەكلىك رول ئويناىدۇ، شۇنداقلا ئەسەردە يارىتىلغان پېرسونا‌ژلار ئوبرازىنىڭ خاراكتېرىنى جانلىق سۈرەتلەپ كىتابخانلارنى پېرسونا‌ژلارغا چەكسىز يېقىنلاشتۇرالايدۇ. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى تاشقى قىياپەت تەسۋىرلىرىمۇ ئەسەرنىڭ بەدئىيلىكىنى ئاشۇرۇش ۋە ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزىقىشىنى قوزغاشتا مۇھىم رول ئوينىغان ئەلۋەتتە!

1. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى تاشقى قىياپەت تەسۋىرلىرىنىڭ تەرجىمە ئۇسۇلى

تەرجىمە مەدەنىيەت بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ سۆز تىلغا ئېلىنىشى بىلەنلا ھەربىر تەرجىمانىدا ئەسلىي تىل مەدەنىيىتى بىلەن تەرجىمە تىلى مەدەنىيىتى جەھەتتىكى پەرقلەرنى ۋە چوڭقۇراق تېكىستلەردىكى مەدەنىيەت ئامىللىرىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش مەسىلىسى ھەققىدە ئوي - پىكىر پەيدا بولىدۇ. ھەربىر تەرجىمانغا مەلۇم بولغىنىدەك، ئۇچۇر يەتكۈزگۈچىنىڭ رېئال دۇنياغا بولغان تونۇشى بىلەن ئۇچۇر قوبۇل قىلغۇچىنىڭ رېئال دۇنياغا بولغان تونۇشى ئوخشىمايدۇ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ئۇدۇلمۇئۇدۇل مۇناسىۋەتنىڭ بولۇشى ناتايىن[1]. شۇنىڭدەك «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىنىڭ تەرجىمىسىدىمۇ نۇرغۇن مەدەنىيەت توقۇنۇشىدىن كېلىپ چىققان مەسىلىلەر تۇغۇلغان. بۇ مەسىلىلەر تەرجىمانلار تەرىپىدىن تۆۋەندىكىدەك ھەل قىلىنغان:

1) ئەينەن تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلى

ئاتاقلىق يازغۇچى، ئەدەبىياتشۇناس ماۋدۇن ئەپەندى: «ئەينەن (ئۇدۇل) تەرجىمە دېگىنىمىز، «سۆزمۇ سۆز» تەرجىمە قىلىش دېگەن سۆز ئەمەس. خەنزۇ تىلى بىلەن چەت ئەل تىللىرىنىڭ قۇرۇلمىسى ئوخشاش بولمىغانلىقى ئۈچۈن، مۇنداق «سۆزمۇ سۆز» تەرجىمە قىلىش ئەمەلىيەتتە مۇمكىن ئەمەس. ئەينەن تەرجىمىنىڭ مەنىسى، ئەسلىي ئەسەرنىڭ قىياپىتىنى بۇرمىلىماسلىق، دېگەندىن ئىبارەت. مۇبادا، «سۆزمۇ سۆز» تەرجىمە قىلىش مۇمكىن بولسا بۇ كۆڭۈلدىكىدەك تەرجىمە بولغان بولىدۇ، «سۆزمۇ سۆز» تەرجىمە قىلىش مۇمكىن[2] بولماي، ئانچە - مۇنچە سۆز كۆپەيتىلگەن ياكى كېمەيتىلگەن تەقدىردىمۇ، ئەسلىي ئەسەر روھىنىڭ سەككىز - توققۇز ئۇلۇشى ساقلاپ قېلىنغان بولسا، بۇنىمۇ ئەينەن تەرجىمە دېيىشكە بولىدۇ. ئەنە شۇنداق ئەينەن تەرجىمە تۇغرا تەرجىمە بولالايدۇ» دېگەن.

«قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىنىڭ تەرجىمىسىگە قارايدىغان بولساق، ئەينەن تەرجىمە ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. بۇنداق بولغاندا ئەسلىي ئەسەردە ئىپادىلەنگەن مەدەنىيەت ئەنئەنىسى، ئەسەر ئۇسلۇبى قاتارلىقلار تەرجىمە ئەسەر كىتابخانلىرى بىلەن بىۋاسىتە ئۇچرىشالايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تەرجىمىنىڭ راۋان بولۇشى ئېھتىياجى بىلەن ئەسلىي مەزمۇنىنىڭ «سەككىز - توققۇز ئۇلۇشى» ساقلاپ قېلىنغان جايلارمۇ نۇرغۇن. مەسىلەن:

（1）敝巾旧服，虽是贫窘，然生得腰圆背厚，面阔口方，更兼剑眉星眼，直鼻权腮。（一回7页）

ئۇ ئۇچىسىدىكى ئېگىنىدىن نامراتتەك كۆرۈنسىمۇ، لېكىن تەمبەللىك، كەڭ غوللۇق، يۇزى دۇپدۇگىلەك، قاشلىرى شەمشەردەك، كۆزلىرى چاقناق، بۇرنى ئېلىپتەك، زاڭاقلىرى كەڭ ئادەم ئىدى. (1 - باب 17 - بەت)

（2）面目清秀，身材俊俏，轻裘宝带，美服华冠。（六回，57页）

ئۇ قاش كۆزى جايىدا، قەددى - قامىتى كېلىشكەن، ئۇستىبېشىغا چىرايلىق كىيىنگەن ۋە زىننەتلىك كەمەر باغلىۋالغانىدى. (6 - باب، 157 - بەت)

（3）只见头上皆是素白银器，身上月白缎

袄，青缎披风，白绫素裙。眉弯柳叶，高吊两梢，目横丹凤，神凝三角。俏丽若三春之桃，清洁若九秋之菊。 (68回587页)

ئۇ بېشىغا ئاپئاق كۇموش جابدۇق تاقىغان، ئۈستىگە ھاۋا رەڭ تاۋاردىن نىمچە، كۇموش كالاۋۇتۇندىن زىبلىك تۇتقان قارا تاۋار جىلىتكە، ئاق دارايىدا سىيدام بەل كۆڭلەك كىيىۋالغان؛ سۆگەت يوپۇرمىقىدەك ئەگىم قاشلىرىنىڭ قۇيرۇقى ئېگىلىپ چۈشكەن، ئەنقانىڭ تۇخۇمىدەك كۆزلىرىگە پۇتۇن ھېس ـ تۇيغۇلىرى ئۇيۇشقاندى. لاتاپەتلىكىگە باھار كۇنلىرىدىكى شاپتۇل چېچىكى تەمسىل بولسا، نازاكەتلىكىگە كۇز كۇنلىرىدىكى جۇخار گۈلى مىسال بولاتتى. (68 ـ باب، 197 ـ بەت)

يۇقىرىقى مىساللاردىكى تەسۋىردىن تەرجىمە تىل كىتابخانلىرى ئەسلىي تىل كىتابخانلىرى بىلەن ئوخشاش تەسىرات ئالالايدۇ. كىتابخان كۆز ئالدىغا خەنزۇلارنىڭ ئەجدادلىرىدىن بولغان ئېسىل نەسەبتىكىلەر كېلىدۇ. (3) مىسالدىكى «ئەنقانىڭ تۇخۇمىدەك كۆز، جۇخار گۈلى» دېگەندەك ئەسلىي تىلدىكى گۈزەل ئوخشتىشلار تەرجىمە تىلىغا كۆچۈرۈپ كېلىنىپ تەرجىمىنىڭ مەدەنىيەت تارقىتىش رولى جارى قىلدۇرۇلغان.

2) مەنەن تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلى

مەنەن تەرجىمە دېگىنىمىز ئەسلىي ئەسەرگە سادىق بولغان ئاساستا، ئەسلىي تېكىستنىڭ تىل ئېپادىلەش شەكلىنى ئاساس قىلماي، بەلكى تەرجىمىنىڭ مەزمۇنىنى ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە تەرجىمە تېكىستىدە ئىپادىلەشنى مەقسەت قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. تەرجىمىدە ئاھاڭ تەرجىمىسى قىلىشقا بولمايدىغان، ئۇدۇل تەرجىمە قىلىنسا ئەسلىي ئەسەر مەزمۇنى ياخشى ئىپادىلەنمەيدىغان ياكى بەزى خاتا ئۇقۇم پەيدا قىلىش ئېھتىماللىقى بولغان ئەھۋال ئاستىدا مەنەن تەرجىمە ئۇسۇلى قوللىنىلىدۇ. مەنەن تەرجىمە ھەرگىزمۇ ئەسلىي ئەسەردىن چەتنەپ قارىسىغىلا تەرجىمە قىلىش بولماستىن، بەلكى ئەسلىي ئەسەر مەزمۇنىنى توغرا ئىگىلەش ئاساسىدا مەزمۇنىنى تۇتقا قىلىپ، شەكلىدىن ۋاز كېچىشنى كۆرسىتىدۇ. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىمۇ ئىككى تىلنىڭ ئېپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ ئوخشىماسلىقى، كىتابخانلارنىڭ پىسخىك تونۇشىنىڭ بىردەك بولماسلىقى ھەمدە تەرجىمە تىلدىكى بەدىئىي يۈكسەكلىكنى كۆتۈرۈش كۆزدە تۇتۇلۇپ ئەسلىي مەزمۇنغا ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە يېقىنلاشتۇرۇلۇپ تەرجىمە قىلىنغان مەنەن تەرجىمىلەر ئىنتايىن كۆپ. مەسىلەن:

(4) 头上周围一转的短发，都结成小辫，红丝结束，共攒至顶中胎发，总编一根大辫，黑亮如漆，从顶至梢，一串四颗大珠；用金八宝坠角；身上穿着银红撒花半旧大袄，仍旧戴着项圈、宝玉、寄名锁、护身符等物；下面半露松花撒花绫裤腿，锦边弹墨袜，厚底大红鞋。越显得面如敷粉，唇若施脂；转盼多情，语言常笑。天然一段风骚，全在眉梢；平丘百种懵曝来雄瞩角. 看苴外麴帚县糇好. 却难知其底细。(三回28页)

ئۇنىڭ بېشىنىڭ چۆرىسىدىكى چاچلىرى تال ـ تال ئۆرۈلۈپ، قىزىل چىلىتەكلەر چىگىلگەن، ئاندىن چوققىسىدىكى چېچىغا قوشۇپ يوغان بىر تال قىلىپ ئۆرۈلگەنىدى. يوغان تۆت دانە مەرۋايىت ۋە تۇرلۇك لەئەل ـ ياقۇتلار چاقناپ تۇرغان جالا ئېسىقلىق تۇراتتى. ئۇستىگە چاچما گۈللۈك ماش رەڭ دارايى ئىشتان، پۇتىغا كىمخابتىن پەۋاز تۇتقان قارا مەخمەل پايپاق، قېلىن چەملىك توق قىزىل خەي كىيگەنىدى. بوينىدا ئاۋۇالقىدەكلا زۇننار، ھېكمەتلىك قاشتاش، قۇلۇپ، تۇمار ۋە باشقا نەرسىلەر ئېسىقلىق ئىدى. ئۇنىڭ يۈزى پەردازلاپ قويغاندەك تېخىمۇ ئېچىلىپ كەتكەن، لەۋلىرى ئەڭگىك سۈرگەندەك قىپقىزىل ئىدى، قاراشلىرىدا شوخلۇق، سۆزلەشلىرىدە يوشۇرۇن تەبەسسۇم ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدىكى تەبىئىي گۈزەللىك گويا ئەگىم قاشلىرىغا يىغىلىپ، ۋۇجۇددىكى ھەممە ھېس ـ تۇيغۇلار ئۇنىڭ كۆز قىرلىرىغا جەملەشكەندەك ئىدى. ئومۇمەن ئۇنىڭ تاشقى قىياپىتىدىن قارىغاندا ئىنتايىن كېلىشكەن بولسىمۇ، ئەمما ئىچكى دۇنياسى زادى قانداق ئىكەنلىكىنى بىلىش تەس ئىدى. (3 ـ باب، 73 ـ بەت)

(5) 穿着几件半新不旧的衣裳，倒是一头黑鬓鬟的头发，挽着个纂，容长脸面，细巧身材，却十分催丽干净。 (24回202页)

ئۇ چۆره قىز نىمكەش ئېگىن كىيگەن، قاپقارا چاچلىرىنى تۇرمەكلىۋالغان، يۈزى سوزۇنچاق، بويى زىلۋا، ئىنتايىن بەلەن، تاتلىق قىز ئىكەن. (24 - باب، 548 - بەت)

(6) 见宝玉戴着束发银冠，勒着双龙出海抹额，穿着白蟒箭袖，围着攒珠银带，面若春花，目如点漆。 (15回116页)

باۋيۇ بېشىغا كۈمۈش تاج قىستۇرغان ۋە ماڭلىيىغا دېڭىزدىن شۇڭغۇپ چىققان بىر جۈپ ئەجدىها كەشتىلەنگەن ماڭلايچە چىگگەن، ئۈستىگە پىيكان يەڭلىك ئاق تون كىيگەن، بېلىگە ئۇنچە - مارجان بىلەن زىننەتلەنگەن كۈمۈش كەمەر باغلىۋالغانىدى. ئۇنىڭ يۈزى خۇددى باھار چېچەكلىرىدەك گۈزەل، كۆزى گويا قارىمۇقتەك قارا ئىدى. (15 - باب، 314 - بەت)

(4) مىسالدا ئەسلىي تېكىستتە پېرسونا ژنى ئۈستىدىن باشلاپ بىراقلا تەسۋىرلەپ كەلگەن، تەرجىمىدە بولسا ئاۋۋال كىيىم - كېچىكىنى ئاندىن بوينىغا ئاسقانلىرىنى، ئاخىرىدا خاراكتېرىنى بېرىپ ئازراق رەتلەش كىرگۈزگەن. (5) مىسالدا ئەسلىي جۈملىدە پېرسونا ژنىڭ ئۆزى ئۇنچە ساھىبجامال بولمىسىمۇ پاكىز يېقىشلىق ئىكەنلىكىنى مەقسەت قىلغان بولسا، تەرجىمىدە ئادەتتىكى بايان بىلەنلا نازۇك، تاتلىققىنە قىزچاقنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان. (6) مىسالدىكى ئوخشىتىشتا ئەسلىي تېكىستتە «باھاردىكى گۈل، قاپقارا ئىدى» دەپلا ئېلىنغان بولسا تەرجىمە قىلغاندا تەرجىمە ئەسەر ئۇسلۇبىنىڭ ماسلىشىشى ۋە تەرجىمە تىلىدىكى بەدىئىيلىكىنىڭ ۋايىغا يېتىشى كۆزدە تۇتۇلۇپ «باھار چېچەكلىرىدەك گۈزەل، گويا قارىمۇقتەك قارا» دەپ ئېلىنغان.

3) ئېنىقلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلى

ئېنىقلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلى يەنە روشەنلەشتۇرۇش، قۇرۇلمىسىنى روشەنلەشتۇرۇش، ئوچۇقلاشتۇرۇش، ئېنىق كۆرسىتىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ ئۇسۇل تەرجىمان تەرجىمە تىلىدىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئوقۇش ئادىتى ۋە پىسخىك ئالاھىدىلىكىنى چىقىش قىلىپ ئەسلىي ئەسەردىكى يوشۇرۇن كەلگەن مەزمۇنلارنى ئېنىق ئىپادىلەش، مۇھىم نوقتىلارنى كونكرېتلاشتۇرۇش ئارقىلىق ئەسلىي ئەسەرنىڭ مەزمۇنىنى تېخىمۇ ئېنىق ۋە بىۋاستە ھالدا تەرجىمە تىلىدا ئىپادىلەشنى كۆرسىتىدۇ. تەرجىمە ئەسەرلەردىكى ئېنىقلاشتۇرۇپ ئېلىش ئۇسۇلىنى كۆپ خىل ئامىل كەلتۈرۈپ چىقارغان. بۇنىڭدا تىلنىڭ ئىچكى - تاشقى ئامىللىرى بولۇپلا قالماي، يەنە تىل قۇرۇلمىسىنىڭ ئۇلىنىش قائىدىلىرى ۋە ئىككى مىللەتنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلى، مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدىكى پەرق قاتارلىق ئامىللارمۇ بار[3]. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىمۇ خەنزۇ تىلىنىڭ غۇۋا مەنزىرىلەر، يوشۇرۇن مەنالار ئارقىلىق ھەقىقىي مەزمۇننى باغلانما تەسەۋۋۇر شەكلىدە ئىپادىلەشتەك ئۇسلۇبنى ئېنىقلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلىدا ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا بىرلەشتۈرۈپ مۇۋاپىق ھالدا قايتا ئىپادىلەپ چىققان. بۇ ئارقىلىق تەرجىمە تىلىنىڭ كىلاسسىك ئەسەرلىرىدىكى خاسلىق يورۇتۇلغان. مەسىلەن:

(7) 两弯似蹙非蹙罥烟眉，一双似喜非喜含露目。态生两腮之愁，娇袭一身之病。泪光点点，娇喘微微。娴静时如娇花照水，行动处似弱柳扶风。心较比干多一窍，病如西子胜三分。(三回28页)

تۇرار ئىدى ئەگمە قاشىن گويا تۇرۇپ، گويا تۇرمەي،
ئوينار ئىدى ئويچان كۆزى ۋە يا كۈلۈپ ۋەيا كۈلمەي.
نېسىپ بولمىش زىننخ غەمكىن رۇخسارىغا،
خۇلق قوشۇپ لۇتپى يانا بىمارىغا.
چاقنايدۇ ياش دانە - دانە،
نەپەس ئالۇر ناتۋانە.
تۇرۇشى گۈلناز مىسالى سۇغا ئەكسى ئورنىغان،
مېڭىشى خۇددى تالى مەجنۇندۇر شامالدا ئوينىغان.
كۆڭلىنىڭ بىر كۆزى كۆپ بىگەن بېگىمنىڭ كۆڭلىدىن،
دىلى ھەم ئۈچ ھەسسە خەستە شىشى خېنىمنىڭ دىلىدىن.
(3 - باب، 75 - بەت)

(8) 头上挽着漆黑油光的髻儿，蜜合色棉袄，玫瑰紫二色金银鼠比肩褂，葱黄绫棉裙，一色半新不旧，看去不觉奢华。 (八回69页)

باۋچەي پارقىراپ تۇرغان قاپقارا چېچىنى تۇرمەل قىلىۋالغان، ئۈستىگە بولسا ھەسەل رەڭ قىشلىق نىمچە، ئاق ۋە سېرىق كالاۋاتۇندىن كەشتە تىكىكەن قىرمىزى

جىلىتكە، سارغۇچ كۆك دارايىدىن قىشلىق پۇرمە بەل كۆڭلەك كىيىۋالغانىدى، ئۇنىڭ نىمكەش كىيىملىرى ئۇنچىلا پار - پۇر كۆرۈنمەيتتى، ئەكسىچە نازاكەتلىك كۆرۈنەتتى. (8 - باب، 190 - بەت)

袭人头上戴着几枝金钗珠钏，倒华丽；又看身上穿着桃红百子刻丝银鼠袄子，葱绿盘金彩绣绵裙，外面穿着青缎灰鼠褂。（51回430页）

شىربىنىڭ بېشىغا تاقىغان ئالتۇن جىغا، مەرۋايىتلىق تۇرگۈچلىرى پار - پۇر قىلىپ تۇراتتى؛ ئۇچىسىغا تېگى شاپتۇل چېچىكى رەڭلىك، گۈلى ئاق جىخەنىسىدىن تاشلانغان ئەرس جۇۋا، زەردە گۈل چېكىلگەن پىياز كۆكى كىمخاب بەل كۆڭلەك، تېشىغا كۆك تاۋار تاشلىق تىبىن كۆرمە كىيىۋالغانىدى. (51 - باب، 501 - بەت)

(7) مىسالدا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى بىگەن ناملىق ۋەزىر توغرىسىدىكى رىۋايەت ئەسلىي ئەسەردە ئىسمىنى ئاتاش بىلەنلا كۆپايىلەنگەن، تەرجىمە قىلىنغاندا بولسا «بىگەن ۋەزىر»نىڭ كۆڭۈل كۆزىنىڭ باشقىلارنىڭكىدىن كۆپ ئىكەنلىكى ئىزاھاتسىزمۇ ھېس قىلالايدىغان قىلىپ ئېنىقلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىنغان. كەينىدىكى مىسرادىكى يۆ بەگلىكىدە ياشاپ ئۆتكەن ساھىبجامال شىشى خېنىم توغرىسىدىكى رىۋايەتتىمۇ، ئەسلىسىدە «دەييۈيىنى شىشى خېنىمدىن ئۈچ ھەسسە ئېشىپ چۈشكىدەك» دەپ ئېيتىپ، ئىككەيلەنىڭلا پەرىشان ئايالالاردىن ئىكەنلىكى كىتابخان تەسەۋۋۇرىغا قالدۇرۇلغان بولسا، تەرجىمە قىلىنغاندا «دىل خەستە»دىن ئىبارەت ئۇچۇر ئېنىقلاشتۇرۇپ بېرىلگەن. (8) مىسالدا ئەسلىي جۈملىدىكى كىيىملەرنىڭ ھەشەمەتلىك ئەمەسلىكى يېپ ئۇچى قىلىپ بېرىلگەن بولسا، تەرجىمە قىلغاندا تەرجىمە ئەسەر ئۇسلۇبىنىڭ ئىزچىللىقى ئۈچۈن «ئۇنىڭ نىمكەش كىيىملىرى ئۇنچىلا پار - پۇر كۆرۈنمەيتتى، ئەكسىچە نازاكەتلىك كۆرۈنەتتى» دەپ ئېيتىپ باش - ئاخىرىنىڭ لوگىكىلىق باغلىنىشىنى جىپسىلغان. (9) مىسالدا ئەسلىي تېكىستتە شىربىنىڭ چۆرە قىز بولسىمۇ ئېسىل جابدۇقلارنى تاقىغانلىقى غۇۋا ئىپادىلەنگەن بولسا، تەرجىمە قىلغاندا «پار - پۇر قىلىپ تۇراتتى» دېيىش ئارقىلىق ئېسىل نەرسىلەرنى تاقىۋالغانلىقى ئېنىقلاشتۇرۇپ ئېيتىلغان.

4) ئۆزلەشتۈرۈپ تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلى

ئۇيغۇرلار بىلەن خەنزۇلارنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى پەرقى تۇپەيلىدىن، ئۇلارنىڭ ئېستېتىك قارىشىدىمۇ مۇئەييەن خاسلىقلار بار. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدا ئەسلىي ئەسەر مەزمۇنىنى، خاسلىقىنى ساقلاش بىلەن بىرگە، يەنە خەنزۇ تىلىنىڭ مەدەنىيەت ۋە قىممەت قارىشىنى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىغا بويسۇندۇرغان، بولۇپمۇ خەنزۇ تىلىنىڭ مەدەنىيەتتىكى ئوخشىتىش، ئوبراز، مىللىي ۋە يەرلىك ئالاھىدىلىكىنى ئۇيغۇر تىلىنىڭ مەدەنىيەت ۋە تىل ئىپادىلەش ئۇسۇلۇبىغا ماسلاشتۇرۇپ ئۆزلەشتۈرۈپ تەرجىمە قىلغان. مەسىلەن:

（10）第一个肌肤微丰，合中身材，腮凝新荔，鼻腻鹅脂，温柔沉默，观之可亲。第二个削肩细腰，长挑身材，鸭蛋脸面，俊眼修眉…（三回22页）

ئۇلارنىڭ بىرىنچىسى، سەل - پەل ئەتلىك، ئوتتۇرا بويلۇق، ئىككى مەڭزى پىشاي دەپ قالغان توغاچتەك، قاڭشىرى خۇددى ئەتىر سوپۇندەك يالتىراپ تۇرغان، مۇلايىم - جىمغۇر ، كۆرۈنۈشى يېقىملىق؛ ئىككىنچىسى، تار خامۇت يەلكىلىك، بەللىرى ئىنچىكە، بويى زىلۋا، يۇزى سوزۇنچاق، كۆزلىرى چىرايلىق، قاشلىرى قىيغاق ئىدى. (3 - باب، 58 - بەت)

（11）那人面如傅粉，唇若涂朱，鲜润如出水芙蕖，飘扬似临风玉树。（93回809页）

ئۇ كىشىنىڭ مەڭزى ئۇپا سۈرتكەندەك ئاپئاق، لەۋلىرى كەنۇمزدەك قىپقىزىل، تۇرقى يېڭىلا سۇدىن چىققان نىلۇپەردەك يېقىملىق، سىياقى شامالدا ئېگىلىپ تۇرغان مەجنۇنتالدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. (93 - باب، 45 - بەت)

（12）包勇身长五尺有零，肩背宽肥，浓眉爆眼，磕额长髯气色粗黑，垂着手站着。（93回811页）

باۋيۇك ئىككى يېرىم گەز كېلىدىغان ئېگىز بويلۇق، كەڭ غوللۇق، قويۇق قاشلىق، غورا قاپاق، ئۇزۇن زاڭاق، ساقاللىق، رەڭگرويى قارىدىغان ئادەم

ئىدى، ئىككى قولىنى ساڭگىلىتىپ تۇراتتى. (93 - باب، 51 - بەت)

（13）头上戴着束发嵌宝紫金冠，齐眉勒着二龙抢珠金抹额；穿一件二色金百蝶穿花大红箭袖，束着五彩丝攒花结长穗宫绦，外罩石青起花八团倭缎排穗褂；登着青缎粉底小朝靴。面若中秋之月，色如春晓之花，鬓若刀裁，眉如墨画，面如桃瓣，目若秋波。虽怒时而若笑，即嗔视而有情。项上金螭璎珞，又有一根五色丝绦，系着一块美玉。（三回27页）

ئۇ چوققىسىغا تۇرۇلگەن چېچى ئۇستىگە ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن تاج تاقىغان؛ گۆھەر ئۇينىاپ تۇرغان ئىككى ئەجدىها سۈرىتى چېكىلگەن ماڭلايچە قاشلىرىغچە تېڭىلغان؛ گۈللۈكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان رەڭدار كېپىنەكلەر چېكىلگەن پەيكان يەڭلىك يەكتەك كىيگەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە رەڭدار يىپەكلەردىن پۆپۈكلەر توقۇلگەن بەلباغ باغلانغان؛ يەنە قۇلپى رەڭ تاۋارغا كۆتۈرمە غۇجمەك گۈللەر چېكىلگەن ۋە چۆرىسىگە قاتار قىلىپ پۆپۈكلەر تۇتقان كۆرمە يىپىنغان؛ ئايىغىغا قارا سىيدام تاۋاردىن ئاق چەملىك ئۆتۈك كىيگەنىدى. ئۇنىڭ تولۇن ئايدەك رەڭگىرويى باھار تېڭىدا ئېچىلغان گۈللەردەك، چېكە چاچلىرى قايچا بىلەن تەكشى قىرقىلغاندەك، قاشلىرى سۈرمە بىلەن ياسالغاندەك، قاڭشىرى قول بىلەن چىمداپ قويغاندەك، كۆزلىرى ئويناق ئىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى غەزەپكە كۈلكە، كۆزلىرىدىكى نەپرەتكە مۇھەببەت ھەمراھ ئىدى، بويىندا بولسا مۆڭگۈزلۈك ئالتۇن ئەجدىها سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن زۇننار، رەڭدار چېلتەككە ئۆنكۈزۈلگەن چىرايلىق قاشتاش ئېسىقلىق ئىدى. (3 - باب، 72 - بەت)

يۇقىرىقى مىسالاردىكى ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئوخشىتىشلار:

荔新 —— لىچى دەرىخى؛ تەرجىمىدە «توغاچ»قا ئالماشتۇرۇلغان.

脂鹅 —— غاز مېيى؛ تەرجىمىدە «ئەتىر سوپۇن»غا ئالماشتۇرۇلغان.

玉树 —— كاجىپۇت دەرىخى؛ تەرجىمىدە «مەجنۇنتال»غا ئالماشتۇرۇلغان.

零有尺五 —— بەش چى؛ تەرجىمىدە «ئىككى يېرىم گەز» دەپ ئېلىنغان.

墨厕 —— بويىاق سۈركەش؛ تەرجىمىدە «سۈرمە بىلەن ياسالغان» دەپ ئېلىنغان.

2. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى تاشقى قىياپەت تەسۋىرلىرىنىڭ تەرجىمە ئالاھىدىلىكى

1) رېتىمدارلىق گۈزەللىكى يارىتىلغان

تەرجىمىدە ئەسلىي ئەسەر مەزمۇنىنى تولۇق ئىپادىلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەسلىي ئەسەرنىڭ بەدىئىي ئۇسلۇبىنى ساقلاپ قېلىش تەرجىمىدىكى قىيىن نۇقتىلارنىڭ بىرى. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىنىڭ ئەسلىسىدە ھەر بىر جۈملە، ھەر بىر سۆزگىچە بەدىئىي ئالاھىدىلىك سىڭگەن، پاساھەتلىك سۆزلەردىكى گۈزەللىك تۇيغۇسى جۈملىنىڭ راۋانلىقىدىلا ئەمەس بەلكى، ئوقۇغاندىكى رېتىم گۈزەللىكىدىمۇ ئىپادىلەنگەن. خەنزۇ تىلىدىكى تۆت تونىنىڭ ماسلىشىشى ۋە ئىنتوناتسىيەدىكى راۋانلىقتىن بارلىققا كەلگەن رېتىم گۈزەللىكىنى تەرجىمە ئەسەردە ئىپادىلەش مۇشكۈل بىر ئىش. ئەمما «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»نىڭ پېرسونا‌ژلار تاشقى قىياپەت تەرجىمىسىگە قارايدىغان بولساق، خۇددى بۇرۇنقى كىلاسسىك ئەسەرلىرىمىزدىكىدەكلا ئىنتايىن راۋان، ئېغىزىمىزغا يېقىن تۇرىدۇ. ھەرگىزمۇ بەزى تەرجىمە ئەسەرلەردەك تولىمۇ چۈۋالچاق، نەچچە جۈملىنى ئوقۇسىمۇ ھېچقانداق بىرەر مەنانى چۈشەنگىلى بولمايدىغان تۇتۇرۇقسىز ئەمەس. شۇڭا ئەسلىي ئەسەردىكى رېتىم گۈزەللىكى تەرجىمە ئەسەردە كەم - كۈتسىز ساقلانغان دېيىشكە تامامەن بولىدۇ.

2) تەرجىمە تىلى ئوقۇرمەنلىرىگە تونۇشلۇق ئوبرازلار قوللىنىلىپ، ئەسەرنى يېقىشلىق تۇسكە كىرگۈزگەن

ئەدەبىي ئەسەردە ئوقۇرمەنلەرنى ھۇزۇرلاندۇرۇش ئۈچۈن ئەسەرنىڭ مەزمۇنى تەسىرلىك، جەلپكار بولۇشى كېرەك، بۇنىڭدا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغىنى يەنىلا تىل ئامىلى. يۇقىرى بەدىئىي سېھرىي كۈچكە ئىگە بولغان «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانى ئەلۋەتتە

ئاپتور تەرىپىدىن ھەر بىر جۈملە ھەر بىر سۆزگىچە «يەتتە كېسىپ بىر ئۆلچەش»تىن ئۆتۈپ تاللانغان، تاۋلانغان بولىدۇ. بۇنداق مەزمۇن ۋە ئۇسلۇبنى ئۆزگە بىر تىلدا قايتا ئىپادىلەپ بېرىش، ئىپادىلىگەندىمۇ دەل جايىدا ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئىپادىلەش زور كۈچ تەلەپ قىلىدۇ. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىنىڭ پېرسونաژلار تاشقى قىياپەت تەرجىمىسىدە تەرجىمە تىل ئۇقۇرمەنلىرى ياخشى كۆرىدىغان ئوخشىتىشلار بىلەن پېرسونաژلار تەسۋىرى بېرىش ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزىقىشى ئاشۇرۇلغان، ئەسەرنىڭ جەلپكارلىقى ساقلاپ قېلىنغان شۇنداقلا تەرجىمە ئەسەرنى يېقىشلىق تۇسكە كىرگۈزگەن.

3) ئەسلىي ئەسەر تىلىدىكى مەدەنىيەتنى تەرجىمە ئەسەر تىلىغا يەتكۈزۈشكە ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلغان

تەرجىمە مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىي ئەسىرىدىكى ۋەقەلىكىنىلا ئەمەس بەلكى ئۇنىڭدىكى مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى يەنە بىر مىللەتكە يەتكۈزۈپ بېرىدىغان پائالىيەت. نوقۇل تارىخىي ۋەقەلىكىنىلا بايان قىلىش ئاساس قىلىنماستىن تارىختا شەكىللەنگەن مەدەنىيەت ۋە تىل - يېزىق مەدەنىيىتى گەۋدىلىك نامايان قىلىنغان «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىنى تەرجىمە قىلىشتا، مەزمۇننى تولۇق ئىپادىلەشلا ئەمەس بەلكى مەزمۇن ئىچىدە ئىپادىلەنگەن مەدەنىيەت ئامىللىرىنى ئىپادىلەش زۆرۈر. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىنىڭ پېرسونաژلار تاشقى قىياپەت تەرجىمىسىدە ھەر خىل رىۋايەت، ماقال - تەمسىللەرنى ئىزاھلاش ۋە ياكى شۇ مەزمۇننى سەل كېڭەيتىپ تەرجىمە قىلىش ئارقىلىق ئەسلىي ئەسەردىكى مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكى، مەدەنىيەت ئەنئەنىسى تەرجىمە تىلغا تولۇق يەتكۈزۈلگەن.

4) ئېستېتىكا گۈزەللىكى تامامەن تەڭلەشكەن

ئېستېتىك گۈزەللىك دېگىنىمىز، مەلۇم بىر مىللەتنىڭ گۈزەللىككە بولغان ئالاھىدە ئورتاق پىسخىك تەلپۈنۈشىنى كۆرسىتىدۇ[4]. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانى ھەر قايسى جەھەتتىن خەنزۇ ئەدەبىياتىدىكى ئۇلگە ئەسەر سانىلىدۇ. بۇ ئەسەرنى تەرجىمە تىل ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ئەسلىي تىل ئوقۇرمەنلىرىگە ئوخشاش بەدىئىي زوق ئالغۇدەك دەرىجىدە تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن تەرجىمانلار ھەرگىزمۇ مەدەنىيەت ئامىللىرى ئەكىس ئەتكەن سۆزلەرنىڭ لۇغەت مەنىسىگە ئېسىلىۋالمىغان، بەلكى كونتېكىستتىكى ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتقان مەنە مايىللىقىنى سەزگۈرلۈك بىلەن تېپىپ چىقىپ ئەسلىي ئەسەر ئۇسلۇبىغا ماس كېلىدىغان ئىپادىلەش ۋاستىسى قوللانغان. شۇڭلاشقا ئوقۇرمەنلەر پېرسونաژلار تاشقى قىياپەت تەرجىمىسىدىكى ئۆز تىل شارائىتىغا ماس كەلگەن سۆز، سۆز بىرىكمىسى ياكى جۈملە شەكلى بىلەن يورۇتۇلغان مەنىنى دەر ھال ھېس قىلىپ، ھۆزۈرلىنىش تۇيغۇسىغا چۆمىدۇ. دېمەك، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى پېرسونաژلارنىڭ تاشقى قىياپەت تەرجىمىسىنى ئوقۇغان تەرجىمە تىل ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ئېستېتىك زوق ئېلىش دەرىجىسى ئەسلىي ئەسەر ئوقۇرمەنلىرىدىن قېلىچە قېلىشمايدۇ، ھەتتا ئېشىپ چۈشىدۇ دېيىشكە بولىدۇ.

تەرجىمە بىر تىلدىكى مەنىنى يەنە بىر تىلغا ئالماشتۇرىدىغان ئەمگەك بولۇپلا قالماستىن، ئۇ بىر تىلغا خاس مەدەنىيەت ئامىلىنى، ژانىر ئۇسلۇبىنى يەنە بىر تىلدا قايتا ئىپادىلەپ بېرىدىغان ئەقلىي ئەمگەك. تەرجىمىدە ئەسلىي ئەسەرنى ئۆزلەشتۈرۈش مۇھىم سالماقنى ئىگىلەيدۇ. بولۇپمۇ مەلۇم بىر مىللەتنىڭ تارىخىي ئەنئەنىسى، مەدەنىيەت ئەنئەنىسى بىلەن يۇغۇرۇلغان ئەدەبىي ئەسەرنى باشقا بىر تىلغا تەرجىمە قىلغاندا، ئىككى مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس مەدەنىيەت ئېڭى ۋە پىسخىك ساپاسىنى مۇكەممەل چۈشىنىش كېرەك. تەرجىمان تىل قاتلىمىدىكى ئىپادىلەش شەكلى، سېمانتىكىلىق مەنە ۋە تىل ئادىتىنى قوبۇل قىلىش ئاساسىدا ئىككى خىل تىلنىڭ مەدەنىيەت قاتلىمىنى ئىنچىكە سېلىشتۇرالىسا ئاندىن تەپەككۇر ئالماشتۇرۇش ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئۇنۇمىگە، شۇنداقلا تەرجىمە تىلىدا ئەسلىي ئەسەرنىڭ ئۇسلۇبىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە ئەڭ زور ئىمكانىيەتكە ئېرىشەلەيدۇ. ئەدەبىي ئەسەرلەر تەرجىمىسىدە «ئېنىقلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىش» ئۇسۇلى كەم بولسا بولمايدۇ. بولۇپمۇ خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە تەرجىمىگە

ئوخشاش ئىپادىلەش شەكلى، لوگىكىلىق قۇرۇلمىسى تۈپتىن پەرقلىنىدىغان ئىككى تىل ئوتتۇرىسىدىكى تەرجىمىدە ئەسلىي ئەسەردىكى نۇرغۇن يوشۇرۇن مەنە، قۇر ئارىسىدىكى نازۇك ھالقىلارنى ئېنىق ئىپادىلەش تولىمۇ زۆرۈر. «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى پېرسونا‌ژلار تاشقى قىياپىتىنىڭ تەرجىمىسىدىمۇ ھەر بىر جۈملىدە دېگۈدەك ئەسلىي جۈملىدە قىسقارتىلغان ھەر خىل جۈملە تەركىبى ئېنىق بېرىلگەن. مۇبادا ئەسلىي ئەسەرگە زىيادە ئېسىلىۋېلىپ شۇ پېتى كۆچۈرۈپ كېلىنگەن بولسا، تولىمۇ چۈشىنىكسىز ۋە چۈۋالچاق سۆز دۆۋىسىگە ئايلىنىپ قالغان بولاتتى.

تەرجىمە ھەر ساھە ھەر كەسىپتە ئۆزىنىڭ كۆۋرۈكلۈك رولىنى جارى قىلدۇرۇۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە تەرجىمە تەتقىقاتى، تەرجىمە نەزەرىيەسىنى ئۇزلۇكسىز مۇكەممەللەشتۈرۈشىمىز كېرەك. مەلۇم بىر تىلدا ئىپادىلەنگەن ئۇيغۇر - پىكىرنى يەنە بىر تىلدا شۇ دەرىجىدە ئىپادىلەش تامامەن مۇمكىن. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىغا ئوخشاش نادىر تەرجىمىلەرنى تەھلىل قىلىپ تەپەككۇر يۈرگۈزۈشىمىز، ئەڭ يېڭى ئۇچۇرلارنى ۋاقتىدا ئىگىلەپ بوشاشماي تىرىشىشىمىز لازىم. بولۇپمۇ ھازىرقىدەك ھەممە ساھە ئۇچقانىدەك تەرەققىي قىلىۋاتقان جەمئىيەتتە، دۇنيا تەرەققىياتى بىلەن تەڭ ماڭمىز، باشقىلارنى چۈشىنىمىز، شۇنداقلا ئۆزىمىزنى باشقىلارغا تونۇتىمىز دەيدىكەنمىز چوقۇم تەرجىمىگە كۆڭۈل بۆلۈشىمىز، تەرجىمە سۈپىيىمىزنى ئۆستۈرۈپ تەرجىمە ساھەيىمىزنىڭ تەرەققىياتىنى ئالغا سلجىتىشىمىز لازىم.

ئىزاھلار:

[1] ئامېرىكىلىق سېلىشتۇرما ئەدەبىيات پېشۋاسى ۋە تەرجىمان Edwin Gentzler 艾德温·根茨勒: «ھازىرقى زامان تەرجىمە نەزەرىيەسى»[M]. شاڭخەي چەت ئەل تىلى مائارىپ نەشرىياتى، 2004.

[2] لى ياڭۈبي: «خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە ئەدەبىي تەرجىمىدىكى ئېنىقلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلى توغرىسىدا» [J]. تىل ۋە تەرجىمە (خەنزۇچە)، 2008(1).

[3] لىياڭ ۋېبي: «خەنزۇچە - ئۇيغۇرچە ئەدەبىي تەرجىمىدىكى ئېنىقلاشتۇرۇپ تەرجىمە قىلىش ئۇسۇلى توغرىسىدا»[J] . تىل ۋە تەرجىمە (خەنزۇچە)، 2008(1).

پايدىلانمىلار

1. ساۋ شۆچىن، گاۋئې: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» (خەنزۇچە)[M]. بېيجىڭ: خۇاشيا نەشرىياتى. 2006.
2. ساۋ شۆچىن، گاۋئې: «قىزىل راۋاقتىكى چۈش» (ئۇيغۇرچە 1 - ، 2 - ، 3 - ، 4 - تۇم)[M]. ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى. 2012.
3. ئەخمەت پاسار: «تەرجىمانىنىڭ ئىزدىنىشى»[M]. بېيجىڭ: مىللەتلەر نەشرىياتى، 2007.
4. رەيھانگۈل تۇردى: «تەرجىمىدىكى مەدەنىيەت ئامىللىرىدىن بولغان ‹ئۆزلەشتۈرۈش› ۋە ياتلاشتۇرۇش› ئۇسۇلىدىن ‹قىزىل راۋاقتىكى چۈش›نىڭ تەرجىمىسىگە نەزەر»[J]. تىل ۋە تەرجىمە ، 2014 (3).
5. غەيۇر ئابدۇقادىر: «‹قىزىل راۋاقتىكى چۈش› رومانىدىكى باب ناملىرىنىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا»[J]. تىل ۋە تەرجىمە، 2012(1).

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابدىلىم ئابدۇرېھىم

ماقالە نومۇرى: 04 - 092 - 04(2017) 5878 - 1005

تەرجىمىدىكى سادىقلىق ۋە جانلىقلىق ھەققىدە*

شېرىنئاي نىياز

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو تىللىرى ئىنستىتۇتى، ئۈرۈمچى. 830046)

قىسقىچە مەزمۇنى: تەرجىمە تەپەككۇرنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇ تەرجىمانىنىڭ چۈشىنىش، تەپەككۇر قىلىش ۋە ئىپادىلەش پائالىيەتلىرىنىڭ يىغىندىسىدۇر. ئۇ ماس ۋە تەڭ قىممەتلىك، راۋان ۋە توغرا بولۇشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن تەرجىمە ئەمەلىيىتىدە ئەسلىگە سادىق بولۇش بىلەن جانلىق بولۇشنى ئىلمىي يوسۇندا بىرلەشتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. بۇ ماقالىدە. تەرجىمىدىكى سادىقلىق بىلەن جانلىقلىق ھەققىدە قىسقىچە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈلدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: تەرجىمە ؛ سادىقلىق ۋە جانلىقلىق ؛ توغرا ؛ راۋان

浅谈翻译中忠实性和变通性的运用

西热娜依 · 尼牙孜

摘要：翻译是思维的产物，它是翻译人员的理解，进行逻辑思维和表达的结合体，翻译必须适当和同等条件下做到语言通顺和准确。为了达到这个程度，在进行翻译当中，我们必须把忠实内容和灵活变通科学地相结合。本文按照这种思路，浅谈翻译中忠实性和变通性的运用。

关键词：翻译 ； 忠实性和变通性 ； 准确 ； 通顺

Abstract: Translation is the product of thinking. It is the comprehension of translators and the combination of logical thinking and expression. Translation must be fluent and accurate under appropriate and equal conditions. To achieve this level, we must combine the fidelity and flexibility in our translation. This article follows this line of thinking and discusses the application of fidelity and flexibility in translation.

Keywords: translation; fidelity and flexibility; accuracy; fluency

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۇرگە ئايرىش نومۇرى: H08　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

بىز ئادەتتە تىلغا ئالىدىغان تەرجىمە پائالىيىتى ئالماشتۇرۇلماقچى بولغان ئىككى تىلنى مەنا ۋە ئىدىيە جەھەتتىن، تىل ۋە تەپەككۇر جەھەتتىن، ئۇسلۇب ۋە شەكىل جەھەتتىن توغرا، ئېنىق، راۋان قىلىپ ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش جەريانى بولۇپ، ئۇ تەرجىماندىن تەرجىمە قىلىنماقچى بولغان تىلدا ئىپادىلىمەكچى بولغان مەزمۇننى ئەتراپلىق، چوڭقۇر چۈشىنىش ھەمدە ئۇنى تەرجىمە قىلماقچى بولغان تىلدا ئىپادىلەشتىن ئىبارەت ئىككى بۆلەكلىك ئىككى قەدەملىك پائالىيەتنى يۈقىرى ماھارەتتە ئورۇنلاشنى كۆرسىتىدۇ. بۇ يەردىكى مۇھىم مەسىلە ماس قەدەملىك ھەم تەڭ قىممەتلىك ئالمىشىش بولۇپ، بۇ تەرجىمىدە سادىق بولۇش ۋە جانلىق بولۇشتىن ئىبارەت نېگىزلىك مەسىلىگە بېرىپ تاقىلىدۇ.

تەرجىمە ئەمەلىيىتى جەريانىدا سادىق بولۇش ۋە جانلىق بولۇش مۇتلەق بولمايدۇ. بۇ ئىككىسى يەنىلا بەلگىلىك نىسپىيلىككە ئىگە بولۇپ، مۇتلەقلىق ئەسلىسىگە سادىق بولۇشنى، جانلىقلىق بولسا ئىجادىيلىقنى، ماسلىشىچانلىقنى بەلگىلەيدۇ. بۇ ئىككىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئەمەلىيەتتە ئىككى تىلنىڭ ماسلىشىش جەريانى بولۇپ، تەرجىمىدە بۇ ئىككىسى ئوخشاشلا مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇ ئىككىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى توغرا بىر تەرەپ قىلىش سادىق بولۇش بىلەن جانلىق بولۇشتىن ئىبارەت تەرجىمە پىرىنسىپىنىڭ بارلىققا كېلىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بۇ

*بۇ ماقالە 2017 - يىلى 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: شېرىنئاي نىياز (1992 - يىلى 8 - ئايدا تۇغۇلغان)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگو تىللىرى ئىنستىتۇتى تەرجىمە كەسپىنىڭ 2015 - يىللىق ماگىسترانتى.

يەردىكى سادىقلىق مەزمۇنىنى، جانلىقلىق بولسا ۋاستىنى يەنى ئىپادىلەشنى كۆرسىتىدۇ. «شۇڭا تەرجىمە ئاۋۋال مەزمۇن، ئاندىن شەكىل - ئۇسلۇب جەھەتتىن ماس ۋە تەڭ قىممەتلىك ئالمىشىشنى يۈكسەك دەرىجىدە ئىشقا ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلىشى لازىم»[1] . شۇنداقلا تېكىستنىڭ مەنىسى ۋە تىل ئۇسلۇبىنى بىر قەدەر تولۇق، مۇكەممەل قىلىپ قايتا نامايەن قىلغىلى بولىدۇ. ھەرقانداق بىر تىل فونېتىكا، لېكسىكا، گىراماتىكىدىن ئىبارەت ئۈچ قىسمىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇ شۇ مىللەتنىڭ مۇھىم بەلگىسى ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا ھەرقانداق بىر تىل مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولىدۇ. يەنى شۇ تىلنىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلى، ئىپادىلەش ئادىتى، ئۇسلۇبى، مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى قاتارلىقلار بىلەن زىچ باغلانغان بولۇپ، قۇرۇلما ۋە ئىشلىتىش ئادىتى جەھەتتە روشەن پەرقە ئىگە بولىدۇ. شۇڭا تەرجىمە تىلى ئەسلىي تىلنىڭ قۇرۇلمىسى، تەپەككۇر ئۇسۇلى، ئىشلىتىش ئادىتى، مەدەنىيەت جەھەتتىكى كۆپ خىل ئامىللارنىڭ كېسىشمە نۇقتىسىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. تەرجىمە تىلنىڭ تىل قائىدىلىرىگە تولۇق رىئايە قىلىش ئاساسىدا مەزمۇنغا سادىق بولۇش بىلەن ئىپادىلەشتە جانلىق بولۇشنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىپ، ئەسلىسىگە ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان ئىپادىلەش ئۇسۇلىنى تاللىۋېلىش كېرەك. مانا بۇ سادىقلىق بىلەن جانلىقلىقنىڭ تەرجىمە ئەمەلىيىتى جەريانىدا كونكرېت ئىپادە قىلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مۇنداقچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئىدىيەۋى مەزمۇنىنى، مەقسەتنى، ئۇسلۇبنى شۇنداقلا ماھارەتنى سادىقلىق بىلەن مۇكەممەل ھالەتتە كۆرسىتىش - سادىقلىق، ئىككى تىلنىڭ فونېتىكا، لېكسىكا، گىراماتىكا قاتارلىق قۇرۇلما جەھەتتىكى پەرقىنى چۈشىنىش ھەم تولۇق ئىگىلەش ئاساسىدا تەرجىمە تىلنىڭ راۋان، سۈپەتلىك، توغرا، گۈزەل، پاساھەتلىك ھالدا نامايەن بولۇشىنى جانلىقلىق دەيمىز. مەسىلەن:

(1)«剑亮声发» ئۇيغۇرچىدا «ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈرۈش» [2] دەپ تەرجىمە قىلىنىدى، بۇ سۆز تەرجىمىدىكى سادىقلىق بىلەن جانلىقلىقنىڭ بىرىكىشىنىڭ ئەڭ تىپىك مىسالى. بۇ سۆزدىكى تۆت خەت ئىپادىلەۋاتقان كۆچمە مەنىنى ئۇيغۇر تىلىدا جانلىق ھالدا «ئېنىق پوزىتسىيە بىلدۈرۈش» دەپ ئالغان بولۇپ، مەنە جەھەتتە تەڭ قىممەتتە سادىقلىق بىلەن ساقلاپ قېلىنغان، شۇنداقلا جانلىق ھالدا ئەسلىي مەنىنى ئىپادىلىگەن.

(2)«像石榴籽那样紧紧抱在一起» دېگەن جۈملىنى ئالساق، بىرقىسىم مەتبۇئاتلاردا بۇ «ئانارنىڭ ئۇرۇقىغا ئوخشاش چىڭ قۇچاقلىشايلى» دەپ ئېلان قىلىندى، لېكىن بۇنداق ئالغاندا ئۇيغۇر تىلىنىڭ تىل ئۇسلۇبى، ئىشلىتىش ئادىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيلا قالماي بەدئىيلىكىمۇ بەلگىلىك تەسىر يەتكۈزىدۇ. شۇڭا بۇ سۆزنى ھازىر ئاخبارات - تەشۋىقات، مەتبۇئات ئورۇنلىرىنىڭ ھەممىسىدە بىردەك « ئانارنىڭ دانىسىدەك زىچ ئۈيۈشايلى» دەپ ئادەتلەنگىنىمىز بويىچە قىسقا، ئىخچام، جانلىق ئىپادە قىلىنىۋاتىدۇ. بۇ بىر ياخشى يۈزلىنىش، تەرجىمىدىكى سادىقلىق بىلەن جانلىقلىق مۇۋاپىق بىرلەشكەندىلا ئاندىن كۆزلىگەن مەقسەتكە تولۇق يەتكىلى بولىدۇ.

(3)«立场暧昧» بۇ سۆز بىرىكمىسى ئەسلىي خەت مەنىسى بويىچە بولغاندا «مەيدانى غۇۋا»، «مەيدانى ئېنىق ئەمەس» دېگەندەك كۆچمە مەنىدىكى سۆز بولۇپ، تەرجىمان بۇ سۆزنى ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن ھەم مەزمۇننى ئېنىق ئىپادىلىيەلەيدىغان ھەم ئۇيغۇر تىلىنىڭ تىل ئادىتىگە ئۇيغۇنلاشقان ھالدا تولمۇ چىرايلىق قىلىپ «مەيدانى مۇستەھكەم بولماي»[3]دەپ ئالغان.

(4) «矮化文化» بۇ سۆز بىرىكمىسى خەتمۇخەت ئۇدۇل تەرجىمە قىلغاندا «مەدەنىيەتنى كىچىكلەشتۈرۈش، يىگىلىتىش، پۇچەكلەشتۈرۈش» دېگەندەك مەنىلەرنى بېرىدۇ، ئەمما بۇنداق بولغاندا ئەسلىدىكى مەنا بەكلا كونكرېتلىشىپ كېتىپ، جۈملىنىڭ پاساھەتلىك، راۋان چىقىشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا بۇ سۆز «مەدەنىيەتنى چاكىنلاشتۇرۇش»[4] دەپ ئالغاندا مەزمۇن تولۇق ئىپادىلىنىپلا قالماي بەلكى جۈملىنىڭ راۋان، سۆزلەرنىڭ جانلىق، چىرايلىق بولۇشى ئىشقا ئاشۇرۇلغان.

(5)«盯住总目标» بۇ سۆز «باش مەقسەتكە تىكىلىۋالماق» دېگەندەك كونكرېت مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. ئەمما بۇ سۆز تەرجىمىدە جانلىقلاشتۇرۇلۇپ «باش نىشانىنى كۆزلەپ»[5] دەپ چىرايلىق تەرجىمە

قىلىنغان. بۇنداق مەزمۇن بىلەن ئىپادىلەش بىرگەۋدىلەشتۈرۈلگەن، تەڭ قىممەتتە ئالماشتۇرۇلغان شۇنداقلا جانلىق تىلغا مايىللاشقان، قۇرۇلما جەھەتتە مۇكەممەللەشكەن سۆز - جۈملىلەر تەرجىمە ئەمەلىيىتىمىزدە يېڭى يۈزلىنىش بولۇپ قالغۇسى.

ھازىر بىر قىسىم ياش، يېتىلۈاتقان تەرجىمانلارنىڭ تەرجىمىسىدە چۈشىنىش ئېنىق، چوڭقۇر بولسىمۇ، لېكىن ئىپادىلەش جەھەتتە بىرقىسىم كەمچىلىك ۋە خاتالىقلار كۆرۈلمەكتە. ئۇلار مەزمۇنغا سادىق بولۇشنىلا قوغلىشىپ، ئىپادىلەشكە سەل قارىماقتا. يەنى تەرجىمە قىلىدىغان تىلغا سادىق بولۇپ، قىلىنىدىغان تىلغا سەل قاراشتەك بىر تەرەپلىمە خاھىشلار باش كۆتۈرۈپ چىقماقتا. بۇنداق بولغاندا سادىقلىق بىلەن جانلىقلىقنىڭ مۇناسىۋىتى توغرا بىر تەرەپ قىلنمايلا قالماي، بەلكى تەرجىمىنىڭ سۈپىتىگە قاتتىق تەسىر يەتكۈزىدۇ. بۇ خىل خاتالىقلار تۆۋەندىكىچە بىرنەچچە تۈردە ئىپادىلىنىدۇ:

1. تۈراقلىشىپ بولغان سۆز - ئاتالغۇلارنى ئۆزگەرتمۇيتىش

(1) «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە ھېكمەتلىك ھېكايىلەر» نامىلىق كىتابنىڭ 15 - ، 16 - ، 24 - بەتلىرىدە قەدىمكى گىرېتسىيەنىڭ داڭلىق پەيلاسوپى 柏拉图 «بىرات» دەپ ئېلىنغان. بۇ بىزگە ئاللىقاچان «پىلاتون» دەپ ئومۇملىشىپ كەتكەن ئاتالغۇ بولۇپ، تەرجىمانىنىڭ سەۋەنلىكى بىلەن مەزكۇر كىتابتا ئۆزگىرىپ كەتكەن. بۇنىڭ بىلەن «پىلاتون» باشقا ئادەمدەك تۇيغۇ بېرىپ قالغان. تەرجىمىدە بۇنداق سەۋەنلىكلەرگە سەل قاراشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

(2) يۇقىرىقى كىتابنىڭ 28 - بېتىدە 哈里门鲁杜S دېگەن ئادەم ئىسمىنى «خارىرى. S تېرومان» دەپ ئېلىنغان. ئەمەلىيەتتە بۇ ئىسىم ئوخشاشلا تىلمىزغا «خارىرى. S تېرومىن» دەپ ئومۇملىشىپ بولغان ھەم شۇنداق داۋاملىشىپ كەلمەكتە. بۇ تەرجىمانىنىڭ بىلىمىنىڭ ئەتراپلىق ئەمەسلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

(3) «سىقىلغان يۈرەك» نامىلىق كىتابنىڭ 94- بېتىدە 白雪公主 دېگەن ئاتالغۇ «ئاق مەلىكە» دەپ تەرجىمە قىلىنغان. ئەمەلىيەتتە بۇ سۆز تىلىمىزدا «قار مەلىكە» دەپ ئىشلىتىلىپ ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن. بۇ يەردە يېڭى سۆز ئىجاد قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق ئىدى.

2. سۆزمۇسۆز ئۆلۈك تەرجىمە قىلىش

(1) «سىقىلغان يۈرەك» نىڭ 609 - بېتىدە 罩戴了嘴狗 دېگەن سۆز «ئىتقا ماسكا تاقىماق» دەپ ئېلىنغان. بۇ ئەسلىي ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئاغزى تۇتۇلانماق» دېگەن مەنىگە تەڭداش بولغان سۆز بولۇپ، تەرجىمان يەڭگىللىك بىلەن ئۇنى خەتمۇ خەت تەرجىمە قىلىپ قويغان.

(2) «سىقىلغان يۈرەك» نىڭ 133 - بېتىدە 步两三 دېگەن سۆز «ئىككى ئاتلاپ بىر سەكرەپ» دەپ ئېلىنغان. بۇ ئەسلىدە تىلىمىزدىكى «ئالمان - تالمان» دېگەن سۆز بىلەن تەڭداش ئۇقۇمدىكى سۆز بولۇپ ھەم شۇنداق ئېلىنىشى كېرەك ئىدى. بۇ خىل قارىغۇلاچە ئەسلىسىگە سادىق بولۇش، جانلىق بولماسلىق تەرجىمە سەنئىتىمىزدىكى ئاجىز ھالقىدۇر.

(3) بەزىبىر لوزۇنكىلارغا قارىساق خەنزۇ تىلىدىكى 深入开展 دېگەن سۆز «چوڭقۇر قانات يايدۇرۇش» دەپ ئېلىنغانلىقىنى كۆرىمىز. بۇ يەردىكى «چوڭقۇر» دېگەن سۆز كەينىدىكى «قانات يايدۇرۇش» بىلەن مەنتىقە جەھەتتە ماس كەلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر تىلىدا «قانات يايدۇرۇش»، «كەڭ كۆلەمدە» سۆزى بىلەن ماسلىشىپ كېلىدۇ. شۇڭا بۇ سۆزنى تەرجىمە قىلغاندا «كەڭ كۆلەمدە قانات يايدۇرۇش»، «كەڭ قانات يايدۇرۇش» دەپ ئېلىش كېرەك.

3. كۆپ مەنىلىك سۆزلەرنى تاللاشقا سەل قاراش

(1)稳定 دېگەن سۆزنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا «مۇقىم، تۇراقلىق، مەزمۇت» دېگەندەك مەنىلىرى بار. 社会 دېگەن سۆزنىڭ «جەمئىيەت، ئىجتىمائىي» دېگەن مەنىلىرى بار. تەرجىمان ئۇنى كونتېكستقا قاراپ

ئوخشىمىغان ئەھۋالغا ئاساسەن تاللاپ ئىشلەتسە بولىدۇ. 定稳社会:دېگەننى مەرگىزمۇ «ئىجتىمائىي تۇراقلىق»، «جەمئىيەت تۇراقلىقى» دەپ خالىغانچە تەرجىمە قىلىشقا بولمايدۇ. بۇ سۆزنى «ئىجتىمائىي مۇقىملىق» ياكى «جەمئىيەت مۇقىملىقى» دەپ تەرجىمە قىلىش كېرەك.

(2)«她发现自己瘦了很多» بۇ جۈملىدىكى 很 سۆزى «نۇرغۇن، كۆپ، جىق، ئىنتايىن، بەك، خېلى، تولا، ناھايىتى» دېگەندەك مەنىداش سۆزلەر بىلەن ئىپادە قىلىنىدۇ. لېكىن بۇلاردىن يۇقىرىقى جۈملىدە ئۇيغۇر تىلى ئىستىمال قائىدىسىگە تۇغرا كېلىدىغىنى، «ئورۇقلاش» سۆزى بىلەن ماسلىشىدىغىنى پەقەت «خېلى» بولۇپ، بۇ جۈملە «ئۇ ئۆزىنىڭ خېلى ئورۇقلاپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى» دەپ تەرجىمە قىلىنىشى كېرەك.

(3)«无论风再大，我们都会出海» بۇ جۈملىنى «شامال قانچىلىك چوڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىز دېڭىزغا چىقىمىز. » دەپ تەرجىمە قىلساق چوڭ خاتالىققا يول قويغان بولمىز، ئۇيغۇر تىلىدا شامالنىڭ دەرىجىسى كۈچلۈك - ئاجىز دېگەن سۆزلەر بىلەن بىلدۈرۈلىدۇ. ھەرگىز چوڭ - كىچىك دەپ ئۆلچەنمەيدۇ. شۇڭا بۇ جۈملىنى« ھەرقانچە كۈچلۈك شامال بولسىمۇ دېڭىزغا چىقىۋېرىمىز» دېيىش كېرەك.

تەرجىمە ئەمەلىيىتى تەرجىماندىن ھەم سادىقلىقنى ھەم جانلىقلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ يەردىكى سادىقلىق مېخانىك ھالدا خەتمۇخەت شۇ پېتى تەرجىمە قىلىپ قويۇشى دېگەنلىك ئەمەس ھەم شۇنداقلا جانلىق تەرجىمە قىلىشمۇ ئەسلىي ئەسەرگە سادىق بولماي ئۆز خاھىشى بويىچە سۆز ئىشلىتىپ مەزمۇندىن چەتنەپ كېتىش دېگەنلىكمۇ ئەمەس. قارىماققا سادىقلىق بىلەن جانلىقلىق تەرجىمىدىكى قارىمۇقارشىلىقتەك قىلسىمۇ، سادىقلىق جانلىقلىقتىن، جانلىقلىق سادىقلىقتىن ئايرىلالمايدۇ، بۇ ئىككىسى بىر پارچە قەغەزنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئوخشاش بىر - بىرىنى تەقەززا قىلىدۇ، شۇنداقلا بىر- بىرىنى تولۇقلايدۇ. شۇڭا سادىقلىق بىلەن جانلىقلىقنى تەرجىمە ئەمەلىيىتى جەريانىدا ئۆزئارا بىرلەشتۈرۈپ، مۇكەممەل، بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە قىلىشقا تىرىشىدۇ. سادىقلىق بىلەن جانلىقلىق يۇقىرى دەرىجىدە ماسلاشقاندىلا ئاندىن مۇكەممەل بىر تەرجىمە ئەسىرى بارلىققا كېلىدۇ.

ئومۇمەن، تەرجىمىدە سادىقلىق ئەسلىي تېكىستنىڭ مەزمۇنىغا قارىتا ئېيتىلغان بولۇپ، مەزمۇننى ئىپادىلەشكە سادىق بولۇش پىرىنسىپى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. جانلىقلىق بولسا تەرجىمانىنىڭ تەرجىمە ماھارىتى، سەۋىيەسى، ئىپادىلەش ئىقتىدارى قاتارلىقلارغا قارىتا ئېيتىلغان بولۇپ، ئۇ ئىپادىلەشنىڭ جانلىق، مۇۋاپىق بولۇشىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئىككىسى يۈكسەك دەرىجىدە بىرلەشكەندىلا ئاندىن تەرجىمىنىڭ راۋان، گۈزەل، تەڭ قىممەتلىك بولۇشى ئىشقا ئاشىدۇ.

ئىزاھلار:

[1] نۇرمۇھەممەت مەمتىمىن: «تەرجىمىدە ئەسلىگە سادىق بولۇش بىلەن جانلىق بولۇشنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا»[J]. تىل ۋە تەرجىمە، 2014(3):44.

[2] «شىنجاڭ گېزىتى»[N] 2017-6-2 (2)

[3] «شىنجاڭ گېزىتى»[N] 2017-4-20 (2)

[4] «شىنجاڭ گېزىتى»[N] 2017-4-20 (2)

[5] «شىنجاڭ گېزىتى»[N] 2017-6-2 (2)

پايدىلانمىلار:

1. نۇرمۇھەممەت مەمتىمىن: «تەرجىمىدە ئەسلىگە سادىق بولۇش بىلەن جانلىق بولۇشنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا»[J]. تىل ۋە تەرجىمە، 2014(3).

2. پاتىگۈل ئابلىكىم: «تەرجىمىدە تىل ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىش كېرەك»[J]. تىل ۋە تەرجىمە، 2014(1).

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابدىلىم ئابدۇرېھىم

ماقالە نومۇرى: 12 ـ 096 ـ 04(2017) 5878 ـ 1005

شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە شەرق ئەدەبىياتى*

چېن گاڭلۇڭ

(بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى شەرق ئەدەبىياتى تەتقىقات مەركىزى، بېيجىڭ. 100080)

قىسقىچە مەزمۇنى: شەرق ئەدەبىياتى يازما ئەدەبىيات ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن تەركىب تاپىدۇ. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شەرق ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بارلىق مىللىي ئەدەبىياتنىڭ جان تومۇرى. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىلەن يازما ئەدەبىيات ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئاددىي ھالدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسىرى بىلەن يازما ئەدەبىيات ئەسىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت بولماستىن، بەلكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەنئەنىسى ياكى ئاغزاكىي ئەنئەنە بىلەن مىللىي ئەدەبىيات ئەنئەنىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتۇر. شەرقتىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ماھىيەتلىك مەزمۇنىنى ھاسىل قىلىدۇ. ئۇ شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسىرنى تەسۋىرلەش، تەكشۈرۈش ۋە مۇھاكىمە قىلىشنىڭ ئاساسى. نۆۋەتتە شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تەتقىقات ئەھۋالى يەنىلا «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» باسقۇچىدا. ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ تەتقىقات ئەھۋالى ئىنتايىن تەكشىسىز. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلغاندا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىسىگە ئېتىبار بېرىش كېرەك. قايتىلاش ۋە قائىدىلەشتۈرۈش ئۇنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ پەن قۇرۇلۇشى جەريانىدا، شەرق ئەدەبىياتى تەتقىقات ساھەسىدىكى بەزى ئۇلگە ئېلىشقا ئەرزىيدىغان تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈش ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشتىن سىرت، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ساھەسىدىكى نەزەرىيەۋى نەتىجىلەرنىمۇ ئۆزلەشتۈرۈش ھەمدە شەرقتىكى ھەرقايسى دۆلەتلەر «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» تەتقىقاتىغا ئاساسلىنىپ، تەدرىجىي ھالدا شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ نەزەرىيە قۇرۇلمىسى ۋە سىستېمىسىنى قۇرۇپ چىقىش كېرەك.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى؛ شەرق ئەدەبىياتى تارىخى؛ ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىسى؛ بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى

东方民间文学与东方文学

陈岗龙

摘要：东方文学的整体是由作家文学和民间文学构成的。东方民间文学是东方文学的重要组成部分。民间文学是所有民族文学的母体，民间文学与作家文学之间的关系并不是简单的一部民间文学作品和一部作家文学作品之间的关系，而是一种民间文学传统或者口头传统与一个民族文学传统之间的关系。东方各国的民间文学共同构成了东方民间文学的实质内容，是东方民间文学作品描述和理论探讨的基础。目前东方民间文学的研究状况还基本处于“一国民间文学”的阶段，各国的研究状况很不平衡。研究东方民间文学要关注民间文学的口头传统。重复和程式化是其最主要的特征。东方民间文学的学科建设，既要吸收和继承东方文学研究领域里的一些可资借鉴的研究成果，还要吸收民间文学界的理论成果，并以东方各国一国民间文学研究为基础，逐步建构东方民间文学的理论结构和体系。

关键词:东方民间文学；东方文学史；口头传统；一国民间文学

Abstract: The whole of oriental literature is composed of writer literature and folk literature. Oriental folk literature is an important part of oriental literature. Folk literature is the mother of all ethnic literature. The relationship between folk literature and writers' literature is not a simple

*بۇ ماقالە «لياۋدۇڭ ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، ئىجتىمائىي پەنلەر قىسمىنىڭ 2009 ـ يىللىق 1 ـ سانىدىن ئېلىندى. تەرجىمە قىلغۇچى: ئىسكەندەر تۇرامەت.

ئاپتور: چېن گاڭلۇڭ (1970 ـ يىلى تۇغۇلغان، موڭغۇل، موڭغۇلچە ئىسمى دولان)، پروفېسسور، شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، موڭغول فولكلورى ھەم خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوقۇتۇشى ۋە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

relationship between a folk literary work and a literary work of a writer, but a relationship between the folk literature tradition or oral tradition and the ethnic literary traditions. The folk literature of different oriental countries constitutes the essential content of oriental folk literature together and is the basis for the description and theoretical discussion of oriental folk literature. At present, the research status of oriental folk literature is still at the stage of "an ethnic literature", and the research progress of various countries is unbalanced. Studying oriental folk literature should pay attention to the oral tradition of folk literature. Repeatedness and stylization are its main features. The discipline building of oriental folk literature should not only absorb and inherit some researchable results in the field of oriental literary studies, but also absorb the theoretical achievements of the folk literature circle, and based on the literature research of "an ethnic literature" in oriental countries, to set up the theoretical structure and system of oriental folk literature.

Keywords: oriental folk literature; history of oriental literature; oral traditions; an ethnic literature

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: I106.7 ماتېرىيال بەلگىسى: A

شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ــ شەرق ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ، رەڭدار ۋە كۆپ خىللىققا تولغان شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىلەن يازما ئەدەبىيات بىرلىكتە شەرق ئەدەبىياتىنى تەشكىل قىلىدۇ ھەمدە قەدىمىي شەرق ئەدەبىياتىنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكىنى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. شەرقتىكى ھەرقايسى دۆلەتلەردە پۈتمەس - تۈگىمەس خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرى بار. قەدىمكى مىسىرنىڭ رېۋايەتلىرى، قەدىمكى بابىلوننىڭ «گىلگامىش» داستانى، ھىندىستاننىڭ ئىككى چوڭ داستانى ۋە «بەشنامە»سى، ئەرەبلەرنىڭ «مىڭ بىر كېچە» قاتارلىق ئەسەرلىرى ئەينى دەۋردە دۇنيا ئەدەبىياتىغا زور تەسىر كۆرسەتكەن. دۇنيا داستان خەزىنىسىدىكى جانلىق ھالەتتىكى داستانلار ئاساسەن دېگۈدەك شەرقتە تارقالغان، شۇڭا شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنى كۈچەيتىش شەرق ئەدەبىياتى سىستېمىسىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

1. ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىسى ۋە شەرق ئەدەبىياتى تارىخىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى

بىز «شەرق ئەدەبىياتى تارىخى» دېگەن ئەسەرنى ئاچقىنىمىزدا، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ قەدىمكى شەرق ئەدەبىياتىدا تۇتقان مۇھىم ئورنىنى بايقىيالايمىز. قەدىمكى مىسىر رېۋايەتلىرى، قەدىمكى بابىلوننىڭ داستانى «گىلگامىش»، قەدىمكى ئېبرايلارنىڭ «ئىنجىل»دىكى ئەپسانە - رېۋايەتلىرى، قەدىمكى ھىندىستاننىڭ ئىككى چوڭ داستانىنىڭ ھەممىسى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا تەۋە. شەرق ئەدەبىياتىدا ھىندىستاننىڭ «بەشنامە»، ئەرەبلەرنىڭ «مىڭ بىر كېچە»، پارسلارنىڭ «شاھ نامە» قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىدۇر. قەدىمكى شەرق ئەدەبىياتىدىكى ئاز بولمىغان نادىر ئەسەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئاساسىدا ئۆزگەرتىپ تۈزۈلگەن ۋە يۇكسەكلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن. مەسىلەن چاۋشىيەننىڭ «چۈنشىياڭ تەزكىرىسى» ۋە «شىڭفۇ تەزكىرىسى»[1] قاتارلىقلار. بۇرۇن شەرق ئەدەبىياتى تارىخىدا بۇ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇرغاندا ياكى تەكشۈرۈپ مۇھاكىمە قىلغانىدا، ئەدەبىيات تارىخى تەتقىقاتچىلىرى بۇ ئەسەرلەرگە يازما ئەدەبىياتنىڭ نۇقتىئىزەرىدە مۇئامىلە قىلغان. بۇ ئەھمىيەتتە شۇ ئەسەرلەرنىڭ ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىسىگە يېتەرلىك ئېتىبار بەرمىگەنلىكتىن دېرەك بېرىدۇ. نەتىجىدە، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى مۇستەقىل ئەسەر دەپ قارىلىپ كەلگەن. ئەينى ۋاقىتتا ئەدەبىيات تارىخشۇناسلىرىنىڭ ئەھمىيەت بەرگىنى پەقەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ يېزىق ئارقىلىق خاتىرىلەنگەن نۇسخىسى بولۇپ، ھەرگىزمۇ ھەربىر دۆلەتنىڭ ياكى مىللەتنىڭ

قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە ئاغزاكىيلىق ئەنئەنە ئارقىلىق تارقىلىپ كەلگەن ئەسلىي ھالەتتىكى نۇسخىسى ئەمەس.

ئىنسانلارنىڭ ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىسى بىلەن يازما ئەنئەنىسى ھازىرغىچە بىللە ساقلىنىپ كەلگەن بولۇپ، يېزىق پەيدا بولغاندىن كېيىن يازما ئەنئەنە ئاغزاكى ئەنئەنىنىڭ ئورنىنى ئالغىنى ياكى يازما ئەدەبىيات خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئورنىنى ئالغىنى يوق. بىراق، ئىلگىرىكى شەرق ئەدەبىياتى تارىخىدا ئەسلىي ماھىيەتتە پەرقلىق بولغان ئاغزاكىي ئەنئەنە بىلەن يازما ئەنئەنىنى ئۆزئارا ئارىلاشتۇرىۋەتكەن. يازما ئەنئەنىنى تەتقىق قىلىدىغان ئۇسۇلدا ئاغزاكىي ئەنئەنىنى تەتقىق قىلغان. نەتىجىدە، كۆپىنچە ئەھۋاللاردا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى يازما ئەدەبىيات نۇقتىسىدا تۇرۇپ چۈشەندۈرگەن. بۇ خىل چۈشەندۈرۈش ۋە ئانالىز قىلىش خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ماس كېلىشى ناتايىن.

بىز بىرقانچە ئاددى بولغان ئۇقۇملارنى مىسال كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئىلگىرى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى تېكىستىگە بولغان تونۇشتا ساقلانغان مەسىلىلەرنى مۇنازىرە قىلىپ كۆرەيلى. بىز ئادەتتە ئەدەبىي تارىخىي ئەسەرلەردە «مەلۇم ئەپسانە ياكى چۆچەكتە مەلۇم مەزمۇن تەسۋىرلەنگەن» دېگەندەك بايانلارنى ئۇچرىتىمىز. بىزگە مەلۇمكى «تەسۋىر»نى يازغۇچى يازغان بولىدۇ، «تەسۋىر» دېگەن سۆز قەلەم بىلەن قەغەزگە يازغانلىقنى ئىپادىلەيدۇ. مانا بۇ بىز ئادەتلىنىپ قالغان يازما ئەدەبىيات نۇقتىسىنەزەرنىڭ ئاڭسىز ھالدا ئىپادىلىنىشى. ئەپسانە - رىۋايەت، خەلق چۆچەكلىرى ۋە خەلق قوشاقلىرىنىڭ ھەممىسى ئېغىز ئارقىلىق ئېيتىلىدۇ ياكى ئورۇندىلىدۇ، ئېغىزدىن قۇلاققا تارقايدۇ. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مەزمۇنىمۇ ئېغىز ئارقىلىق ئېيتىلىدۇ ياكى ئوقۇلىدۇ، قەلەم بىلەن تەسۋىرلەنمەيدۇ. چۈنكى بىر ئەپسانىدە دۇنيانىڭ ياكى ئىنسانلارنىڭ يارىلىشىنى ئاغزاكىي بايان قىلىدۇ، شۇڭلاشقا «مەلۇم خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسىردە مۇنداق تەسۋىرلىنىپتۇ» دېيىش توغرا ئەمەس. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا «بىر پارچە خەلق چۆچىكى»، «بىر پارچە ئەپسانە» دېگەن ئۇقۇملاردا يازما ئەدەبىياتنىڭ ئىددىيەسىمۇ ئىنتايىن روشەن. بۇ ئۇقۇملارنىڭ بىر ئورتاقلىقى بار، ئۇ بولسىمۇ ئاغزاكي ئېيتىلغان ياكى ئورۇندالغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تېكىستىنىڭ ھەممىسىنى يازما تېكىست ئورنىدا كۆرۈشتۇر، شۇ سەۋەبتىن ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىسىگە ئىگە خەلق ئېغىز ئەدەبىيات تېكىستىنى يازما ئەنئەنىدىكى تېكىست بىلەن ئارىلاشتۇرىۋەتكەن. نەتىجىدە، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى پۈتۈنلەي يازما ئەدەبىيات ئورنىدا كۆرگەن. تەتقىقات ئوبيېكتى يازما ئەدەبىيات ئەسىرىگە ئايلانغان ئىكەن، ئەپسانىلەر، ئېپوسلار، خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تەتقىقات ئۇسۇلىمۇ تەبىئي ھالدا يازما ئەدەبىيات ئەسىرىنى تەتقىق قىلىشتا ئىشلىتىلىدىغان نەزەرىيە ۋە ئۇسۇللارنى قوللىنىدۇ. بۈگۈنكى كۈندە فولكلور تەتقىقاتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تېكىستلىرىنى تۈرگە ئايرىشتا ۋە ياكى ئورنىنى بەلگىلەشتە قوللىنىلغان ئۇسۇلى ئەتراپلىق ۋە ئىنچىكە بولۇپ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى ئوخشاشمىغان تېكىستلەر ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي تەتقىقات ۋە ماتېرىياللىرىنىڭ قىممىتىگە بولغان تونۇشىمۇ ناھايىتى روشەن [2]. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تېكىستلىرى ئورۇنلاش تېكىستى ۋە يازما تېكىست دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ، جانلىق ھالەتتىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى بولسا ئورۇنلاش تېكىستى ئۈستىدىكى تەتقىقاتنى ھەمدە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تېكىستىنى جانلىق ھالەتتىكى مەدەنىيەت كونتېكىستىنىڭ ئارىسىغا قويۇپ تەكشۈرۈشنى ۋە مۇھاكىمە قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ. يازما تېكىستتىمۇ خاتىرىلەنگەن نۇسخا ۋە ئۆزگەرتىپ تۈزىتىلگەن نۇسخا دەپ ئايرىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىلمىي ماتېرىيال قىممىتىمۇ ئوخشاشمايدۇ.

شۇ سەۋەبتىن، شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلغاندا، ئالدى بىلەن ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىنى تەتقىق قىلىش نەزەرى بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى ئۈستىدە قايتا ئويلىنىش ۋە باھا بېرىش لازىم، شۇ ئارقىلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەسلىي قىياپىتىنى ساقلاپ قېلىش كېرەك. ئەمەلىيەتتە، قەدىمكى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى خەزىنىسىدىكى ھەر بىر ئەدەبىي ئەسەر بىر جانلىق ئەنئەنە، يازغۇچىنىڭ مۇستەقىل ئىجاد قىلغان ئەسىرىگە ئوخشىمايدۇ.

ئىلگىرى شەرق ئەدەبىياتى تارىخىدىكى تەتقىقاتلار خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى يەكىكە ئەسەر ئورنىدا كۆرۈپ، شۇ ئەسەر يەتكۈزمەكچى بولغان ئۇچۇر ۋە مەزمۇنىنى مۇھاكىمە قىلغان، بۇخىل تەتقىقاتلار ئەتراپلىق ئەمەس. مەسىلەن، قەدىمكى مىسرنىڭ رىۋايەتلىرى يەكىكە ھالەتتىكى بىر قېتىمدىلا ئىجاد قىلىنغان ئەسەرلەر ئەمەس، بەلكى نەچچە مىڭ يىللىق تارقىلىش جەريانىدا شەكىللەنگەن. ئەگەر مىسىر رىۋايەتلىرىنى بىر ئەدەبىي ئەسەر دەپ قاراپ، ئاددىي ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشتە مۇھاكىمە قىلسا، ئۇنىڭ ھەقىقىي ئەھمىيىتىنى چۈشەندۈرگىلى بولمايدۇ. بۇگۈنكى كۈندىكى «رامايانا» پەقەت يازما شەكلىدىكى داستان بولۇپلا قالماستىن، ئۇزۇن تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشكە ئىگە، ئەگەر بۇ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشنى تەپسىلىي مۇھاكىمە قىلىنمىسا، بۇ ئەسەرگە بولغان تارىخىي چۈشەنچىمۇ مەۋجۇت بولمايدۇ[3].

بىز «مىڭ بىر كېچە»نى مىسال قىلىپ، خەلق چۆچەكلەر توپلىمىنىڭ قانداق شەكىللىنىدىغانلىقىنى بىلىپ باقايلى. بۇ چۆچەكلەر توپلىمىنىڭ شەكىللىنىشى ئاغزاكىي ئەنئەنىدىن يازما ئەنئەنىگە ئۆتۈشتەك جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن، خۇددى «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» دىسلەپكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىدىن كىلاسسىك ئەدەبىياتقا تەرەققىي قىلغانغا ئوخشاش[4]. تەخمىنەن 8 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، «ھەزەر ئەفسانە» (مىڭ چۆچەك) دېگەن پارسچە چۆچەكلەر توپلىمى ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلىنغان، بۇ چۆچەكلەر توپلىمىدىكى كۆپىنچە ھېكايىلەر ھىندىستاندىن تارقىلىپ كەلگەن بولۇپ، 10 - ئەسىردە، ئىراقلىق شەھرىيار شۇ ئاساستا «مىڭ چۆچەك»نى رەتلىگەن، بىراق ئۇ رەتلەپ 480 - ھېكايىگە كەلگەندە ئالەمدىن ئۆتكەن. كىشىلەر مانا مۇشۇ «مىڭ چۆچەك»نى «مىڭ بىر كېچە»نىڭ دىسلەپكى نۇسخىسى دەپ قارايدۇ. «ھەزەر ئەفسانە»دىن «مىڭ چۆچەك»نىڭ شەكىللىنىشىگىچە، بۇ چۆچەكلەر كەڭ تارقالغان، كىشىلەر ئۇنى سۆزلەش، تارقىتىش جەريانىدا ئۇزۇكسىز ئۇنىڭغا مەزمۇن قاتقان ياكى شاللىغان. ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئەرەب شەھەرلىرىنىڭ ئىقتىسادى ئالاھىدە تەرەققىي قىلغان ۋە راۋاجلانغان. ئوتتۇرا بۇرژۇئازىيە ۋە شەھەر ئاھالىسى تەبىقىسى گۈللەنگەن، شەھەر مەدداھلىق سەنئىتىمۇ تەرەققىي قىلغان بولۇپ، يېڭى چۆچەكلەر ئۇزۇكسىز سىڭىپ كىرگەن. 16 - ئەسىرنىڭ بېشىدا، بۇ چۆچەكلەر مىسىردا رەتلىنىپ كىتاب قىلىپ تۇزۇلگەن ۋە «مىڭ بىر كېچە» نامى بىلەن ئاتالغان. «مىڭ بىر كېچە»نىڭ شەكىللىنىشى ۋە مۇكەممەللىشىشىدە شەھەر مەدداھلىق سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتى مۇھىم رول ئوينىغان. خۇددى جۇڭگونىڭ مەدداھلىق ئەنئەنىسى كىلاسسىك رومانلارنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم رول ئوينىغانغا ئوخشاش، بىز ھېكايە ئىلمى نۇقتىسى ۋە ئەرەبلەرنىڭ تارىخىي مەدەنىيىتى نۇقتىسىدىن «مىڭ بىر كېچە»نىڭ مول ۋە مۇرەككەپ بولغان مەزمۇننىڭ شەكىللىنىشى ھەمدە ئۇنىڭ دۇنياغا بولغان تەسىرىنى مۇنازىرە قىلىپ كۆرەيلى. «ئەرەب ئومومىي تارىخى»دا: ئەھلىسەلىپلەر چوقۇم «كەلىمە ۋە دەمىنە» ۋە «مىڭ بىر كېچە» ھېكايىلىرىنى ئاڭلاپلا قالماستىن، بەلكى ئۇلارنى ئېلىپ قايتىپ كەتكەن دېيىلگەن[5]. داڭلىق فولكلورشۇناس تومپسون: «مىڭ بىر كېچە»دىكى ھەربىر ھېكايە بۇ ھېكايىلەرنىڭ مەنبەسى بولالايدۇ، بىزنىڭ قەدىمكى خەلق چۆچەكلىرىمىزنىڭ كۆپىنچىسىنى بۇ ئەسەردىن تاپقىلى بولىدۇ ھەمدە بۇ ھېكايىلەر كۆپخىل شەكىللەر ئارقىلىق ئالدى بىلەن ياۋروپانىڭ ھېكايە بايان قىلغۇچىلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىلىدۇ، دېگەن[6]. ئەرەبلەرنىڭ چۆچەك ۋە رىۋايەتلىرى ياۋروپاغا تارقالغاندىن سىرت، ياۋروپانىڭ چۆچەك ۋە رىۋايەتلىرىمۇ ئەرەبلەرگە تارقالغان. «مىڭ بىر كېچە»نىڭ شەكىللىنىشى، ھېكايە بايان قىلغۇچى، ئوتتۇرا ئەسىردىكى شەھەر مەدداھ سەنئەتكارلىرىنىڭ پائالىيىتى، ئەدەبلەرنىڭ پىششىقلاپ ئىشلىشى ۋە خاتىرلىشى، شەرق بىلەن غەربنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشى ۋە ھېكايىنىڭ تارقىلىشى قاتارلىق كۆپخىل ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. «مىڭ بىر كېچە» يازما نۇسخىسىنىڭ شەكىللىنىش جەريانى ئەسلىدىنلا ئاغزاكى ئەنئەنە بىلەن يازما ئەنئەنىنىڭ ئۆزئارا ئۇچرىشىشى ھەمدە شەرق- غەرب مەدەنىيەت ئالمىشىشىنىڭ دىنامىكىلىق جەريانى.

ئەگەر بىز «ئىنجىل»نى ئاغزاكي ئەنئەنە

نۇقتىسىدىن ئويلىساق، «ئىنجىل» روشەن ئاغزاكىيلىق ئالاھىدىلىككە ئىگە، «ئىنجىل»دىكى «بەش دەستۇر تۆت مەنبە تەلىماتى» ئاغزاكىيلىق ئالاھىدىلىك بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك، ئىبرايلارنىڭ «ئىنجىل»دىكى «بەش دەستۇر، تۆت مەنبە تەلىماتى» تارىخىي داستان دەپ قارىلىدۇ، ئۇنىڭدا مەنبەسى ئەڭ بالدۇر بولغىنى سەھىيە مەزھەپ بايانى، باشقا مەزمۇنلارنىڭ ھەممىسى شۇ ئاساستا شەكىللەنگەن. ئىسرائىل مىللىتى مەيلى ئىچكى ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئېھتىياجىدىن بولسۇن ياكى دىپلوماتىيە نۇقتىسىدىن بولسۇن، ئۆز مىللىتىنىڭ داستانى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ سالاھىيىتىنى بىلدۈرۈشى كېرەك ئىدى. بىزگە مەلۇمكى، قايتىلاش ۋە تۇراقلاشتۇرۇش ئاغزاكىي ئەنئەنىنىڭ ئەڭ روشەن ئالاھىدىلىكى، بۇخىل ئالاھىدىلىك «ئىنجىل»دىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ، مەسىلەن، «ئەسىر يارىتىش»نىڭ 42 - بابىدا، ياقۇپ مۇنداق دەيدۇ: مەن چېچىم ئاقارغان، ئازابلانغان ھالەتتە ئېچىنىشلىق ھالدا قەبرىگە كىرىمەن. 44 - بابىدا بولسا يۈسۈپمۇ ئوخشاشلا: مەن چېچىم ئاقارغان، ئازابلانغان ھالەتتە ئېچىنىشلىق ھالدا قەبرىگە كىرىمەن، دەيدۇ. بۇنداق تەكرارلىنىشلاردا شەخس، تىل، ۋاقىت پۈتۈنلەي ئوخشىمايدۇ، لېكىن تەكرارلانغان سۆز ئوخشايدۇ، بۇ تەكرارلىنىشلار ئاغزاكى ئەنئەنىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. «ئىنجىل»دىكى داستان خاراكتېرىگە ئىگە مەزمۇنلار ھومېر داستانى بىلەن ئوخشاش، ئاغزاكى ئەنئەنىدىن ئىبارەت بۇ تېپىك ئالاھىدىلىكنى ساقلاپ قالغان، مەركەزلىك ھالدا «تەكرارلاش» ئۇسۇلىدا ئىپادىلىنىدۇ.

2. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە شەرق يازما ئەدەبىياتى

يازما ئەدەبىيات بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتىنى مۇھاكىمە قىلىش جەريانىدا، كۆپىنچە ئەھۋاللاردا، يازغۇچى ئىجادىيەت جەريانىدا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن قانداق ئوزۇق ئالغانلىقى ياكى يازغۇچى قانداق قىلىپ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى يازما ئەدەبىياتىنىڭ بەدئىيلىك دەرىجىسىگە يەتكۈزگەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، بۇ يەردە بىر خاتا چۈشەنچە بار، ئۇ بولسىمۇ «خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى سەنئەت ۋە ئىدىيە جەھەتتە يازما ئەدەبىياتىنىڭكىدەك يۇقىرى ئەمەس، پەقەت يازغۇچىنىڭ بەدئىي جەھەتتىن پىششىقلاپ ئىشلىشى ۋە قايتا ئىجاد قىلىشى ئارقىلىقلا ھاياتىي كۈچگە ئېرىشەلەيدۇ» دېگەن چۈشەنچە. تەكىتلەشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بارلىق مىللىي ئەدەبىياتنىڭ جان تومۇرى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە يازما ئەدەبىيات ھەرگىزمۇ ئاددىي بىر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسىرى بىلەن يازما ئەدەبىيات ئەسىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئەمەس، بەلكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىسى بىلەن مىللىي ئەدەبىيات ئەنئەنىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتۇر. بۇ شەخسلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئەمەس، بەلكى بىر مىللەتنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى بىلەن مىللىي ئەدەبىيات ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت. شۇڭلاشقا، يازغۇچى بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى مۇھاكىمە قىلغاندا، يازغۇچى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن تېما ياكى خام ماتېرىيالنى قانداق قوبۇل قىلغانلىقى، خەلق ئارىسىدىكى ئاغزاكىي تىلنى قانداق ئۆگەنگەنلىكى ۋە ئۆز ئەسىرىدە قانداق ئىشلەتكەنلىكىنى ئەمەس، بەلكى يازغۇچى ئىجادىيىتىنى ئىپادىلەش شەكلى قىلغان مىللىي يازما ئەنئەنىنىڭ شۇ مىللەتنىڭ ئاغزاكى ئەنئەنىسى بىلەن ئۇچرىشىش جەريانىدا، ئۆز مىللىتىنىڭ ئەدەبىيات ئالاھىدىلىكىنى قانداق شەكىللەندۈرگەنلىكىنى مۇھاكىمە قىلىش كېرەك. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، يازما ئەدەبىيات بىلەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت بىر مىللەتنىڭ يازما ئەنئەنىسى بىلەن ئاغزاكىي ۋارىسلىق ئەنئەنىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتتۇر. شەرق دۆلەتلىرىنىڭ مەشھۇر يازغۇچىلىرىغا قارىساق، كۆپىنچىسىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش سەۋەبى ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى مىللىي مەدەنىيىتىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە جارى قىلدۇرۇش ئاساسىدا، ھازىرقى زامان ئەدەبىيات ئۇسۇللىرى بىلەن بىرىكتۈرگەنلىكىدە. مەشھۇر يازغۇچىلارنىڭ نادىر ئەسەرلىرىنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى ئاغزاكىي ئەنئەنە ۋە يازما ئەنئەنىدىن ئايرىلالمايدۇ. ئەمما بىز كۆپىنچە ئەھۋالدا يازما

ۋەسقىلەرگە ئېتىبار بېرىپ، ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىسىگە ھەمدە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ يازغۇچى ئەدەبىياتقا ۋە مىللىي ئەدەبىياتقا بولغان تەسىرىگە سەل قارايمىز. شەرق دۆلەتلىرىنىڭ بۈگۈنكى كۈندىكى كىلاسسىك ئەدەبىيات نەمۇنىلىرى يازغۇچىلارنىڭ بەدىئىي جەھەتتىن پىششىقلاپ ئىشلىگەن ئەسەرلىرىدۇر. بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ئەسلىي ئەسەر ئەۋلادمۇئەۋلاد تارقىلىش ۋە تەرەققىي قىلىش جەريانىدا سانسىزلىغان نامسىز خەلق سەنئەتكارلىرىنىڭ پىششىقلاپ ئىشلىگەنلىكى ھەمدە ۋاريانتلىق قىلغانلىق ئىزنالىرى بىلىپ - بىلمەيلا كۆمۈلۈپ قالغان. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى تەتقىقاتنىڭ تەكىتلەيدىغىنى ۋە مۇھاكىمە قىلىدىغىنى دەل شەرق كىلاسسىك ئەدەبىيات نەمۇنىلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىدۇر.

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تارقىلىش شەكلى ۋە تەسىر قىلىش شەكلى يازما ئەدەبىيات بىلەن پەرقلەندۈرۈلىدۇ. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى شەرق ئەدەبىياتىدىكى قەدىمىي ئەنئەنىلەرنى قېزىشتا ۋە بايقاشتا مۇھىم ئىلمىي قىممەتگە ئىگە. ئەمەلىيەتتە، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شەرق دۆلەتلىرى كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ جان تومۇرىدۇر. شەرق ئەدەبىياتىنىڭ ھەممىسى ئاغزاكىي ئەدەبىياتتىن يازما ئەدەبىياتقا ئۆتۈشتەك تەرەققىيات باسقۇچىنى باشتىن كەچۈردى.

3. خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە قەدىمكى شەرق ئەدەبىياتىنىڭ غەرب ئەدەبىياتىغا بولغان تەسىرى

شەرق - غەرب ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتىنى مۇھاكىمە قىلغاندا، ئادەتتە كۆپرەك كۆڭۈل بۆلۈنىدىغىنى غەرب ئەدەبىياتى ياكى ياۋروپا ئەدەبىياتىنىڭ شەرق ئەدەبىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرىدۇر. شەرق ئەدەبىياتىنىڭ غەرب ئەدەبىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى كەمدىن - كەم تىلغا ئېلىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە، قەدىمكى شەرق ئەدەبىياتىنىڭ غەرب ئەدەبىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى ناھايىتى زور، بولۇپمۇ قەدىمكى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى غەرب ئەدەبىياتىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا ئىنتايىن زور تەسىرلەرنى كۆرسەتكەن. پەيدا بولۇش ئىلمى نۇقتىسىدىن قەدىمكى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ قەدىمكى غەرب ئەدەبىياتىغا بولغان تەسىرىنى مۇھاكىمە قىلغاندا، نۆۋەتتىكى شەرق - غەرب ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرسىزلىك ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتكىلى بولىدۇ. بىراق، بىز شەرق ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت بۇ قىممەتلىك بايلىقنى چوڭقۇر قازالمىدۇق، يەنە شەرق ئەدەبىياتىنىڭ مەنبەسىدىن غەرب ئەدەبىياتىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى بايقىيالمىدۇق. ھالبۇكى، شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەپسانە - رىۋايەتلەر، قەھرىمانلىق داستانلىرى قاتارلىق ساھەلەردە مۇھاكىمە قىلۇاتقىنىمىز دەل مۇشۇ مەسىلىدۇر. بىز شەرق ئاغزاكىي ئەنئەنە ۋە يازما ئەنئەنىنىڭ ھەمتۇرتكىلىك مۇناسىۋىتىدىن شەرق ئەدەبىياتىنى بىلەلەيمىز، شۇ ئارقىلىق شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تەتقىقاتىنى كۈچەپ تەكىتلەيمىز. ئىلگىرى شەرق - غەرب ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتىنى مۇھاكىمە قىلىش جەريانىدا ئەھمىيەت بېرىلىدىغىنى سانائەت ئىنقىلابىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان غەرب ئەدەبىياتى ئەنئەنىسى ۋە شېئىرىيەت ئىلمى سىستېمىسى بولۇپ، ئەدەبىياتىنىڭ مەنبەسى بولغان ئاغزاكىيلىق ئەنئەنىگە سەل قارالغان. شەرق - غەرب ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە ۋە سېلىشتۇرمىنى چوقۇم ئىككىسى ئايرىلىپ ئۆز ئالدىغا پەن بولۇشتىن بۇرۇنقى ئاغزاكىي ئەنئەنىدىن، يەنى ئەڭ بۇرۇنقى ئەپسانە - رىۋايەتلەر ۋە قوشاقلاردىن باشلاش كېرەك. بۇلار بىزنى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ شەرق ئەدەبىياتىدىكى ئورنىنى توغرا تونۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەدەبىيات ئەنئەنىسى ھازىرغا قەدەر ئۆز مىللىتىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەنئەنىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۇزۇپ قويغىنى يوق. ئەمەلىيەتتە بۇ دەل شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىدىكى بىر ئالاھىدىلىكتۇر، ھالبۇكى غەرب ئەدەبىياتىنىڭ قىممەت قارىشى ئارقىلىق ھۆكۈم قىلساق، بۇ ئالاھىدىلىك شەرق ئەدەبىياتىنىڭ ئارقىدا قېلىشىدىكى سەۋەبى بولۇپ قالدى. بىزنىڭ ئىختىيارسىز شۇنى سورىغىمىز كېلىدۇ: بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى غەرب ئەدەبىياتىنىڭ قىممەت قارىشى ۋە

ئېستېتىكا قارىشىنى قىسقا مۇددەت ئىچىدە قوبۇل قىلالمايۋاتقىچە ئۆزلىرىنىڭ ئاغزاكىي ئەنئەنە ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىنى ساقلاپ قېلىپ ھەمدە ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىغا ئېلىپ كىرىشە، ئەجەبا ئۇنى ئارقىدا قالغان ئەدەبىيات دېيىشىمىز كېرەكمۇ؟ ناھايىتى روشەنكى، مەدەنىيەتنىڭ كۆپخىللىق نۇقتىسىدىن شەرق ئەدەبىياتىغا بۇخىل قىممەت قاراش بىلەن باھا بېرىش ئادىللىق ئەمەس. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەدەبىيات ئەنئەنىسىگە بولغان تەسىرى ھەقىقەتەنمۇ بەك چوڭقۇر، بىراق، بىز ئىلگىرى دەل مۇشۇ نۇقتىغا سەل قارىغان، غەرب ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىيات قارىشى ۋە قىممەت قارىشى ئارقىلىق شەرق ئەدەبىياتىنى ئۆلچىگەن ۋە باھا بەرگەن. شەرق ئەدەبىياتىنىڭ بەدىئىي سەۋىيەسىنى غەرب ئەدەبىياتىنىڭكىدەك پىشىپ يېتىلمىگەن دەپ قارىغان. ئەجەبا، بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى ئۆزلىرىنىڭ ئاغزاكىي ئەنئەنىسى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىدىن بالدۇرلا ئايرىلىپ، قارىغۇلاچە بىر خىلالا ئىجادىيەت ئۇسۇلى ۋە قىممەت قارىشىنى قوغلاشسا، ئاندىن تەرەققىي تاپقان ئەدەبىيات ھېسابلىنامدۇ؟

4. «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»دىن شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغىچە

شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىدا، ئالدى بىلەن شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىلەن ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى تارىخىي، مەدەنىيەت ئالاقىسى ۋە ئۇلارنىڭ يۇزلىنىشچانلىقىغا ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. مەقسەت ـ شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مەزمۇنى ۋە ئالاھىدىلىكىنى تەسۋىرلەش ئاساسىدا، تارىخىي تەتقىقات ۋە سېلىشتۇرما تەتقىقات قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق، شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى يۇزلىنىشچانلىقى ئۇستىدە ئىزدىنىپ، قۇرۇلما جەھەتتىن «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»دىن ھالقىغان شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى قۇرۇپ چىقىشتۇر. شەرقتىكى بۇ خىل «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»دىن ھالقىغان رايون خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شەرقتىكى ھەرقايسى دۆلەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاددىي قوشۇلۇشى ياكى ئومۇمىي مەزمۇنىنىڭ يىغىنچاقلىنىشى بولماستىن، بەلكى شەرقتىكى دۆلەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى مەنبەلىك مۇناسىۋەت ۋە ئۆزۈن تارىخىي ئۆچرىشىش مۇناسىۋىتىنى تەھلىل قىلىش ئارقىلىق، ئۇلارغا ئورتاق بولغان رايون ئالاھىدىلىكى ۋە تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ قانۇنىيىتىنى ئېچىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ تارىخىي داۋاملىشىش خۇسۇسىيىتىنى پۈتۈن بىر گەۋدە سۈپىتىدە كۆرسىتىپ بەرگەن. شۇڭلاشقا شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىي قۇرۇلمىسىنىڭ ئاساسىي ۋە تەسۋىرلەش ئوبيېكتى. شەرقتىكى دۆلەتلەر پەقەت «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»نى چوڭقۇر قېزىپ ۋە نەزەرىيە جەھەتتىن مۇكەممەللەشتۈرگەندىلا، ئاندىن شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى قۇرۇپ چىقىشتەك نىشانغا يېتەلەيدۇ. شەرقتىكى دۆلەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تارىخىي مۇناسىۋەت ۋە بۇنىڭدىن شەكىللەنگەن ئورتاقلىقنى قېزىپ، بۇ خىل تارىخىي مۇناسىۋەت ۋە ئورتاقلىق ئارقىلىق بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن ھالقىغان، شەرقنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان رايون خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى قۇرۇپ چىقىش كېرەك. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە شەرقتىكى دۆلەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئومۇمىيلىق ۋە ئايرىملىق مۇناسىۋىتى ئەمەس، سىرتقى قاتلامدىكى ئومۇمىيلىق ۋە قىسمەنلىك مۇناسىۋىتىمۇ ئەمەس.

شەرقتىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ماھىيەتلىك مەزمۇنىنى ئورتاق تەشكىل قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ يەنە شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى تەسۋىرلەش ۋە مۇھاكىمە قىلىشنىڭ ئاساسىدۇر. نۆۋەتتىكى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تەتقىقات ئەھۋالى «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» باسقۇچىدا بولۇپ، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ تەتقىقات ئەھۋالى تولىمۇ تەكشىسىز. ئۇنىڭ ئىچىدە جۇڭگو،

ياپونىيە، كورىيە، موڭغولىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى بىر قەدەر مۇكەممەل ھېسابلىنىدۇ، مىسىر، ھىندىستان، ئەرەب قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى بەزى ئالاھىدە ساھەلەردە كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى (مەسىلەن، قەدىمكى مىسىر ئەپسانىلىرى ئۇستىدىكى تەتقىقات، قەدىمكى ھىندىستاننىڭ ئىككى چوڭ داستانى ۋە ئەرەبلەرنىڭ «مىڭ بىر كېچە» تەتقىقاتى قاتارلىقلار). شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا دۆلەتلىرى ۋە ئافرىقا قىتئەسىدىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى يەنىلا بىر قەدەر ئاجىز. گەرچە بۇ دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات ئەھۋالى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتىغا بۇاستە تەسىر كۆرسەتسىمۇ، لېكىن، شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي تەتقىقات ئەھۋالى يەنىلا شۇ دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنى ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناپدۇ. شۇنى تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدۇكى، شەرق - غەرب مەدەنىيەت ئالاقىسىنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، يەرشارىلاشقان ئارقا كۆرۈنۈش شارائىتىدا مەدەنىيەتنىڭ كۆپ خىللىقىنى تەكىتلەش ھەمدە سېلىشتۇرما ئەدەبىيات تەتقىقاتىنىڭ ئەۋج ئېلىشى بىلەن، شەرقتىكى دۆلەتلەر «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» تەتقىقاتى ئاساسىدا، «بىر دۆلەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى»دىن ھالقىپ، پۈتۈن شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئېتىبار بېرىش، شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنىڭ يۈزلىنىشى بولۇپ قالدى، بۇ ھەم شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنىڭ ئاساسىي چىقىش نۇقتىسىدۇر.

شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى غەرب خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا نىسبەتەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئەمەس، چۈنكى غەرب فولكلور تەتقىقاتى ساھەسىدە «غەرب خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» دېگەن بۇ ئۇقۇمنى تەشەببۇس قىلمايدۇ. بۇ يەردە شەرق - غەرب ئىككى تەرەپنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تەكىتلەش ئەمەس، بەلكى ئىنسانلار خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئورتاق قانۇنىيەتلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىش جەريانىدا، شەرق مەدەنىيىتىنىڭ رايونلۇق قانۇنىيىتىنىڭ بايانى ۋە مۇھاكىمىسىگە بەكرەك ئېتىبار بېرىشتىن ئىبارەت. بىزنىڭ تەكىتلەيدىغىنىمىز شۇكى، شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى ئالمىشىش ۋە ئۆچرىشىش، شەرق - غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئالمىشىشى ۋە ئۆچرىشىشتىن تېخىمۇ بالدۇر، تېخىمۇ كەڭ دائىرىدە ھەم تېخىمۇ چوڭقۇردۇر، بۇ شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقنىڭ تۈپ سەۋەبى. پەقەت شەرقتىكى دۆلەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مەنبەلىك مۇناسىۋىتى ۋە تارىخىي ئالاقىسىنى شەكىللەندۈرگەن ئوخشاشلىقنى چوڭقۇر چۈشەنگەندىلا، ئاندىن شەرق - غەرب خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە ۋە ئورتاقلىقنى ھەمدە ئىنسانلار خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئورتاق قانۇنىيىتىنى چۈشەنگىلى ۋە موھاكىمە قىلغىلى بولىدۇ، بۇخىل تەتقىقات ئايرىمىلىقتىن ئادەتتىكىچە بىلىش قانۇنىيىتىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

بىز دائىم ئىشلىتىدىغان «غەرب فولكلور نەزەريەسى»، «غەرب ئەپسانەشۇناسلىقى» قاتارلىق ئۇقۇملارنى ئۆزىمىز ئوتتۇرغا قويغان ۋە تەكىتلىگەن. غەرب خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىلىك خاراكتېرى غەرب ئالىملىرىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەريەسىدە تەسۋىرلىنىپ بولغان، مەسىلەن AT تۈرگە ئايرىش ئۇسۇلى ياۋروپا ۋە غەربتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق چۆچەك ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ تۈزۈلگەن، بۇخىل تۈرگە ئايرىش ئۇسۇلى خەلقئارادا كېڭىيىش جەريانىدا، باشقا دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ چۆچەكلىرىنى تۈرگە ئايرىغاندىمۇ مۇشۇ خىل تۈرگە ئايرىش ئۇسۇلىنى ئۆلچەم قىلىدۇ. غەرب ئالىملىرىنىڭ كىلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتىدا، ھومېر داستانى ئىنسانلار قەھرىمانلىق داستانىنىڭ ئادەتتىكى نۇسخىسى دەپ قارىلىدۇ، يۇنان ئەپسانىسى ۋە ئولىمپىس رىۋايىتى ئەپسانىلەرنىڭ ئۆلچىمى دەپ قارىلىدۇ. بۇ ئۆلچەملەر ياۋروپا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە ياۋروپا ئەدەبىياتى دائىرىسىدە ئەقلىگە مۇۋاپىق. لېكىن بەلگىلىك ئىلمىي كاتېگورىيەسىدىن ھالقىپ ئۇنى ھەممىگە ماس كېلىدىغان نەزەريە دەپ قارىغاندا، ئۇنىڭ چەكلىكلىكى ئاشكارا بولىدۇ، بۇ بىز دائىم ياۋروپانىڭ مەركەز نەزەريەسىنى تەنقىد قىلىشىمىزدىكى بىر مۇھىم سەۋەب. ئەلۋەتتە، كىلاسسىك

ئىلمىي تەتقىقاتتىن سىرت، يەنە مەدەنىيەت زوراۋانلىقى ۋە سۆز زومىگەرلىكى مەسىلىسى مەۋجۇت. گەرچە غەربنىڭ فولكلور ساھەسى ھازىرغىچە غەرب خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ دائىرىسىنى تولۇق تەسۋىرلىمىگەن بولسىمۇ، لېكىن، ئۇلار شەكىللەندۈرگەن خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى نەزەرىيەسى سىستېمىسى يوشۇرۇن ھالدا ئىنسانلار خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى ۋە ئاغزاكى ئەنئەنە تەتقىقاتىدىكى ئادەتتىكى ئىلمىي ئاتالغۇلارنى كونترول قىلىپ تۇرماقتا. بۇ ئەھۋالدا، شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى ئالدى بىلەن ئاساسىي گەۋدىنى قۇرۇپ چىقىپ، غەرب خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى نەزەرىيەسى تولۇق ئومۇملاشتۇرمىغان ئىنسانلار مەدەنىيىتىنىڭ كۆپ خىللىقى ئوتتۇرىسىدىكى شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ مەزمۇنىنى تەسۋىرلەپ، شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەمەلىي مەزمۇنىغا ئاساسەن غەرب ئىلىم ساھەسى بىلەن سۆھبەتلىشىشى كېرەك. غەرب ئالىملىرى شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىپ، پەقەت ئۇنىڭدىن شەرق تەجرىبىسىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئۇلار بەلكىم ئەزىلدىن شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنى شەرق مەدەنىيىتىدە ئەمەلىي مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئوبيېكت ئورنىدا مۇكەممەل تەسۋىرلەشنى، ئاندىن غەربتىكى ياكى پۈتۈن دۇنيادىكى ئالملارغا ئېيتىپ بېرىشنى ئويلاپ باقمىغان. شۇنىسى ئېنىقكى، ئۇلار پەقەت قوبۇل قىلىدۇ، ئەمما شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى سىستېمىسىنى قۇرمايدۇ. بىزنىڭ مەقسىتىمىز ياتلىشىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى قىممەت سىستېمىسىنى تەكىتلەش ياكى قۇرۇش ئارقىلىق غەرب بىلەن قارشىلىشىش ئەمەس، بەلكى شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ ماھىيەتلىك مەزمۇنىنى ۋە ئومۇمىي خاراكتېرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق، غەرب ياكى ياۋروپا خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىدىن ئېرىشكەن نەزەرىيە ۋە كۆز قاراشلارنى (مەسىلەن، شەرقتە قەھرىمانلىق داستانى ياكى سىستېمىلاشقان نەزەرىيە يوق) تولۇقلاپ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئىنسانلار خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ تەسۋىرىنى ۋە نەزەرىيەسىنى تېخىمۇ ئومۇملاشتۇرۇش ۋە كۆپ خىللاشتۇرۇشتۇر.

5. شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى كاتېگورىيەسى

شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى سىستېمىلىق ھالدا شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىدۇ، شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى ۋە ھازىرقى زامان ئۆزگىرىشچان خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت ئىككى بۆلەكنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

قەدىمكى شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى جۈملىدىن ئىككى دەريا ۋادىسى، قەدىمكى مىسىر، ئىبراي، قەدىمكى ھىندىستان ۋە پارسلارنىڭ خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئاغزاكىيلىق ئەنئەنە نۇقتىسىدىن چىقىش قىلىپ، خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى نەزەرىيەسىدىن پايدىلىنىپ، قەدىمكى شەرق ئەدەبىياتىدىكى ئەپسانە، داستان ۋە «بەشنامە»، «مىڭ بىر كېچە» قاتارلىق چۆچەكلەر توپلىمىنى تەھلىل قىلىدۇ. بۇنىڭ ئاغزاكي ئەنئەنە ماھىيىتىنى ياكى خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى مۇھاكىمە قىلىپ، ئىلگىرى شەرق ئەدەبىياتى تارىخى تەتقىقاتىدا ئۇلارنى يازما ئەدەبىيات ئورنىدا مۇھاكىمە قىلىشتەك خاتا ئۇسۇل ۋە قاراشنى تۇزىتىدۇ. قەدىمكى شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى ئاساسلىقى دەسلەپكى شەرق مەدەنىيىتىنىڭ نەتىجىلىرىنى بىرلەشتۇرۇش ئارقىلىق، قەدىمكى شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ مەدەنىيەت مەزمۇنى ۋە شەكىل ئالاھىدىلىكىنى مۇھاكىمە قىلىدۇ ھەمدە ئۇنىڭ قەدىمكى شەرقتىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ دىنىي - پەلسەپە، مەدەنىيەت - سەنئەت تەرەققىياتىدا ئوينىغان مۇھىم رولىنى ۋە ئورنىنى مۇلاھىزە قىلىدۇ.

ھازىرقى زامان شەرق خەلق ئېپىز ئەدەبىياتى ئاساسلىقى شەرقتىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئۆزگىرىشچان خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ ئورۇنلىنىش ۋە ۋارىسچانلىقىنى مۇزاكىرە قىلىدۇ، شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەت، مەدەنىيىتىنى تەسۋىرلەپ، خەلق ئېپىز ئەدەبىياتىنىڭ شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ كۇنىدىلىك تۇرمۇشى ۋە مىللىي ئۆرپ - ئادەت مۇراسىمىدىكى فۇنكسىيەسى ۋە شەكلىنى ھەمدە ئۇنىڭ

شەرق دۆلەتلىرىدىكى مىللىي ئەدەبىياتنىڭ تەرەققىياتىغا كۆرسەتكەن مۇھىم رولىنى مۇھاكىمە قىلىدۇ.

شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەدەبىيات تارىخىدا مول مەزمۇنلۇق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بولۇپلا قالماستىن، بۈگۈنكى كۈندە شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئارىسىدا ھېلىھەم ھاياتىي كۈچكە ئىگە جانلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى كەڭ تارقالماقتا. شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ نۇرغۇنلىرى كۆپ مىللەتلىك دۆلەتلەردۇر. مەسىلەن، ھىندىستاندا يۇزدىن ئارتۇق مىللەت، ئون بەش خىل ئاساسىي تىل ۋە سەككىز يۈز قىرىق تۆت خىل دىيالېكت بار. شۇنىڭ ئۈچۈن ھىندىستان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ دائىرىسى بىرگە بىر قەدەر تونۇشلۇق بولغان ئىككى چوڭ تارىخىي داستان، «بەشنامە» قاتارلىق سانسكرت تىلىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىدىن سىرت، يەنە ئوتتۇرا ئەسىردىن ئىلگىرىكى ۋە سانسكرت تىلىدىن باشقا تىلدىكى ھەمدە خەلق ئارىسىدا ئۆزگىرىشچان ھالەتتە تارقالغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك، بولۇپمۇ جەنۇبىي ھىندىستانىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى. مىللەت بىر قەدەر ئاز بولغان ياپونىيەنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇ ياپونىيە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن سىرت، يەنە ئاينولار ۋە ئوكىناۋا ئارىلىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، يەنە كېلىپ، ئاينولار ۋە ئوكىناۋا ئارىلىنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋارىسچانلىق ئالاھىدىلىكىنى بەكرەك ساقلاپ كەلمەكتە. پاكىستانىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ كۆپلىرى قەبىلە مەدەنىيىتى كاتېگورىيەسىگە مەنسۇپ، بۇ مىللەتلەر تارقاق، يىراق تاغلىق رايون ۋە چۆللەردە ئولتۇراقلاشقاچقا، سىرت بىلەن ئالاقىلىشىشى بىر قەدەر تەس. نەچچە ئەسىرلەر مابەينىدە، ئۇلار ئىچكى قىسىمدىكى مەدەنىيەت ئەنئەنىسىنى ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈلمىسىنى ساقلاپ كەلگەن. موغۇل دەۋرىدىن باشلاپ بۇ خىل جەمجىتلىق بۇزۇپ تاشلاندى، گۇللەنگەن سودا ئالاقىسى ۋە سوپىلارنىڭ دىن تارقىتىشى ئۇلارنىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسىنى كۈچەيتتى. سىرتتىكى خەلق چۆچەكلىرى غەربىي شىمال رايونىغا تارقالغان، ئەكسىچە غەربىي شىمال رايونىنىڭ چۆچەكلىرىمۇ سىرتقا تارقالغان. بۈنىڭدىن ئىلگىرى، چەت - ياقا رايونلاردىكى مىللەتلەر ئارىسىدىمۇ ئەۋلادمۇئەۋلاد تارقالغان ئەپسانە رىۋايەتلەر بار بولسىمۇ، لېكىن تارقاق چارۋىچىلىق تۇرمۇشى سەۋەبىدىن، ئۇلارنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ كەڭ دائىرىدە تارقىلىشى ۋە يېتىلىشى تەس بولغان. تەسەۋۋۇپچىلار كەلگەندىن كېيىن، ئۇلار ھەرقايسى قەبىلىلەر ئارىسىدا دىن تارقىتىپ، تارقىتىش جەريانىدا، مۇھەببەت ھېكايىلىرىنى بىر قەبىلىدىن يەنە بىر قەبىلىگە تارقاتقان. شۇ ئارقىلىق ھەر مىللەت خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن[7]. بۈنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋالالايمىزكى، «پاكىستان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى» كاتېگورىيەسى بۇ نۇرغۇنلىغان قەبىلىلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك. ھەقىقىي ئىلمىي مەنىدىكى ئاغزاكىيلىق ئەنئەنە تەتقىقاتى، ئەسلىي يەرلىك قەبىلىنىڭ مەدەنىيىتى ئەنئەنىسى ئاساسىدا بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ ئۆزگىرىشچان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تەتقىقاتى ئەسلىي قەبىلىلەرنىڭ ئارىسىغا چۆكۈپ دالا تەكشۈرۈش تەتقىقاتى ئېلىپ بېرىش، پەقەت قەبىلە ۋاراسلىق قىلغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىلا ئۇنىڭ ئاغزاكىي ئەنئەنىۋىلىك ماھىيىتىنى ساقلاپ قالغان، مانا بۇ دەل كىشىلەر تۇرمۇشىدا بەھرىمەن بولۇۋاتقان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدۇر. بۇرۇن، غەربنىڭ دىن تارقاتقۇچىلىرى ۋە ئىنسانشۇناسلار، شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيادىكى دۆلەتلەردە، يەرلىك كىشىلەر ئۈستىدە ئىنسانشۇناسلىق دالا تەكشۈرۈشى ئېلىپ بارغان، ئاز بولمىغان يەرلىك قەبىلىلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاپ خاتىرىلىگەن، لېكىن، خۇددى بىز يۇقىرىدا تىلغا ئالغاندەك ئۇلارنىڭ مەقسىتى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى قۇرۇش ئەمەس. بۈگۈنكى كۈندە شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلغاندا، شەرقتىكى دۆلەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ دالا تەكشۈرۈشىگە ئېتىبار بېرىش كېرەك، پەقەت دالا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندىلا، ئاندىن شەرق دۆلەتلىرىدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ يەرلىك خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە ئاغزاكىي ئەنئەنىسىنى ھېس قىلغىلى ھەمدە شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مول مەزمۇنى ۋە ئەمەلىيەتتىكى ۋاراسلىق قىلىش شەكلىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ. شۇ ئارقىلىق شەرقتىكى دۆلەتلەر خەلق ئېغىز

ئەدەبىياتى خەزىنىسىنىڭ بىر يۇقىرىدا ئاتاپ ئۆتكەن ئەپسانە، رىۋايەت ۋە چۆچەكلەر تۇپلىمى بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدىغانلىقىنى ھەقىقىي تونۇپ يەتكىلى بولىدۇ. بىز شەرق ئەدەبىياتى تارىخىدىكى تىپىك دەپ بىلىپ تەتقىق قىلغان ئەپسانە، داستان ۋە خەلق چۆچەكلىرىنىڭ پەقەت ئىقتىدارلىق كىشىلەرنىڭ تاللىشى ئارقىلىق سايلاپ چىقىلغان ۋەكىللىك ئەسىرى خالاس، شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئۆزگىرىشچان ئەنئەنىسى مەڭگۈ خەلق ئارىسىدىدۇر. بىز شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلغىنىمىزدا، ھەرقايسى دۆلەتتىكى ھەر بىر مىللەتنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئېتىبار بېرىشىمىز كېرەك. بىز تەكىتلىگەن شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى شۇ دۆلەتتىكى ھەر مىللەتنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدۇر. بۇ مىللەتلەرنىڭ ئۆزگىرىشچان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئورتاق ھالدا ھاياتىي كۈچكە تولغان شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئاغزاكىي ئەنەنىسىنى ھاسىل قىلىدۇ.

شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەممىسى ئۇزاق تارىخقا ئىگە مەدەنىيەتلىك دۆلەتلەر بولۇپ، ئۇلارنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىمۇ يىراقتىكى دەۋردىن بۇگۈنگىچە داۋاملىشىپ كەلگەن. شۇڭلاشقا، شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ھەم قەدىمكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ھەم بۈگۈنكى كۈندىكى جانلىق ھالەتتە تارقالغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە، قەدىمكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تېكىستىنىڭ كۆپىنچىلىرى يېزىق شەكلىدە خاتىرىلەنگەن ۋە كلاسسىك ئەسەرلەرگە ئايلانغان، شۇڭا بۇ ئەسەرلەر تەتقىقاتىدا يازما ئەدەبىياتنىڭ خاراكتېرى بار، يازما خاتىرىنى ئاساس قىلىپ ئاغزاكىيلىق ئەنئەنە تەتقىقاتى نۇقتىسىدىن مۇھاكىمە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. جانلىق ھالەتتىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۆز دۆلىتىنىڭ ئالىملىرى تۇپلاپ خاتىرىلىگەن ياكى ئۆرپ ـ ئادەت تەكشۈرۈشى ئارقىلىق، خەلق ئارىسىدىكى ئاغزاكىي ئويۇنلارنى كۆزىتىكەن ۋە شۇ ئۇستىدە تەكشۈرۈشلەرنى ئېلىپ بارغان. بىز يەنە شەرقتىكى دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بىلەن بۇگۈنكى جانلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەنئەنىسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە دىققەت قىلىشىمىز كېرەك. مەسىلەن، ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قەدىمكى پارس خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە ھازىرقى زامان جانلىق ھالەتتىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، قەدىمكى پارس خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئاساسلىقى ئەپسانە، رىۋايەت ۋە داستان، «ئاۋېستا» قاتارلىق دىنىي كىتابلار ۋە «شاھنامە» قاتارلىق كىلاسسىك ئەسەرلەرنى تەتقىق قىلىدۇ. ھالبۇكى، ھازىرقى ئىراندا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە ئاغزاكىي ئەنئەنە يەنىلا جۇشقۇن ھاياتىي كۈچكە ئىگە.

دۆلىتىمىزنىڭ ھازىرقى شەرق ئەدەبىياتى تەتقىقاتى ۋە فولكلور تەتقىقاتى ھەمدە ئىنسانشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ شارائىتىدىن قارىغاندا، ھازىرقى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى ئاساسەن يازما ئەسەرلەر ۋە شۇ دۆلەتتىكى ئەدەبلەر خاتىرىلىگەن جانلىق ھالەتتىكى تېكىستى ئۇستىدە بولۇۋاتىدۇ. جۇڭگودا تېخى بىرەر تەتقىقاتچى چەت ئەلگە بېرىپ، شەرق دۆلەتلىرىدىكى مىللەت ياكى قەبىلىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ دالا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئاغزاكىيلىق ئەنەنىۋى ماھارەت كۆرسىتىشىنى ھەقىقىي ھېس قىلغىنى يوق. نۆۋەتتە، پەقەت بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شەرق تىللىرى فاكۇلتېتىنىڭ ياش ئوقۇتقۇچىسى شى ياڭ فىلىپپىننىڭ تاغلىق رايوندىكى ماڭيانگلارنىڭ ئارىسىدا ئىنسانشۇناسلىق تەكشۈرۈشى ئېلىپ بارىدى. ئەپسانە بىلەن ھەرقايسى مۇراسىملار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۆزەتتى. بۇ خىل تەتقىقاتنى ئېلىپ بېرىش، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىنسانشۇناسلىق نەزەريەسىنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتچىلارنىڭ ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىدىغان بىر يۇزلىنىش بولۇپ قالىدۇ. بىزنىڭ ھازىرقى باسقۇچتىكى شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتى ئاساسلىقى شەرقتىكى دۆلەتلەر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ يېزىق تېكىستى ئۇستىدىكى تەتقىقات، بىزنىڭ نىشانىمىز بولساكۆزنىمىز ۋە قۇلىقىمىز ئارقىلىق ئورۇندىلىۋاتقان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەنەنىلىرىنى ھەقىقىي ھېس قىلىش. ھالبۇكى، تېكىست تەتقىقاتىدىن دالا تەكشۈرۈشگىچە، شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۇزۇن مۇددەتلىك پەن قورۇلۇشى جەريانىنى باشتىن كەچۈرۈشى كېرەك.

شەرق ئەدەبىياتى يازما ئەدەبىيات ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن تەركىب تاپقان، پەقەت شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنى كۆچەيتكەندىلا، ئاندىن مۇكەممەل شەرق ئەدەبىياتى سىستېمىسىنى قۇرۇپ چىققىلى بولىدۇ. شۇڭا، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەريەسىنى شەرق ئەدەبىياتىغا كىرگۈزسە، تەتقىقات ئۇچۇن مۇھىم مېتودولوگىيەلىك ئەھمىيەتكە ئىگە. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى نەزەريەسىنى تەتقىقات ئاساسى قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، باشقا ئەدەبىيات نەزەريەلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى قوبۇل قىلىدۇ. يازغۇچى ئەدەبىياتى ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ مۇناسىۋىتى ۋە پەرقىگە ئەھمىيەت بېرىدۇ. شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى ئارقىلىق، شەرق ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنى ئومۇميۈزلۈك بېيىتىدۇ ۋە ئىلگىرى سۈرىدۇ.

ئىزاھلار:

[1] 何镇华.评韩国著名古典小说《兴夫传》[M].东方研究, 2007:113～122.

[2] 朝戈金.口传史诗诗学，冉皮勒《江格尔》程式句法研究[M].广西人民出版社, 2000 年.

[3] 张玉安，裴晓睿.印度的罗摩故事与东南亚文学 [M]. 昆仑出版社, 2005 年.

[4] (俄）李福清著.三国演义与民间文学传统[M].上海古籍出版社, 1997 年.

[5] 希提.阿拉伯通史[M]. 马坚(译). 新世界出版社, 2008 年.

[6] 汤普森.世界民间故事分类学 [M]. 郑海(译). 上海文艺出版社, 1991 年.

[7] 张玉安，陈岗龙等.东方民间文学概论[M]. 昆仑出版社, 2006 年.

تەرجىمە مۇھەررىرى: ئابدىللىم ئابدۇرېھىم

ماقالە نومۇرى: 09 - 108 - 04(2017) 5878 - 1005

ھەق - تەلەپ دەۋاسىدىكى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى توغرىسىدا*

قاسىم نىياز، ئەركىن توختى

(ئۇچتۇرپان ناھىيەلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ، ئۇچتۇرپان. 843400)
(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قانۇن پەنلىرى ئىنستىتۇتى، ئۈرۈمچى. 830046)

قىسقىچە مەزمۇنى: مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش - خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى ياكى دەۋالاشقۇچىلارنىڭ ئىلتىماسىغا ئاساسەن زۆرۈر تېپىلغاندا خىزمەت ھوقۇقى بۇيىچە مۇئەييەن مال - مۇلۇككە قارىتا ئالاھىدە قوغداش تەدبىرىنى قوللىنىپ، كەلگۈسىدە كۈچكە ئىگە بولىدىغان ھۆكۈمنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا ماددىي جەھەتتە كاپالەتلىك قىلىدىغان قانۇن تۈزۈمىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ماقالىدە، ھەق - تەلەپ دەۋاسىدىكى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى، مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىشنىڭ ئەھمىيىتى، خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ قانداق ئەھۋالدا ۋە قانداق شەرت ئاستىدا مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىدىغانلىقى، مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنىڭ تۈرى، تەرتىپى ۋە سۈرۈكى، شۇنداقلا ئۇنىڭ كۈچى، يۈز بېرىدىغان ئەھۋاللار چۈشەندۈرۈلىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنى؛ مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش؛ دەۋالاشقۇچىلار؛ خەلق سوت مەھكىمىسى؛ تەدبىر

关于民事诉讼财产保全措施

卡斯木·尼牙孜，艾尔肯·托乎提

摘要： 保全财产是人民法院依据受益人和受害人或者原告申请的必要，按工作权限，针对一定的财产采取的特殊措施，使其在未来具有效力方面加以保障的法规。文中阐述了民事诉讼财产保全措施，采用财产保全措施，人民法院在什么情况和条件下，采用财产保全措施，财产保全种类，程序和期限，以及其效力面临的情况。

关键词： 民事诉讼法；财产保全；原告；人民法院；措施

Abstract: Preservation of property is a law that the People's Court will apply for according to the needs of the beneficiary and the victim or the plaintiff, and according to the special period, special measures will take against certain assets to ensure that it is effective in the future. This article describes the preservation measures in civil lawsuits, adoptation of property preservation measures, and under what conditions the people's courts will adopt property preservation measures, types, procedures and deadlines of property preservation, and the circumstances faced by their effectiveness.

Keywords: Civil Procedure Law; Property Preservation; Plaintiff; People's Court; Measures

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: D925　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

1. مەسىلىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى

دۇنيادىكى ھەر قايسى دۆلەتلەرنىڭ ھەق - تەلەپ　　دەۋا قانۇنلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك مال - مۇلۇكنى

*بۇ ماقالە 2017 - يىلى 4 - ئاينىڭ 28 - كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.
ئاپتور: قاسىم نىياز (1972 - يىلى 3 - ئايدا تۇغۇلغان) ئالىي ئوقۇتقۇچى، قانۇنشۇناسلىق ۋە بىلىم مۇلۈك ھوقۇقى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئەركىن توختى(1961 - يىلى 6 - ئايدا تۇغۇلغان)، دوتسېنت، قانۇن - تۈزۈم تارىخى، قانۇن ئىدىيەسى تارىخى ئوقۇتۇشى ۋە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ئامان ساقلاشقا دائىر مەزمۇنلار بەلگىلەنگەن، دۆلىتىمىزمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس. دۆلىتىمىزنىڭ مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تۈزۈمى تەرەققىي قىلىش، ئۆزگىرىش جەريانىنى بېسىپ ئۆتتى. 1982 - يىلىدىكى «ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنى (سىناق نۇسخىسى)» دا مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش دەۋانى ئامان ساقلاش نامى بىلەن بىر پارا گىراف قىلىپ ئادەتتىكى تەرتىپ قىسمىدا بەلگىلەنگەن. يېگىرمە نەچچە يىللىق سىناق تەجرىبىسىگە ئاساسەن يېڭى «ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنى» دا دەۋانى ئامان ساقلاش مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشقا ئۆزگەرتىلدى ھەمدە خاس پىرىنسىپتىن ئومۇمىي پىرىنسىپقا كىرگۈزۈلۈپ، مەخسۇس باب بەلگىلەندى. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ھازىرقى قانۇن چىقىرىش ئۆرنەكلىرى قانۇن چىقىرىشنىڭ ئىلمىيلىكى ۋە مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تۈزۈلمىسىنىڭ مۇھىملىقىنى تېخىمۇ ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى.

مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تۈزۈمى دەۋالاشقۇچىلارنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئەتىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن قوغداشقا، ھەق - تەلەپ دەۋاسىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا، خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ قانۇنىي كۆچكە ئىگە بولغان ھۆكۈمنى ئۈزۈل - كېسىل ئىجرا قىلىشقا پايدىلىق. مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىش ھەرگىزمۇ ئىختىيارىيلىققا ئىگە ئەمەس، ئۇنى تەتبىقلاش ۋە يۈرگۈزۈشتە تۆۋەندىكىدەك شەرتلەر بولۇشى كېرەك.

بىرىنچى، مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش ئۇچۇن ئوبيېكتىپ ئېھتىياج بولۇشى كېرەك. ئالاھىدە بولغان مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللانمىسا كېيىن شەكىللەنگەن ھۆكۈم بىر پارچە «قۇرۇق چەك» بولۇپ، ئۇنى ئەملىگە ئاشۇرۇشنىڭ ماددىي ئاساسى كەمچىل بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق ئوبيېكتىپ ئېھتىياج دەۋالاشقۇچى بىر تەرەپنىڭ سەۋەبى ياكى باشقا سەۋەبتىن شەكىللىنىدۇ. «دەۋالاشقۇچى بىر تەرەپنىڭ سەۋەبى» تالاش - تارتىش قىلىنىۋاتقان نىشاندىكى نەرسىنى يوقتىكۆېتىش، سېتىۋېتىش، بىر تەرەپ قىلىۋېتىش، يوشۇرۇپ قويۇش، بۇزۇۋېتىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. مەسىلەن، ئۆيىنى ئىگىلەپ تۇرغۇچىنىڭ ئۆزگەرتىپ سېلىشى، چەتكە چېتىشلىق ھەق - تەلەپ ئىقتىسادىي دېلولىرىدىكى چەتئەل دەۋالاشقۇچىلىرىنىڭ كېمە - پاراخوت ياكى ئايروپىلانىنى دۆلەت سىرتىغا ئېلىپ كېتىشى قاتارلىقلار. «باشقا سەۋەب» دېگەندە، دەۋالاشقۇچىلارنىڭ ھەرىكىتىدىن سىرت باشقا سەۋەبنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، بوران - چاپقۇنىدا يېرىلىش، ئىسسىق، ھۆل - يېغىن ياكى نىشاندىكى نەرسىنىڭ ئۆزىدىكى خىمىيىلىك رېئاكسىيە قاتارلىق سەۋەبلەردىن سۇپىتىدە ئۆزگىرىش يۈز بېرىشى قاتارلىقلار.

ئىككىنچى، مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى قوللىنىشتا ئىلتىماس قىلغۇچى بولۇشى كېرەك. ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنىدا بەلگىلەنگەن مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس قىلىشقا ھوقۇقلۇق كىشىلەر دەۋالاشقۇچىلار، پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بارلار ۋە خەلق سوت مەھكىمىسىدۇر. دەۋالاشقۇچىلار ھەق - تەلەپ دەۋاسىدىكى دەۋاگەر ۋە جاۋابكارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، شۇنداقلا كېسىمدىكى كېسىم قىلىشنى ئىلتىماس قىلغۇچىنىمۇ ۋە ئىلتىماس قىلىنغۇچىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بارلار تېخى دەۋا قىلمىغان، لېكىن دەۋا قىلىشقا تەييارلىنىۋاتقان كىشىلەرنى كۆرسىتىدۇ؛ زۆرۈر تېپىلغاندىلا خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تۈزۈلمىسىنىڭ قۇرغۇچىسى بولالايدۇ. ھەق - تەلەپ سوتى ئىسلاھ قىلىنىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە ئارلىشىۋېلىشىنى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈرۈپ، دەۋالاشقۇچىلارنىڭ دەۋا ھوقۇقىغا تولۇق ھۆرمەت قىلىش كېرەك. خەلق سوت مەھكىمىسى ئەڭ ياخشىسى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تۈزۈمىنى بۇاستە قوزغىماسلىقى كېرەك.

مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللانغاندا مال - مۇلۇك دائىرىسىگە قاتتىق ئەمەل قىلىش شەرت. «ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنى» نىڭ 94 - ماددا 1 - تارمىقىدا: «مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەلەپ قىلىنغان دائىرە ياكى شۇ دېلوغا ئالاقىدار مال - مۇلۇك بىلەن چەكلىنىدۇ»، دەپ بەلگىلەنگەن؛ تەلەپ قىلىنغان دائىرە ئامان ساقلىنىدىغان ئوبيېكت پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى ياكى دەۋالاشقۇچىلار دەۋا

جەريانىدا ياكى ئەرز بەرگەندە كۆرسىتىلگەن مەلۇم بىر تۈردىكى كونكرېت مال - مۈلۈكتىن ئىبارەت. مەسىلەن، پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشىلەر ياكى دەۋالاشقۇچى ئىككى تەرەپ بىر «ئاۋدې» مارکىلىق ماشىنىنىڭ ئىگەدارلىق هوقۇقى ئۈستىدە تالاش - تارتىش قىلغان بولسا، پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى ياكى دەۋالاشقۇچى پەقەت شۇ «ئاۋدې» مارکىلىق ماشىنىغا قارتا ئامان ساقلاشنى قوللىنىشنى تەلەپ قىلالايدۇ. باشقا ماشىنىلارنى ئامان ساقلاشنى تەلەپ قىلسا بولمايدۇ. مەسىلەن، تالاش - تارتىش قىلىنىۋاتقان نەرسە پۇل بولسا، ئامان ساقلىنىدىغان مال - مۈلۈك قىممىتى چوقۇم پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشىنىڭ هوقۇق تەلىپى ياكى دەۋالاشقۇچىلار ئوتتۇرىغا قويغان نىشان سوممىسىدىن ئېشىپ كەتمەسلىكى كېرەك. ئىككىسىنىڭ سوممىسى ئاساسەن دېگۈدەك تەڭ بولۇشى كېرەك. «شۇ دېلوغا ئالاقىدار مال- مۈلۈك» ئامان ساقلىنىدىغان مال - مۈلۈك پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا تالاش - تارتىش شەكىللەندۈرگەن، ئەرزدىكى نىشان بىلەن چېتىشلىقى بار نەرسىدۇر. دېلو سىرتىدىكى كىشىلەرنىڭ مال - مۈلۈككە قارىتا ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىشقا بولمايدۇ. دېلو سىرتىدىكى كىشى ياخشى نىيەت بىلەن ئېرىشكەن، دېلو بىلەن مۇناسىۋىتى بار مال - مۈلۈككە قارىتا ئادەتتە مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى قوللىنىشقىمۇ بولمايدۇ. ئىلتىماس قىلىنغۇچى مۇناسىپ مىقداردىكى مال - مۈلۈككە كېپىللىك قىلغان بولسا، خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلىشى كېرەك.

2. مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى ۋە ئۇنىڭ تەتبىقلىنىشى

«هەق - تەلەپ دەۋا قانۇنى» نىڭ 94 - ماددا، ئىككىنچى تارمىقىدىكى بەلگىلىمە هەمدە ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ ئالاقىدار ئەدلىيەلىك ئىزاھاتلىرىغا ئاساسلانغاندا، مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرلىرىدىن مال - مۈلۈكنى پېچەتلەش، تۇتۇپ قېلىش، توڭلىتىپ قويۇش هەمدە قانۇندا رۇخسەت قىلىنغان باشقا ئۇسۇللار بار. مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشتا ئىزاهلاپ قويۇشقا تېگىشلىكى شۇكى، سوت مەھكىمىسى مەلۇم تۈردىكى مال - مۈلۈكنى پېچەتلەپ تۇتۇپ قالغاندىن كېيىن پېچەتلەنگەن، تۇتۇپ قېلىنغان مال - مۈلۈكنى ئوبدان ساقلىشى كېرەك. هەر قانداق كىشى ياكى ئورۇنىنىڭ شۇ مال - مۈلۈكنى ئىشلىتىۋېلىشىغا بولمايدۇ. خەلق سوت مەھكىمىسى كۆچمەس مۈلۈك ۋە ئالاهىدە كۆچمە مۈلۈك (مەسىلەن ماشىنا، پاراخوت) نى ئامان ساقلىغاندا، ئالاقىدار مۈلۈك هوقۇق گۇۋاهنامىسىنى تۇتۇپ قالسا هەمدە ئالاقىدار مۈلۈك هوقۇقىنى تىزىمغا ئالدىغان تارماقلارغا شۇ تۈردىكى مال - مۈلۈكنى يۆتكەپ بېرىش رەسمىيىتىنى بېجىرىپ بەرمەسلىكنى ئۇقتۇرۇپ قويسا بولىدۇ. خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۈلۈكنى توڭلىتىش تەدبىرىنى قوللانغان چاغدا، مال - مۈلۈك توڭلىتىلغاندىن كېيىن شۇ توڭلىتىلغان مال - مۈلۈكنىڭ ئىگىسىگە دەرھال ئۇقتۇرۇش قىلىشى لازىم.

خەلق سوت مەھكىمىسى تۆلەش ئىقتىدارى بار كارخانا، قانۇنىي ئىگىنىڭ مال - مۈلكىنى ئادەتتە پېچەتلەش، توڭلىتىش تەدبىرىنى قوللانسا بولمايدۇ. پېچەتلەنگەن، توڭلىتىلغان مال - مۈلۈكنى قايتا پېچەتلەش، توڭلىتىپ قويۇشقا تېخمۇ بولمايدۇ. پېچەتلەش، توڭلىتىش تەدبىرىنى قوللانغانلىرىدا ئەگەر شۇ كارخانا قانۇنىي ئىگە ئىجرا قىلىشقا بولىدىغان مال - مۈلۈكنى كېپىللىككە بەرسە ياكى باشقا ئۇسۇلدا ئامان ساقلاشنى قوللىنىشقا بولسا پېچەتلەش، توڭلىتىپ قويۇشنى دەرھال بىكار قىلىش كېرەك. خەلق سوت مەھكىمىسى پەسىل خاراكتېرلىك تاۋار، هۆل، تىرىك، ئاسان سېسىپ سۇپىتى ئۆزگىرىپ كېتىدىغان هەمدە باشقا ئۇزۇن ساقلىغىلى بولمايدىغان بۇيۇملارغا قارىتا ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللانغاندا دەۋالاشقۇچىلارنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىشقا بۇيرۇشى، مالنى ياكى پۇلنى خەلق سوت مەھكىمىسى ساقلاپ قويۇشى كېرەك. خەلق سوت مەھكىمىسى رەنىگە قويغان بۇيۇم، ئېلىپ قىلىنغان بۇيۇملارغا قارىتا مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللانسا بولىدۇ. لېكىن رەنىگە ئالغۇچى، ئېلىپ قالغۇچى ئالدىن تۆلىتىۋېلىشقا هوقۇقلۇق. خەلق سوت مەھكىمىسى قەرزدارنىڭ

قەرەلى توشقاندا ئېرىشىدىغان پايدىسىغا قارىتا مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى قوللىنىپ ئۇنى چىقىم قىلىشنى چەكلەپ، مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا ئىجرائات ھەمكارلىششنى ئۇقتۇرسا بولىدۇ. قەرزدارنىڭ مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەلىپىنى قانداقلا ئايدىڭغان، لېكىن ئۇچىنچى كىشىگە قارىتا ۋاقتى توشقان ھەقدارلىقى بار بولسا، خەلق سوت مەھكىمىسى ھەقدارنىڭ ئىلتىماسىغا ئاساسەن ئۇچىنچى كىشى مەزكۇر دېلودىكى قەرزدارغا تۆلىسە بولمايدۇ، دەپ كېسىم چىقارسا بولىدۇ. ئۇچىنچى كىشى تۆلەشنى تەلەپ قىلسا، خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۇلۇكنى ياكى مال - پۇلنى ئېلىپ ساقلايدۇ.

3. مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەرتىپى

مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەرتىپى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس سۇنۇش، قوبۇل قىلىش، تەدبىر قوللىنىش جەريانى ھەمدە تاماملاشنىڭ رەت تەرتىپى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

1)ئىلتىماس سۇنۇش

مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشتا دەۋالاشقۇچىلار ئىلتىماس سۇنۇشى لازىم، ئىلتىماس يازمىچە شەكىلدە بولۇشى؛ ئىلتىماسقا چوقۇم ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس قىلغان نىشاندىكى نەرسە ياكى مۇناسىۋەتلىك مال - مۇلۇكنىڭ نامى، سانى، باھا سوممىسى ۋە تۇرۇشلۇق جايى ھەمدە ئامان ساقلاشنىڭ سەۋەبى ئېنىق يېزىلىشى كېرەك. ئاغزاكى ئىلتىماس قىلغانلىرىدا خەلق سوت مەھكىمىسى خاتىرىلەپ قويۇشى ھەمدە ئىلتىماس قىلغۇچىغا قول قويدۇرۇلۇشى ياكى تامغا باستۇرۇۋېلىشى لازىم. پايدا - زىيان مۇناسىۋەتى بار كىشىلەر ياكى دەۋالاشقۇچىلار ئىلتىماس قىلغانلىرىدا خەلق سوت مەھكىمىسى ئىككى تەرەپنى تەكشۈرۈشى كېرەك، تەكشۈرگەندە بىرىنچىدىن، سۈبېكتى مۇۋاپىقمۇ - ئەمەسمۇ، ئىككىنچىدىن، مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش شەرتىگە ئۇيغۇنمۇ - ئۇيغۇن ئەمەسمۇ دېگەنلەرنى تەكشۈرۈشى كېرەك. تەكشۈرۈپ مۇۋاپىق بولغانلىرىنىڭ مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش ئىلتىماسى قوبۇل قىلىنىدۇ.

2) كېپىللىك بېرىش

ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنىدا ئومۇمەن دەۋادىن ئىلگىرى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس قىلغۇچى كېپىللىك بېرىشى كېرەك، دەپ بەلگىلەنگەن. كېپىللىك بەرمىسە ئىلتىماس رەت قىلىنىدۇ. كېپىللىكنىڭ شەرتى قانۇنىدىكى بەلگىلىمە بويىچە بولىدۇ؛ قانۇنىدا بەلگىلەنمىگەنلىرىنى خەلق سوت مەھكىمىسى تەكشۈرۈپ قارار قىلىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى دەۋادىن ئىلگىرىكى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش دەۋادىن بۇرۇن قوللىنىدۇ. پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى دەۋا قىلامدۇ - يوق، دەۋا قىلغاندىن كېيىن دەۋادا يېڭەمدۇ - يوق، بۇنى پەرەز قىلغىلى بولمايدۇ. مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى بىر تۈرلۈك ئىنتايىن قاتتىق تەدبىر بولۇپ، قوللىنىلسا ئىلتىماس قىلىنغۇچىغا ئىقتىسادىي ۋە روھىي زىيان ئېلىپ كېلىشى مۇمكىن. ئىككى تەرەپ دەۋالاشقۇچىلارنىڭ مەنپەئەتىنى باراۋەر ئاساستا قوغداش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، پۇختا بۇلۇش ئۈچۈن قانۇندا ئومۇمەن دەۋادىن بۇرۇنقى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس قىلغانلىرىدا مەيلى كەلگۈسىدە قارشى تەرەپكە زىيان سالسۇن - سالمىسۇن ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ كېپىللىك بېرىشى بەلگىلەنگەن. دەۋا جەريانىدا مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش ئىلتىماس قىلىنغانلىرىدا ئىلتىماس قىلىنغۇچى كېپىللىك بېرىشكە بۇيرۇلسا بولىدۇ، ئىلتىماس قىلغۇچى كېپىللىك بەرمىسە، ئىلتىماس رەت قىلىنىدۇ. ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنىدىكى ئىلتىماس بەرگۈچىنى كېپىللىك بېرىشكە «بولىدۇ»، دېگەن بەلگىلىمنى خەلق سوت مەھكىمىسى دېلونىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا قاراپ بېكىتىشى كېرەك. چۈنكى، خەلق سوت مەھكىمىسى دەۋاگەرنىڭ ئەرزى ياكى جاۋابكارنىڭ قارشى ئەرزىنى تەكشۈرگەن بولغاچقا، دەۋالاشقۇچىلارنىڭ دەۋا تەلىپى، پاكىتى ۋە ئاساسىنى ئاساسىي جەھەتتىن ئىگىلەپ بولىدۇ. ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ كېپىللىك بېرىشى زۆرۈر بولمىغانلىرىدا كېپىللىك بېرىشكە بۇيرىمىسىمۇ بولىدۇ، لېكىن خەلق سوت مەھكىمىسى ئىلتىماس قىلىنغۇچىنى كېپىللىك بېرىشكە بۇيرۇغاندا ئىلتىماس قىلغۇچى چوقۇم

كېپىللىك بېرىشى كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا ئىلتىماس رەت قىلىنىدۇ. «ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنىنىڭ 92 - ، 93 - ماددىسىدىكى بەلگىلىمىگە ئاساسەن دەۋادىن بۇرۇن مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش ۋە دەۋا جەريانىدا مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللانغاندا، ئىلتىماس قىلغۇچى كېپىللىك بېرىشكە بۇيرۇلغانلىرىدا بەرگەن كېپىللىكنىڭ مقدارى بىلەن ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس قىلغان مقدار بارا‌ۋەر بولۇشى كېرەك»، دەپ بەلگىلەنگەن.

3) كېسىم چىقرىش

خەلق سوت مەھكىمىسى ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ ئىلتىماسىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش شەرتىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ، دەپ قارىغانلىرىدا كېسىم ئارقىلىق ئىلتىماسنى رەت قىلىشى كېرەك. مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش شەرتىگە ئۇيغۇن دەپ قارىغانلىرىدا ھەم كېپىللىك بەرگەنلىرىدە ئامان ساقلاش تەدبىرلىرىنى قوللىنىش توغرىسىدا تېزدىن كېسىم چىقرىش كېرەك. دەۋادىن ئىلگىرىكى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشتا خەلق سوت مەھكىمىسى ئىلتىماسنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن چوقۇم 48 سائەت ئىچىدە كېسىم چىقرىش كېرەك. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، دەۋادىن ئىلگىرى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشتا ئەھۋال جىددىي بولغان بولىدۇ. شۇڭا ئومۇمەن دەۋادىن ئىلگىرى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس قىلغانلار بولسا، چوقۇم ئىلتىماسنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن 48 سائەت ئىچىدە كېسىم چىقرىش كېرەك. دەۋا جەريانىدا مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش توغرىسىدا «ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنى» نىڭ 92 - ماددا 3 - تارمىقىدا: «خەلق سوت مەھكىمىسى ئىلتىماسنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، جىددىي ئەھۋال كۆرۈلسە 48 سائەت ئىچىدە كېسىم چىقرىش شەرت»، دەپ بەلگىلەنگەن. ئەھۋال جىددىي بولمىغانلىرىدا قانچىلىك ۋاقىت ئىچىدە كېسىم چىقرىش توغرىسىدا ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنىدا بەلگىلىمە يوق. خەلق سوت مەھكىمىسى ئەھۋالغا قاراپ مۇۋاپىق ئۇزارتسا بولىدۇ. كېسىمنىڭ شەكلى مەسلىسىدە مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش توغرىسىدىكى كېسىم ئىجرا قىلىنىدىغان مەزمۇنغا چېتىشلىق بولغاچقا، ئادەتتە يازما شەكلىنى قوللىنىشى كېرەك؛ ئايرىم ئەھۋالدا ئاغزاكى كېسىم چىقرىپ خەلق سوت مەھكىمىسى خاتىرىلەپ قويسا بولىدۇ. ئامان ساقلاش سوممىسى نىسبەتەن يۇقىرى يەكى بانكا قاتارلىق ئورۇن، شەخسلەرنىڭ ئىجراغا يارەملىشىشگە ئېھتىياجلىق بولغانلىرىدا چوقۇم يازما كېسىم چىقرىش كېرەك.

4) ئىجرا قىلىشقا تاپشۇرۇپ بېرىش

خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى قوللىنىش توغرىسىدا كېسىم چىقارغانلىرىدا دەرھال ئىجرا قىلىشى، ئالاقىدار مال - مۈلۈك ياكى نىشاندىكى نەرسىنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىپ كېتىش ياكى يوقىلىپ كېتىش خەۋپىدىن ساقلىنىش كېرەك. كېسىم چىقرىلغاندىن كېيىن، دېلو بېجىرگۈچى سوتچى خادىم كېسىمنامىنى دەرھال ئىجراچىنىڭ ئىجرا قىلىشىغا تاپشۇرۇپ بېرىشى كېرەك. ئۇنىڭدا ئىلتىماس قىلغۇچى، ئىلتىماس قىلىنغۇچىنىڭ پىكرىنى ئېلىش ھاجەتسىز. «پىكىر» نىڭ 103 - ماددىسىدا «دەۋالاشقۇچىلار 1 - سوتنىڭ ھۆكۈمىگە قايىل بولماي نارازىلىق ئەرزى بەرگەن دېلولاردا 2 - سوتتا سوت قىلغۇچى سوت مەھكىمىسى يوللاپ بېرىلگەن دېلو ماتېرىياللىرىنى تاپشۇرۇۋېلىشتىن ئىلگىرى، دەۋالاشقۇچىلار مال - مۈلۈكنى يوتكەۋېتىش، يوشۇرۇپ قويۇش، سېتىۋېتىش ياكى بۇزۇۋېتىش قاتارلىق ھەرىكەتلەردە بولسا، مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىش زۆرۈر بولغانلىرىدا، بىرىنچى سوتتا سوت قىلغۇچى خەلق سوت مەھكىمىسى دەۋالاشقۇچىلارنىڭ ئىلتىماسى ياكى خىزمەت ھوقۇقى بۇيىچە مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى قوللىنىدۇ. بىرىنچى سوتتا سوت قىلغۇچى خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش توغرىسىدا كېسىمنى ئۆز ۋاقتىدا ئىككىنچى سوتتا سوت قىلغۇچى خەلق سوت مەھكىمىسىگە يوللاپ بېرىشى كېرەك»، دەپ بەلگىلەنگەن.

5) مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلىش

مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش مۇئەييەن شەرت ياكى سەۋەبتىن پەيدا بولىدۇ. مۇئەييەن شەرت ۋە سەۋەبنىڭ يوقىلىشى بىلەن بىكار قىلىنىدۇ. بۇ شەرت ۋە سەۋەبلەر تۆۋەندىكىچە:

بىرىنچى، ئىلتىماس قىلغۇچى قانۇندا بەلگىلەنگەن

ئەرز بېرىش سۈرۈكى ئىچىدە ئەرز بەرمىگەن بولسا. خەلق سوت مەھكىمىسى دەۋادىن ئىلگىرى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى قوللىنىپ 15 كۈن ئىچىدە ئىلتىماس قىلغۇچى تېزدىن ئەرز بېرىشى كېرەك. 15 كۈن توشۇپ ئىلتىماس قىلغۇچىلار يەنىلا ئەرز بەرمىسە، بۇ پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشىنىڭ ئىختىلاپىنى دەۋا تەرتىپى بىلەن ھەل قىلىشنى خالىمايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئىلتىماس قىلىنغۇچىنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئەتىنى قوغداشنى چىقىش قىلىپ، خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلىشى كېرەك.

ئىككىنچى، ئىلتىماس قىلىنغۇچى كېپىللىك بەرگەن بولسا. مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش مەقسىتى بۇنىڭدىن كېيىنكى ھۆكۈمنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا مادداي ئاساس سېلىش ئۈچۈندۇر. بەزىدە ئىلتىماس قىلىنغۇچى خەلق سوت مەھكىمىسىگە مۇناسىپ كېپىللىك بەرگەن، مەسىلەن، كېپىل ئەمەلي نەرسە، نەق پۇل ياكى باھالىق ئاكسىيە كېپىللىكى بەرگەندىن كېيىن ئەسلىدىكى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش توغرىسىدىكى كېسىمنى داۋاملاشتۇرۇش زۆرۈرلۈكىنى يېڭىباشتىن قاراپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ. كېپىللىك قانۇنىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن كېپىللىك بەرگۈچى خەلق سوت مەھكىمىسىگە كېپىللىك بەرگەندە، كېپىللىك قىلىنغۇچىغا قارىتا چاتما جاۋابكارلىقنى ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك. شۇڭا كاپالەتلىك قىلغۇچى كېپىللىك بەرگەندە كاپالەتلىك قىلغۇچى خەلق سوت مەھكىمىسىگە كېپىللىك سوممىسى تاپشۇرۇشى ھەمدە خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ تەكشۈرۈپ ماقۇللىشىدىن ئۆتكۈزۈشى، مۇشۇنداق قىلىش ئارقىلىق بەرگەن كېپىللىكنىڭ نەقلەشمەي قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش لازىم. پەقەت ئىلتىماس قىلىنغۇچى خەلق سوت مەھكىمىسىگە كېپىللىك بەرسىلا كەلگۈسىدىكى كۈچكە ئىگە بولىدىغان ھۆكۈمنى ئىجرا قىلغىلى بولماسلىق ياكى ئىجرا قىلىش قېيىن بولۇشتەك خەۋپ - خەتەر يۇقىلىدۇ. كاپالەتلىك قىلغۇچى ئىلتىماس قىلغۇچى ياكى ئىلتىماس قىلىنغۇچى ئۈچۈن كاپالەت بەرگەنلىرىدە، دېلونى سوت قىلىش ئىياغلاشقاندىن كېيىن، ئەگەر كاپالەتلىك قىلىنغۇچىنىڭ ئىجرا قىلغۇدەك مال - مۇلۇكى بولمسا ياكى مال - مۇلۇكى قەرزنى تۆلەشكە يېتىشمىسە، خەلق سوت مەھكىمىسى كېپىللىك بەرگەن دائىرىسىدىكى مال - مۇلكنى ئىجرا قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇتە كېسىم چىقارسا بولىدۇ. مال مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمىغاندا مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلىش توغرىسىدا كېسىم چىقىرىش كېرەك. ئىلتىماس قىلىنغۇچى ئەمەلي نەرسە ياكى نەق پۇل ياكى باھالىق ئاكسىيە كېپىللىكى بەرگەنلىرىدە، كېپىل بۇيۇمنىڭ قىممىتى ياكى كېپىللىك سوممىسى كېپىللىك قىلىنغان مال - مۇلۇكنىڭ باھا سوممىسى ياكى سوممىسىدىن تۆۋەن بولۇپ قالماسلىقى كېرەك. ئۇنداق بولمىغاندا ئەسلىدە يولغا قويۇلغان مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش قىممىتىنى يوقىتىدۇ.

4. مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش ئىلتماسىدا خاتالىق كۆرۈلگەندىكى تۆلەم

مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش مۇئەييەن شارائىتتا سوت مەھكىمىسى قوللىنىدىغان ۋاقتىلىق تەدبىر. لېكىن شەيئىلەرنىڭ مۇرەككەپلىكى تۈپەيلىدىن مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىدە خاتالىق كۆرۈلۈشمۇ مۇمكىن. خاتالىق كۆرۈلۈشى بىلەن قارشى تەرەپ دەۋالاشقۇچى (ياكى پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى) غا مەلۇم دەرىجىدە زىيان ئېلىپ كېلىشمۇ مۇمكىن. ئادىللىق پرىنسىپىغا ئاساسلانغاندا زىيان سالغانكەن، قارشى تەرەپكە تۆلەپ بېرىشى كېرەك. بۇ دەل مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش ئىلتماسىدا خاتالىق كۆرۈلگەندە كېلىپ چىقىدىغان تۆلەم مەسلىسىدۇر. «ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنى» نىڭ 96 - ماددىسىدا: «ئىلتماستا خاتالىق كۆرۈلسە ئىلتماس قىلغۇچى، ئىلتماس قىلىنغۇچىنىڭ مال - مۇلكنى ئامان ساقلاش تۈپەيلىدىن تارتقان زىيىننى تۆلەيدۇ»، دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ بەلگىلىمىدە ھەم ئىلتماس قىلىنغۇچىنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئەتى كاپالەتكە ئىگە قىلىنغان ھەم ئىلتماس قىلغۇچى ھوقۇقنى قالايمقان ئىشلەتكەندە قانداق

جازالىنىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن. ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ مەنپەئەتىنى ئۇنۇملۇك قوغداش ئۈچۈن، ئىلتىماس قىلغۇچى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس قىلغاندا خەلق سوت مەھكىمىسى ئىلتىماس قىلغۇچىنى كېپىللىك بېرىشكە بۇيرىسا بولىدۇ. خەلق سوت مەھكىمىسى دەۋادىن ئىلگىرى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش ۋە دەۋا جەريانىدا مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىپ، ئىلتىماس قىلغۇچىنى كېپىللىك بېرىشكە بۇيرىغانلىرىدا بەرگەن كېپىللىك مىقدارى چوقۇم ئامان ساقلاش تەلەپ قىلىنغان مىقدار بىلەن باراۋەر بولۇشى كېرەك. ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ ئىلتىماسىدا خاتالىق كۆرۈلسە ئۇ ئۆزى بەرگەن كېپىللىك ئىچىدىن ئىلتىماس قىلىنغۇچىنىڭ زىيىنىنى تۆلەپ بېرىدۇ.

ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ «ئىقتىسادىي سوت خىزمىتىدە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنىنى قاتتىق ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى ئالاقىدار بەلگىلىمىسى» نىڭ 19 - ماددىسىدا: «ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ ئىلتىماسىدا خاتالىق كۆرۈلۈپ ئىلتىماس قىلىنغۇچىغا زىيان يەتكۈزسە ئىلتىماس قىلغۇچى تۆلەپ بېرىدۇ. خەلق سوت مەھكىمىسى خىزمەت ھوقۇقى بۇيىچە ئامان ساقلاش تەدبىرىنى خاتا قوللىنىپ زىيان يەتكۈزسە، خەلق سوت مەھكىمىسى قانۇن بۇيىچە تۆلەپ بېرىدۇ»، دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ خىزمەت ھوقۇقى بۇيىچە ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللانغان چاغدا ئېھتىياتچان پوزىتسىيەدە بولۇشقا، دەۋالاشقۇچىلارنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئەتىنى قوغداشقا پايدىلىق.

5. مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمىنىڭ كۆچى

1) ۋاقىت كۆچى

ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسلانغاندا، مەيلى دەۋادىن بۇرۇنقى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمى بولسۇن ياكى دەۋا جەريانىدىكى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمى بولسۇن، كېسىم چىقىرىلغان ھامان قانۇنىي كۈچكە ئىگە بولىدۇ. دەۋا جەريانىدىكى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمىنىڭ ۋاقىت كۈچىنى ئادەتتە قانۇن كۈچىگە ئىگە بولغان ھۆججەتنى ئىجرا قىلىش ۋاقتىغا قەدەر ساقلاش كېرەك. دەۋادىن بۇرۇنقى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمىدە ئەگەر پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى قانۇندا بەلگىلەنگەن ۋاقىت ئىچىدە ئەرز بەرمىسە، خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلغان ۋاقىتتا مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمى كۈچىدىن قالىدۇ. ئىلتىماس قىلىنغۇچى كېپىللىك بېرىپ خەلق سوت مەھكىمىسى كېسىم ئارقىلىق مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلسا، مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمى كۈچىدىن قالىدۇ.

2) پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى ۋە دەۋالاشقۇچىلارغا بولغان كۈچى

مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش ئالاھىدە ئەھۋالنى كۆزدە تۇتۇپ لايىھەلەنگەن بىر خىل تەدبىر. شۇڭا ۋاقىتنى كەينىگە سوزۇشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ. قانۇندا خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمىگە قارىتا پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى ۋە دەۋالاشقۇچىلارنىڭ نارازىلىق ئەرز بېرىشكە بولمايدىغانلىقى بەلگىلەنگەن. مەنپەئەت مۇناسىۋىتى بار كىشى ۋە دەۋالاشقۇچىلار خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، چوقۇم كېسىمدىكى مەزمۇن بۇيىچە ئىجرا قىلىشى كېرەك. دەۋادىن بۇرۇن مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاشنى ئىلتىماس قىلغان پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى قانۇندا بەلگىلەنگەن مۆھلەت ئىچىدە خەلق سوت مەھكىمىسىگە ئەرز بېرىشى كېرەك.

مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش كېسىمىنىڭ يۈزدە - يۈز تولۇق بولمايدىغانلىقىنى ئويلىشىپ، يەنە بىر تەرەپ دەۋالاشقۇچىنىڭ مەنپەئەتىنى قوغداش ئۈچۈن، قانۇندا يەنە كېسىمگە قايىل بولمىغاندا پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشى ياكى دەۋالاشقۇچىلارنىڭ بىر قېتىم قايتا قاراپ چىقىشنى ئىلتىماس قىلسا بولىدىغانلىقى، لېكىن قايتا قاراپ چىقىش مەزگىلىدە كېسىمنىڭ ئىجرالىنىشىنى توختىتىلمايدىغانلىقى بەلگىلەنگەن.

3) ئالاقىدار ئورۇن ۋە سەخسىلەرگە بولغان كۈچى

خەلق سوت مەھكىمىسى تۈزگەن مال - مۈلۈكنى

ئامان ساقلاش كېسىمى دەۋالاشقۇچىلار ۋە پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشىلەرگە قارىتا قانۇن كۆچىگە ئىگە بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە ئالاقىدار ئورۇن ۋە سەخسىلەرگە قارىتا مۇئەييەن قانۇن كۈچىنى پەيدا قىلىدۇ. مەسىلەن، ئىلتىماس قىلىنغۇچىنىڭ مال - مۇلكىگە قارىتا پىچەتلەش، تۇتۇۋېلىش، توڭلىتىپ قويۇش تەدبىرىنى قوللانغاندا بەزى ئالاقىدار ئورۇن ۋە شەخسىلەرنىڭ ھەمكارلىشىشىغا موھتاج بولىدۇ. ماشىنا، پاراخوتنى تىزىملاش مەسىلىسىگە چېتىلغاندا ئالاقىدار مۇلۇك ھوقۇقى تارماقلىرىنىڭ ماسلىشىشىغا ئېھتىياجلىق بولىدۇ. دەۋالاشقۇچىلار يەكى پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار كىشىنىڭ ئامانەت قويغان پۇلى يەكى ھېسابىدىكى مەبلىغىگە چېتىلىدىغانلىرىدا پۇل مۇئامىلە تارماقلىرىنىڭ قاتنىشىشى تېخىمۇ زۆرۈر. ئالاقىدار ئورۇن يەكى شەخسىلەر خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش كېسىمنى ھەمكارلىشىپ ئىجرا قىلىش ئۇقتۇرۇشنى تاپشۇرۇپ ئالغاندا، ئۆز ۋاقتىدا كېسىمدە كۆرسىتىلگەن ئامان ساقلاش تەدبىرى بويىچە ھەمكارلىشىپ ئىجرا قىلىشى شەرت. خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىشقا كېسىم قىلىنغاندىن كېيىن، ئامان ساقلاش كېسىمى چىقارغان خەلق سوت مەھكىمىسى ئۆزلۈكىدىن بىكار قىلىۋەتكەنلىرى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ بىكار قىلىش قارارى چىقىرىلغاندىن باشقىلىرىدا، مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش مۆھلىتى توشماي تۇرۇپ، ھەر قانداق ئورۇننىڭ مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى بىكار قىلىۋېتىشگە بولمايدۇ.

4) خەلق سوت مەھكىمىسگە بولغان كۆچى

خەلق سوت مەھكىمىسى چىقارغان مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش كېسىمنىڭ باشقىلارغا قارىتا چەكلەش كۈچى بولغاندىن باشقا، ئۆزىگە نىسبەتەنمۇ مۇئەييەن چەكلەش كۈچى بولىدۇ. بۇ خىل چەكلەش كۈچىنىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى: قانۇنىي تەرتىپ ۋە بەلگىلىك قانۇن ئاساسى بولماي تۇرۇپ خالىغانچە ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ، شۇڭا ئەڭ زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى يۈرگۈزۈپ، دەرھال ئىجرا قىلىشنى باشلاش كېرەك. مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىگە قارىتا قاراپ چىقىشنى ئىلتىماس قىلغانلىرىدا خەلق سوت مەھكىمىسى ۋاقتىدا تەكشۈرۈشى كېرەك. قايتا تەكشۈرۈش ئارقىلىق كېسىم توغرا دەپ قارالغانلىرىدا دەۋالاشقۇچىلارنىڭ ئىلتماسىنى ئۇقتۇرۇش ئارقىلىق رەت قىلىش كېرەك. كېسىم مۇۋاپىق بولمىغانلىرىدا يېڭى كېسىم چىقىرىپ ئۆزگەرتىش كېرەك ياكى ئەسلىدىكى كېسىمنى كۈچتىن قالدۇرۇش كېرەك. ئەرزنى قوبۇل قىلغۇچى خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ياكى بىر دەرىجە يۇقىرى خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىدە خاتالىق بارلىقىنى سەزسە، چوقۇم سوت نازارەت تەرتىپى بويىچە دەرھال تۈزىتىشى كېرەك. ئالى خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ «ئىقتىسادىي سوت خىزمىتىدە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنىنى قاتتىق ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى ئالاقىدار بەلگىلىمىسى» نىڭ 19 - ماددىسىدا: «دەۋادىن بۇرۇن مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش كېسىمنى ئىجرا قىلغاندىن كېيىن، ئىلتماس قىلغۇچى قانۇندا بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە ئەرز قىلمىغانلىرىدا، خەلق سوت مەھكىمىسى مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلىپ، مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى قوللىنىشتىن بۇرۇنقى ھالىتىگە كەلتۈرۈش كېرەك. دەۋا جەريانىدا مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلىش زۆرۈر بولغانلىرىدا خەلق سوت مەھكىمىسى ۋاقتىدا كېسىم چىقىرىپ، ئامان ساقلاشنى بىكار قىلىۋېتىش كېرەك. مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاشنى بىكار قىلغاندا خەلق سوت مەھكىمىسى سېتىۋەتكەن مال - مۇلۇكنىڭ پۇلىنى ساقلاپ قويغانلىرىدا مال پۇلىنى ئىلتماس قىلىنغۇچىغا قايتۇرۇپ بېرىشى كېرەك»، دەپ بەلگىلەنگەن.

دېمەك، مال - مۇلۇكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىش ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسى ۋە دىڭ شياۋپىڭ نەزەريەسى، «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيەسى، ئىلمىي تەرەققىيات قارىشى، بولۇپمۇ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنىڭ ئاساسىدىكى قانۇن قارىشىنى تورغۇزۇشقا، سوتسىيالىستىك دېموكراتىيەنى تېخىمۇ ياخشى جارى قىلدۇرۇشقا، خەلق دېموكراتىيەسىنى دېكتاتۇرىسىنى مۇستەھكەملەشكە، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكىنى

تېخىمۇ تەرەققىي قىلدۇرۇشقا، دۆلەتنىڭ قانۇن ئارقىلىق ئىدارە قىلىشتەك ئۇلۇغ ۋاز ئىستراتېگىيەلىك نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا، ھەق - تەلەپ قانۇنىنى تولۇق يولغا قويۇشنىڭ كاپالەتلىك قىلىشقا پايدىلىق؛ يەنە شۇنداقلا مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىش خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ قانۇن ئىجرا قىلىش سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، پۇقرا، قانۇنىي ئىگە ۋە باشقا تەشكىلاتلارنىڭ قانۇن بويىچە ھەق -تەلەپ دەۋا پائالىيىتىنى ئېلىپ بېرىشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش، ئۇلارنىڭ قانۇنلۇق ھەق - تەلەپ ھوقۇقىنى قوغداشقا پايدىلىق؛ مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرىنى قوللىنىش پايدا - زىيان مۇناسىۋىتى بار تەرەپلەرنىڭ قانۇنلۇق ھوقۇق - مەنپەئەتىنى ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە قىلىشقا، سوت مەھكىمىسى چىقارغان ھۆكۈمنىڭ ئىجرا قىلغىلى بولمايدىغان «قۇرۇق قەغەز» بولۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، قانۇننىڭ كۈچىنى ھەقىقىي نامايان قىلىش، سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش، ھەق - ناھەق مەسىلىلىرىنى ئېنىق ئايرىپ، سوتسىيالىستىك ئىناق جەمئىيەت قۇرۇپ چىقىشقا پايدىلىق.

پايدىلانمىلار:

1. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دائىم قوللىنىدىغان قانۇنلار توپلىمى، قانۇن نەشرىياتى[M]. 2012 :7 (خەنزۇچە نەشرى).
2. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قانۇن تۈزۈم كومىتېتى ھەق - تەلەپ قانۇنى ئىشخانىسى. «ج خ ج ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇننىڭ ماددىلىرىغا قارىتا چۈشەندۈرۈش، قانۇن تۈرگۈزۈش ئاساسى ۋە مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەر»[M]. بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2012 : 2 (خەنزۇچە نەشرى).
3. جىياڭ بىشىن قاتارلىقلار: «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇننىڭ تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن ماددىلىرىغا قارىتا چۈشەندۈرۈش ۋە ئۇلارنىڭ قوللىنىشى»[M]. قانۇن نەشرىياتى، 2012 :1 (خەنزۇچە نەشرى).
4. روزى ئىسمايىل: « خەلق سوتلىرى قوللانمىسى»[M]. شنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2011: 1.
5. يالقۇن تىللايوف: «ئۇچ خىل دەۋا ۋە سۈرۈك»[M]. شنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 .
6. چاڭ يى: «ھەق - تەلەپ دەۋا قانۇنشۇناسلىقى»[M]. جۇڭگو سىياسىي قانۇن ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2002 (خەنزۇچە نەشرى).

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 08 ـ 117 ـ 04(2017) 5878 ـ 1005

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭدا يېزىلغان ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردە ئۇچرايدىغان ئۆلچەم بىرلىكلىرى توغرىسىدا*

گۈلنۇرايىم ياقۇپ

(شىنجاڭ مالىيە ئىقتىساد ئۇنىۋېرسىتېتى، ئۈرۈمچى، 830012)

قىسقىچە مەزمۇنى: چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەر ـــ شىنجاڭنىڭ ئۆزگىچە ئىقتىساد ھەم مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدىغان يازما يادىكارلىقلارنىڭ بىرى بولۇپ، قەدىمكى يېپەك يولىنىڭ شىنجاڭغا ئائىت مەدەنىيەت ئىزنالىرىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ئىلمىي قىممەتكە ئىگە. بۇ ماقالىدە، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردە ئۇچرايدىغان ئۆلچەم بىرلىكلىرى ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى قىسقىچە بايان قىلىنىدۇ.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: چىڭ سۇلالىسى دەۋرى؛ شىنجاڭ؛ ئىجتىمائىي ئىقتىسادى؛ ھۆججەت

清代新疆社会经济文书中的度量衡

古力阿伊木·亚克甫

摘要：清代社会经济文书是反映新疆独特的经济、文化特色的古籍文献之一，研究古代丝绸之路关于新疆的文化遗迹具有重要的学术价值。本文主要阐述清代的察合台社会经济文书中的度量衡以及分类。

关键词：清代；新疆；社会经济；文书

Abstract: The social economic documents in Qing Dynasty are one of the valuable works reflecting ancient Xinjiang's unique economic and cultural peculiarities. It is of great academic value to study the cultural relics of ancient Silk Road in Xinjiang. This article mainly elaborates the weights and measures and their classifications in Chaghatay social economic documents in Qing Dynasty.

Keywords: Qing Dynasty; Xinjiang; social economy; documents

كىتابلارنى جۈگگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: K87　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

مۇقەددىمە

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى يازما يادىكارلىقلار ئېلىمىز مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ بىر قىسمى. بۇلار شىنجاڭنىڭ ئەينى دەۋردىكى سىياسىي، ئەدەبىيات، قانۇن، تىل ـ يېزىق، پەلسەپە، دىن، مىللەت، جۇغراپىيە، ئاستىرونومىيە، تېبابەتچىلىك، دورىگەرلىك، سەنئەت، تارىخ، سودا، ئىقتىساد قاتارلىق ئەھۋاللىرىنى چۈشىنىش ۋە تەتقىق قىلىشتا بىرىنچى قول ماتېرىيال بولالايدۇ. بۇ يازما يادىكارلىقلار يېپەك يولى تەتقىقاتىدىكى مۇھىم ماتېرىياللارنىڭ بىرى بولۇپ، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ئىلغار مەدەنىيىتىنى جارى قىلدۇرۇپ، مىللەتلەر ئارا مەدەنىيەت، ئىدىيە ئالماشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈشتە، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشتە، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداپ، «بىر بەلباغ، بىر يول» قۇرۇلۇشى تەشەببۇسىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىش ۋە ئۇنى

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 12ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

بۇ ماقالە مائارىپ مىنىستىرلىقى ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقات ياشلار تۈرى «چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى يېپەك يولى بويلىرىدا خاتىرىلەنگەن چاغاتايچە ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ھۆججەتلەرنىڭ تىلى توغرىسىدا تەتقىقات»(تەستىق نومۇرى: YJC74002116) نىڭ باسقۇچلۇق نەتىجىسى.

ئاپتور: گۈلنۇرايىم ياقۇپ(1984 ـ يىل4 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، دوكتور. قوش تىل ئوقۇتۇشى ۋە ۋەسىقىشۇناسلىق تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

تەتقىق قىلىشتا مۇھىم رول ئويناپدۇ.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى قوليازما سۆپتىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان كىتابلاردىن باشقا ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەرمۇ مەلۇم سالماقنى ئىگىلەيدۇ. بۇ ھۆججەتلەردە بۇ يۇرتتا بىرگە ياشىغان ۋە ياشاپ كەلگەن خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇچىلىق، چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق، سودا- سېتىق، ئالماشتۇرۇش، قول ھۈنەرۋەنچىلىك ئىشلىرى ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلغان ھەم شەخسلەر ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان تۈرلۈك سودىلاردىكى قانۇنىي مۇناسىۋەتلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. يەر ھۆددىگە بېرىش ۋە ھۆددىگە ئېلىش، قەرز ئېلىش ۋە قەرز قايتۇرۇش، مىراس بۆلۈشۈۋېلىش قاتارلىق تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنى مەزمۇن قىلىپ يېزىلغان يازما ۋەسىقىلەر شۇ دەۋرلەردە خېلىلا زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشكەن. بۇنداق مەزمۇندىكى تۈرلۈك يازما ھۆججەتلەر كىشىلەرنىڭ ھەرخىل ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىدە كۈندىلىك خەت ئالاقە مەزمۇنلىرىنىڭ بىر تۈرىگە ئايلانغان. ھەرقانداق بىر كىشى ياكى ئورۇن مەلۇم بىرسىدىن بىرەر نەرسە ياكى بىرەر بۇيۇمنى قەرز ئالسا ياكى تاپشۇرۇۋالسا ئۆزىنىڭ قەرز ئالغانلىقى ياكى بىرەر نەرسىنى تاپشۇرۇۋالغانلىقى توغرىسىدا قارشى تەرەپكە تىلخەت (گۇۋاھلىق خېتى) يېزىپ بەرگەن. كىشىلەر ئېلىم - بېرىم، سودا - سېتىق ئىشلىرىدا ئادەل بولۇش ئۈچۈن مەلۇم بىر ئۆلچەم بىرلىكىنى بېكىتىشكەن.

كىشىلەر ئىشلەپچىقىرىش ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئۆلچەم بىرلىكلىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. بۈگۈنكى كۈندە خەلقئارالىق ئۆلچەم بىرلىكلىرى بىر قەدەر كەڭ قوللىنىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئىلگىرى بىر ئەلدە ياشاۋاتقان ئوخشىمىغان رايوندىكى خەلقلەر ئوخشاش بولمىغان ئەنئەنىۋى ئۆلچەم بىرلىكلىرىنى قوللانغان ئەھۋاللار مەۋجۇت. جۈملىدىن شىنجاڭدا ياشىغان خەلقلەرنىڭمۇ باشقا مىللەت خەلقلىرىگە ئوخشاشلا ئەنئەنىۋى ئۆلچەم بىرلىكلىرى بولغان ھەمدە يېزىقنىڭ ئالمىشىشى سەۋەبى بىلەن ھەر قايسى دەۋرلەردە ھەرخىل ناملار بىلەن ئاتالغان. مەسىلەن: باقىر(قوچۇدا كەڭ ئىشلىتىلگەن مېتال پۇل)، بۆز(ئادەتتە پاختا يىپتىن توقۇلغان رەختنى كۆرسىتىدۇ، ئەمما تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، قەدىمكى قوجۇدا خانلىق تەرىپىدىن مەلۇم چوڭلۇقتىكى بۆزنىڭ ئۇستىگە ھۆكۈمەت تامغىسى بېسىلىپ ۋە ئىمزا قويۇلۇپ، بازاردا پۇل ئورنىدا ئوبوروتقا قاتناشتۇرۇلغان). كېيىنكى دەۋرلەردە مېتالدىن ياسالغان پۇل تەڭگە (مىس تەڭگە، كۈمۈش تەڭگە) دەپ ئاتالغان. چىڭ دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردە بۇ خىل بىرلىكلەر كۆپ ئۇچرايدۇ.

شىنجاڭدا قوللىنىلغان ئۆلچەم بىرلىكى توغرىسىدا بىر قىسىم تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلغان. مەسىلەن: جى داچۈننىڭ «ئۇيغۇرلارنىڭ كونا ئۆلچەم تارازا سىستېمىسى توغرىسىدا دەسلەپكى ئىزدىنىش» ناملىق ماقالىسىدا، لى يىنپىڭ «شىنجاڭدا قوللىنىلغان ئۆلچەم بىرلىكىرى توغرىسىدا دەسلەپكى ئىزدىنىش» ناملىق ماقالىسىدا، ئۆز كۆز قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ھۆججەتلەردە كۆپ ئۇچرايدىغان ئۆلچەم بىرلىكلىرىنى كۆرسىتىش دائىرىسىگە قاراپ پۇل بىرلىكى، ئېغىرلىق بىرلىكى، مەيدان - يۈز بىرلىكى، ھەجىم(سىغىم) بىرلىكى، ئۇزۇنلۇق بىرلىكى دەپ بىر قانچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. بەزى ئۆلچەم بىرلىكلىرى ھەم ئېغىرلىق ھەم مەيدان بىرلىكلىرى ئورنىدا قوللىنىلغان. مەسىلەن: پاتمان، چارەك قاتارلىقلار. ئادەتتە تېرىشقا بىر پاتمان ئۇرۇق كەتسە، بۇنداق يەرلەر بىر پاتمان يەر دەپ ئاتالغان. بىر چارەك ئۇرۇق كەتسە بىر چارەك يەر دەپ ئاتىغان.

1. پۇل بىرلىكلىرى

پۇل — چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا يەكەن تەۋەسىدە ئىشلىتىلگەن تۆشۈكچە يارماق(پۇل) مىستىن قۇيۇلغان. ئېغىرلىقى ئىككى مىسقال. ئەينى دەۋردە قېزىۋېلىنغان مىس ئاز بولغاچقا، كونا پۇللار يىغىۋېلىنىپ قايتىدىن يېڭى پۇل قىلىپ قۇيۇپ تارقاتقان. بىر يېڭى پۇلغا ئىككى كونا پۇل ئالماشتۇرۇلغان. يېڭى پۇلنىڭ ھەر بىر يارمىقى بىر پۇل، 50 پۇلى بىر كۈمۈش تەڭگە، بىر كۈمۈش تەڭگە بىر سەر ئېغىرلىقتىكى كۈمۈشكە تەڭ بولغان[1]. 1852 - يىلى يېزىلغان بىر پارچە مىراس خېتىدە مۇناسىۋەتلىك

مەزمۇنلار ئۇچرايدۇ. «... بۇ مەزكۇر ئون توققۇز تەڭگە ئون يەتتە پۇللۇق بىساتنى بەختى بۇۋىگە تەقسىم قىلىپ بەردى...»[2] دېمەك، پۇل بىر بىرلىك بولۇپ، كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئىجتىمائىي ئالاقىلەردە مۇھىم رول ئويناغان.

تەڭگە ــ پۇل بىرلىكى بولۇپ، پۇلنىڭ نامى سۇيىتتىمۇ قوللىنىلىدۇ. تەڭگە شىنجاڭنىڭ ئوتتۇرا ئەسىرلەردىن كېيىن پەيدا بولغان كۈمۈشتىن يۇمىلاق شەكىلدە ياسالغان پۇل ۋە پۇل بىرلىكىنىڭ نامى بولۇپ، يېقىنقى زامانلارغىچە ئىشلىتىلىپ كەلگەن. ئۇنىڭ قىممىتى ھەر قايسى دەۋرلەردە ئۆزگىرىپ تۇرغان. ئەڭ دەسلەپ تارقىتىلغان تەڭگە كۈمۈش پۇل بولۇپ، بىر تەڭگە بىر سەر كۈمۈشكە تەڭ ئىدى. بىر تەڭگە 50 مىسقال ھېسابلانغان. كېيىنچە كۈمۈشنىڭ باھاسىنىڭ ئۆسۈشى ۋە يېڭى قۇرۇلغان ھاكىمىيەتلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا پۇل قۇيدۇرۇپ تارقىتىشى نەتىجىسىدە تەڭگىنىڭ نىسبىتىدە ئۆزگىرىش بولغان. ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، يەكەندە قۇيۇلغان تەڭگىنىڭ قىممىتىدە ئۆزگىرىش بولماي، باشتىن - ئاخىر بىر تەڭگە 50 مىسقال بولۇپ كەلگەن. ئاقسۇ، ئۈچتۇرپاندا قۇيۇلغان تەڭگە 100 مىسقالغا باراۋەر بولغان.

1900 - يىللاردا كۈمۈش پۇللار ئاساسەن تەڭگە دەپ ئاتالغان. 1886 - يىللىرى ئەتراپىدا قۇيۇلغان تەڭگە چوڭ تەڭگە، كىچىك تەڭگە دەپ ئىككى خىل بولغان. يەنى بىر سەرلىك كۈمۈش چوڭ تەڭگە بىر سەردىن كىچىك بولغان كۈمۈش كىچىك تەڭگە دېيىلگەن. بۇنىڭدىن باشقا يەنە 1900 - يىللاردا 50 پۇلغا باراۋەر كېلىدىغان، 25 پۇلغا باراۋەر كېلىدىغان تەڭگىلەرمۇ قۇيۇپ تارقىتىلغان. بۇلار مىستىن قۇيۇلغان، ئوتتۇرىسى تۆشۈك قۇيما پۇل بولۇپ داچەن دەپ ئاتالغان.

تېيىزا پۇل - تېيىزا خەنزۇ تىلىدىن كىرگەن. ئۇ شىنجاڭدا ئازادلىقتىن ئىلگىرى تارقىتىلغان بىر خىل پۇل بولۇپ، ماتا رەخت ئۈستىگە سىر يالتىلىپ ئۈستىگە نەقىش، خەت ۋە تامغا بېسىپ ئىشلەپچىقىرىلغان يەرلىك پۇلنى كۆرسىتىدۇ. بەزى جايلاردا بۇ خىل پۇلنى ياغلىغۇ دەپمۇ ئاتىغان.

يامبۇ - خەنزۇچىدىكى 元宝 نىڭ ئاھاڭ ئۆزگىرىشىدىن كەلگەن. جاڭ شىسەي «ئۇيغۇرلارنىڭ توختام ھۆججەتلىرىنىڭ ئىزاھلىق يەشمىسى» ناملىق كىتابتا يامبۇ 银锭 دەپ تەرجىمە قىلىنغان. يامبۇ ئالتۇندىن قۇيۇلغان بولسا ئالتۇن يامبۇ، كۈمۈشتىن قۇيۇلغان بولسا كۈمۈش يامبۇ دەپ ئايرىلغان. 1863 - يىلىدىكى موللا كېپەكنىڭ ئەزىرنامىسىدە «... مەن داۋا قىلغاندىن كېيىن يەتتە ئات ۋە تۆتيۈز قويۇمنىڭ بەدىلىگە ئىككى يامبۇ بەرگەندى»[3]، دەپ يېزىلغان، خەنزۇچىدىن كىرگەن بۇ بىرلىك ئەينى دەۋردىكى ئىقتىسادىي ئالاقىگە سىڭىپ كىرگەن بولۇپ، مىللەتلەر ئارا مۇناسىۋەتنىڭ قويۇق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

سەر ــ ئەنئەنىۋى پۇل بىرلىكى. ئازادلىقتىن ئىلگىرى يەنى 1930 - يىللاردا شىنجاڭدا ئوچ سەرلىك، بەش سەرلىك(1932 - يىلى)، 10 سەرلىك(1931 - يىلى) قىممەتتىكى ئۆلكە پۇلى تارقىتىلغان. چاغاتايچە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردە بىر قەدەر كۆپ ئۇچرايدىغان بىرلىكتۇر. مەسىلەن، 1893 - يىلى يېزىلغان مەخسۇت باي بىلەن ھوشۇر ئاخۇننىڭ ئىقتىسادىي ماجىراسىدا مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن. «... ھۇنەر قىلىپ بەرگەن پۇلنى چىقىرىۋېتىپ، ھوشۇرغا بەش سەر پۇل قايتىدىغان بولدى، مەخسۇت بەش سەر پۇلنى قولۇمغا بەردى»[4].

2. ئېغىرلىق بىرلىكى

پاتمان ــ شىنجاڭنىڭ قەدىمكى ئېغىرلىق بىرلىكى، يەر مەيدان بىرلىكى ۋە ئۆلچەش ئەسۋابىنىڭ نامى. «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»دە كۆرسىتىلىشىچە، پاتمان 180 - 300 كىلوگرامغىچە بولغان ئېغىرلىقنى بىلدۈرىدىغان ئېغىرلىق ئۆلچىمى. پاتمان ئەسلىدە قەدىمكى ئىراندا ئىشلىتىلگەن ئېغىرلىق بىرلىكى بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شىنجاڭدا كەڭ قوللىنىلغان. پاتمان سۆزىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا قاچاندىن بېرى قوللىنىلغانلىقى ئېنىق ئەمەس. لېكىن «تۈركى تىللار دىۋانى»دا باتمان سۆزىنى ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. (باتمان ــ بىر باتمان، ئەت - بىر باتمان ئەت)[5]. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، باتمان خىلى ئۇزۇن ۋاقىت قوللىنىلغان. «شىنجاڭنىڭ تارىخي لۇغىتى»دە پاتمان - ئۇيغۇرچە سۆز بولۇپ، تارازا، ئۆلچەم

ئەسۋابى ھەمدە يەر مەيدان ئۆلچىمىنىڭ نامى. بىر پاتمان 640 جىڭغا، 5. 3 دادەنگە تەڭ. يەر مەيدانى بولۇپ كەلگەندە، بىر پاتمان ئۇرۇق چېچىلىدىغان يەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭ ئېنىق سانلىق مىقدارى يوق دېيىلگەن. شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا بىر پاتمان 64 چارەك ھېسابلانغان[6].

چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، يەنى چيەنلۇڭنىڭ 24 - يىلى(1759 - يىلى) 7 - ئايدا چېگرانى تىنچلاندۇرغۇرچى سانغۇن چاۋ خۇيزۇ بىر پاتمانىنى ھۆكۈمەتنىڭ تۆت دادەن بەش كۇرمىسىگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىغان. شۇ يىلى 12 - ئايدا مەسلىھەتچى ئامبال شۇ خېدى بىر پاتمانىنى تۆت دادەن بەش كۇرەگە سۇندۇرۇپ ھېسابلاش توغرىسىدا مەلۇمات يوللىغان. چيەنلۇڭنىڭ 26 - يىلى(1761 - يىلى) 1 - ئايدا يەكەننىڭ ئىش بېجىرگۈچى باش بۇغمۇ بىر پاتمانىنى ھۆكۈمەتنىڭ تۆت دادەن بەش كۇرمىسىگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىغان. بىر دادەن = 10 كۇرە = 120 جىڭ بولغان. بۇنىڭدىن ئەينى ۋاقىتتا بىر پاتمانىنىڭ 540 جىڭغا باراۋەر كېلىدىغانلىقىنى ھېسابلاپ چىققىلى بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، پاتمان بىر مەزگىل بىرلىككە كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، كېيىن ئۇنىڭ قىممىتىدە يەنە ئۆزگىرىش بولغان. «چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى خۇيدىيەن مىساللىرى»دا مۇنداق دېيىلگەن: «بۇرۇن بىر پاتمان تۆت دادەن بەش كۇرەگە سۇندۇرۇپ ھېسابلىناتتى، كېيىن بەش دادەن ئۇچ كۇرەگە باراۋەر قىلىپ بېكىتىلگەن»[7].

چارەك — تۆتتىن بىرى دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇ ئادەتتە ۋاقىت، ئېغىرلىق، مەيدان، ئۇزۇنلۇق بىرلىكى قىلىپ قوللىنىلىدۇ.

شاۋ ئەپەندىنىڭ «سۆزلۈك لۇغىتى»دە مۇنداق دېيىلگەن: «شىنجاڭدا ئۇچ خىل چارەك ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭ بىر خىلى خام يىپەك، بويىاق ماتېرىياللىرى، خۇشپۇراق ماتېرىياللار ۋە چايلارنى ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدۇ. بۇنىڭ بىر چارىكى تۆت جىڭ ياكى بەش قاداققا باراۋەر. ئىككىنچى خىلى، ھەرخىل مەھسۇلاتلارنى ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇ ئاشلىق تېشى، ئاشلىق تارازىسى ياكى تۆت تاش، يەنى تۆت تارازا دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭ بىر چارىكى 12. 5 جىڭ ياكى 16 قاداق كېلىدۇ. يەنە بىر خىلى، بەش تاش، بەش تارازا دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇنىڭ بىر چارىكى 16 جىڭغا ياكى 20 قاداققا تەڭ بولغان».

يۇقىرىقىلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، چارەك ئۇچ خىل ئۆلچەم بىرلىكىنىڭ نامى بولۇپ، ھەم ئۆلچەش ئەسۋابىنى ھەم ئېغىرلىقنى ھەم يەر كۆلىمىنى بىلدۈرگەن. شۇڭا ئادەتتە، «بىر چارەك ئاشلىق»، «بىر چارەكلىك يەر» دېگەندەك ئاملار كېلىپ چىققان. چارەكنىڭ قانداق شەكىلدىكى ئۆلچەش ئەسۋابى ئىكەنلىكى توغرىسىدا چىڭ دەۋرىدە ئۆتكەن چۈن يۈەننىڭ «71 خاتىرە» ناملىق ئەسىرىدە: «ئۇيغۇرلار تارازىنىڭ ئىككى بېشىغا ئوخشاش نەرسە قويۇپ، ئىككى تەرەپ تەڭپۇڭلاشقاندىن كېيىن بۇ نەرسىلەرنى ئالماشتۇرىدۇ، بۇنى چارەك دەپ ئاتايدۇ»، دەپ خاتىرىلەنگەن. يەر مەيدانغا سۇندۇرۇپ ھېسابلىغاندا بىر چارەك يەر بىر مو يەرگە تەڭ بولغان.

جى داجۇن ئەپەندى چارەكنىڭ ھەر قايسى جايلاردا ئوخشاش بولمىغان قىممەتكە ئىگە بولىدىغانلىقىنى(مەسىلەن: ئازادلىقتىن كېيىن، 50 - يىللارنىڭ باشلىرىدا خوتەن، قاراقاش، گۇما قاتارلىق جايلاردا بىر چارەكنى 16 جىڭغا، قەشقەر كونا شەھەردە 20 جىڭغا، ئاقسۇ، كۇچادا 24 - 25 جىڭغا تەڭ قىلىپ ھېسابلىغان) ئاساس قىلىپ مۇنداق تۆت تىپقا ئايرىغان[7]: A تۇردىكى چارەك 2.79 كىلوگرام ياكى 4.52 جىڭ؛ B تۇردىكى چارەك 7.279 كىلوگرام ياكى 12.18 جىڭ؛ C تۇردىكى چارەك 9.939 كىلوگرام ياكى 16.63 جىڭ؛ D تۇردىكى چارەك 14.639 كىلوگرام ياكى 24.5 جىڭ. بۇنىڭ ئىچىدە A تىپتىكى چارەك 1900 - يىللاردا، B تىپتىكى چارەك 1900 - يىللاردىن 1930 - يىللارغىچە، C تىپتىكى چارەك 1900 - يىللاردىن 1950 - يىللارغىچە، D تىپتىكى چارەك 1950 - يىللاردىن كېيىن قوللىنىلغان بولۇپ، ھەر قايسى جايلاردا ئوخشاش بولمىغان. يەنى بەزى جايلاردا 8 كىلوگرام بەزى جايلاردا 11 كىلوگرام بولغان. تەتقىقاتچىلارنىڭ سۇندۇرۇپ ھېسابلاپ چىقىشىچە، ئەينى دەۋردە چارەك «كونا چارەك»، «يېڭى چارەك» دەپ ئايرىلغان. بىر كونا چارەك 18.4 كىلوگرامغا، يېڭى چارەك 20 كىلوگرامغا تەڭ بولغان.

سەر - ئەنئەنىۋى ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ،

ئادەتتە ئالتۇن، كۈمۈش، دورا - دەرمەك قاتارلىق بويۇملارنى ئۆلچەشتە ئىشلىتىلىدۇ. ئېلىمىزنىڭ كونا ئۆلچەم بىرلىكلىرى قانۇنىدا 16 سەر بىر جىڭغا ياكى ئون مىسقالغا تەڭ دەپ بەلگىلەنگەن. كېيىن ئۇ بىر جىڭنىڭ 1/10گە تەڭ بولۇپ، بىر سەر 50 گىرامغا تەڭ بولغان.

قەدىمدە پۇل بىرلىكى قىلىپمۇ قوللىنىلغان.

مىسقال ــ پۇل ۋە ئېغىرلىق ئۆلچەم بىرلىكى. شىنجاڭدا بىر مىسقال 1/10 سەرگە، يەنى 4.68 گىرامغا تەڭ بولۇپ، ئۇ يەنە پۇل بىرلىكى قىلىپ قوللىنىلغان.

3. مەيدان - يۈز بىرلىكلىرى

پاتمان ــ يەر مەيدان ئۆلچىمى ۋە ئېغىرلىق بىرلىكى بولۇپ، مىقدارى ھەر قايسى دەۋرلەردە ئوخشاش بولمىغان. 1824 ــ يىلى خاتىرىلەنگەن مولا ياقۇپنىڭ يەر سېپتىش ھۆججىتىدە ... « ئىرانلىق سايىدىن سۇلايدۇرغان قارا بۇغنىڭ بېشىدىكى يېرىم پاتمانلىق يېرىنى توختاشبايغا مۇتلەق قىلىپ ساتتىم»[8].

چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى بىر پاتمانىنى 37.65 موغا تەڭ دەپ بېكىتكەن. 19 - ئەسىردىكى جەنۇبىي شىنجاڭدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ياۋروپالىقلارنىڭ ھېسابلىشىغا قارىغاندا، پاتمانىنىڭ قىممىتى ھەر قايسى جايلاردا ئوخشاش بولمىغان. 30 - يىللاردا سوۋېت ئىتتىپاقلىق خادىملارنىڭ تەكشۈرۈشىگە ئاساسلانغاندا، بىر پاتمان 60.41 مو، 54.25 مولارغا باراۋەر كەلگەن. 50- يىللاردىكى تەكشۈرۈش ئەھۋالىغا قارىغاندا بىر پاتمان 60.22 مو ۋە 75.29 موغا تەڭ بولغان. بۇرھان ئەپەندى بىر پاتمانىنى 26.5 موغا سۇندۇرۇپ ھېسابلىغان.

پاتمان ھازىرقى 90 موغا توغرا كېلىدۇ. پاتمانىنىڭ ھەر قايسى ۋاقىت ۋە ھەر قايسى جايلاردا ھەرخىل سۇندۇرۇپ ھېسابلاشتىكى سەۋەب، بىرىنچىدىن، دېھقانچىلىق تېخنىكىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئىلگىرى ئاشلىق ئانچە قويۇق تېرىلمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەرخىل ئاشلىق(مەسىلەن: بۇغداي، قوناق، ئارپا) دانلىرىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى ئوخشاش بولمىغاچقا، بۇنداق پەرق كېلىپ چىققان[9]. مەسىلەن: بىر پاتمان قوناق بىلەن بىر پاتمان بۇغداينىڭ تېرىلىدىغان يېرى ئەلۋەتتە ئوخشاش بولمايدۇ. ئىككىنچىدىن، باشقا مۇناسىۋەتلىك ئۆلچەم بىرلىكلىرى تەسىر كۆرسەتكەن. بۇنىڭ بىلەن سۇندۇرۇپ ھېسابلاشقا ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، پاتمانىنىڭ قىممىتىدە ئۆزگىرىش بولغان بولۇشى مۇمكىن.

چارەك ــ چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بىر چارەك يەر بىر چارەك ئۇرۇق (يەنى، 16 جىڭ ياكى 20 جىڭ ئۇرۇق) چېچىلىدىغان يەرنى كۆرسىتەتتى. تەكشۈرۈشلەرگە ئاساسلانغاندا ئىلگىرى بىر چارەك يەر بىر مو يەرگە باراۋەر قىلىپمۇ ھېسابلانغان.

مو ــ خەنزۇچە ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن باشلاپ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا قوللىنىشقا باشلىغان بولسا كېرەك. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭدا پاتمان، تاناب، چارەك دېگەندەك يەر مەيدان ئۆلچەم بىرلىكلىرى قوللىنىلغاندىن باشقا، مومۇ ئانچە - مۇنچە قوللىنىلغان. 1781 - يىلىدىكى مال - مۈلۈك سېپتىش ھۆججىتىدە مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلار بار. «... دادامدىن مىراس قالغان مۈلكى مىراس تەخمىنەن ئىككى تاي ئۈستەڭ، ئەللىك مو يەر، ئون ئىشكىلىك يېپىقلىق ئۈيۈمنى ئۆز ئىختىيارلىقىم بىلەن... قولۇمغا ئالدىم» [10].

پۇڭ ــ خەنزۇچىدىن كىرگەن ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ، مونىڭ ئوندىن بىرىگە تەڭ قىلىپ ئىشلىتىلگەن. 1889 - يىلى يېزىلغان قاسىم خوجىنىڭ يەر سېپتىش ماجىراسىدىكى كېلىشمىدە «... ئون مو ئالتە پۇڭلۇق بىر پارچە مۇنبەت يېرىمنىڭ ئىچىدىن بىر يېرىم مولاق، چارەك ھېسابىدا ئۈچ چارەك، قىر ھېسابىدا ئون ئىككى قىر يېرىمنى... چوزا باستۇرۇپ بەرگەنىدىم» [11] دېگەن مەزمۇنلارنى ئۇچرىتىش مۇمكىن.

لى ــ خەنزۇچىدىن كىرگەن ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ، مونىڭ يۇزدىن بىرىگە تەڭ قىلىپ ئىشلىتىلگەن. 1909 - يىلىدىكى تۇردى مەمەتنىڭ يەر سېپتىش ھۆججىتىدە «... بىرىنچى دەرىجىدىكى بەش مو يەرنىڭ ئىچىدىن بىر مو ئىككى پۇڭ بەش لى يېرىمنى تەۋە دەرەخلىرى بىلەن قوشۇپ... پۇلىنى ئالدىم» [12] دەپ يېزىلغان.

غەلۋىر ــ ئەل ئارىسىدا كۆپ قوللىنىلىدىغان

ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ، چاغاتايچە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردە كۆپ ئۇچرايدۇ. 1833 - يىزىلغان چولفاڭ ببى قاتارلىقلارنىڭ توغقان ئاكىسىنىڭ ئۇستىدىن قىلغان ئەرزنامىسىدە مۇنۇ مەزمۇنلار بار. «... راباتچىدا ئانىمىزدىن قالغان ئون ئىككى غەلۋىرلىك يېرىمىز بار ئىدى، بىزنىڭ خەۋىرىمىز يوق بىر توغقان ئاكىمىز مەزكۇر يەرنى ئونبەش تۇپ دەرەخ بىلەن سېتىۋېتىپتۇ» [13].

4. ھەجىم(سىغىم) بىرلىكلىرى

باغ ــ ئەنئەنىۋى ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ، ئادەتتە ئوت - چۆپ ۋە باشقا باغلىنىپ توشۇيدىغان - يۆتكىلىدىغان نەرسىلەرنىڭ مىقدارىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلىدۇ. ئادەتتە بىر قۇچاق كەلگۈدەك نەرسىنى بىر باغلام قىلىپ چىغ، تال، كەندىر، توزغاق يوپۇرمىقى قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تال - يوپۇرماقلىرى بىلەن باغلايدۇ. قونداق شېخى، ئۇنچە قوراي قاتارلىقلار يىغىۋېلىنغاندا بىر قۇچاقتىن قىلىپ باغلىنىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە بېدىنىڭ بېغى كىچىكرەك بولىدۇ. چۈنكى، يېزىلاردىكى بېدە ۋە ئوت - سامان تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار كۆپرەك پۇل قىلىۋېلىش مەقسىتىدە كىچىكرەك باغلاپ، بازارغا ئاپىرىپ باغ سانى بويىچە ساتاپ ساتىدۇ.

تاغار ــ قەدىمكى ئەنئەنىۋى ھەجىم ئۆلچىمىش ئەسۇابى ھەم ھەجىم بىرلىكىنىڭ نامى. ئۇ ئاشلىق ۋە باشقا نەرسىلەرنى قاچىلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. پاختا، يۇڭ، چىگە يىپلىرى بىلەن توقۇلىدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەردە، ئىككى يېرىم تاغار بۇغداي ئالدىم، دېگەندەك ئىبارىلەر بار.

جۇڭگونىڭ «تارىخي جاھان كۆشاي» ناملىق ئەسىرىدە بىر تاغار 100 مانات، 50 مانات بىر تۇلۇم بولىدۇ، دېيىلگەن[14]. بۇنىڭدىن بىر تاغار ئاشلىقنىڭ ئىككى تۇلۇم كېلىدىغانلىقىنى ھېسابلاپ چىقىشقا بولىدۇ. مىنورىسكىنىڭ تەتقىقاتىغا ئاساسلانغاندا، بىر تاغار 675 قاداق كېلىدىكەن. «غەربىي يۇرتتا كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمدىن خاتىرە»دە مۇنداق دېيىلگەن: «ئەگەر ئۆلچەيدىغان تارازا يوق بولسا، ئاشلىق ئازراق بولسا دوپپا بىلەن، كۆپ بولسا تاغار بىلەن ئۆلچەپ ھېسابلىنىدۇ. تاغار دېگىنىمىز بۇ يەردە كىچىك خالتىنى كۆرسىتىدۇ، تاغارنىڭ چوڭى پاتماندۇر»[15] دېيىلگەن. 1930 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى خادىملىرىنىڭ قەشقەردە ئېلىپ بارغان تەكشۈرۈشىگە قارىغاندا، خەلق ئارىسىدا «بىر تاغار ئاشلىق 10 چارەككە تەڭ» دەيدىغان ئۆلچەم نىسبىتى بولغان[16]. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ بەزى جايلىرىدا يەنە «ئالتە چارەكلىك تاغار»مۇ بولغان. «تارىخى ھەمدى»دە لوپ تاغرى تىلغا ئېلىنغان.

يېقىنقى يىللاردا ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈشلەرگە ئاساسلانغاندا، بىر تاغار بۇغداينىڭ ئېغىرلىقى 95 - 100 كىلوگىرام، بىر تاغار قوناقنىڭ ئېغىرلىقى 80 - 90 كىلوگىرام كېلىدىكەن. سانلىق مەلۇماتنىڭ مۇقىم بولماسلىقى تاغاردىكى كونا، يېڭى ئاشلىقنىڭ قۇرۇق - نەملىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

5. ئۇزۇنلۇق بىرلىكلىرى

تاناب ــ ئەنئەنىۋى ئۆلچەم بىرلىكى بولۇپ، پاختا يىپىكى چىگىدىن ئىنچىكە ئېشىلگەن، بەلگىلىك ئۇزۇنلۇقتىكى تانا(يىپ)نى كۆرسىتىدۇ.

تاناب ــ «بابۇرنامە»دە ئۆلچەم تانابى دېيىلگەن. بابۇر: «بىر ئۆلچەم تانابى 40 قەدەمگە تەڭ؛ 100 تاناب بىر كۇرۇھقا تەڭ بولىدۇ» [17] دەيدۇ. «تارىخى ئەمنىيە»دە بۇ سۆز غەللە - تاناب شەكلىدە ئۇچرايدۇ. بۇ يەر بېجىغا قارىتىلغان سۆز بولۇپ، بۇنىڭدىن بىز يەنە يەر كۆلىمىنىمۇ بىلدۇرىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. بەزىدە بىر تاناب تەخمىنەن ئىككى مو ياكى ئىككى چارەككە توغرا كېلىدىكەن. جى داجۇن ئەپەندى: «تاناب پاتمانىنىڭ 1/32 گە تەڭ»[18] دەيدۇ.

چارەك(سويام) ــ قولۇنىڭ باش بارمىقىنىڭ ئۇچىدىن بىگىز بارماقنىڭ ئۇچىغىچە بولغان ئارىلىقنى بىرلىك قىلغان ئۇزۇنلۇق بىرلىكى بولۇپ، بىر چارەك تەخمىنەن 15 سانتىمېتىرغا باراۋەر كېلىدۇ.

غېرىچ ــ ئەنئەنىۋى ئۆلچەم بىرلىكى، گەرچە ئۇ رەسمىي ئۆلچەم سىستېمىسىغا كىرگۈزۈلمىگەن بولسىمۇ،

لېكىن خەلق ئارىسىدا ئىنتايىن كەڭ ئومۇملىشىپ بۇگۈنگىچە ئىشلىتىلىپ كەلمەكتە.

شىنجاڭدىن تېپىلغان قارۇشتى يېزىقىدىكى ھۆججەتلەردە «... 12 مول (پۇل بىرلىكى)غا يارايدىغان 13 غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى بىر پارچە گىلەم ...» دېگەن ئىبارە بار. «تۇركى تىللار دىۋانىدا» نەرسىلەرنى غېرىچلاپ ئۆلچەش تىلغا ئېلىنغان. چاك سۇلالىسى دەۋرىدە يېزىلغان «تىگىۋەن غەربىي يۇرت ھەققىدە خاتىرىلەر» دېگەن كىتابتا: ئۇيغۇرلار رەخت سېتىۋالغاندا ئۇزۇنلۇقنى غېرىچلاپ تەخمىنەن ھېسابلايدىكەن» دەپ يېزىلغان. مەھمۇد قاتارلىقلارنىڭ يەر سېتىش ھۆججىتىدە... مەمەت توختىدىن سېتىۋالغان شىمالدىن جەنۇبقا توغرىسى سەككىز غۇلاچ تېرىلغۇ يېرىمزنى... سېتىپ پۇلىنى تۆگىتىپ تاپشۇرۇپ ئالدۇق[19]، دەپ يېزىلغان.

غۇلاچ ــ كەڭ ئومۇملاشقان ئۇزۇنلۇق بىرلىكى بولۇپ، بىر غۇلاچ 1.66 مېتىرغا تەڭ بولىدىكەن. بۇ ئۆلچەم بىرلىكى چاغاتايچە ھۆججەتلەردە ئۆچرىغاندىن باشقا، يەنە «تۇركى تىللار دىۋانى»دا «غۇلاچ بۇنىڭ ئەسلىسى بىر غۇلاچ تاۋار»[20]، دەپ ئىزاھلانغان. بۇنىڭدىن «غۇلاچ» دېگەن ئۆلچەم نامىنىڭ ئۇزۇنلۇقىدىن بۇيان قوللىنىلىپ كېلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

قەدەم ــ ئادەتتە يول يۈرگەندە ئارقىدىكى پۇتنىڭ ئۆچىدىن ئالدىدىكى پۇتنىڭ تاپىنىغىچە بولغان ئارىلىقنى كۆرسىتىدۇ. «بابۇرنامە»دە 4000 قەدەم بىر مىل بولىدۇ. دېيىلگەن.

ماڭدام ــ ماڭدام يەنە چامدامۇ دېيىلىدۇ. بىر ماڭدام ئۇچ قەدەم(تاپان)غا تەڭ بولۇپ، تەخمىنەن بىر مېتىر دەپ ئېلىنىدۇ.

خۇلاسىلىگەندە، چاك سۇلالىسى دەۋرىدىكى چاغاتايچە ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەر يازما يادىكارلىق بولۇش سۈپىتى بىلەن جۇڭخۇا مەدەنىيەت غەزىنىسىنىدە يۇقىرى ئورۇن تۇتىدۇ. بۇ ھۆججەتلەر يەنە مەزمۇنىنىڭ موللىقى، ئەينى دەۋردىكى ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئالاقىلەرنى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەنلىكى بىلەن قىممەتلىك ھېسابلىنىدۇ. بۇ ھۆججەتلەر ئارقىلىق ئەينى دەۋردىكى ئۆلچەم بىرلىكلىرىدىنلا خەۋەردار بولۇپ قالماي، يەنە شۇ دەۋر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى، كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى، قائىدە ـ تۈزۈملىرىنى ۋە پۇقرالىق ئېڭىنى، مەدەنىيەت سەۋىيەسىنى، ئىسىم قويۇش ۋە ياشاش ئادەتلىرىنىمۇ بىلەلەيمىز. ماتېرىيالزملىق قاراش بويىچە ئېيتقاندا، پەقەت مۇشۇنداق مەزمۇنلار نەق يېزىق پاكىتى ئاساسىغا ئىگە بولغاندىلا، ئاندىن ئۇنى ئىشەنچلىك ماتېرىيال سۈپىتىدە قوللىنىشقا ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ. ھۆججەتلەردە يەنە يامبۇ، مو، فۇڭ، لى قاتارلىق خەنزۇچە ئۆلچەم بىرلىكلىرىمۇ ئۇچرايدۇ، بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردە خەنزۇچە ئۆلچەم بىرلىكلىرىنىڭ ئۇچرىشى شىنجاڭنىڭ قەدىمدىن بېرى ئېلىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى يېتەرلىك پاكىت بىلەن تەمىنلەيدۇ. شۇڭا مۇشۇ خىلدىكى پاكىت ئاساسى كۆچلۈك بولغان ماتېرىياللارنى تېخمۇ قېزىش ئېلىمىزنىڭ بىر پۈتۈن تارىخىنى يورۇتۇشتا، جۇڭخۇا مەدەنىيىتىمىزنى تېخمۇ نۇرلاندۇرۇشتا ئىجابىي رول ئويناىدۇ.

ئىزاھلار:

[1] بۇ پۇل كۆمۈشتىن قۇيۇلغان پۇلدۇر، بىر تەڭگە بىر سەر كۆمۈشكە تەڭ.

[2] 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:114.

[3] 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:152.

[4] 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:294.

[5] مەھمۇد كاشغەرىي. «تۈركى تىللار دىۋانى»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1984 (1- توم): 578.

[6] 纪大椿. 新疆历史词典 [M] .新疆人民出版社，1996:96.

[7] 纪大椿. 维吾尔度量衡旧制靠所 [J]. 西域研究，1991(1)：61.

[8] 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:30.

[9] 纪大椿. 维吾尔度量衡旧制靠所 [J]. 西域研究，1991(1)：63.

[10] 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:401.

[11] 张世才.维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:263.
[12] 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:002.
[13] 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:057.
[14] 志费尼. 世界征服者史 [M]. 内蒙古人民出版社，1980:725.
[15] 尼玛查. 西域见闻录 [M].宽政本(02 册): 51.
[16] 纪大椿. 维吾尔度量衡旧制靠所 [J]. 西域研究，1991(1):63.
[17] زوھوربددىن مۇھەممەت بابۇر. «بابۇرنامە»[M]، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1992 : 661.
[18] 纪大椿. 维吾尔度量衡旧制靠所[J]. 西域研究，1991(1):63.
[19] 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015:812.
[20] مەھمۇت قەشقرى. «تۈركى تىللار دىۋانى»[M]، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1984(1- توم): 465.

پايدىلانمىلار:

1. 纪大椿. 维吾尔度量衡旧制靠所 [J]. 西域研究，1991(1).
2. 张世才. 维吾尔族契约文书译注 [M]. 新疆大学出版社，2015.
3. ئابدۇشۈكۈر مەخسۇت، ئابدۇرېشىت ھېلىمھاجى: «شىنجاڭ تارىخىدىكى ئۇلۇچەم بىرلىكلىرى»[M]. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2015.
4. ئابلىكىم ياسىن، ئاسىيە مۇھەممەت سالىھ : «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ئىجتىمائىي ۋەسىقىلەر تارىخى»[J]. تۇرپانشۇناسلىق تەتقىقاتى، 2002 (2).

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 06 ـ 125 ـ 04(2017) 5878 ـ 1005

«قوش ئالدىنقى قاتار»دىكى ئالىي مەكتەپ كۇتۇپخانىلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەۋزەللىكى ۋە دۇچ كەلگەن مەسىلىلەر

ـــــــ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى مىسالىدا*

گۈلبوستان ئابلىمىت

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى، ئۈرۈمچى. 840046)

قىسقىچە مەزمۇنى: ئالىي مەكتەپ كۇتۇپخانىلىرى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مۇھىم تەشكىلىي ئاپپاراتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، مەكتەپ ئىچىدىكى ئاساسلىق ئۇچۇر مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى 1960 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى رەسمىي قۇرۇلغاندىن تارتىپ، كۇتۇپخانا قۇرۇلۇشى، ساقلانغان كىتاب ماتېرىياللار بايلىقى ۋە ئۇلارنى تۈرگە ئايرىش، رەتلەپ ساقلاش، مۇلازىمەت ئەندىزىسى قاتارلىقلاردا ئىزچىل ئالغا ئىلگىرىلەپ كەلمەكتە. بىراق، «قوش ئالدىنقى قاتار»دىكى ئۇنىۋېرسىتېتلار كۇتۇپخانىسىغا لايىق كۇتۇپخانا قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، كۇتۇپخانىنىڭ رىقابەت ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش، زامانىۋىلاشتۇرۇش قەدىمىنى تېزلىتىش، كۇتۇپخانىنىڭ مۇلازىمەت ئىقتىدارىنى ۋە كىتاب ـ ماتېرىياللارنىڭ پايدىلىنىش ئۇنۇمىنى ئۆستۈرۈش كېرەك.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: «قوش ئالدىنقى قاتار»دىكى ئالىي مەكتەپ؛ كۇتۇپخانا؛ ئوقۇرمەن

“双一流”高校图书馆发展优势与面临的问题

——以新疆大学图书馆为例

古丽布斯旦 · 阿不力米提

摘要： 高校图书馆作为高校一个重要机构，是校内最重要的信息资源。新疆大学图书馆于 1960 年 10 月 1 日正式成立来，一直致力于图书馆建设，对藏书进行分类，整理保存，打造服务模式等。但是，为了建设适应“双一流”大学图书馆，还应增强图书馆竞争能力，加快现代化步伐，提高图书馆的服务能力和图书利用效率。

关键词： “双一流”高校； 图书馆； 读者

Abstract: Abstract: University libraries, as an important section in colleges, are the most important information resources in the university. The Xinjiang University Library was formally established on October 1, 1960. It has been devoted to the construction of library, categorizing the collection of books, organizing the preservation, and creating the service models. However, to build a library suitable for “Double First-Class” university, it is also necessary to enhance the library's competitiveness, accelerate the pace of modernization, and improve the library's service capabilities and book utilization efficiency.

Keywords: “Double First-Class” universities; library; readers .

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: G258　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

2017 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، مائارىپ مىنىستىرلىقى، مالىيە مىنىستىرلىقى ۋە دۆلەت تەرەققىيات ئىسلاھات كومىتېتى بىرلىكتە خەلقئارالىق ئالدىنقى قاتاردىكى ئالىي مەكتەپلەر ۋە كەسىپلەر تىزىملىكىنى ئاشكارىلىدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق 42 ئالىي مەكتەپ «قوش ئالدىنقى قاتار»دىكى ئالىي مەكتەپ قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇڭگودىكى بەش ئاپتونوم

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: گۈلبوستان ئابلىمىت (1983 ـ يىلى 7 ـ ئايدا تۇغۇلغان)، ياردەمچى باشقۇرغۇچى، كىتاب باشقۇرۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

رايوندىكى ئالىي مەكتەپلەر ئىچىدە بۇ تىزىملىككە تاللاپ كىرگۈزۈلگەن بىردىن - بىر ئالىي مەكتەپ بولۇپ، دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئالىي مائارىپ ئىشلىرىنى زور دەرىجىدە قوللىغانلىقىنىڭ تىپىك نامايەندىسى.

«قوش ئالدىنقى قاتار»دىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ تەرەققىيات ئەۋزەللىكى بىزگە نۇرغۇن پۇرسەتلەر بىلەن بىرگە، نۇرغۇن خىرىسلارنى ئېلىپ كەلدى. بۇ بىزدىن يەنمۇ تىرىشىپ، يېڭىلىق يارىتىشنى، ئىجادچانلىق روھ بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. كۇتۇپخانا خىزمىتىمۇ شۇ قاتاردىكى تۈپ خىزمەتلەرنىڭ بىرى.

1. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى

كۇتۇپخانا ــ كىتاب، گېزىت ـ ژۇرنال، ۋەسىقە ۋە باشقا ھەر خىل تۈردىكى ماتېرىياللارنى توپلاپ، يىغىپ، ساقلاپ، رەتلەپ، شۇنداقلا جەمئىيەت ئۈچۈن تەمىنلەپ، مۇلازىمەت قىلدۇرىدىغان مەدەنىيەت ۋە مائارىپ ئورگىنى.

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى 1960 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى رەسمىي قۇرۇلغاندىن تارتىپ تاكى بۈگۈنكى كۈنگىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئايرىلماس تەركىبىي قىسمى سۈپىتىدە ئۆزىنىڭ ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ۋە پەن تەتقىقاتتىكى رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ كەلمەكتە.

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى قۇرۇلۇپ تەرەققىي قىلىش جەريانىدا پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ئىزچىل غەمخورلۇقىغا ئېرىشىپ كەلدى. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ، دوكې بۈۋۈ، خۇ ياۋباڭ، جۇ دې، جۇۋۇ پېيىۋەن، لى فېڭچىڭ، بۇرھان شەھىدى، ۋاڭ ئېنماۋ، سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىق پارتىيە ـ ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى كۇتۇپخانىغا كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگەن ۋە يېتەكچىلىك قىلغان.

ھازىرغا قەدەر شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسىنىڭ مەركىزىي مەكتەپ رايونى كۇتۇپخانىسىدىن باشقا، جەنۇبىي مەكتەپ رايونى كۇتۇپخانىسى ۋە شىمالىي مەكتەپ رايونى كۇتۇپخانىسىدىن ئىبارەت ئىككى تارمىقى بار بولۇپ، ئومۇمىي كۆلىمى 50 مىڭ كىۋادرات مېتىردىن ئاشىدۇ. قىرائەتخانا، كىتاب - ژۇرنال بۆلۈمى ۋە ئۆگىنىش زالى قاتارلىق جەمئىي 30 دىن ئارتۇق مۇلازىمەتخانىسى ، 91 نەپەر خىزمەتچىسى بار. كۇتۇپخانىدا «تەبىئىي پەنگە ئائىت ماتېرىياللار قىرائەتخانىسى»، «ئىجتىمائىي پەنگە ئائىت ماتېرىياللار قىرائەتخانىسى»، «گېزىت ـ ژۇرناللار قىرائەتخانىسى»، «يېغىپ، ساقلاش بۆلۈمى»، «قەدىمىي ئەسەرلەر قىرائەتخانىسى» قاتارلىق ئايرىم قىرائەتخانىلار تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ھەرقايسى بۆلۈملەرگە قويۇلغان كىتاب، ماتېرىياللار شۇ بۆلۈمنىڭ خاراكتېرىگە ئاساسەن ئايرىپ تىزىلغان. كۇتۇپخانىدا ئۇمۇمەن خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، قازاقچە، قىرغىزچە، ئۆزبېكچە، موڭغۇلچە، مانجۇچە، ئىنگلىزچە، رۇسچە تىللاردىكى كىتاب - ماتېرىياللار ساقلانغان. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسىدا يەنە ئالىي مائارىپ سىستېمىسىدىكى كۇتۇپخانىلارغا ئوخشاش، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى نادىر ئەسەرلەر، شۇنداقلا ئاخبارات-نەشرىيات ماتېرىياللىرى يىغىپ ساقلانغان. نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىنىڭ جۇش ئۇرۇپ تەرەققىي قىلىشى، نەشر بۇيۇملىرى تۈرى ۋە سانىنىڭ شىددەت بىلەن كۆپىيىشىگە قارىتا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى كىتاب ـ ژۇرناللارنى جۇغلاش، رەتلەش خىزمىتىنى سىستېمىلىق، تەرتىپلىك ھالدا ئىشلەپ كەلدى.

مەكتەپ پارتكومىنىڭ يېقىندىن قوللىشى ئاستىدا، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى ئۆز ئەۋزەللىكىنى تېخىمۇ جارى قىلدۇرۇپ، يېڭى تەرەققىيات مۇساپىسىنى باشلاش بىلەن بىرگە، يەنە نۇرغۇن خىرىسلارنى كۆتۈۋالدى، مەسىلەن، كىتاب ماتېرىياللارنىڭ سان ۋە سۈپەت جەھەتتە ئۆزۈكسىز يېڭىلىنىشى ۋە كۆپىيىشى، زامانىۋى كۇتۇپخانا باشقۇرۇش مېخانىزمى ئورنىتىش، ئوقۇرمەنلەر مۇلازىمىتى سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش، كۇتۇپخانىنىڭ قاتتىق دېتال قۇرۇلۇشى، كۇتۇپخانا مۇھىتىنى ياخشىلاش جەھەتلەردە نۇرغۇنلىغان تەرەققىيات بوشلۇقى مەۋجۇت. بۇلار شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسىنى ھەقىقىي تۈردىكى «قوش ئالدىنقى

قاتار» دىكى ئالىي مەكتەپ كۈتۈپخانىسى قىلىپ قۇرۇپ چىقىشنىڭ ئالدىنقى شەرتلىرىدۇر.

2. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسىنىڭ كىتاب - ماتېرىيال بايلىقى ئەۋزەللىكى

نۆۋەتتە، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسىدا ساقلانغان كىتاب - ماتېرىياللارنىڭ ئومۇمىي سانى 1960 - يىلىدىكى 280 مىڭ پارچىدىن 2016 - يىلىدىكى 3 مىليون 460 مىڭ پارچىگە يەتكەن. 2006- يىلى 7 - ئايغا قەدەر، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسىدا 300 خىلدىن ئارتۇق ئازادلىقتىن ئىلگىرى خەنزۇ تىلىدا نەشىردىن چىققان شىنجاڭ تارىخىغا ئائىت قىممەتلىك ئەسەرلەر ساقلىنىپ كەلمەكتە. يېقىنقى ۋە بۈگۈنكى دەۋردە نەشىردىن چىققان شىنجاڭ تارىخىغا ئائىت ئەسەرلەر بولسا 600 خىلغا يېتىدۇ. شىنجاڭدىكى قەدىمكى تىللاردا يېزىلغان ئەسەرلەر 200 خىلغا يېتىدىغان بولۇپ، ئومۇمىي سانى 700 پارچىدىن ئاشىدۇ، ھازىرقى ۋە بۈگۈنكى زامانىدا نەشىردىن چىققان ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدا يېزىلغان ئەسەرلەرنىڭ تۈرى 15 مىڭ خىلغا يېتىدىغان بولۇپ، 160 مىڭ پارچىدىن ئاشىدۇ، كۈتۈپخانىدا بۇلاردىن باشقا، يەنە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نادىر كىلاسسىك ئەسەرلىرىمۇ ساقلانغان بولۇپ، شۇ خىلدىكى ئەسەرلەر ۋە گېزىت - ژۇرناللار 220 مىڭ پارچىدىن ئاشىدۇ. ئېلېكترونلۇق كىتاب سانى 1 مىليون 320 مىڭ پارچىدىن ئاشىدۇ.

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسى 2002 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا كىتابلارنى رەقەملەشتۈرۈش قۇرۇلۇشىنى باشلىغان بولۇپ، جەمئىي 95 سانلىق مەلۇمات ئامبىرى قۇرۇپ چىققان، بۇلارنىڭ ئىچىدە سىرتتىن سېتىۋالغىنى 84، ئۆزى قۇرغىنى 11. مەكتەپ 9 مىليون يۈەن مەبلەغ سېلىش ئارقىلىق ئاپتوماتلاشتۇرۇپ باشقۇرۇش ئۇسكۇنىلىرى ۋە تور ئەسلىھەلىرىنى يېڭىلىغان، شۇنداقلا جۇڭگو ژۇرناللار توپلىمى سانلىق مەلۇمات ئامبىرى، جۇڭگو پەن - تېخنىكا ژۇرنىلى توپلىمى سانلىق مەلۇمات ئامبىرى، كۆپ تەرەپلىمىلىك سانلىق مەلۇمات بايلىق ئامبىرى سىستېمىسى، جۇڭگو ماتېرىيال - ئۇچۇر ساھەسى، ProQuest دىسسېرتاتسىيە توپلىمى سانلىق مەلۇمات ئامبىرى، OCLC FirstSearch تۈپ سانلىق مەلۇمات ئامبىرى ۋە Elesiver، Kluwer، Springer، ACS ئېلېكترونلۇق ژۇرنال توپلىمى سانلىق مەلۇمات ئامبىرى قاتارلىق 13 خىل ئېلېكترونلۇق ئۇچۇر بايلىقى سانلىق مەلۇمات ئامبىرىنى سېتىۋالغان. كۈتۈپخانا قۇرۇلغاندىن بۇيان، سانلىق مەلۇمات ئامبىرىدا ساقلانغان خەنزۇ تىلى ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر تىلىدىكى، شۇنداقلا بىر قسىم چەت ئەل تىلىدىكى كىتابلار جەمئىي 186 مىڭ پارچىدىن ئاشىدۇ.

3. كۈتۈپخانىدا ساقلانغان مەسىلەر ۋە ئىشلەشكە تېگىشلىك خىزمەتلەر

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسى كۈتۈپخانا مۇلازىمىتى، كۈتۈپخانا باشقۇرۇش، شۇنداقلا كىتاب - ماتېرىيال بايلىقى جەھەتتە باشقا ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا سېلىشتۇرغاندا نىسبەتەن ئەۋزەللىكىلەرگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ئۆز نۆۋىتىدە يەنە تولۇقلاشقا ۋە ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىك نۇرغۇن يېتەرسىز تەرەپلىرى بار. بۇ يېتەرسىزلىكلەرنى تولۇقلاشتا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ھەر بىر خىزمەتچى شۇنداقلا يەنە ھەر بىر ئوقۇرمەننىڭ ئالاقىدار تەكلىپ - پىكىرلىرى ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناپىدۇ. مەن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسىنىڭ خىزمەتچى خادىمى بولۇش سۈپىتىم بىلەن بۇ كۈتۈپخانىدا ساقلانغان بىر قانچە تۈرلۈك مەسىلىلەر ۋە ماس تەكلىپ - پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويماقچىمەن.

كۈتۈپخانىمىزدا ھازىرغا قەدەر بىر قانچە بۆلۈملەر تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ھەر قايسى بۆلۈملەرگە قويۇلغان كىتاب - ماتېرىياللار شۇ بۆلۈمنىڭ خاراكتېرىگە ئاساسەن ئايرىپ تىزىلغان، مەسىلەن، «تەبىئىي پەنگە ئائىت ماتېرىياللار بۆلۈمى»، «ئىجتىمائىي پەنگە ئائىت ماتېرىياللار بۆلۈمى»، «مىللىي تىل - يېزىقشىكى كىتاب - ژۇرناللار بۆلۈمى»، «قەدىمىي ئەسەرلەر بۆلۈمى» قاتارلىقلار. لېكىن ھازىر

يۇقىرىقى بەزى بۆلۈملەر ئوقۇرمەنلەرنىڭ كىتاب - ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىش ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش فۇنكسىيەسىنى يوقىتىپ، تەدرىجىي ھالدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇزاكىرە زالىغا ئايلىنىپ قالماقتا. ھەتتا بەزى ئوقۇغۇچىلار بۇ بۆلۈملەردە بەزى تۈرمۇش بۇيۇملىرىنى تۇراقلاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ مۇقىم مۇزاكىرە ئورنى قىلۋالماقتا. بۇ ئەھۋال كۈتۈپخانا خىزمەتچىلىرىنىڭ كىتاب - ماتېرىياللارنى رەتلەش خىزمىتىگە شۇنداقلا كۈتۈپخانىنىڭ ئامانلىق خىزمىتىگىمۇ بەلگىلىك تەسىر كۆرسىتىۋاتىدۇ.

گېزىت - ژۇرنال كۈتۈپخانىمىزدا ئارخىپلاشتۇرۇپ ساقلانغان مۇھىم ھۆججەت تۇرلىرىنىڭ بىرى. گېزىت- ژۇرناللار ئۇچۇر تارقىتىشچانلىقى تېز، ئۇچۇر مىقدارى كۆپ، بېكىلىنىشى تېز، ۋاقىتچانلىقى كۈچلۈك، مەزمۇنى بېكى، داۋاملىشىشچانلىقى سىنجىل بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۇچۇر ئىگىلىشىدىكى ئەڭ ياخشى تەمىنلىگۈچى ھېسابلىنىدۇ. كۈتۈپخانىمىزدا ئاپتونوم رايونىمىزدا 1950 - يىلىدىن بۇيانقى نەشرىدىن چىققان گېزىت - ژۇرناللار تۇپلىنىپ ساقلانغان بولۇپ، رايون تەۋەلىكى ۋە تېل تۇرى جەھەتتىن تولۇق يىغىپ ئارخىپلاشتۇرۇلغان. نۇرغۇن ئوقۇرمەنلەر ئاپتونوم رايونلۇق كۈتۈپخانا ياكى باشقا ئالىي مەكتەپ كۈتۈپخانلىرىدىن ئىزدەپ تاپالمىغان ماتېرىياللارنى كۈتۈپخانىمىزدىن ئىزدەپ تېپىپ پايدىلاندى ھەم شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسىغا كېلىپ تەشەككۈر ئېيتتى. ۋاھالەنكى، يېقىندىن بۇيان بۇ قىممەتلىك ماتېرىياللار ئۆز قىممىتىنى تولۇق نامايان قىلىش رولىنى يوقىتىپ قويماقتا. مەسىلەن ، 1990 - يىلىدىن بۇرۇن نەشرىدىن چىققان خەنزۇ تىلىدىكى ئىلمىي ژۇرنال ۋە قەرەللىك ژۇرناللارنىڭ ھەممىسى يەر ئاستى ئامبىرىغا توشۇۋېتىلگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى كۈتۈپخانىنىڭ كىتاب - ژۇرنال جازىسىدىن ئىزدەپ تاپقىلى بولمايدۇ.

بۇلاردىن سىرت، كۈتۈپخانىنى ئۇچۇرلاشتۇرۇش ۋە ئاپتوماتلاشتۇرۇش جەھەتتە كۈتۈپخانىمىز بەلگىلىك خىزمەتلەرنى ئىشلەپ كۆرۈنەرلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، سۈپەت ۋە سان جەھەتتىن دۆلىتىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەر ئىچىدە يەنىلا بىر قەدەر ئارقىدا ھېسابلىنىدۇ. ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېلېكترونلۇق كۈتۈپخانىدىن پايدىلىنىشى جەھەتتە يېتەرسىز ئاممىلار خېلىلا كۆپ. سانلىق مەلۇمات ئامبىرىنىڭ كۈتۈپخانا ماتېرىياللىرىدىكى ئىگىلىگەن مىقدارىمۇ ئاز بولۇپ، يېڭىلىنىشى خېلىلا ئاستا، بۇ ئاممىلار ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېلېكترونلۇق كۈتۈپخانىدىن پايدىلىنىشقا بولغان قىزىقىشىنى سۇسلاشتۇرماقتا. بۇ ھەقتە مەن تۆۋەندىكىدەك بىر قاتار تەكلىپ - پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويىمەن:

1) كۈتۈپخانىنىڭ رىقابەت ئىقتىدارىنى يەنىمۇ ئاشۇرۇش لازىم

ئالىي مەكتەپ كۈتۈپخانىسى ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ بىلىم - ئۇچۇر ئېھتىياجى ۋە ئۆگىنىش - تەتقىقات ئېھتىياجى ئۈچۈن تەسىس قىلىنغان مۇھىم سورۇن. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئالىي مەكتەپ كۈتۈپخانىسى ئۆزىنىڭ پەن - تەتقىقاتتىكى ياردەمچىلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئۇنىۋېرسال رىقابەت كۈچىنىمۇ ئاشۇرۇشى لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرىنچىدىن، ئالىي مەكتەپ كۈتۈپخانىسى ئۆزىنىڭ فۇنكسىيەسىنى توغرا تونۇشى، مۇلازىمەت ئىقتىدارىنى سان ۋە سۈپەت جەھەتتىن ئۆستۈرۈشى لازىم. ئۆزىدە بار بولغان كىتاب- ماتېرىيال بايلىقى ئەۋزەللىكىدىن ياخشى پايدىلىنىش بىلەن بىللە، كۈتۈپخانىچىلىق تەتقىقاتىنى ئۆزىنىڭ مۇھىم خىزمەت ھالقىسىغا كىرگۈزۈشى كېرەك. ئىككىنچىدىن، كۈتۈپخانا باشقۇرۇش خىزمىتىنى ئىلمىيلەشتۈرۈشى ۋە بىر قەدەر سىستېمىلاشقان كۈتۈپخانا باشقۇرۇش مېخانىزمى بەرپا قىلىشى كېرەك. تۇرلۇك بەلگىلىمە ۋە تۈزۈملەر ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئاكتىلىقلىقىنى ئۆستۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كۈتۈپخانا خىزمەتچىلىرىنىڭ ئۇنىۋېرسال ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشى، خادىم قوبۇل قىلغاندا كۈتۈپخانىنى بىر پۈتۈن جەمئىيەت، بىر پۈتۈن مەدەنىيەت چەمبىرىكى نۇقتىسىدىن كۆزىتەلەيدىغان، كەڭ دائىرىلىك دۇنيا قاراشقا ئىگە بولغان، ئىلغار پىكىرلىك، قابىلىيەتلىك، ساپالىق كىشىلەرنى تاللاپ ئىشقا قويۇشى لازىم. ئۇچىنچىدىن، كۈتۈپخانىنى

ئاپتوماتلاشتۇرۇش خىزمىتىنى كۆچەپ ياخشى ئىشلەش كېرەك. كۇتۇپخانا باشقۇرۇشتا زۆرۈر بولغان يېڭى تېخنىكا ۋە ئۇسكۇنىلەرنى كىرگۈزۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىچكىرىدىكى ۋە خەلقئارادىكى داڭلىق ئالىي مەكتەپلەرنىڭ كۇتۇپخانا باشقۇرۇش مېخانىزمىدىن ئۆرنەك ئېلىپ، يېڭىچە تۈزىتىكى ئاپتوماتلاشقان كۇتۇپخانا بەرپا قىلىش لازىم.

2) كۇتۇپخانىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ياخشى ئىشلەش كېرەك

كۇتۇپخانىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئادەتتە كۇتۇپخانا تېخنىكىسىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ۋە كۇتۇپخانا ئىشلىرىنى زامانىۋىلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئىككى خىل مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ خىزمەت « قوش ئالدىنقى قاتاردىكى ئالىي مەكتەپ» كۇتۇپخانا خىزمىتىدىكى ئەڭ زۆرۈر خىزمەتلەرنىڭ بىرى. يېڭى تېپتىكى زامانىۋىلاشتۇرۇش خىزمىتىنى تېخىمۇ كەڭ قانات يايدۇرۇشتا، ئۆزىدە بار بولغان ئەۋزەللىكتىن ياخشى پايدىلىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېڭىچە ئىلغار تېخنىكىلاردىن پايدىلىنىش، شۇنداقلا قالاق ھالەتتىكى كۇتۇپخانا باشقۇرۇش ئەندىزىسىنى ئىسلاھ قىلىپ، يېڭىلىق يارىتىش ئىقتىدارىنى ئاشۇرۇش لازىم. ئەلۋەتتە، بۇ زور سوممىلىق مەبلەغ ۋە ئىلغار پىكىرلىك تەكلىپ ـ لايىھەلەرنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ ھەقتىكى كونكرېت تەكلىپلەر مۇنۇلار: بىرىنچىدىن، كومپيۇتېر ۋە تور تېخنىكىسىنىڭ كۇتۇپخانا خىزمىتىدىكى رولىنى جارى قىلدۇرۇش كېرەك. كومپيۇتېرنىڭ كۇتۇپخانا خىزمىتىدىكى رولى تولىمۇ زور بولۇپ، ئوقۇرمەنلەر كىتاب ئوقۇش، كىتاب ئارىيەتكە ئېلىش، كىتاب قايتۇرۇش، كىتاب ـ ماتېرىيال سانىنى خاتىرىلەش قاتارلىق مەشغۇلاتلارنى قىلغاندا كومپيۇتېر تورى ئەڭ قولايلىق ھېسابلىنىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئېلېكترونلۇق قايتا بېسىش تېخنىكىسى، مىكرو ھالەتتە سۈرەتكە تارتىپ خاتىرىلەش تېخنىكىسى، ئاۋاز تەسۋىر تېخنىكىسى قاتارلىق ئىلغا تېخنىكىلاردىن پايدىلىنىپ، كۇتۇپخانا خىزمەتچىلىرىنىڭ خىزمەت بېسىمىنى يەڭگىللىتىش، شۇنداقلا كۇتۇپخانىنىڭ خىزمەت ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش كېرەك. ئەلۋەتتە، بۇ تېخنىكىلارنى يېڭىلاش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن زور مىقدارداكى مالىيە مەبلىغى كېرەك بولىدۇ. ئۈچىنچىدىن، خىزمەت جەريانىنى ماشىنىلاشتۇرۇش كېرەك. تۆتىنچىدىن، ھۆججەت ـ ماتېرىيال خىزمىتىنى ئۆلچەملەشتۈرۈش كېرەك. بەشىنچىدىن، ئارخىپلاشتۇرۇپ ساقلاش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش كېرەك. ئالتىنچىدىن خىزمەتچىلەرنى مەخسۇس تۇرغۇزۇش كېرەك. يەتتىنچىدىن، كۇتۇپخانا بىخەتەرلىك ئۇل ـ ئەسلىھەلىرى ۋە قائىدە ـ تۈزۈملىرىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش كېرەك.

3) كۇتۇپخانىنىڭ مۇلازىمەت ئىقتىدارىنى ۋە كىتاب ـ ماتېرىياللارنىڭ پايدىلىنىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرۈش كېرەك

كۇتۇپخانىنىڭ مۇلازىمەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشتە، ئوقۇرمەنلەر ئۈچۈن ئەۋزەل شارائىت ۋە ئازادە مۇھىت يارىتىپ بېرىش كېرەك. كۇتۇپخانا پەقەت كىتاب ئوقۇيدىغان سورۇن بولۇش فۇنكسىيەسى بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى ئوقۇرمەنلەرنىڭ تۇرلۇك بىلىم ئېلىش ۋە ئىلىم تەھسىل قىلىش ئېھتىياجىغا قولايلىق يارىتىپ بېرىدىغان ئىلمىي ئەمگەك سورۇنى بولۇش فۇنكسىيەسىنىمۇ ئۆزىگە مۇجەسسەملىشى كېرەك. كۇتۇپخانا زور مىقدارداكى كىتاب بايلىقىغا ئىگە بولۇش بىلەنلا كۇپايىلەنسە بولمايدۇ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ كىتاب ـ ماتېرىياللاردىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىشى ئۈچۈنمۇ ئەۋزەل شارائىت يارىتىپ بېرىش لازىم. كىتاب ـ ماتېرىياللارنىڭ پايدىلىنىش ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، كۇتۇپخانا ئوقۇرمەنلەرگە قارىتىلغان ھەر خىل سەپەرۋەرلىك ۋە رىغبەتلەندۈرۈش پائالىيەتلىرىنى تەشكىللەپ تۇرۇشى كېرەك، مەسىلەن، كىتاب ئوقۇش ئۇچۇرىنى ئاپتوماتنىك خاتىرىلەپ خۇلاسىلەش ئارقىلىق كىتاب ئوقۇش ماھىرلىرىغا مۇكاپات بۇيۇمى تارقىتىش، كىتاب سۆزغا قىلىش قاتارلىقلار. ئېلېكترونلۇق كۇتۇپخانا قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئارقىلىقمۇ كەڭ ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارنىڭ كىتاب ئوقۇشىغا قولايلىق شارائىت يارىتىپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەڭ قولايلىق ئەڭ ئۇنۇملۇك ئۇسۇل ئارقىلىق كىتابقا يېقىنلىشىشىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئويناش كېرەك.

بۇلاردىن باشقا، ھەر قايسى پەنلەر بويىچە مەخسۇس تېمىدىكى لېكسىيەلەرنى ئۇيۇشتۇرۇش ئارقىلىق، كەڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى بىلىم قۇرۇلمىسىنى ئۆستۈرۈشكە يېتەكلەش رولىنى جارى قىلدۇرۇش لازىم.

قىسقىسى، ئالىي مائارىپ ئىسلاھاتى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش شەكلىدە بىر قاتار يېڭىلىقلارنى مەيدانغا كەلتۈرۈپ، يېڭىلىق يارىتىش تېپىدىكى مائارىپ ئەندىزىسىگە قاراپ يۆزلەنمەكتە. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مۇھىم فۇنكسىيەلىك تارمىقىنىڭ بىرى بولغان كۇتۇپخانا چوقۇم ئۆز رولىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ، ئوقۇرمەنلەرنى ھەر ۋاقىت يېڭىلىققا ۋە دۇنياۋىلىققا ئىگە بولغان پەن - تېخنىكا بىلىملىرى بىلەن تەمىنلىشى كېرەك. كۇتۇپخانا قۇرۇلۇشى جەھەتتە ئۆزۈكسىز يېڭىلىق يارىتىپ، تېخىمۇ كەڭ، تېخىمۇ يېڭى ماتېرىياللار ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشى، ئالدىنقى قاتاردىكى كەسىپ قۇرۇلۇشى ۋە ئالدىنقى قاتاردىكى مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا يۆزلىنىش ئۇلۇغۋار ئارزۇسىنى كۇتۇپخانا خىزمىتىنىڭ نۆۋەتتىكى يېتەكچى نىشانى قىلىپ، زامانىۋىيلىققا، خاسلىققا ئىگە جۇڭگوچە يېڭى تۈستىكى ئالىي مەكتەپ كۇتۇپخانىسى قۇرۇپ چىقىشى لازىم.

پايدىلانمىلار:

1. ئايگۈل ئايۇپ: «ئاممىۋى كۇتۇپخانىلارنىڭ رىقابەت ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش توغرىسىدا»[J]. كىتاب مۇنبىرى، 2008(1).
2. سادىر راخمان : «ئالىي مەكتەپ كۇتۇپخانىلىرىنىڭ ئوقۇ - ئوقۇتۇشتىكى رولى ۋە ئېلېكترلەشكەن كۇتۇپخانا قۇرۇلۇشىنى يولغا قويۇشنىڭ زۆرۈرىيىتى»[J]. كىتاب مۇنبىرى، 2008(1).
3. ماھىرە زىياۋدۇن: «كۇتۇپخانىشۇناسلىق ئۇسۇلى نەزەريەسى تەتقىقاتىدىكى ئاساسىي مەسىلىلەر ئۈستىدە ئىزدىنىش»[J]. كىتاب مۇنبىرى، 1999 (1).
4. ئاتىكەم ئابلىمىت، ھەببۇللا يۇسۇپ قاتارلىقلار: «قانداق قىلغاندا كۇتۇپخانىنىڭ ئالىي مەكتەپتىكى ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرگىلى بولىدۇ»[J] . كىتاب مۇنبىرى، 2005 (4).
5. پەزىلەت مۇھەممەت: «ئالىي مەكتەپ كۇتۇپخانىلىرىنىڭ ماس قەدەملىك تەرەققىياتى ئۈستىدە ئىزدىنىش»[J] . كىتاب مۇنبىرى، 2005 (3).

جاۋابكار مۇھەررىرى: تۇرسۇن قادىر

ماقالە نومۇرى: 06 ـ 131 ـ 04(2017) 5878 ـ 1005

يېڭى تاراتقۇلار دەۋرىدىكى رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرلەر مۇھەررىرى ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئىقتىدارلار ھەققىدە*

نۇرمۇھەممەت ئابدۇرېھىم

(شىنجاڭ خەلق رادىيو ئىستانسىسى، ئۈرۈمچى. 830047)

قىسقىچە مەزمۇنى: ئىنتېرنېت دەۋرىدە ھەممە كىشىنىڭ ئۇچۇر تارقاتقۇچى بولۇش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى، ئۇچۇرنىڭ يەر شارىلىشىش يۈزلىنىشى بارغانسېرى روشەنلەشتى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ئىنتېرنېتنىڭ ئومۇملىشىشى ھەمدە ئۇنىدىدار، مىكروبىلوگ ۋە تۇرلۇك تور سۇپىلىرى كۆپ مىقداردا قوللىنىلىپ، ئۇچۇرنىڭ تارقىلىش يوللىرى كۆپ مەنبەلىكلەشتى، تارقىلىش ۋاستىسى كۆپ خىللاشتى. كەسكىن رىقابەتتىدە، دەۋر ئېقىمىنىڭ سىناقلىرىغا قانداق تاقابىل تۇرۇش كېرەك؟ رادىيو ئىستانسىسىدا يېتەكچى ئورۇندا تۇرىدىغان خەۋەرلەر مۇھەررىرى ناھايىتى زور تەسىر كۈچىگە ئىگە. شۇڭا، رادىيو ئىستانسىسىنىڭ يېڭى تاراتقۇلار دەۋرىدە تېخىمۇ ياخشى تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن، خەۋەرلەر مۇھەررىرى ئۆزىنىڭ كەسپىي ساپاسى ۋە ئۇنىۋېرسال ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈپ بېرىشى لازىم..

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: خەۋەرلەر مۇھەررىرى؛ رادىيو ئىستانسىسى؛ يېڭى تاراتقۇلار

浅谈新媒体时代广播电台新闻编辑应具备的能力

努尔买买提 · 阿不都热依木

摘要： 在互联网时，代每个人都可以成为信息的传播者，信息全球化趋势越来越明显。近年来，伴随着互联网的普及，以及微信、微博和各种网络平台的大量使用，信息传播呈现出渠道多元化和传播主体多元化。在激烈的行业竞争中，该如何应对时代浪潮的考验？在广播电台中起主导作用的新闻编辑，具有极大的影响力。因此，为了广播电台能在新媒体时代得到更好的发展，新闻编辑应着力提高自身的职业素养和综合能力。

关键词： 新闻编辑；广播电台；新媒体

Abstract: In the age of the Internet, everyone can become a disseminator of information, and the trend of information globalization is becoming more and more obvious. In recent years, along with the popularization of the Internet and the massive use of WeChat, Weibo and various network platforms, information dissemination has been presented the diversification of outbound channels and diversification of the medium. In the fierce competition in the industry, how to deal with the test of the tide of the times? News editors who play a leading role in radio stations have a great influence. Therefore, for radio stations to be better developed in the new media era, news editors should focus on improving their professionalism and comprehensive ability.

Keywords: news editor; radio station; new media

كىتابلارنى جۇڭگوچە تۈرگە ئايرىش نومۇرى: G222.1　　ماتېرىيال بەلگىسى: A

ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسى ۋە پەن ـ تېخنىكا سەۋىيەسىمۇ زور دەرىجىدە ئاشتى، ئاخبارات ۋاستىلىرى ساھەسىدىمۇ تەرەققىيات تېز بولدى، ئەسلىدىكى گېزىت، رادىيو ۋە تېلېۋىزىيە قاتارلىق ئەنئەنىۋى تاراتقۇلار ئاللىقاچان يېڭى دەۋردىكى پەن ـ تېخنىكا يېڭىلىقى بولغان يېڭى ئاخبارات ۋاستىلىرى دەۋرىگە كىردى. يېڭى تاراتقۇلارنىڭ شەكلى كۆپ خىل، مەسىلەن ئىنتېرنېت توري، رەقەملىك تېلېۋىزىيە، رەقەملىك گېزىت، رەقەملىك رادىيو قاتارلىقلار. ئەنئەنىۋى تاراتقۇلاردىن بولغان رادىيو

*بۇ ماقالە 2017 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى تاپشۇرۇپ ئېلىنغان.

ئاپتور: نۇرمۇھەممەت ئابدۇرېھىم (1961 ـ يىلى 11 ـ ئايدا تۇغۇلغان) مۇدىر دىكتور، دىكتورلۇق ۋە مۇھەررىرلىك خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

ئىستانسىسى يېڭى تاراتقۇلار پەيدا بولغاندىن كېيىن چەتتە قالدى. مۇھەررلەر يېتەكچى رولغا ئىگە خەۋەر تەھرىرلىكىدە، تىرىشىپ ئۆزىنىڭ كەسپىي ساپاسى ۋە ئۇنىۋېرسال ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈشى، رادىيو ئىستانسىسىنىڭ يۇمشاق ئەملىي كۈچىنى ئاشۇرۇشى كېرەك. بۇ ماقالىدە يېڭى ئاخبارات ۋاستىلىرى دەۋرىدە رادىيو ئىستانسىسى ئاخبارات تەھرىرلىكىدە ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئىقتىدار تەھلىل قىلىندۇ.

1. رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرلەر مۇھەررىرى

رادىيو ئاڭلىتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئاخبارات تارقىتىدۇ، خەۋەرلەر پروگراممىسى رادىيو ئىستانسىسى قۇرۇلۇشىنىڭ ئاساسى، رادىيو ئىستاسىسىدىكى ھەممىدىن مۇھىم پروگرامما. رادىيو ئىستانسىسى خەۋەر مۇھەررىرى دېگىنىمىز رادىيو ئاڭلىتىشتىن ئىلگىرى مەزمۇنغا قارىتا پىلانلاش ئېلىپ بېرىپ، پۈتكۈل ئاڭلىتىش جەريانىدىكى مەزمۇننى مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ، سۆز ئىشلىتىش مۇۋاپىق بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، رادىيو ئىستانسىسىنىڭ خەۋەرلەر مۇھەررىرى رادىيو ئاڭلىتىش ئۇنۇمىنىڭ قانداق بولۇشىدا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناىدۇ. بۇگۈنكى كۈندە ھەر خىل يېڭىدىن گۈللەنگەن تاراتقۇلارنىڭ تېز تەرەققي قىلىشى بىلەن رادىيو ئىستانسىسىنىڭ تەرەققىياتى ناھايىتى زور چەكلىمىگە ئۇچرىدى. رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرچىلىكىنى داۋاملىق تەرەققي قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇم خەۋەر تەھرىرلىكىدە يېڭىلىق يارىتىشىمىز لازىم. تارقىتىش يوللىرىنى كېڭەيتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەنئەنىۋى ئاڭلىتىش شەكلىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئاڭلىتىش مەزمۇنى، تەرتىپى، شەكلى قاتارلىقلارنى ئەستايىدىل پىلانلىغاندىلا ئاندىن ئاڭلىغۇچىلارنى جەلپ قىلغىلى، رادىيو ئىستانسىسىنىڭ سىجىل تەرەققي قىلىش نىشانىنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

2. يېڭى تاراتقۇلارنىڭ ئەۋزەللىكى ۋە يېتەرسىزلىكى

1) يېڭى تاراتقۇلارنىڭ ئەۋزەللىكى

يېڭى تاراتقۇلار نېمە ئۈچۈن ئەنئەنىۋى تاراتقۇلارغا قارىغاندا ئەۋزەللىكىگە ئىگە بولىدۇ؟ ئەنئەنىۋى تاراتقۇلار بىلەن سېلىشتۇرغاندا، يېڭى تاراتقۇلار ئەنئەنىۋى تاراتقۇلارنىڭ ۋاقىت، ئورۇن قاتارلىق جەھەتلەردىكى چەكلىمىسىنى بۇزۇپ تاشلىدى. تېلېۋىزىيە، رادىيو، گېزىتلەرنىڭ رەقەملىكلىشىشى بىلەن، كىشىلەر ھەر ۋاقىت مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرى ھەمدە چەت ئەللەرگە دائىر خەۋەرلەرنى ئىگىلىيەلەيدىغان بولدى، جۇغراپىيەلىك ئارىلىق كىشىلەرنىڭ پىكىر ئالماشتۇرۇشىغا، مەدەنىيەتتىن تەڭ بەھرىمەن بولۇشقا توسقۇن بولالمايدىغان بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا، يېڭى تاراتقۇلارنىڭ تارقىتىدىغان ئۇچۇر تارقىتىش مىقدارى تېخىمۇ كۆپ، سەرپ قىلىنىدىغان تەننەرخ تېخىمۇ تۆۋەن، بەھرىلىنىشكە تېخىمۇ قولايلىق.

يېڭى تاراتقۇلارنىڭ رەقەملىكلەشتۇرۇش تېخنىكىسىنىڭ ئەنئەنىۋى تاراتقۇلاردا قوللىنىلىشى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مەدەنىيەتنىڭ كۆپ خىللىشىشىنى زور دەرىجىدە ئىلگىرى سۈردى، ئىقتىدارى جەھەتتە كىشىلەرنىڭ رايىغا تېخىمۇ مايىللاشتۇرۇلۇپ، ھازىرقى دەۋر كىشىلىرىنىڭ خىزمەت، تۇرمۇش ئېھتىياجىغا ناھايىتى ياخشى ماسلاشتى. بۇنىڭ بىلەن ئەنئەنىۋى تاراتقۇلارمۇ دەۋرنىڭ بۇ قەدىمگىمۇ ماسلاشتى. بۇگۈنكى كۈندە يېڭى تاراتقۇلارنىڭ تەسىرىدە ئەنئەنىۋى تاراتقۇلارنىڭ بەھرىلەنگۈچىلىرى ئىلگىرىكىدىن ئازايغان بولسىمۇ، يېڭى تاراتقۇلاردا «قىزىق نۇقتا» بولغان بىرەر خەۋەر تارقالسا، ئۇنىڭ چىن ياكى ساختىلىقىنى ئايرىشتا ئاۋام يەنىلا ئەنئەنىۋى ھۆكۈمەت ئاخبارات ۋاستىلىرىنىڭ خەۋىرىگە ئاساسلانماقتا، بۇ ئاۋام ئاڭ سەۋىيەسى ئۆسكەنلىكىنىڭ نەتىجىسى.

2) يېڭى تاراتقۇلارنىڭ يېتەرسىزلىكى

خەلق ئىگىلىكى تېز تەرەققي قىلىۋاتقان دەۋردە، يېڭى ئاخبارات ۋاستىلىرى بارغانسېرى تاۋارلىشىش يولىغا ماڭدى. تاۋارلىشىش ئېلىپ كەلگەن ئاقىۋەت

شۇكى خەۋەرلەرنى مەقسەتلىك بۇرمىلاش مەۋجۇت، بەزى يېڭى تاراتقۇلار ھەتتا كىشىلەرنى جەلپ قىلىش ياكى سودا مەقسىتىدە مەۋھۇم يالغان ئاخبارات ئويدۇرۇپ چىقىش ئەھۋاللىرى پەيدا بولدى، بۇ خىل ھادىسىلەر يامراپ ئوقۇرمەنلەرنى قىسقا مۇددەت قايمۇقتۇردى، چۈنكى تور دەۋرىدە ساختا خەۋەرلەرنىڭمۇ ئۆمرى قىسقا بولىدىغانلىقى ئايان بولدى. ئەنئەنىۋى تاراتقۇلار دەۋرىدە جەمئىيەتنىڭ ئاساسىي ئېقىمىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان خەۋەر - ئۇچۇرلار ئەنئەنىۋى تاراتقۇلاردىن كەلگەن، ساختا خەۋەرلەر بولسا ئېغىزدىن - ئېغىزغا تارقىلىدىغان بولۇپ، تارقىلىش سۈرئىتىمۇ ئاستا، دائىرىسى تار بولاتتى. بۈگۈنكى كۈندە، يېڭى تاراتقۇلار، ھەتتا ئۇندىدار، مىكرو بلوگ دېگەندەك شەخسىي تاراتقۇلارنىڭ ساختا خەۋەرلىرىمۇ «جاھانغا تارايدىغان» بولدى. 2010 - يىلى 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىنخۇا تورىنىڭ «شىنخۇا كۆرۈش نۇقتىسى» سەھىپىسىگە «جۇڭگودىكى ئەڭ بايلىق شەلەر مەكتەپ مۇدىرى نېمىشقا تور بېكەت ئۇستىدىن ئەرز قىلدى؟» دېگەن ماقالە بېسىلغان بولۇپ، بۇ يازمىنىڭ ئەسلىي نۇسخىسى تۇردا كەڭ تارقالغان، مەملىكەتتىكى 10 نەچچە توربېتى كۆچۈرۈپ ئېلان قىلغان، كېيىن يازمىنىڭ باش پېرسونازى ساۋ شىن تۇرۇشلۇق شىنچەي ناھىيەلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش كومىتېتى تەكشۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭدا ئىقتىسادىي مەسىلە يوقلۇقى ئېنىقلانغان، يازما مەزمۇنى ئەمەلىيەتكە ئېغىر دەرىجىدە ماس كەلمىگەن[1]. بۇنىڭغا يەنە 2016 - يىلى كۈلدۇرگە چولپىنى شياۋشىنياڭنىڭ بېيجىڭدا ئاتاش ۋەقەسىدە قازا قىلغانلىقىدەك سۇرەت كىرىشتۇرۇلگەن ساختا خەۋەرنى مىسال قىلىپ ئېلىشقا بولىدۇ. بۇ يەردە كەلتۈرگىنىمىز بىرقەدەر تىپىك مىسال بولۇپ، تۇردا ساختا خەۋەرلەرنىڭ داۋاملىق كۆرۈلۈپ تۇرۇۋاتقانلىقى ۋە تېزلىكتە پاش بولۇۋاتقانلىقىنى بەيدۇغا كىرىپ «توردىكى ساختا خەۋەرلەر» (网络虚假新闻) دېگەن سۆزنى كىرگۈزۈش ئارقىلىق بىلەلەيمىز

رەقەملىك كۆچمە تېرمىنال ئارقىلىق شەخسىي ئۇچۇرلارنى تېز قوبۇل قىلغىلى ۋە ئېلان قىلغىلى بولۇشى كىشىلەرنىڭ پىكىر ئالماشتۇرۇشىنى تېخىمۇ قولايلىقلاشتۇردى. لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر قىسىم پەزىلەتسىز ئادەملەر بۇ ئىقتىدارىدىن پايدىلىنىپ، قانۇنغا خىلاپ، ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ تۆۋەن چېكىدىن ھالقىغان ئۇچۇرلارنى تارقىتىپ، تور ئەھلى ئارىسىدا يامان تەسىر پەيدا قىلدى.

سۆز ئىشلىتىش جەھەتتىمۇ قېلىپلاشمىغان، ئاممىنىڭ چۈشىنىشى قولايسىز بولغان ئاتالمىش «يېڭى» سۆز - ئاتالغۇلارنى قوللىنىپ، ئەدەبىي تىلنىڭ قېلىپلىشىشىغا ئەكس تەسىر كۆرسىتىدىغان ئەھۋاللار كۆپ كۆرۈلدى. مەسىلەن: ھازىر جەمئىيەتتە بىرقىسىم كىشىلەر «مودا» قىلىۋالغان «ھازىرقى ۋاقىتنىڭلار (ياكى مۇشۇ ۋاقىتنىڭلار) خەيرلىك بولسۇن»، دەيدىغان غەيرىي سالام بېرىش سۆزى بار، بۇنىڭدىن بىلىنىدىغان ئۇقۇم، ئاڭلىغۇچىنىڭ پەقەت مۇشۇ سۆز قىلىنىۋاتقان ۋاقىتتىكىلا ۋاقتىنىڭ خەيرلىك بولۇشىنى تىلەش مەنىسى چىقىدۇ. ئېنىقكى، بۇ بىر خىل بىنورمال سالام، ياخشى تىلەككە «ئىناۋەتلىك مۇددەت» بەلگىلەپ ئېيتىش ئەدەپسىزلىك ھېسابلىنىشى كېرەك. خۇددى مەلۇم بىر ئېپىزوتتا ئايال ئېرىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى تەبرىكلەۋېتىپ ئېرىگە «يۈز ياشقا كىرىپ ئۆلۈڭ» دېسە، يۈز ياشقا كىرىشىگە بولغان تىلەك ياخشى تىلەك بولسىمۇ، «ئۆلۈڭ» دېگەن چەك يەنىلا ئەرنىڭ نارازىلىقىنى قوغىنىدەك. بۇنداق چەك بەلگىلەنگەن سالام ئايرىم رادىيو رېياسەتچىلىرىگىمۇ يۇقمايدۇ، بۇنى تۇزىتىش كېرەك. ئۇرۇمچى خەلق رادىيو ئىستانسىسى قاتناش پروگراممىسىدا «مۇشۇ (ياكى ھازىرقى) ۋاقىتنىڭلار خەيرلىك بولسۇن» دېگەن سۆزنى قوللانماسلىقنى تەلەپ قىلىپ ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى.

سۆزنىڭ گىرامماتىكىسىغا دىققەت قىلىش، دىكتورلار كۆپىنچە ئەھۋالدا مۇھەررىرنىڭ قولىدىن چىققان ماقالىنى ئەينەن ئوقۇيدۇ، بۇ يەردە گىرامماتىكىلىق مەسىلە كۆرۈلسە، بۇ چوقۇم مۇھەررىرنىڭ مەسئۇلىيىتى. مەسىلەن، تەنتەربىيەگە دائىر خەۋەرلەردە «4 كۆچلۈكلەر قاتارىغا كىردى» دېيىلغان ئەھۋاللار بار، ئۇيغۇر تىلىنىڭ قائىدىسىدە سان بىلەن ئېنىقلىنىپ كەلگەن ئىسىم كۆپلۈك قوشۇمچىسى بىلەن تۇرلەنمەيدۇ، شۇڭا خەنزۇچىدىكى «进入四强» نى ئۇيغۇرچىدا «تۆت كۈچلۈك كومانداسى»

دەپ تولۇق تەرجىمە قىلىش كېرەك.

3. يېڭى تاراتقۇ دەۋرىدىكى رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرلەر مۇھەررىرى هازىرلاشقا تېگىشلىك ئىقتىدار

1) دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەش

يېڭى تاراتقۇلار رىقابىتىنىڭ ئۇزۇكسىز كۈچىيىشى ئەنئەنىۋى خەۋەرلەر تەھرىرلىكىگىمۇ خىرىس ئېلىپ كەلدى. دەۋرىنىڭ تەرەققىياتى رادىيو خەۋەرلىرى مۇھەررىرىنىڭمۇ ئىلگىرىكى گېزىت بىلەن قايچىنى قورال قىلغان مەزگىلدە توختاپ قالماي، دەۋر بىلەن تەڭ ئىلگىرىلەپ، تۇرلۇك ئالاقە ۋە رادىيو ئۇسكۇنىلىرىنى ئىشلىتىشنى، يەنە مىكرو بلوگ، ئۇندىدار قاتارلىقلارنى ئىشلىتىشنى بىلىشى لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە تەھرىرلىك تەپەككۇرىنى ئۇزۇكسىز يېڭىلاپ، رادىيونىڭ تەرەققىياتىغا مۇناسىپ كېلىدىغان سەھىپىلەرنى لايىھەلەپ چىققاندىلا دەۋرىنىڭ ئېھتىياجىغا لايىقلىشالايدۇ.

باش شۇجى شى جىنپىڭ ج ك پ 19 ـ قۇرۇلتىيىدا بەرگەن دوكلاتىدا: «ئىدېئولوگىيە مەدەنىيەتنىڭ ئىلگىرىلەش يۆنىلىشىگە راۋاجلىنىش يولىنى بەلگىلەيدۇ. ماركسىزمنىڭ جۇڭگوچىلىشىشى، دەۋرلىشىشى، ئاممۇىلىشىشىنى ئالغا سىلجىتىپ، كۆچلۈك ئۇيۇشتۇرۇش كۈچى ۋە يېتەكلەش كۈچىگە ئىگە سوتسىيالىستىك ئىدېئولوگىيە بەرپا قىلىپ، پۈتكۈل خەلقنى غايە ـ ئېتىقاد، قىممەت ئىدىيەسى، ئەخلاق قارىشى جەھەتلەردە زىچ ئۇيۇشتۇرۇش شەرت» [2] دەپ كۆرسەتتى. باش شۇجىنىڭ بۇ سۆزى پۈتكۈل ئىدېئولوگىيە ساھەسىنىڭ خىزمەت نىشانىنى، جۈملىدىن رادىيو ئىستانسىلىرىنىڭ دەۋرىنىڭ تەلىپىگە، رادىيونىڭ تەرەققىياتىغا مۇناسىپ سەھىپىلەرنى لايىھەلەشنىڭ يۆنىلىشىنى كۆرسىتىپ بەردى.

2) پروگراممىلارنى پىلانلاش ۋە مۇخبىرلىق ـ تەھرىرلىككە ماهىر بولۇش

پروگراممىا پىلانلاش پروگراممىا مەزمۇنى ۋە شەكلىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، ئۇ پروگراممىنىڭ تەسىر كۈچىنى بەلگىلەيدۇ، پەن ـ تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى، ئۇچۇرنىڭ يېڭىلىنىش سۈرئىتىنىڭ تېزلىشىشىگە ئەگىشىپ، پروگراممىلارنىڭ مەزمۇنى ۋە شەكلىمۇ ئۇزۇكسىز يېڭىلىنىدۇ، يېڭىلىق يارىتىشتا دادىل بولۇش، مۇھەررىر دۆلەتنىڭ سىياسەت ـ فاكتىلىرىنى ھەر ۋاقىت ئۆگىنىپ، ئۆزىنىڭ سىياسەت بىلىمىنى ئۇزۇكسىز تولۇقلاپ مېڭىشى، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ سىياسەتلىرى ۋە تەشۋىقات يۆنىلىشىنى ئۆگىنىپ ئۆزلەشتۈرۈپ، ئۇنى تەھرىرلىك خىزمىتىگە تەتبىقلاشقا ماهىر بولۇشى كېرەك. پروگراممىا پىلانلاشنى دەۋر بىلەن ماس قەدەمدە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ماهىر بولۇش ئارقىلىق تېخىمۇ كۆپ ئاكتىلنۇچىنى جەلپ قىلىش لازىم.

بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان مۇخبىرلىق ـ تەھرىرلىك ئاساسلىقى رادىيو ئىستانسىسىنىڭ خەۋەر تەھرىرلەش خىزمىتىنى كۆزدە تۇتقان بولۇپ، ئۇ رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرلەر مۇھەررىرىنىڭ ئاساسىي خىزمەتلىرىنىڭ بىرى. مۇخبىرلىقنى تەھرىرلىك بىلەن سېلىشتۇرغاندا، مۇخبىرلىق جەريانى بىر قەدەر ئالدىراش بولىدۇ. شۇڭا، ئاخبارات ـ خەۋەرلەر مۇھەررىرى ئالدى بىلەن مۇخبىرلىق خىزمەت جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇشى لازىم. مۇشۇنداق بولغاندىلا، مۇخبىرلىقنىڭ جاپالىقلىقىنى تونۇپ يېتىدۇ ۋە خەۋەرنى تېخىمۇ ياخشى تەھرىرلەيدىغان بولىدۇ، بۇ خەۋەر تەھرىرلەش ـ پىلانلاشتا هازىرلاشقا تېگىشلىك ئەڭ ئاساسىي ئىقتىدار ۋە مەسئۇلىيەت.

پۈتكۈل رادىيو خىزمىتى ئاخىرقى هېسابتا دىكتور ـ رىياسەتچىلەرنىڭ ئەمگىكى ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ. ئاكتىلىتىش بىر تۈلۈك تىل سەنئىتى بولۇپ، دىكتور ـ رىياسەتچىلەر ئاكتىلنۇچىلارغا خەۋەر تارقىتىدۇ، مەسىلەر ھەققىدە چۈشەنچە بېرىدۇ. ئاممۇىي شەخس بولۇش سۈپىتى بىلەن دىكتور ـ رىياسەتچىلەر تاراتقۇنىڭ ۋەكىلى، پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ «تىلى» هېسابلىنىدۇ. شۇڭا دىكتور ـ رىياسەتچىلەرنىڭ ساپاسى ئىنتايىن مۇھىم. چوڭ دائىرىدىن ئېيتقاندا، دىكتور ـ رىياسەتچىلەر پۈختا كەسپىي ساپاغا ئىگە بولۇپلا قالماي،

يەنە پۇختا بولغان ئەدەبىيات بىلىمىگە ئىگە بولۇشى، بىرقەدەر يۇقىرى ئىدىيە - ئەخلاق ساپاسىغا ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە، ياخشى پىسخىكىلىق ساپاغا، كۆچلۈك ئىجتىمائىي مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىغا ئىگە بولۇشى كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئوخشاش بولمىغان پىروگراممىنىڭ دىكتور - رىياسەتچىگە قويىدىغان تەلىپىدىمۇ پەرق بولىدۇ. مۇھەررىر دىكتور- رىياسەتچىلەرگە قويۇلىدىغان تەلەپلەردىنمۇ خەۋەردار بولۇشى، ئۆزى تەھرىرلىگەن ماقالىلەرنىڭ ئۇنگە ئېلىنىش جەريانى ھەققىدە دىكتور- رىياسەتچىلەر بىلەن پىكىر ئالماشتۇرۇپ تۇرۇشى، تەكلىپ پىكىرلىرىنى بېرىلىشى كېرەك. ئادەتتە ھېكايە - رومانلارنى خەۋەر ئوقۇغان تەلەپپۇز - ئىنتوناتسىيەدە ئوقۇسا ئاڭلىغۇچىلارنى جەلپ قىلغىلى بولمىغاندەك، ئوچېرىك ۋە تەپسىلىي خەۋەرلەرنى ئوقۇشىنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ئىنتوناتسىيە تەلىپى بولىدۇ.

خەۋەرلەر مۇھەررىرى پىروگراممىلارنى تەھرىرلىگەندە، ئەستايىدىللىق بىلەن سۆزمۇسۆز، جۈملىمۇجۈملە تەھرىرلىشى كېرەك. يەنە ماقالە ئۇنگە ئېلىنغاندىن كېيىن ئەستايىدىللىق بىلەن ئاڭلاپ پىروگراممىنى ئاڭلىغۇچىلار نۇقتىسىدىن باھالاش، پىروگراممىلا ماقالىسىنى ئاڭلاش ئارقىلىق تۇزىتىشى، تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ مېڭىشى كېرەك.

3) خەۋەر تاللاش ئىقتىدارى

ئىقتىسادنىڭ تېز راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، يېڭى ئاخبارات ۋاستىلىرى بارغانسېرى تاۋارلاشتى. خەۋەرلەر مۇھەررىرى خەۋەر - ئۇچۇرلار ئۆتكىلىنى باشقۇرغۇچى، قىممەتكە ئىگە خەۋەرلەرنى قانداق تاللاش، قىزىق نۇقتىلارنى قانداق ئىگىلەش قاتارلىقلاردا خەۋەرلەر مۇھەررىرى يۇقىرى ئاخباراتچىلىق كەسپىي ساپاسىغا ۋە ئاخباراتچىلىق روھىغا ئىگە بولۇشى لازىم. مەسىلەن، بەزى يەرلىك ئىستانسىلاردىن كەلگەن خەۋەرلەردە مۇخبىر خەۋەرنىڭ ئىشلىتىلىش نىسبىتىنى قوغلىشىپ مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن كۆپتۇرمىچىلىك قىلىپ قويىدىغان ئەھۋاللار ئۇچرايدۇ، «ئاپتونوم رايون بويىچە تۇنجى»، «ئاپتونوم رايون بويىچە ئەڭ چوڭ» دېگەندەك سۆزلەرنى قوللىنىپ، مۇھەررىرنىڭ دىققىتىنى تارتماقچى بولىدۇ؛ بەزىلىرى ۋاقىت مەسىلىسىگە ساختىلىق ئىشلىتىدۇ، تۇنۇگۈنكى ھەتتا ئۇلۇشكۈنكى خەۋەرنى بۈگۈنكى خەۋەر قىلىپ يازىدۇ، مۇھەررىر بۇنداق ئەھۋاللارنى بايقاشقا ماھىر بولۇشى، قابىل «ئۆتكەل باشقۇرغۇچى»بولۇشى كېرەك. گېزىت ۋە مىكرو بىلوگ قاتارلىق ئۇچۇر سۇپىلىرىدا ساختا خەۋەرلەر ئارقا - ئارقىدىن كۆرۈلۈپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ خەۋەر ئىستېمال يۇكىنى ئېغىرلاتتى. شۇڭا، خەۋەر تاللىغان ۋە تەھرىرلىگەندە، خەۋەرنىڭ ئىجابىيلىقى، چىنلىقى ۋە ۋاقتىچانلىقىغا، پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ تەشۋىقات يۆنىلىشى بىلەن بىردەكلىكىنى ساقلاشقا ئالاھىدە دىققەت قىلىش لازىم. رادىيو ئىستانسىسى پارتىيە ۋە خەلقنىڭ ساداسىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ، خەۋەرلەر مۇھەررىرى ئۆتكۈر سىياسىي ئاڭقا ۋە كەسپىي بىلىمگە ئىگە بولۇشى، ئىجتىمائىي قىممەت قارىشىنى پائال ئەۋج ئالدۇرۇشى كېرەك.

4) ماسلىشىش ئىقتىدارى

ئەگەر ئەدەبىيات - سەنئەت تۇرىدىكى پىروگراممىلارنى پىلانلاشقا توغرا كەلسە، خەۋەر مۇھەررىرى بىرقەدەر ياخشى تەشكىللەش ئىقتىدارىغا ۋە كۈتۈلمىگەن ئەھۋاللارغا قارىتا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارىغا ئىگە بولۇشى كېرەك. سىرتتا پىروگرامما ئىشلىگەندە، خەۋەرلەر مۇھەررىرى نۇرغۇن تارماقلارنى، بىرنەچچە خىزمەت ئورنىدىكى خادىملارنى تىرىشىپ ماسلاشتۇرۇشى، ئارىلىقتا، ھەرقايسى تارماقلارنىڭ خادىملىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ ياخشى ماسلاشتۇرۇپ، پىروگراممىنىڭ ئوڭۇشلۇق تاماملىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىشى لازىم.

5) قارار چىقىرىش ئىقتىدارى

تاراتقۇ ساھەسى ۋاقتىچانلىققا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان ساھە، مۇھىم نۇقتىنى «يېڭى» بولۇش، خەۋەر مۇھەررىرى ئۆتكۈر ئاخبارات ئېڭىنى ساقلىشى، ۋاقىت بىلەن بەسلىشىشى لازىم. ھەر خىل ۋەقەلەرنى قانداق دەرىجىگە ئايرىپ خەۋەر قىلىش كېرەك؟ پارتىيە - ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى تەشۋىقات يۆنىلىشى شارائىتىدا چوڭ ۋەقەلەرنى خەۋەر قىلغاندا قايسى ئاملىلارنى گەۋدىلەندۈرۈپ خەۋەر قىلىش كېرەك؟ ۋەقە قانداق ئىجتىمائىي تەسىر پەيدا قىلىدۇ؟ دېگەندەك نۇرغۇن مەسىلىلەرنى تەڭ ھەل قىلىش كېرەك. بۇ خەۋەرلەر مۇھەررىرىنىڭ تېزلىكتە بىر قەدەر توغرا قارار چىقىرىشىنى

تەلەپ قىلىدۇ. مەسىلەن، شۇ كۈنى يۈز بەرگەن خەۋەر ئۇچۇرىنى رەتلىگەندە، خەۋەرلەر مۇھەررىرى تۇرلۈك ئاخبارات ۋەقەلىرىگە قارىتا ھۆكۈم چىقىرىشى كېرەك، شۇ كۈنى كۆرۈلگەن ئەھۋاللارغا بىرلەشتۈرۈپ، ھەر بىر ۋاقىت بۆلىكىدىكى مەزمۇننى باھالاپ بېكىتىشى كېرەك.

خۇلاسىلىساق، يېڭى تاراتقۇلارنىڭ رىقابىتى كۈنسايىن كۈچىيىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە رادىيو ئىستانسىسىنىڭ چەتئەللىك ھادىسىسى بارغانسېرى روشەن بولماقتا. رادىيو قانداق قىلغاندا تەرەققىياتنىڭ يېڭى باھارىنى كۈتۈۋالالايدۇ؟ رادىيو ئىستانسىسى گەۋدىسىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولغان خەۋەرلەر مۇھەررىرى رادىيو ئىستانسىسىنىڭ تەرەققىياتىدا بەلگىلىك باشلامچىلىق رول ئويناىدۇ. يېڭى تاراتقۇلار دەۋرى رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرلەر مۇھەررىرلىرىنى تېخىمۇ يۇقىرى كەسىپىي ساپا ۋە ئۇنۇۋېرسال ئىقتىدار ھازىرلاشقا چاقىرماقتا. ئەمەلىي خىزمەت داۋامىدا، رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرلەر مۇھەررىرى بۇ جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە بىرلەشتۈرۈپ، ئۆز ئىقتىدارىنى ئۈزۈكسىز ئۆستۈرۈپ بېرىشى كېرەك.

ئىزاھلار:

[1] 论新媒体时代虚假新闻的危害及对策. http://www. docin. com/p - 1117975213. Html

[2] 习近平.决胜全面建成小康社会夺取新时代中国特色社会主义伟大胜利[M].人民出版社, 2017.

پايدىلانمىلار:

1. 赵云娥. 新媒体时代广播电台新闻编辑应具备的能力［J］. 传媒论坛，2015(19).
2. 韩家政. 新媒体时代广播节目编辑应养和能力［J］. 视听专论，2013(9).
3. 何梅. 新媒体时代广播电台新闻编辑应具备的能力［J］. 声屏世界，2013(7).
4. 杨璐,贾艳艳. 广播电视新闻编辑 [M]. 北京师范大学出版社，2009.

جاۋابكار مۇھەررىرى: ئابدىلىم ئابدۇرېھىم

2017 ـ يىللىق ئومۇمىي مۇندەرىجە

× × ×

شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى چوڭقۇر ئۆگىنەيلى ۋە ئىزچىللاشتۇرايلى.....
.....ليۇ يۈنشەن(4 ـ سان 1 ـ بەت)
شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى يېتەكچى قىلىپ، جۇڭگوچە سوتسىيالىستىك
ماۋارىپىنى قەتئىي تەۋرەنمەي ياخشى باشقۇرايلى.....چىن باۋشېڭ(4 ـ سان 10 ـ بەت)
شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە سوتسىيالىزم ئىدىيەسى ـ ھاياتىي كۈچكە تولغان نەزەرىيە.....
..... جاڭ لى، جاڭ رەن(4 ـ سان 14 ـ بەت)

× × ×

«چىن تۆمۈر باتۇر» چۆچەكنىڭ ۋارىيانتلىرى ۋە مەنبەسى.....ئوسمان ئىسمايىل تارىم (1ـ سان 1 ـ بەت)
تاجىكلارنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىش ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە
مۇلاھىزە(1) .....شېرىن قۇربان (1ـ سان 10 ـ بەت)
ئىسلام دىنىنى شىنجاڭنىڭ يېپەك يولى ئىقتىساد بەلبېغىدىكى يادرولۇق رايون قۇرۇلۇشىغا ماسلاشتۇرۇش توغرىسىدا
مۇلاھىزە ..... رەخمىتۇللا ھەسەن (1ـ سان 23 ـ بەت)
ئۇيغۇر تىلىدىكى سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ كۆتۈرۈلۈش ھادىسىسى ئۈستىدە مۇلاھىزە.....
.....لىتىپ توختى (1ـ سان 31 ـ بەت)
«بىر بەلباغ، بىر يول» ئىستراتېگىيەسى ۋە شىنجاڭ تاشقى سودا كارخانىلىرىنىڭ SWOT ئانالىزى.....
.....نۇرلانبېك قاپاس(2 ـ سان 1 ـ بەت)
دامىكۈدىن تېپىلغان ئۇچ تارىلىق بەرباپ ھەققىدە تەھلىل .....ئابلەت ياسىن بابا(2 ـ سان 10 ـ بەت)
ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات ـ سەنئەت قاراشلىرىغا بولغان ئىجادىي ۋارىسچانلىق توغرىسىدا.....
.....ئابلىكىم ئابدۇراخمان(2 ـ سان 27 ـ بەت)
سالار تىلىنىڭ ئېلىمىزدىكى تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالىغا باھا.....رۇقىيە ئوسمان(2 ـ سان 36 ـ بەت)
شى جىنپىڭنىڭ يېڭى دەۋر جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىزم ئىدىيەسىنى يېتەكچى قىلىپ، ئاز سانلىق
مىللەت ئىستۇدېنتلىرىنىڭ جۇڭخۇا مىللىتى ئورتاق گەۋدىسى ئېڭىنى مۇستەھكەملەش كېرەك.....
.....يالقۇن مەمەتيار (3 ـ سان 1 ـ بەت)
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى پېئىللارنىڭ سۆز تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلىرى توغرىسىدا ئىستاتىستىكىلىق
تەھلىل.....ئارزۇگۈل شېرىپ، مەرھابا ئەلى(3 ـ سان 10 ـ بەت)
دىنىي جۇڭگوچىلاشتۇرۇش يولىغا باشلاش شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىقى ۋە ئەبەدىي ئەمىنلىكىنىڭ
ئېھتىياجى.....ئابدۇشۇكۇر ئوسمان، نۇربىيە ئۆمەر(3 ـ سان 18 ـ بەت)
«دىۋانى ناقىس» تىكى كۆپ ئۇچرايدىغان قاپىيە شەكىللىرى توغرىسىدا.....
.....گۈلنىگار ئابدۇروسۇل(3 ـ سان 25 ـ بەت)
ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى قارىشىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا تەتقىقات.....

.....خاسىيەت ھەببۇللا(4 - سان 22 - بەت)
نەۋايى غەزەللىرىدىكى بەدىئىي ۋاستە - تەكرارلاش تۇرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر.....
.....ئىسمەت قاسىم(4 - سان 32 - بەت)
چاقچاق ۋە كۈلكىنىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا.....ئەكبەر قادىر(4 - سان 39 - بەت)
قەدىمكى ئەسەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارخېپنى تۈرغۇزۇشنىڭ مۇھىملىقى ۋە ئۇنىڭغا قويۇلىدىغان تەلەپلەر....
.....مۇنەۋۋەر ئابدۇل(4 - سان 47 - بەت)

× × ×

ئاياللارنىڭ شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىقى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشتىكى رولىنى كۈچەيتىش توغرىسىدا.....ئالىنۇر ئابدۇراخمان (1- سان 41 - بەت)
ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ ئىش ھەققىنى باشقۇرۇش خىزمىتى توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە.....مەمەتيۇسۇپ سۇلايمان (1- سان 48 - بەت)
پارتىيەنى ئومۇمىيۈزلۈك قاتتىق ئىدارە قىلىشنىڭ ئاساسىي يولى ئۈستىدە مۇلاھىزە.....
.....نەجمىدىن يۈسۈپ(2 - سان 43 - بەت)
جەمئىيەتنى ئىدارە قىلىش تۈزۈلمىسى بىلەن «جۇڭگو ئارزۇسى»نىڭ مۇناسىۋىتى توغرىسىدا.....
.....غالىپ تىلىۋالدى(2 - سان 53 - بەت)
مەملىكىتىمىزنىڭ ئادەم كۈچى بايلىقىنى باشقۇرۇشنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى توغرىسىدا مۇلاھىزە.....
.....گۈلنار نىياز(3 - سان 31 - بەت)
شىنجاڭدىكى دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ ئارىلاش مۇلۇكچىلىك تۈزۈمى ئىسلاھاتى توغرىسىدا.....
.....ئابدۇخېلىل ئابلا(3 - سان 38 - بەت)
يېڭى دەۋر ئىستۇدېنتلىرىغا تور ئىدىيە سىياسىي تەربىيە ئۈچۈرلىرىنى تارقىتىشتىكى توسالغۇلار ۋە ئۇنى ھەل قىلىش تەدبىرلىرى .....قەلبىدىن لېتىپ(4 - سان 54 - بەت)

× × ×

چاقچاقچىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى.....ئەكبەر قادىر (1- سان 52 - بەت)
قەشقەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ دەپنە مۇراسىملىرى ھەققىدە ئىزدىنىش ـــ قەشقەر شەھىرى، كونا شەھەر ناھىيەسى تاشمىلىق يېزىسى، يېڭىشەھەر ناھىيەسى يامانيار يېزىسى، بارىن يېزىسى، يەركەن ناھىيەسى تاغاچى يېزىسى، پەيزاۋات ناھىيەسى ئۆردەكلىك يېزىسى مىسالىدا.....ھەببۇللا تۇرسۇن ئۇيغار (1- سان 62 - بەت)
ئىنسانشۇناسلىق نۇقتىسىدىن ئات گۆشى يېيىشنىڭ مەنبەسى ئۈستىدە تەكشۈرۈش.....
.....مارۇن خاررىس[ئامېرىكا]، ئابدۇقەييۇم مىجىت (1- سان 75 - بەت)
مىللىي مەدەنىيەتنىڭ ئېلان لايىھەلەشكە كۆرسىتىدىغان تەسىرى توغرىسىدا.....
.....تۇمارىس ئابلىكىم، ئابلىكىم نۇرمەمەت (1- سان 85 - بەت)
تاجىكلارنىڭ غەيرىي مادىدىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىش ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە مۇلاھىزە(2) ..... شېرىن قۇربان(2 - سان 57 - بەت)
جۇڭگودا «گۆر ئوغلى» داستانى تەتقىقاتى.....غ. ئو. ئۇتغۇر، ئوسمان جۇمە(2 - سان 66 - بەت)
« تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى نىكاھ تۇيغا مۇناسىۋەتلىك ئادەتلەر توغرىسىدا.....

.....مەمەت قايۇم، ئايگۈل ئابلىز(2 ـ سان 79 ـ بەت)
ئۇيغۇر خەلق ماقال ـ تەمسىللىرىدىكى تىنچلىقپەرۋەرلىك ئىدىيەسى توغرىسىدا مۇلاھىزە.....
.....ئايگۈل ئابدۇرېھىم(2 ـ سان 89 ـ بەت)
نەسەبنامە ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرى ھەققىدە.....
.....غەيرەت ئابدۇرەھمان ئوزغار، ئىمامھەسەن ياقۇپ(3 ـ سان 47 ـ بەت)
«تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى ئات ۋە ئات بەيگىسى ھەققىدە.....ياسىنجان مەمەت(3 ـ سان 55 ـ بەت)
«ئون ئىككى مۇقام» نىڭ نۆۋەتتىكى ۋارىسلىق قىلىنىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش دوكلاتى(1).....
.....نۇرمەمەت ئىمام، ئادىلە ئەمەت(4 ـ سان 61 ـ بەت)

× × ×

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى خوتەن دىيالېكتىدا ساقلىنىۋاتقان قەدىمكى تۈرك (ئۇيغۇر) تىلىنىڭ فونېتىكىلىق ئالاھىدىلىكلىرى توغرىسىدا ـــــــ «تۈركىي تىللار دىۋانى» مىسالىدا.....
.....نەبىجان ھەبىبۇللا پىلىكەش (1ـ سان 91 ـ بەت)
تەنقىدچىنىڭ ئىجادچانلىق روھىغا ئىگە بولۇشنىڭ مۇھىملىقى ھەققىدە.....
.....ئەخمەت سەيدۇللا، ئابدۇسالام ئابلىز (1ـ سان 99 ـ بەت)
ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ تېما ۋە ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىكى ئۆزگىچىلىكلىرى.....
.....ئەنۋەر ھوشۇر (1ـ سان 106 ـ بەت)
باللار فولكلور ئاممىلىرى تەھلىلى نۇقتىسىدىن «كىرورانلىق باللار» رومانىغا نەزەر.....
.....زۇمرەت ئالىم (1ـ سان 116 ـ بەت)
ئابدۇللا قادىرى ۋە ئۇنىڭ «ئۆتكەن كۈنلەر» رومانىدىكى تەسۋىرلەر ئۇستىدە مۇلاھىزە.....
.....گۈلشات دىلشات (1ـ سان 125 ـ بەت)
ئۇقۇملارنى بۆلۈشنىڭ لوگىكىلىق ئۇسۇلى ۋە قائىدىلىرى توغرىسىدا.....قەييۇم مىجىت(2 ـ سان 96 ـ بەت)
قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى بىلەن خەنزۇ تىلىنىڭ سېلىشتۇرما لۇغىتى «ئىدىقۇت مەھكىمىسى سۆزلۈكى» ھەققىدە قىسقىچە مۇلاھىزە..... كەرىمجان سابىرىي، قاسىمجان سادىقوپ (2 ـ سان 102 ـ بەت)
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى ئەبجەش سۆزلەرنىڭ قوللىنىلىشى توغرىسىدا.....
.....ئابدۇراخمان قۇربان(2 ـ سان 108 ـ بەت)
تىل تەكشۈرۈش ۋە تىل تەسۋىرىدە تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك مەزمۇنلار ھەققىدە.....
.....رىسالەت ئابلىمىت(2 ـ سان 114 ـ بەت)
قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى «ئۆگ» سۆزىنىڭ مەنىسى ۋە كېيىنكى ئۆزگىرىشلىرى ھەققىدە ئىزدىنىش.....
..... ئاينۇر ياسىن(2 ـ سان 118 ـ بەت)
«ئائىلە» رومانىنىڭ ئىككى نەشرىدىكى "宝岛" نىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا.....
.....مېھرىگۈل تۇرسۇن(2 ـ سان 122 ـ بەت)
كۆپ خىل تىل جۈملە شەكىللىرىنى سېلىشتۇرۇش تەتقىقاتى توغرىسىدا.....جاڭ ۋېيگو(3 ـ سان 63 ـ بەت)
ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قەشقەر شېۋىسىدىكى لەقەملەرنىڭ قىسقا بايانى ۋە تەھلىلى.....
.....تىلتېكىن يۇسۇف ئىگەمبەردى(3 ـ سان 78 ـ بەت)
«دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»تىكى قىز ئاتالغۇسى ھەققىدە.....ئىسرائىل مۇتىللا(3 ـ سان 91 ـ بەت)
بىر قىسىم ئۇيغۇرچە سۆزلەرنىڭ مەنبەسى ھەققىدە.....ئىلھام نىزام(3 ـ سان 97 ـ بەت)

«دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»تىكى «تۆگە» سۆزى توغرىسىدا.....تۇرانقىز ئوسمان(3 - سان 105 - بەت)
شى جىنپىڭنىڭ ئەدەبىي تەنقىد قارىشى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىگە بولغان يېتەكچىلىك رولى.....
.....ئابدۇۋۇھلى كېرەم غولبويى(3 - سان 112 - بەت)
قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى «ئاچ بارس ھېكايىسى»نىڭ تىل ئالاھىدىلىكى ئۇستىدە تەھلىل.....
.....رەيھانگۈل قادىر(4 - سان 69 - بەت)
ئۇيغۇر تىلىدىكى تولدۇرغۇچى ھەققىدىكى تەتقىقاتلارغا باھا.....
.....رىسالەت ئەخەت، ئابدۇرېھىم راخمان(4 - سان 78 - بەت)
«قىزىل راۋاقتىكى چۈش» رومانىدىكى تاشقى قىياپەت تەسۋىرىنىڭ تەرجىمىسى توغرىسىدا.....
.....مەرۋايىت مەمەتئابدۇللا(4 - سان 84 - بەت)
تەرجىمىدىكى سادىقلىق ۋە جانلىقلىق ھەققىدە.....شېرىنئاي نىياز(4 - سان 92 - بەت)
شەرق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە شەرق ئەدەبىياتى.....چېن گاڭلۇڭ(4 - سان 96 - بەت)

× × ×

قانۇنشۇناسلىق ماۋارىپى بىلەن ئەدلىيە ئىمتىھانىنىڭ ھەمتۇرتكىلىك مۇناسىۋىتى توغرىسىدا.....
.....ئادىل ئايۇپ (1- سان 130 - بەت)
ئائىلە زۇلۇمى ۋە ئاياللارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەتىنى قوغداش ھەققىدە تەھلىل.....
.....رىزۋانگۈل ئابدۇراخمان، غالىپ ئىسمايىل(2 - سان 125 - بەت)
يۇنان مۇتەپەككۇرلىرى بىلەن كۈڭزىچىلارنىڭ قانۇن ئىدىيەلىرى ئۇستىدە سېلىشتۇرما مۇلاھىزە.....
نەرسە ھوقۇقى قانۇنى بىلەن مىراسقا ۋارىسلىق قىلىش ھۆكۈمەت گۇۋاھلىقى تۈزۈمىنىڭ ئەدلىيە ئەمەلىيىتىدىكى
ئۆزئارا تەسىرى توغرىسىدا.....رىشات ھەسەن، گۈلباھار نىياز(3 - سان 120 - بەت)
شىنجاڭدا پىسخىك خەۋپكە كوللېكتىپ ئارىلىشىش مەشغۇلاتى جەريانى توغرىسىدا.....
.....ئايشەم ئەخمەت(3 - سان 126 - بەت)
ھەق - تەلەپ دەۋاسىدىكى مال - مۈلۈكنى ئامان ساقلاش تەدبىرى توغرىسىدا.....
.....قاسىم نىياز، ئەركىن توختى(4 - سان 108 - بەت)
چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭدا يېزىلغان ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردە ئۇچرايدىغان ئۆلچەم
بىرلىكلىرى توغرىسىدا.....گۈلئايىم ياقۇپ(4 - سان 117 - بەت)

× × ×

ماقالىنىڭ لوگىكىلىق قۇرۇلمىسى ئۇستىدە تەھلىل.....ئابدۇخېلىل ئابدۇراخمان (1- سان 135 - بەت)
مۇھەررىرلەرنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى كۆيىنى ياڭرىتىشتىكى رولى.....مەدىنە تاھىر(2 - سان 136 - بەت)
ئىنتېرنېت شارائىتىدىكى ئىلمىي ژۇرنال تەھرىرلىكى ھەققىدە.....ئابدىلىم ئابدۇرېھىم(3 - سان 135 - بەت)

«قوش ئالدىنقى قاتار»دىكى ئالىي مەكتەپ كۈتۈپخانىلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەۋزەللىكى ۋە يۈزلەنگەن مەسىلىلەرى
—— شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسى مىسالىدا..... گۈلبوستان ئابلىمىت (4 - سان 125 - بەت)
يېڭى تاراتقۇلار دەۋرىدىكى رادىيو ئىستانسىسى خەۋەرلەر مۇھەررىرى ھازىرلاشقا تېگىشلىك ئىقتىدارلار ھەققىدە.....
.....نۇرمۇھەممەت ئابدۇرېھىم(4 - سان 131 - بەت)

Journal of Xinjiang University

(Philosophy and Social Sciences, Uyghur Edition)

Vol.38, Iss.4 (Total:152) Dec 2017

Contents

In-Depth Study and Implementation of Xi Jinping's Thought on Socialism with Chinese Characteristics for A New Era..... Liu Yunshan (1)

Guided by Xi Jinping's Thought on Socialism with Chinese Characteristics for A New Era, Achieve A Better Goal in Socialist Education with Chinese Characteristics.....Chen Baosheng (10)

Xi Jinping's Thought on Socialism with Chinese Characteristics for A New Era: A Vigorous Theory. ..... Zhang Li, Zhang Ran(14)

Study on Strengthening College Students' Views on National Unity.....Hasiyet Hebibulla

The repeated type of rhetoric in Ali-Shir Nava'i's poetries.....Ismet Qasim

Jokes and Laughs.....Ekber Qadir

The Importance and Requirements of Establishing Archives for Restoration of Ancient Books..... .....Munevver Abdul

Obstacles and Breakthrough Countermeasures in the Information Dissemination in College Students' Ideological and Political Education under the New Situation.....Qelbidin Letip

Report on the Inheritance Status of Uyghur "Twelve Muqam".....Nurmemet Imam, Adile Emet

An Analysis on the Linguistic Features of "The Story of Hungry Tiger" in Old Uighur..... .....Reyhangul Qadir

Review of the Research Works on the Object in Uyghur.....Risalet Ehet, Abdurehim Rahman

On the Translation of Characters' Appearance Description in "A Dream of Red Mansions"..... .....Mervayit Memetabdulla

On the Application of Fidelity and Flexibility in Translation.....Sherinay Niyaz

Oriental Folk Literature and Oriental Literature.....Chen Ganglong

About Civil Lawsuit Property Preservation Measures.....Qasim Niyaz, Erkin Tohti

The Weights and Measures in Xinjiang Social Economic Documents in Qing Dynasty..... .....Gulayim Yaqup

The Advantages and Problems of the "Double First-Class" University Libraries: the Study on the Library of Xinjiang University.....Gulbostan Ablimit

On the Competence of Radio News Editors in the New Media Era.....Nurmuhemmet Abdurehim

ВЕСТНИК СИНЬЦЗЯНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

(Трёхмесячный журнал философии и общественной науки на уйгурском языке)

№.4.2017г (Общий: № 152)

Содержание

Глубоко проводить идею Си Цзинпина о строительстве социализма с китайской спецификой в новой эпохе ..... Лю Юньшан

Прочно управлять образованием с китайской спецификой под руководством идеи Си Цзинпина о строительстве социализма с китайской спецификой в новой эпохе.....
..... Чэнь Баушэн

Идея Си Цзинпина о строительстве социализма с китайской спецификой в новой эпохе — теория, полная энергии и бодрости ..... Чжан Ли, Чжан Жэнь

Об укреплении у студентов идеи национальной сплоченности..... Хасият Хабибулла

О фигуре речи (повтор) в стихах Элишир Наваи ..... Исмэт Касим

О соотношении между шуткой и смехом ..... Экбэр Кадир

Важность создания архива о востановлении древней литературы и его требования.....
..... Мунэввэр Абдул

Затруднения в распространении информации в идейном и политическом воспитании студентов по сети под новой ситуацией и меры их разрешения..... Келбидин Литип

Исследовательский доклад о нынешнем состоянии заимствования двенадцати Мукамов уйгуров(1)..... Нурмэмэт Имам, Адилэ Мэмэт

Языковые особенности «Пожертвовать собой для вскармливания тигра» на древнем уйгурском языке ..... Рэйхангуль Кадир

Обозрение некоторых исследований дополнения уйгурского языка.....
.....Рисалэт Эхэт, Абдурехим Рэхман

Об уйгурском переводе описания внешности персонажей в романе «Сон в красном тереме»
..... Мэрваит Мэмэтъабдулла

О верности и гибкости перевода ..... Шириньай Нияз

Восточный фольклор и восточная литература ..... Чэнь Ганлун

О мерах сохранения имущества в гражданском процессе..... Касим Нияз, Эркин Тохти

Система мер и весов в социально-экономической.литературе Синьцзяна Цинской династии.
..... Гульайим Якуп

Перспективы развития и стоящие вызовы в ходе создания библиотеки «университета первого разряда в двух аспектах» — на примере библиотеки Синьцзянского университета
..... Гульбостан Аблимит

Необходимые умения редактора радиостанции в эпоху новой прессы.....
.....Нурмухаммэт Абдурехим

پروفېسسور ئەنۋەر نېجىم

艾尼瓦尔•尼吉木教授

پروفېسسور، ماگىستىرانتلار يېتەكچىسى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىقتىساد - باشقۇرۇش ئىنستىتۇتى سودا - سانائەت باشقۇرۇش فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى ئەنۋەر نېجىم 1968 - يىلى تۇغۇلغان. باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى توقسۇن ناھىيەسىدە ئوقۇغان. 1985 - يىلدىن 1990 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇغراپىيە فاكۇلتېتىنىڭ تەبىئىي جۇغراپىيە كەسپىدە ئوقۇپ، تەبىئىي پەنلەر بويىچە باكالاۋرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن؛ 1990 - يىلىدىن 1993 - يىلغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى جۇغراپىيە فاكۇلتېتى تەبىئىي جۇغراپىيە كەسپىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر نوپۇسى ۋە تەبىئىي بايلىقلار تەتقىقات يۆنىلىشىدە ئاسپىرانلىقتا ئوقۇپ، تەبىئىي پەنلەر بويىچە ماگىستىرلىق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. ھازىر ئۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نوپۇس تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى، جۇڭگو نوپۇسشۇناسلىق جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئىقتىسادشۇناسلىق جەمئىيىتى ۋە شىنجاڭ ئىنسانشۇناسلىق جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ ئېكولوگىيە ئىقتىسادشۇناسلىق جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى.

ئەنۋەر نېجىم ماگىستىرلىق ئۇقۇشنى تاماملىغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ نوپۇس تەتقىقات ئورنىدا ئىشلىگەن، 2001 - يىلىدىن ھازىرغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىقتىساد - باشقۇرۇش ئىنستىتۇتىدا ئىشلەۋاتىدۇ. ئەنۋەر نېجىم خىزمەتكە قاتناشقان 20 نەچچە يىلدىن بۇيان، ئىزچىل تۇرده ئوقۇتۇش ۋە تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلدى. ئوقۇتۇش جەھەتتە، مەيلى تەتقىقات ئورنىدا ئىشلىگەن ۋاقتىتا بولسۇن ياكى ئىنستىتۇتتا ئىشلىگەن ۋاقتىدا بولسۇن، دائىم ئاساسلىق كەسپىي دەرسلەرنىڭ ئوقۇتۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشكە بىر كىشىلىك تۆھپە قوشۇپ كەلدى. ھازىر ئاساسلىقى باشقۇرۇش پەنلىرى بويىچە تولۇق كۇرس، ئىقتىسادشۇناسلىق، نوپۇسشۇناسلىق پەنلىرى بويىچە ماگىستىرلىق ئوقۇتۇش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ. ئۇ 2011 - يىلى پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. 2013 - يىلى مائارىپ مىنىستىرلىكى 2013 - 2017 يىللىق ئالىي مائارىپ ئوقۇتۇشقا يېتەكچىلىك قىلىش كومىتېتىنىڭ ئەزاسى بولغان.

پروفېسسور ئەنۋەر نېجىم خىزمەتكە قاتناشقاندىن بۇيان، ئىلمىي تەتقىقات ساھەسىدە توختىماي ئىزدىنىپ، نۇرغۇنلىغان ياخشى نەتىجە ۋە شەرەپلەرگە ئېرىشكەن. دۆلەت دەرىجىلىك تەتقىقات تۇرىدىن 2نى، ئۆلكە - مىنىستىرلىق دەرىجىلىك تەتقىقات تۇرىدىن 5نى، نازارەت دەرىجىلىك تەتقىقات تۇرىدىن 7نى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىغان. «شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نىكاھتىن ئاجرىشىش مەسلىسى توغرىسىدا تەتقىقات»، «ئىناق جەمئىيەتتىكى شىنجاڭ نوپۇسى»، «شىنجاڭ نوپۇسىنىڭ تەرەققىيات ئىستراتېگىيەسى تەتقىقاتى»، «جۇڭگو مىللەتلەر نوپۇسى»، «شىنجاڭ نوپۇس تەزكىرىسى» قاتارلىق ئىلمىي ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان. «جۇڭگو نوپۇس ئىلمى»، «غەربىي شىمال نوپۇسى»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» قاتارلىق ئىلمىي ژۇرناللاردا 30 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىلە ئېلان قىلغان.

ئۇ خىزمەتكە بولغان قىزغىنلىقى بىلەن تىرىشىپ ئىشلەپ ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنەۋۋەر ئەسەر مۇكاپاتى، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى گۈلىخۋا مۇكاپاتى»، «ئىلغار خىزمەتچى»، «ياش پەن تەتقىقات تايانچى» قاتارلىق شان - شەرەپلەرگە ئېرىشتى.